

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 31

TOIVO NYGÅRD

IRTOLAISUUS JA SEN KONTROLLI 1800-LUVUN
ALUN SUOMESSA

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1985

**IRTOLAISUUS JA SEN KONTROLI
1800-LUVUN ALUN SUOMESSA**

TOIVO NYGÅRD

**IRTOLAISUUS JA SEN KONTROLI
1800-LUVUN ALUN SUOMESSA**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1985

ABSTRACT

Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa/Toivo Nygård.-Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1985. – 162 s. – (Studia Historica Jyväskyläläensia, ISSN 0081-6523; 31). ISBN 951-679-296-0

Vagrancy and its control in Finland in the beginning of the 19th century.

In the present study, the investigation of social attitudes has been operationalized by studying the control directed by Finnish society towards one of its marginal groups, the vagrants, in the beginning of the 19th century. As vagrancy had not in fact been officed by legislation as a crime but as its consequences (deprivation of freedom) were much the same as those of actual criminality, it is justifiable also from the point of view of the legal protection of the contemporary individual, to look into the question of how the decision of depriving a person of his freedom was reached.

Because vagrancy, according to the existing servant and recruiting regulations, reformed in the beginning of the 19th century, rested within the scope of the Governor's administrative authority, it has been expedient to choose as the main subject of study a province where the minutes kept of the Governor's interrogations of vagrants have been preserved in the administrative archives. The choice of the provinces of Kymenkartano and Mikkeli, the latter from 1831 onwards, can also be defended on the basis of factors related to the form of settlement as well as the economic and social structure of their populations. Within the framework of one province – but also comparing the results with information from some other Finnish provinces – we have studied the sending of vagrants to the Governor's interrogations, the actions of the authorities responsible for the arrests, the outcome of the interrogations, the proportion of those sentenced to public labour, the groups of male and female vagrants in workhouses and the composition of these groups, as well as minor offences accompanying vagrancy. Because it was maintained at the time that vagrancy played an important part in the spreading of communicable diseases, especially venereal diseases, we have also studied the incidence of vagrants in the VD wards of provincial hospitals which were institutions through which society exercised control over persons who were deviant with regard to their health.

The present study shows that about 2000 people suspected of vagrancy were annually arrested in Finland. However, only about 14 % of the arrested were sentenced to public labour and the rest were sent back to their home districts on condition that they find work for themselves. Of those arrested for vagrancy the proportion of women was 30– 40 % . In general, the number of vagrants seems to have varied in different provinces and this variation appears to have been caused partly by differences in the form of settlement and by economic and social factors but also by administrative practices. It was very seldom that mere vagrancy was a cause for condemning a person to public labour; usually minor offences were also involved. In the eyes of the public and the authorities, vagrancy seems to have been a social status but when it is considered from the point of view of the sentences it appears to indicate some sort of offence as well.

vagrancy – social control – public labour – lack of protection – criminality

URN:ISBN:978-951-39-8159-4
ISBN 978-951-39-8159-4 (PDF)
ISSN 0081-6523

ISSN 0081-6523
ISBN 951-679-296-0
Ladonta ja taitto: Rauno Liimatainen
Painatus: Jyväskylän yliopiston monistuskus
Jyväskylä 1985

SAATTEEKSI

Poikkeaminen yleisestä kaavasta on aina herättänyt sekä tarkkailijan että yhteiskunnan huomiota. Kontrollin soveltaminen irtolaisiin on tehnyt mahdolliseksi valaista tätä lukumääräisesti varsin vähäistä yhteiskunnan marginaaliryhmää. Tähän ryhmään kohdistetut toimenpiteet tarjosivat mielestäni mainion keinon tarkastella 1800-luvun suomalaisen yhteiskunnan menettelytapoja, asenteita ja arvostuksia.

Ns. marginaaliryhmiin kohdistunut tutkimus Suomessa on ollut sangen vähäistä. Kiitän niitä, jotka ovat viitsineet paneutua kanssani asiaan. Jyväskylän yliopiston Studia Historica -sarjan toimittajalle, professori Mauno Jokipiille kiitos työtä kohtaan osoitetusta mielenkiinnosta ja lukuisten keskustelujen kautta saadusta avusta. Professori Heikki Ylikangas, jonka rikollisuutta koskevat tutkimukset ovat antaneet virikkeitä tutkimukselle, keskusteli työn ongelmista heti alussa, mutta myös sen edistyessä. Tutkimuksen esitarkastajana hän antoi neuvoja, joita olen mahdollisuuksien mukaan pyrkinyt käyttämään hyödyksi. Kiitän myös professori Leo Paukkusta, joka Jyväskylän yliopiston julkaisutoimikunnan määräämänä toisena tarkastajana on lukenut käsikirjoituksen ja tehnyt siihen huomautuksia. Vaikka historia ja yhteiskuntapolitiikka lähestyvät asioita eri näkökulmista ja vaikka yhteisen kielen löytäminen voi olla vaikeaa, ovat professori Paukkusen tekemät, erityisesti käsitelmäärityksiä koskevat huomautukset olleet työlle varsin keskeisiä. Lisensiaatti Jouko Jaakkolan kanssa olen vaihtanut sanoja tästä melko proosallisesta tutkimusongelmasta. Tampereen työväestön ja sosiaalisen poikkeavuuden tuntijana hänen neuvonsa ovat olleet arvokkaita. Jyväskylän yliopiston Suomen historian opiskelijoille, lähinnä Merja Ikoselle, Tiina Kolehmaiselle ja Tarmo Ala-Maulalle kiitos monien keskustelujen herättämistä virikkeistä. Keskustelu heidän opinnäytteidensä ongelmista on ollut irtolaisuusilmiön eri ulottuvuuksien tehokasta kartoitusta. Jyväskylän yliopiston julkaisutoimikunta on jälleen kerran osoittanut suopeutensa tutkijaa kohtaan ottamalla tutkimuksen julkaisusarjaansa ja tukemalla taloudellisesti julkaisutyötä, mistä toimikunnalle kiitos. Englanninkielisen referaatin on kääntänyt maisteri Helena Valtanen. Työn painatuksen teknisestä puolesta ovat vastanneet Rauno Liimatainen, Kirjapaino Kari ja Jyväskylän yliopiston monistuskeskus. Kaikille kiitos tehokkaasta työstä. Arkistojen ja kirjastojen henkilökunnalle meneviä kiitoksia en voi yksilöidä.

Jos eivät aikaisemmat, lähinnä heimoharrastusta, pakolaisia ja äärioikeistoa koskevat tutkimukseni ole juuri mitenkään koskettaneet nykyajassa eläviä lapsiani Soljaa ja Jaakkoa, ei sitä varmaan tee tämäkään tutkimus. Mutta nuorella

henkilöllä on varaa olla jalomielinen ja suoda suurpiirteisesti isälleen vapaus harrastaa työkseen näinkin etäisiä ja omituisia asioita. Vaimoni Kaija puolestaan on jo vuosien mittaan tottunut auttamaan myös konkreettisesti miestään, joka ei aina kirjastosta löydä edes sitä vähää kirjallisuutta, mitä aiheesta on kirjoitettu. Kaikille kolmelle lämmin kiitos.

Jyväskylässä 12.2.1985

Toivo Nygård

SISÄLLYS

1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHTA	9
2. KÄSITTEIDEN TARKASTELUA	11
2.1. Irtolainen	11
2.2. Sosiaalinen kontrolli ja poikkeava käyttäytyminen sekä rikollisuus	14
3. TEHTÄVÄN TARKENNUS, TUTKIMUS- AINEISTO JA PÄÄTUTKIMUSALUE	17
3.1. Tehtävä	17
3.2. Tutkimusaineisto ja päätutkimusalue	18
4. IRTOLAISUUDEN TALOUDELLIS- YHTEISKUNNALLINEN TAUSTA	23
4.1. Väestön sosiaalisesta muutoksesta	23
4.2. Taloudellisesta tilanteesta Suomen maaseudulla 1800-luvun alkupuolella	25
4.3. Sosiaalisia ongelmia	27
4.3.1. Sodan jälkeinen tilanne	27
4.3.2. Väestön köyhtyminen sekä köyhät ja vaivaiset	28
4.3.3. Kerjuu köyhäinhoidon muotona	32
5. IRTOLAISUUTEEN ASENNOITUMISEN OIKEUDELLINEN JA HALLINNOLLINEN PERUSTA	37
5.1. Vuosisadan alkupuolella voimassa olleet irtolaisuutta koskeneet säädökset	37
5.2. Asennoituminen irtolais- lainsäädännön uudistuspyrkimykseen	43
5.2.1. Irtaimen väen asema julkisuudessa	43
5.2.2. Viranomaisten asennoituminen työ- laitosolojen uudistamispyrkimykseen 1820-luvulla	46
5.2.3. Pitäjänkokousten suhtautuminen irtolais- ja köyhäinhoitolainsäädännön uudistamishank- keisiin 1830- ja 1840-lukujen taitteessa – tut- kimusalueena Vaasan lääni	52
6. IRTOLAISET HALLINTOVALLAN KOHTEENA	60
6.1. Irtolaisuutta kontrolloineet viran- omaiset 1800-luvun alkupuolella	60
6.2. Irtolaiset maaherran kuulustelussa	64
6.2.1. Irtolaisten merkintä henkikirjaan	64
6.2.2. Maaherran kuulusteluun joutuminen	66

6.3.	Kuulusteltavat	70
6.3.1.	Määrä ja sukupuoli	70
6.3.2.	Status	74
6.3.3.	Kuulusteltujen kotipaikka	82
6.4.	Työhön vai pakkotyöhön	87
6.4.1.	Tuomiot	87
6.4.2.	Työlaitokseen tuomittuja	93
7.	IRTOLAISET TYÖLAITOKSISSA	103
7.1.	Suomen vankilaolat 1800-luvun alussa	103
7.1.1.	Vankeinhoidon hallinto	103
7.1.2.	Työlaitosjärjestelmän yleiset kehityspiirteet	104
7.2.	Irtolaisvangit	108
7.2.1.	Suomen vankiloiden vankimäärä 1800-luvun alussa	108
7.2.2.	Irtolaisvankien kokonaismäärän arviointia	109
7.2.3.	Viaporin irtolaisvankien lähtöalue	113
7.2.4.	Naisirtolaisvankien kotiseutu	116
7.3.	Irtolaisuuteen liittyneet muut rikkomukset	119
7.4.	Ojennuslaitoksessa ja kehruhuoneessa oloaika	125
8.	IRTOLAISET SAIRAALOISSA	130
8.1.	Sukupuolitaudit ja niiden ehkäisy 1800-luvun alkupuolen Suomessa	130
8.2.	Sukupuolitautipotilaiden sosiaalinen yleiskuva	135
8.3.	Sukupuolitautilien paikallinen ulottuvuus	139
8.4.	Sukupuolitautilinen irtolainen	142
9.	TARKASTELUA	147
	LÄHTEET	150
	SUMMARY	157

1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHTA

Jaettaessa yhteiskuntaa eri ryhmiin tai luokkiin perustavimpana on pidetty kahtiajakoa: on puhuttu aatelitosta muiden säätyjen vastakohtana. Joskus taas on käytetty jakoa talonpojat vastaan ylemmät säädyt. Teollistumisen seurauksena alkoi varallisuus merkitä entistä enemmän yhteiskunnallisenkin jaon perusteena. Rikkaat ja yhä rikastuvat köyhien ja entisestään köyhtyvien vastakohtana lienee hyvin tunnettu jako.

Tutkimusaihetta ajatellen yhteiskunta voidaan kuitenkin jakaa kahteen toisilleen vastakkaiseen ryhmään erästä varallisuutta selvempää perustetta hyväksi käyttäen. Rikos, esim. mahdollisin sosiologisin kriteerein määriteltynä, on oikeastaan vain sitä, että vähemmistö loukkaa vaikutusvaltaisen enemmistön tärkeänä pitämää arvoa ja enemmistö suuntaa tämän johdosta vähemmistöön pakkotoimenpiteitä.¹ Näin ajatellen rikollisuuden sanktioiminen on vallassa olevan yhteiskuntaluokan kontrollikeino valtansa säilyttämiseksi tai enemmistön mukaisesti käyttäytyvien yhteiskunnan jäsenten poikkeavasti käyttäytyviin jäseniinsä kohdistamaa painostusta ja sortoa,² kuten asiaa muotoileva ns. konfliktiteoria painottaa. Jos ajatellaan 1800-luvun alun suomalais-ta yhteiskuntaa, saattaa mainittu jakoperuste, jos kahtiajako yleensä on tarpeellinen, olla oikeutetumpikin kuin varallisuus. Tuolloinhan maalaisköyhälistö ei juuri elämäntapansa puolesta erottunut tavallisesta talonpoikaisraha-vaasta. Vasta varallisuus ja sivistys metsäkauppojen ja ostotavaroiden myötä kylvivät ”luokkavastakohtaisuuden” siemenet Suomen maaseudulle.³

Olipa vallan ja painostuksen olemassaolo oleellista tai ei, edellä esittyjen toteamusten perusteella voidaan tähdentää erästä yhteiskunnan jäsenten välistä oleellista erottelutapaa. Laajasti ottaen aina on ollut olemassa yhtäältä henkilöitä, jotka noudattavat yhteiskunnallisia pelisääntöjä tiukemmin tai löysemmin ja toisaalta sellaisia, jotka tavalla tai toisella ovat hakeutuneet taikka joutuneet ns. normaaliyhteiskunnan ulkopuolelle. Tässä merkityksessä voidaan puhua kontrolloiduista ja kontrolloivista ryhmistä. Laajasti asia ymmärtäen yhteiskunnassa pysyvät tavalla tai toisella todella valvovat sitä ryhmää, joka on joutunut tai joutumassa siitä erilleen.

Eräs tällainen ns. normaaliyhteiskunnan käyttäytymismuotojen ulkopuolelle ajautuneista tai pakotetuista ryhmistä on irtolaiset, joiden tutkiminen ainakin tähän saakka Suomessa on ollut sangen vähäistä. Kysymystä on tarkasteltu lähinnä juridisena ja lainsäädännön kehitykseen liittyvänä ongelmana.⁴ Irtolaisuuden sosiaalisia ja aatteellisia ulottuvuuksia on pidetty niin vähäisinä, ettei niitä ole mainittu. Yleensä koko irtolaisryhmä on väestöä ja yhteiskuntaa koskevilla historiallisissa esityksissä liitetty irtaimeen väkeen, tarkasteltu sitä köyhyyden yhteydessä⁵ tai sisällytetty luokkaan muu tai tuntematon, joskin aivan viime aikoina on esiintynyt poikkeuksia. Irtolaisuus on alettu käsittää poikkeavuutena ja tarkastella sitä johonkin väestöryhmään liittyvänä ominaisuutena.⁶

Irtolaisten määrä koko Suomen väestöstä oli kovin pieni. Ongelman valinta

tätä taustaa vasten ei olisi perusteltu. Toisaalta tuomittujen irtolaisten määrä oli todennäköisesti kiinni myös siitä, miten paljon heitä vankiloihin ja työlaitoksiin eri vuosina mahtui. Tarkkaan ottaen ilmoitettu määrä ei siis kuvaa edes tarkastellun ryhmän kvantiteettia.

Määrä ei kuitenkaan ratkaise. Irtolaisuutta tutkien voidaan nimittäin selvittää kyseisen ajan yhteiskunnan suhtautuminen normejaan tavalla tai toisella vastustaviin ja niitä rikkoneisiin henkilöihin. Irtolaisuuden ja irtolaisten tutkiminen on keino operationaalistaa yhteiskunnallisten katsomusten ja kontrollin tarkastelua. Suhtautumisessa irtolaisiin tulee näkyviin ennen kaikkea se, miten yhteiskunta katsoi voivansa puolustautua tätä, tavallaan sen omasta piiristä lähtenyt uhkaa vastaan sekä se, miten yhteiskunta katsoi voivansa mahdollisesti parantaa tällaiset henkilöt.

1800-luvun alkupuolen valintaa tutkimuksen kohteeksi voidaan perustella tuonnempana irtolais- ja köyhäinhoitolainsäädäntöä selostavassa kohdassa esiintulevilla seikoilla. Tässä yhteydessä sopinee kuitenkin huomauttaa, että tarkastelun kohteeksi otettu aika muodostaa lainsäädännöllisesti ja poliittisestikin stabiilin kauden Suomen historiassa. Vaikka laajasti ottaen voidaan puhua koko 1800-luvun ensimmäisestä puoliskosta systemaattinen tarkastelu alkaa vasta 1820-luvulta. Tärkeät palvelus- ja irtaimen väen asemaa säädelleet asetukset tosin annettiin jo vuosina 1802- 1804 ja 1805, mutta sellaisen poikkeavan ihmisryhmän kuin irtolaisten kehitykseen vaikuttivat myös sosiaalipoliittiset ratkaisut, lähinnä vuosina 1817 ja 1822 annetut kerjuuta ja vaivashoitoa koskevat asetukset. Vuodesta 1823 tilanne pysyi kolmisenkymmentä vuotta, vuoteen 1852, muuttumattomana. Viimeksi mainittuna vuonna annettiin köyhäinhoidon järjestämiseen oleellisesti vaikuttanut vaivashoitolaki, joka kosketti myös irtolaisuutta. Kyseisenä ajanjaksona suunniteltiin kyllä köyhäinhoidon ja irtolaislainsäädännön uudistusta, mutta sitä ei toteutettu. Suunnitelmat 1830- ja 1840-lukujen taitteessa suovat mahdollisuuden tarkkailla, miten uudistuspyrkimykseen ja siihen liittyen yleensä poikkeavien asemaan suhtauduttiin.

Jos asiaa hieman kärjistetään, on 1800-luvun alku valittu tutkimusajankohdaksi myös siksi, että ensimmäinen varsinainen ja palkollissäännöistä erotettu irtolaisasetus annettiin vasta vuonna 1865. Tämän vuoksi onkin mielekästä tarkastella sitä käytäntöä irtolaisten suhteen, jota noudatettiin palvelus- ja värväyssääntöjen pohjalta, siis ennen ajankohtaa, jolloin irtolaisuus oli pysytty määrittämään muutenkin kuin negatiivisesti. On esitetty varsin perustelluja väitteitä siitä, että vuonna 1865 annettuun joutolaisasetukseen saakka irtolaisuus kytkeytyi yleiseen köyhyteen. Muutettiinhan tässä asetuksessa irtolaiskäsitettä niin, että sillä ei enää tarkoitettu maattoman väestön ”yleistä tilaa” vaan se peitti vain pahantapaisen laiskurielämän.⁷

Kun irtolaisuutta ja irtolaisiksi tuomittujen määrän kehitystä tarkkaillaan, ilmiöön liittyy eräs mielenkiintoinen ulottuvuus. Jos verrataan irtolaisvankimäärää vankiloissa olleiden muiden hoidokkien määrään, havaitaan 1800-luvun puoliväliin tultaessa, että irtolaiset, kerjäläiset ja kulkurit alkoivat muodostaa esim. Hämeenlinnan suojissa olleista vangeista noin puolet koko määrästä.⁸ Suhteellisen liikaväestön ongelma, jonka aiheuttivat voimakas väes-

tönlisäys, maanomistusolojen vinoutuneisuus ajan tarpeet huomioon ottaen ja ennen kaikkea maan elinkeinorakenteen yksipuolinen maatalousvaltaisuus, alkoi näkyä siis vankiloiden henkilöskaalassa.⁹ On täysi syy kysyä, mikä oli se kehitys, joka sai vapaudenriiston, siis vangitsemisen ja vangittuna pitämisen, keskittymään irtolaisryhmään. Kun tätä irtolaisten osalta oli edeltänyt hallinnollisen menettelyn yhä suurempi vahvistuminen vapausrangaistuksia jaettaessa ja tuomioistuimen osuuden supistuminen, on tuon ajan kansalaisen oikeusturvan kannalta¹⁰ perusteltua selvittää, mitä muotoja noudattaen ja missä laajuudessa tähän päädyttiin. Onhan aivan selvää, että hallinnollisen menettelyn paisuminen vapausrangaistuksia jaettaessa tuomioistuisprosessin kustannuksella merkitsee selvää lainkäytön kohteena olevan oikeusturvan heikkenemistä.

Viitteet

1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHTA (s. 9–11)

1. Katso esim. Sutherland – Gressey, 1960, s. 11; ks. myös Anttila – Törnudd, s. 15.
2. Katso Anttila – Törnudd 1970, s. 37.
3. Haatanen 1968, s. 52–53.
4. Tästä esimerkkinä Ståhlberg, K.J., jo vuonna 1893 ilmestynyt väitöskirja Irtolaisuus Suomen lakien mukaan.
5. Tästä esimerkkinä Pekka Haatasen tutkimus Suomen maalaisköyhälistöstä.
6. Positiivisin esimerkki lienee Jouko Jaakkolan metodisesti ja aiheeltaan moderni tutkimus Tampereen työväestöstä ja sosiaalisesta poikkeavuudesta 1850–1917, Jaakkola 1982 ja Jaakkola 1983.
7. Katso joutolaisasetus 23.1.1865.
8. Katso Kaukovalta 1931, s. 151.
9. Letto – Vanamo – Ylikangas 1981, s. 67.
10. Letto – Vanamo – Ylikangas 1981, s. 68.

2. KÄSITTEIDEN TARKASTELUA

2.1. Irtolainen

Etelä-Pohjanmaan alkavaa väkivaltarikollisuutta tutkineen Heikki Ylikankaan mukaan väkivalta-aallon alkuaikoina 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa hyökkävimmin käyttäytyivät sotilaat, ”joskin on otettava huomioon, että irtolaiset, joiden asemaa yleisen sosiaalirakenteen kartassa on mahdoton tarkoin selvittää saattavat todellisuudessa ajaa ohi sotilaidenkin...” Ylikankaan mukaan tutkimus tukee käsitystä, että väkivaltaisuus kasvaa edettäessä ajan arvohierarkia-asteikkoa alas päin ja vastaavasti vähenee siirryttäessä sa-

maa uraa ylöspäin. Hänen mielestään irtolaiset ovat luku sinänsä, mutta olettaa voi, että hekin kuuluivat laajentuvan aggressioon innokkaksiin saattomiehii.¹

Ylikangas lausuu tämän tutkimuksen erään peruslähtökohdan. Irtolaiset ovat luku sinänsä, vaikka kuten edellä jo todettiin, ryhmää sosiaalihistoriaan liittyvissä tutkimuksissa on käytetty muiden kanssa verrannollisena sosiaaliryhmänä. On todettu esim. muuttaneista, rikoksia tehneistä tai vangituista niin ja niin suuren osan olleen irtolaisia. Irtolaisella on yleensä tarkoitettu alimpaa sosiaaliluokkaa. Ja kun tutkitaan esim. rikollisuutta, tämä riittää ja on täysin oikein, koska irtolaiset olivat tietty ja rajattu yhteiskuntaryhmä, joka suoritti rangaistavan, lainvastaisen teon. Sitä, kuten muitakin rikoksen tehneitä yhteiskuntaryhmiä, kohtasivat yhteiskunnalliset sanktiot. Irtolainen oli silloin yhteiskunnan jäsen kun hänet tuomittiin yhteiskunnan lakien mukaan. Mutta asia voidaan nähdä myös irtolaisjoukosta käsin, ei yhteiskunnan normistosta pelkästään. Irtolaisuus jo sinänsä – ilman että siihen liittyi rikollisuutta – oli yhteiskunnan normien vastainen käyttäytymismuoto. Siten irtolaisuuden voidaan katsoa muodostaneen oman, ns. normaaliyhteiskunnan ulkopuolisen ilmiön, jota voidaan tarkastella poikkeavana käyttäytymisenä.

Tällaisen näkökulman valitseminen aiheuttaa sen, että irtolaisia ja irtolaisuutta ei tässä yhteydessä tarkastella rikollisuuteen suhteutettuna, vaikka – kuten Ylikankaan tutkimus osoittaa – irtolaisten osuus sosiaaliryhmänä esim. väkivaltarikollisuudesta oli erittäin merkittävä.² Väkiältä – kuten muuhunkin rikokseen syyllistyessään irtolainen siirtyi varsinaisten rikollisten piiriin jossa häntä eivät enää koskeneet ne normit, lait, jotka tekivät hänestä nimenomaan irtolaisen. Huomattava nimittäin on, että irtolaiseksi ei aina tultu vapaan, omaehtoisen valinnan eikä välttämättä syntymänkään kautta, kuten monien muiden sosiaaliryhmien jäseneksi, vaan kyseessä oli yhteiskunnan ei toivotuille persoonille antama pakkoluokitus, jota sinällään ei ollut kriminalisoitu. Toisalta irtolaisuuteen käyttäytymisilmiönä ei sisältynyt useinkaan samanlaista valinnaisuutta kuin esim. juuri rikollisuuteen. Jonkinlainen väliinputoaja, henkilö ilman omaisuutta ja työtä, oli automaattisesti irtolainen tah-toipa hän sitä tai ei. Ainakin teoriassa asia oli näin. Ja vaikka irtolaisuutta ei juridisesti ollut kriminalisoitu sen seuraamukset olivat samat kuin rikoksen tehneelle tulleet. Oikeastaan irtolaisen asema oli jopa huonompi, sillä rikollinen sai ajan oikeuskäsityksen mukaisen puolueettoman oikeudenkäynnin. Irtolaiseen taas sovellettiin nopeampaa ja usein epäobjektiivisempaa hallintovallan käyttöä.

Historiallisesti oikea määrittäystapa on käyttää tutkittavan ajan kriteerejä, siis tulkita irtolaisuutta niiden lainsäädännösten ja myös sen hallinnollisen menettelyn mukaan, jotka tutkimusjaksolla olivat voimassa. Tämä sisältää myös vaatimuksen ottaa huomioon lainkäytössä tapahtuneet muutokset; laajasti ottaen käsityksiin ja niiden muutoksiin liittyneet katsomukset ja niiden käytännön tulkinnan. Irtolaisuus historiallisena käsitteenä selviää vasta sen jälkeen, kun on tarkasteltu, millaisia sääntöjä irtolaisuudesta oli tutkimusajanjaksolla voimassa, miten näitä sääntöjä sovellettiin, mitkä olivat ne elimet, viranomaiset, jotka sovelsivat ja minkä tähden he näin tekivät.

On aiheellista jo tässä yhteydessä viitata irtolaisten määrään, koska sekin valaisee irtolaiskäsitteeseen liittyvää problematiikkaa. Jo aikaisemmin on todettu, ettei irtolaisten tarkka luku tämän tutkimuksen tapaisissa teemoissa ole ensiarvoinen ja ettei siitä ole mahdollisuus edes päästä täysin varmaan tulokseen. Toisaalta irtolaisten erilainen määrä eri lähteissä ei ole pelkästään lähdekriittinen kysymys. Vaihtelevat lukumäärät kontrollia harjoittaneiden elinten ja muotojen tuottamassa lähteistössä liittyvät itse kontrolliin. Kysymys on sen voimakkuudesta, sen tehosta, yksinkertaisesti siitä, miten tarkkaan viranomaiset pystyivät tai halusivat valvoa annettujen määräysten noudattamista ja mitenkä väljästi tai ahtaasti he käsitettä irtolainen eri aikoina ja eri paikoissa tulkitivat. Kysymys on siitä, joutuivatko – kärjistäen sanoen – esim. kaikki henkikirjoituksessa irtolaisiksi mainitut fästinkiin tai kehruuhuoneeseen tai toisaalta merkitsivätkö ja ilmoittivatko ne, joille asia olisi kuulunut, irtolaiset niille, joille heidän piti ilmoittaa.

Asialle löytyy vertailukohta myöhemmältä kaudelta, ja se myös havainnollistaa ristiriitaa, joka muodostuu yhtäältä irtolaisuudesta epäiltyjen ja toisaalta irtolaisuudesta tuomittujen (varsinaisten irtolaisten) lukumäärän välille. Suomen Virallisen Tilaston (vankeinhoitotilaston) mukainen, 1880-luvulta alkava, irtolaisuudesta vangittujen ja lääninvankiloihin passitettujen määrä ei suinkaan yksiselitteisesti kuvaa irtolaisten määrää. Pikemminkin se antaa kuvan poliisiviranomaisten irtolaisuuden tulkinnasta.³ Vuoden 1883:nkin irtolaisasetuksen mukaan varsinainen päätäntävalta siitä, oliko jotakin henkilöä pidettävä irtolaisena vai ei, oli läänin kuvernöörillä. Kuvernöörin oli asia tutkittava ja päätettävä oliko irtolaiseksi epäilty ja pidätetty päästettävä vapaaksi, lähetettävä kotipaikkaansa tai tuomittava irtolaisuudesta yleiseen työhön. Kuvernöörin oli tosin ratkaistava asia siitä riippumatta, oliko pidätetty kotoisin hänen johtamastaan läänistä vai ei.⁴

Tämän kirjoittajan havainnot ja Rautjärven laskelmat osoittavat yhtäpitävästi sen, että vuosien 1885 ja 1935 välillä läänin kuvernööri totesi irtolaisiksi kaikista sellaisiksi epäillyistä ja sellaisina vangiksi otetuista henkilöistä hämmästyttävän pienen osuuden. Korkeimmillaan osuus oli viidesosa pidätetyistä. Pienimmillään, vuosina 1915–1919, osuus oli vain 8 %.⁵ Tähän lukuun vaikuttivat jo ajan levottomat olot, jolloin viranomaiset yleensäkin suhtautuivat kylmästi liikkuvaan ihmiseen. Rautjärvi on huomauttanut, että lukujen perusteella voidaan väittää viranomaisten suorittaneen turhia pidätyksiä. Esim. K.J. Ståhlbergin mielestä kenttäviranomaiset eivät tunteneet irtolaisasetusta riittävästi. Yleensä miehiä näyttää pidätetyn ”turhaan” useammin kuin naisia. Mainittuna aikana, 1885–1935, tuomittiin keskimäärin irtolaisuudesta vangituista miehistä vain 9 %. Naisten osalta vastaava luku oli niinkin suuri kuin 31 %.⁶

Toisen ja yhtä lailla oikeutetun tulkinnan asiasta esitti vuonna 1926 lainvalmistelukunta. Se oli kiinnittänyt huomion samaan asiaan kuin Ståhlberg vuonna 1893 eli siihen, että poliisiviranomaiset olivat jatkuvasti irtolaisina vanginneet ja lähettäneet lääninvankiloihin henkilöitä, joita sitten maaherranvirastot eivät olleet katsoneet irtolaisiksi.⁷ Mutta lainvalmistelukunta teki asiasta eri johtopäätöksen. Sen mielestä maaherranvirastot eivät olleet soveltutta-

neet voimassa olevia irtolaisuussäännöksiä.⁸ Lainvalmistelukunta asettui siis kenttäviranomaisten puolelle ja tavallaan syytti hallintoviranomaisia liiallisesta leväperäisyydestä, ainakin liian lievästä laintulkinnasta.

On vaikea arvioida, kumpi tulkinta on oikea. Esitettyjen käsitysten sekä pidätettyjen ja tuomittujen välisen eron esittämisellä voidaan kuitenkin havainnollistaa sitä probleemaa, joka tämän kaltaisissa tutkimuksissa on aina olemassa. Asian ratkaiseminen ei loppujen lopuksi ole sosiaalihistoriallinen ongelma. Se kuuluu paremmin oikeushistorian piiriin. Historian kannalta on oleellista kuitenkin todeta mainittu ero ja tehdä siitä päätelmä, että irtolaisena on pidettävä sitä, jonka maaherra päätöksellään sellaiseksi julisti. Toisaalta historian kannalta on oleellista tutkia se prosessi, joka tähän johti ja myös se joukko, joka prosessin eri vaiheissa karsiutui pois eli irtolaisiksi epäillyt ja sellaisina pidätetyt. Näyttää nimittäin aivan ilmeiseltä, että 1800-luvun alun Suomessa oli yhtäältä olemassa melkoisen lukuisa ”irtolaisjoukko”, joka oli työn etsinnässä kulkevaa irtainta väkeä ja toisaalta suppea, pikku laittomuuteen taipuva ja lopulta irtolaisuudesta tuomittu ryhmä, varsinaiset viralliset irtolaiset.

2.2. Sosiaalinen kontrolli ja poikkeava käyttäytyminen sekä rikollisuus

Kun käsitellään irtolaisia ja heidän kontrolliaan on paikallaan valaista sosiaaliseseen kontrolliin liittyvää problematiikkaa ja sitä ilmiötä, johon ns. negatiivinen kontrolli yleisimmin suuntautuu, eli poikkeavuutta myös hieman teoreettisemmin. Asia on oleellinen tässä yhteydessä senkin vuoksi, että tällaisen kontrollin tuloksena on syntynyt se lähteistö, jonka perusteella muuten hyvin vaikeasti jäljitettäviä irtolaisia voidaan tutkia.

Koko käsite sosiaalinen kontrolli on ongelmallinen yhtäältä varsin ristiriitaisen arvoisältönsä ja toisaalta sekavan teoreettisen merkityksensä vuoksi. Sosiologit määrittävät sosiaalisen kontrollin prosesseiksi, jotka ohjaavat yhteisön jäsenen toimimaan sopuinnussa yhteisöelämän normien kanssa.⁹ Tästä johtuen sosiaalinen kontrolli kohdistuu sellaiseen käyttäytymiseen, joka poikkeaa normeista. Kuitenkaan kaikkea poikkeavuutta ei yhteiskunnassa kontrolloida ja historiallisessa mielessä onkin mielenkiintoista todeta, että kontrollin kohteet ovat aikojen kuluessa saattaneet hyvinkin suuresti vaihdella sekä eri kulttuurisissa oloissa että jopa samankin yhteiskunnan piirissä. Poikkeavuuden määrittäminen on myös osoittautunut hyvin ongelmalliseksi.¹⁰ Yleensä kuitenkin esim. rikollisuus ja tietyt sairaudet ovat kuuluneet sellaisen käyttäytymisen piiriin, joka ns. länsimaisessa kulttuuriyhteiskunnassa on pitkiä aikoja ollut sosiaalisen kontrollin kohteena. Kysymyksessä on tällöinkin ollut näkökohta, että kontrollin kohteeksi tulevan käyttäytyminen on katsottu vahingolliseksi joko asianomaiselle itselleen taikka yhteiskunnalle.¹¹

On hyvin paljon keskusteltu siitä, mitkä tekijät lisäävät poikkeavaa käyttäytymistä.¹² Esimerkkinä voidaan käyttää rikollisuutta, josta keskusteltaessa

pääongelmanasettelu on liikkunut ulottuvuudella onko rikollinen käyttäytyminen ensi sijassa yksilön tapa reagoida ympäristöönsä vai aiheutuuko rikollisuus ensi kädessä ympäristötekijöistä. Tutkimuksessaan Brott och straff i Västernorrland 1861–1890 Marja Taussi toteaa, että rikollisuus voi myös olla seurausta yhteiskunnan reaktiosta tiettyihin ilmiöihin.¹³

Juridisesti rikos on käyttäytymistä, joka muodostuu lain rangaistavaksi langettamasta toiminnasta. Tuomioistuimen on pitänyt määrätä langettavuus. Siis sitä, joka on tehnyt lain kanssa ristiriidassa olleen teon, riippumatta toiminnan laadusta, kutsutaan rikolliseksi.¹⁴ Tämän määrittäminen on, että sen perusteella voidaan helposti identifioida tutkittava ryhmä. Varjopuoli on se, että tutkimuksen ja tässä määrittämyksenkin ulkopuolelle jäävät ne rikokset, jotka on kyllä tehty, mutta jotka eivät ole tulleet viranomaisten tietoon. Selville saatu ja rekisteröity rikollisuus on vain pieni osa kaikista rikoksista. Halu ilmoittaa rikos on havaittu erityisesti maaseudulla olleen hyvin pieni. Syynä on pidetty viranomaisten vähäisyyttä ja pyrkimystä järjestää oikeutta yksityistietä. Taipumus ilmoittaa rikos on riippunut myös rikoksen laadusta ja ajasta.¹⁵ Rikos on paljastanut sitä varmemmin mitä lähemmin se on suuntautunut yksilöön ja sitä harvemmin mitä enemmän sen kohteena on ollut yhteiskunta.¹⁶ Ensiksi mainituista rikoksista on esimerkkinä omaisuusrikos, esim. varkaus ja toiseen kohdistunut väkivalta. Viimeksi mainittua tyyppiä edustavat verojen kiertäminen, luvaton viinan poltto ja luvaton metsästys.

Tähän yhteyteen sopii nostaa erikoisella huomiolla irtolaisuus, joka juridisesti ei ollut rikos ja jota yhteiskunnan vastaisena ei ole aina pidetty kovinkaan rangaistavana kansan keskuudessa. Olihan tämä ”rikoslaji” pelkästään yhteiskunnan intresseissä. Kyse oli yhteiskunnan suojelemisesta epäluotettavalta väestönainekselta. Mutta tällä tavoin katsoivat vain hallinnolliset ja poliittiset elimet. Väestön keskuudessa asialla oli myös toinen puoli. Varsinkin silloin kun työvoiman tarve maataloudessa oli kausittain suuri, saattoi irtolainen olla hyödyksi. Häntähän voitiin käyttää tilapäisenä työvoimana. On osoituksia siitä, että isännät pyrkivät suojelemaan näitä vapaina liikkuvia työläisiä.¹⁷

Asian tekemiseksi ymmärrettäväksi on jo tässä yhteydessä viitattava 1700-luvun väestönkehitykseen ja maatalouden työvoimantarpeeseen. Esimerkiksi Savossa oli koko vuosipalvelusta koskeva käytäntö hyvin pitkään täysin järjestämätöntä. Enempää ylhäiset kuin alhaisetkaan eivät noudattaneet vuoden 1723 palkollisasetusta vaan alueella pestattiin ja muutettiin palveluspaikkaa miten itsekunkin mieleen pälkähti.¹⁸ Ja vaikka vuoden 1734 maaherran virkaohjeissa ja myöhemmin vuoden 1739 palkollisäännössä oli määräys, että papin oli lähetettävä maaherralle vuosittain lokakuussa luettelot seurakunnissaan olevista ”irtolaisista”^a eli ”laiskottelevista”, sai ainakin papin puolesta Savon irtain väki elää rauhassa. Muutos tapahtui vasta 1700-luvun puolivälissä, jolloin viranomaiset taataksaan talonpoikien mutta eritoten säätyläisten

^a Tarkkaan ottaen Wirilanderin käsittelemä väestönosa ei ollut pelkästään irtolaisia vaan huomattavasti laajempi yhteiskuntaryhmä eli irtain väki, joka käsitteellisesti näytetään samastetun vielä 1700-luvulla varsinaisiin irtolaisiin.

työvoimansaannin, alkoivat kiinnittää irtaimen väestönaineksen liikkuvuuteen entistä tarkempaa huomiota.¹⁹

Käytännössä ”irtolaisluetteloiden” lähettäminen ei kuitenkaan sujunut riipeästi ja konsistorit saivat muistutella maakuntien papistoa laiminlyönnistä useaan otteeseen. Kun näitä luetteloita sitten 1700-luvun puolenvälin jälkeen alkoi tulla, osoittautuivat ne erinomaisiksi ”irtolaisnuotiksi”²⁰, kuten Wirilander Savon osalta toteaa. Papisto, jolla oli käytössään rippikirjat ja väestötaulut ja joka kiersi ehtimiseen seurakunnissaan, tunsu talojen väestösuhteet ja väen laadun erittäin hyvin. Sen asiantuntemuksella laadittujen luetteloiden perusteella voitiin osa ”irtolaisista” ja loisista panna sotapalvelukseen, osa pakotettiin ottamaan vuosipalvelus ja osa sai sakkoja. Tehokkaaksi toimenpide osoittautui myös siinä suhteessa, että isännät säikähtivät ottamasta suojiinsa tätä työtöntä väkeä. Mutta ”irtolaisasetuksesta” oli hyötyä myös työvoimaa tarvitseville isännille itselleen, sillä palkollisasetuksen ensimmäisen ja kolmannen pykälän nojalla he saattoivat pakottaa vuosipalvelukseensa pitäjissä koko ajan lisääntyvää ”irtolaisainesta”. Asetus näet myönsi sille, joka ilmiantoi manttaaliluettelosta pois jääneen työkykyiseksi ja maksoi tämän puolesta henkirahan, oikeuden saada hänet vähintään vuodeksi palvelukseensa. Wirilander mainitsee Savon historiassaan kuvaavia esimerkkejä siitä, että tällaista mahdollisuutta työvoiman pyydystämiseksi todella käytettiin.²¹

Siitä, mikä aiheuttaa rikollisuutta on aikojen kuluessa esitetty hyvinkin toisistaan poikkeavia teorioita,²² joista sosiologinen teoria lienee historian tutkimuksen kannalta antoisin, ainakin mitä tulee mahdollisuuksiin tutkia ilmiöitä. Yhteistä tulkinnoille on, että rikollisuutta tarkastellaan poikkeavana normaalista käyttäytymisestä ja että se suhteutetaan poliittisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin (esim. maantieteellinen mobiliteetti, asutustiheys, väestönrakenne, tulonjako jne.).²³

Ihminen elää yhteiskunnassa niiden normien puitteissa, jotka hän on oppinut omaksumaan.²⁴ Useat teoriat rikollisuudesta tähdentävätkin sosiaalista kontrollia kun kyseessä on käyttäytymisen ohjaaminen.²⁵ Ajatellaan sen, miksi yksilö seuraa normeja, olevan riippuvainen sosiaalisesta kontrollista; yksilöllä on tarve voittaa ryhmän hyväksyminen ja arvostus tai välttää rangaistus eri muodoissaan. Sitä sosiaalista kontrollia, joka tapahtuu ns. primaariryhmien, esim. perheen välityksellä, kutsutaan informaaliksi sosiaalseksi kontrolliksi. Sitä kontrollia, joka valvoo että lakia ei rikota, kutsutaan muodolliseksi sosiaalseksi kontrolliksi. Kontrolliteorian mukaan suurin syy poikkeavaan käyttäytymiseen on, että yksilöllä on heikot suhteet primaariryhmäänsä ja että hän ei ole sisäistänyt sen normeja.²⁶ Sosiaalisen kontrollin puutteen on usein sanottu olevan rikollisuuden perustavan syyn.²⁷ Toisaalta tutkijat ovat alkaneet yhä selvemmin tähdentää sitä, että ei voida omaksua jotakin nimenomaista teoriaa rikollisuuden synnystä vaan että rikollinen käyttäytymisen on monen yhteiskuntaan liittyvän tekijän (yleensä negatiivisen) tuote (ns. monifaktoriteoria).²⁸

Viitteet

2. KÄSITTEIDEN TARKASTELUA (s. 11–17)

1. Ylikangas 1976, s. 141.
2. Katso Ylikangas 1976, s. 332–347, liite-
taulukot n:t 21–32.
3. Rautjärvi 1976, s. 68.
4. Irtolaisasetus 2.4.1883, ks. §:t 4.
5. SVT XII, 4–53; Rautjärvi 1976, s. 69.
6. Vrt. Rautjärvi 1976, s. 70; ks. Ståhlberg
1893, s. 190–191.
7. Katso lainvalmistelukunnan julkaisuja
1926:1, s. 25–26; Rautjärvi 1976, s. 70.
8. Em. lainvalmistelukunnan julk., s. 26.
9. Dahlsröm 1968, s. 17.
10. Esim. Grönholm 1963, s. 494–495.
11. Tästä esim. Allardt–Littunen 1975,
s. 387–388; Grönholm 1963, s. 492.
Poikkeavuudesta enemmän Merton
1961, s. 362 ja Israel 1968, s. 11.
12. Katso esit. teoriasta Sundin, Jan, His-
torisk analys av brottslighet. Historie-
forskningen på nya vägen. Lund 1977.
13. Taussi – Sjöberg, s. 3.
14. Anttila – Törnudd 1973, s. 55.
15. Taussi – Sjöberg 1981, s. 8–11.
16. Katso esim. Sellin – Wolfgang 1964, s.
114–115; Anttila – Törnudd, s. 18–19.
17. Ylikangas mainitsee tutkimuksessaan,
että asia, hengille kirjoitus, ilmeisesti
hoidettiin osapuolten välisellä sopi-
muksella sovituin palkkioin vielä 1800-
luvun alun Etelä-Pohjanmaalla. Tämän
jälkeen henkilöä eivät kylä- ja pitäjän-
kokoukset pystyneet karkottamaan ei-
kä nimismies pidättämään. Ylikangas
1976, s. 236.
18. Wirilander 1960, s. 109.
19. Wirilander 1960, s. 109.
20. Wirilander 1960, s. 110.
21. Wirilander 1960, s. 110–112.
22. Taussi – Sjöberg 1981, s. 9; Anttila –
Törnudd 1973, s. 27, 29–30.
23. Sutherland – Cressey 1960, s. 57;
Taussi – Sjöberg 1981, s. 11.
24. Jansson 1968, s. 108; vrt. myös Grön-
holm 1963, s. 496.
25. Taussi – Sjöberg 1981, s. 12.
26. Dahlström 1968, s. 17.
27. Tästä laajemmin Merton 1962, s. 238
ja Allardt 1968, s. 47, myös Grönholm
1963, s. 497.
28. Monifaktoriteorian kritiikistä esim.
Sutherland 1980, s. 59–60.

3. TEHTÄVÄN TARKENNUS, TUTKIMUSAINEIS- TO JA PÄÄTUTKIMUSALUE

3.1. Tehtävä

Käytännössä – ja tässä yhteydessä se on tärkeää – irtolaisuus merkitsi samanlaista asettumista ns. laillisen yhteiskuntajärjestyksen ulkopuolelle kuin varsinainen rikollisuuskin. Ottaen huomioon, mitä edellä on todettu poikkeavaan käyttäytymiseen ja sen kontrolliin liittyvästä problematiikasta, ”rikollisuuden” syntyyn liittyvistä ongelmista ja irtolaisuuden luonteesta voidaan niiden

perustalta päästä konkreettisempaan ja historialle läheisempään tarkastelutapaan. Tämän tarkastelutavan keskeisiä kysymyksiä ovat:

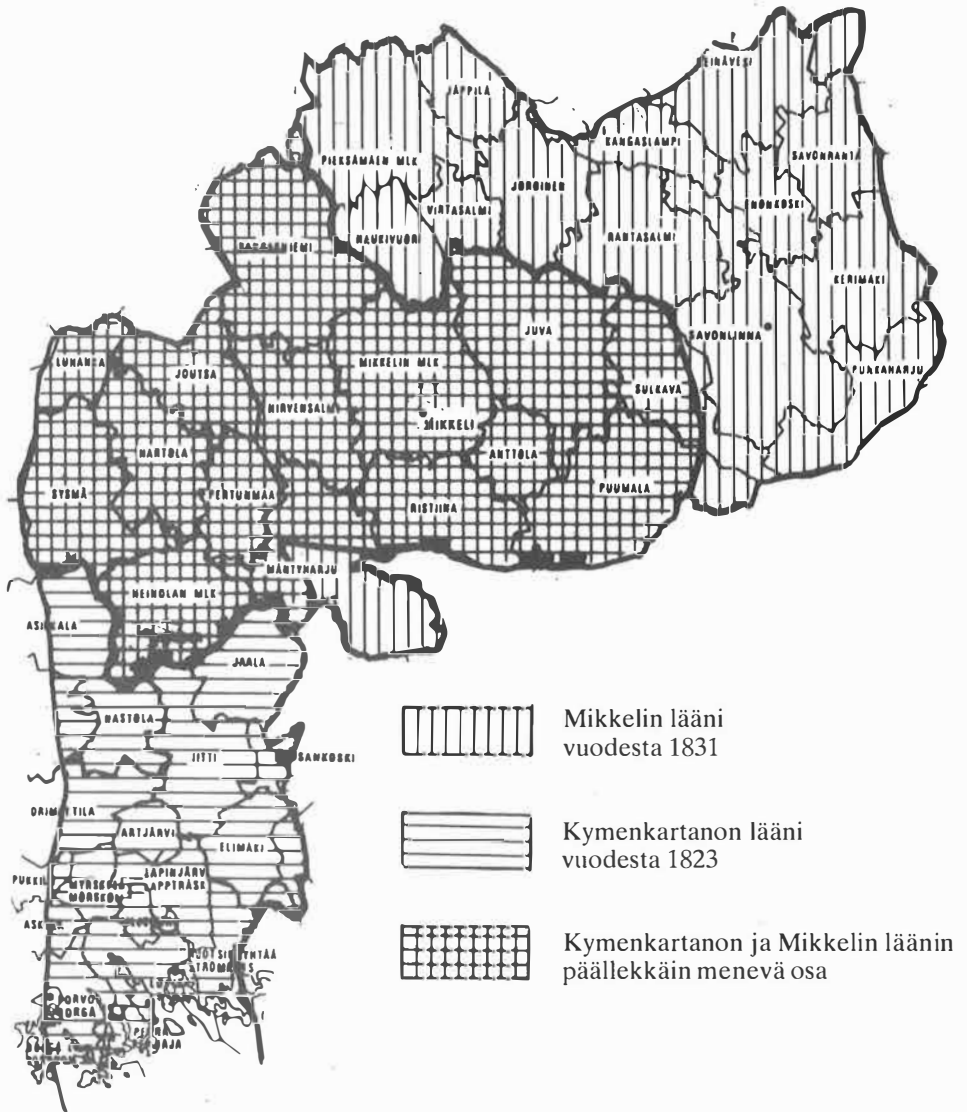
1. Irtolaisten kontrollia harjoittaneet elimet ja viranomaiset,
2. Kontrollin perusteet: lainsäädäntö, asennoituminen,
3. Kontrolli: miten se käytännössä toteutettiin eli miten viranomaiset tehtävänsä hoitivat, miten kontrollin kohteeksi joutuneiden kanssa meneteltiin, mihin heidät sijoitettiin
4. Kontrolloidut: irtolaiset, määrä, laatu

Luettelon ulkopuolelle näyttää jäävän mainituista ongelmista yksi erittäin tärkeä kysymys; kysymys siitä, mitkä yhteiskunnalliset tekijät aiheuttavat poikkeavaa käyttäytymistä, tässä yhteydessä siis irtolaisuutta. Mutta jos otetaan huomioon kontrolliteorian keskeinen idea, jonka mukaan suurin syy poikkeavaan käyttäytymiseen on se, että yksilöllä on tai on ollut heikot suhteet primaariryhmäänsä ja että hän ei ole, tai ei ole voinut sisäistää sen normeja, joudutaan tutkimuksessa irtolaista ja hänen kohtaloaan valaistaessa viittaamaan ainakin yksilötapauksin perhesuhteisiin ja irtolaisen elämänvaiheisiin. Näin ollen tähänkin kysymykseen tulee kajotuksi. Toisaalta selostukset maamme taloudellisista ja sosiaalisista oloista 1800-luvun alkupuolella, niin ylimalkaisia kuin ne ovatkin, sisältävät myös vihjeitä siitä, millaisessa ympäristössä tämä yhteiskunnan marginaaliryhmä kyseisenä aikana eli.

3.2. Tutkimusaineisto ja päätutkimusalue

Kuvan muodostaminen Suomen irtolaisuudesta 1800-luvun alkupuolella, kuten tässä on tarkoitus, edellyttää koko Suomen alueen pitämistä tutkimuskohteenä. Vain tällainen näkökulma mahdollistaa alueellisen vertailun ja selitysten etsimisen erilaisuuteen. Lähteistö kuitenkin rajoittaa mahdollisuuksia. 1800-luvun alusta ei ole julkaistu tilastoja vankien vielä vähemmän irtolaisina tuomittujen puhumatta irtolaisina pidettyjen lukumääristä. Aiemmin on viitattu siihen, että esim. papit velvoitettiin lähettämään luetteloita seurakuntansa irtolaisista maaherralle. Määräykset ovat kuitenkin teoriaa 1800-luvun alkupuoliskon osalta eikä tämän kirjoittaja yrityksistä huolimatta ole onnistunut löytämään näitä. Esim. Vaasan läänin osalta asia on mahdoton, koska lääninhallituksen arkisto on tulipalossa tuhoutunut lähes täydellisesti vuoteen 1852 saakka.¹ Työvoiman tarpeen muuttuessa työvoiman ylitarjonnaksi jo 1800-luvun alkupuolella ei ns. irtolaisista tunnuttu pitävän sen suurempaa huolta. Heidän pahatapaisuutensa näyttää olleen se tekijä, joka veti viranomaisten mielenkiinnon puoleensa. Henkikirja, joka joissakin kihlakunnissa ja lääneissä mahdollistaa muutaman vuoden osalta "irtolaisten" (lös) lukumäärän määrittämisen, ei sisällä kuitenkaan systemaattisesti joka vuosi ja koko maassa "irtolaisia". Esimerkiksi Oulun läänin Saloisten kihlakunnassa ei henkikirjaan merkitty lös-person -nimellä vuonna 1823 yhtään henkeä, kun taas Tornion kihlakunnassa, Kymenkartanon ja Vaasan läänin eräissä kihlakunnissa näin tehtiin. Oulun läänin Saloisten kihlakunnassa esim. on kylien jäl-

PÄÄTUTKIMUSALUE

Kartta piirretty Jutikkalan Suomen historian kartaston mukaan

keen luettelo inhyses-henkilöistä, mutta se ei missään tapauksessa kuvasta irtolaisten määrää.² Väkilukutauluissa ei irtolaisia ole missään vaiheessa eritelty.

Irtolaisuuden määrästä kertoviksi lähteiksi muodostuvat irtolaisten kuulumisluetteluissa 1800-luvun alkupuolella syntyneet kansliakuulustelupöytäkirjat. Tapanahan oli, että nimismies tai muu poliisiviranomainen, irtolaiseksi epäilemänsä henkilön pidätettyään lähetti hänet maaherran tai kuvernöörin luokse. Jos kävi ilmi, että pidätetty oli toisesta läänistä, maaherra/kuvernööri passitti hänet kotiläänin maaherran luo. Jos taas hän oli läänin alueelta, maaherra tai hänen edustajansa kuulumisluetteli pidätettyä ja ratkaisi kuulumisluettelussa esiin tulleiden ja muuta kautta, lähinnä pidättäjältä (nimismies, poliisikamari), tulleiden tietojen perusteella tämän kohtalon. Kuulumisluettelusta tehtiin pöytäkirja, johon merkittiin oleelliset jutun yhteydessä esiin tulleet asiat. Nämä kansliakuulustelupöytäkirjat sisältyvät lääninkanslioiden arkistoihin. Niiden perusteella on mahdollisuus selvittää, kuinka paljon irtolaisiksi epäiltyjä pidätettiin, kuinka moni tuomittiin irtolaisuudesta, muut tuomiot, irtolaisiksi epäiltyjen sukupuoli, kotipaikka, useimmiten aikaisemmat rangaistukset ja joskus muita kuulumisluettelavan taustaan liittyviä seikkoja.

Kun edempänä käy ilmi, että yhdessä lääninkansliassa suoritettiin keskimäärin 150–200 kuulumisluettelua vuodessa, näiden kuulumisluettelujen tuloksena syntyneet konseptipöytäkirjat olisivat liian suuri urakka käydä läpi yhdessä tutkimuksessa kolmenkymmenen vuoden ajalta. Tässä onkin asia ratkaistu siten, että on valittu 1800-luvun alkupuolelta kaksi vuotta, 1823 ja 1848, joilta on kansliakuulustelupöytäkirjat käyty systemaattisesti läpi Kymenkartanon läänistä ja sen toimintaa jatkaneesta Mikkelin läänistä. Tämän lisäksi, jotta edellä mainittu laajempi näkökulma ja vertailtavuus saataisiin mukaan, on kansliakuulustelupöytäkirjoja käytetty eräiden muidenkin läänien osalta, mm. Oulun lääni. Tarkoitus on eliminoida liian suuri paikallisista oloista johtuva virhemahdollisuus. Yhden läänin pitämistä keskeisenä tutkimusyksikkönä puolustaa myös se, että kansliakuulustelupöytäkirjoja ei ole säilynyt jokaisesta läänistä (esim. Vaasan, Turun ja Porin sekä Viipurin lääneistä ne puuttuvat).

Niitä, jotka tuomittiin irtolaisuudesta yleiseen työhön eli siis varsinaisia irtolaisia ja heidän vaiheitaan yhteiskunnan kontrollissa, on seurattu vankiluetteloiden perusteella. Vankiluetteloista annetaan asianomaisessa yhteydessä tarkempi selvitys, mutta jo tässä vaiheessa todettakoon, että menetelmä on niiden suhteen ollut sama kuin kansliakuulustelupöytäkirjojen osalta. Ne on systemaattisesti, kaikkien vankiloiden osalta, käyty läpi vuosilta 1823 ja 1848. Tämän lisäksi on suoritettu perustellisempia analyysejä selvien satunnaisuuksien eliminoinniseksi. Vankiluettelot – ainakin tuomittujen irtolaisten osalta – vastaavat alueellisen näkökulman vaatimuksia. Voidaanhan niiden perusteella lukumääräisesti arvioida tuomittujen irtolaisten kotipaikka.

Pidätettynä olemisen, kuulumisluettelun sekä vankilan ohella sairaala ja hoitolaitokset olivat paikkoja, joiden avulla jo 1800-luvun yhteiskunta ratkaisi poikkeavien ongelman. Kun kyseessä on irtolaisuus, jonka osuutta terveydellisenä haittana, nimenomaan sukupuolitautien levittäjänä, toistuvasti tähdennettiin, ovat 1800-luvun alkupuoliskon lääninsairaaloiden veneeristen osastojen

hoitopäiväkirjat olleet materiaalina kartoitettaessa irtolaisten esiintymistä hoidettavina. Tosin, kuten edempänä ilmenee, määrällinen esiintyminen ei suinkaan vastaa siihen kysymykseen, olivatko irtolaiset tai kiertelevä väestöaines todellinen uhka terveydelle vai liioiteltiinko sitä tarkoituksellisestikin.

Keskeisin perustelu lähteistön ohella Kymenkartanon ja Mikkelin läänien valinnalle tutkimuksen polttopistealueiksi on, että yhtä lääniä perusteellisesti analysoimalla voidaan päästä kiinni siihen kenttätasoon, josta irtolaisuus kasvoi ja niihin viranomaisiin ja elimiin, jotka irtolaisuutta kontrolloivat sekä ennen kaikkea niihin ihmisiin, jotka olivat kontrollin kohteena eli itse irtolaisiin. Yhden läänin pitäminen tarkastelun pääkohteena mahdollistaa eräiltä osin jopa yksilökohtaisen tarkastelutavan. Sama peruste sopii lähdetilanteen ohella siihen, että irtolaisten sukupuolitauteja on tarkasti analysoitu Vaasan läänin osalta.

Kymenkartanon lääni on 1820-luvulla tarkoitukseen sopiva myös siksi, että osa siitä ja myöhemmästä Mikkelin läänistä kuului paljon puhuttuun kaskialueeseen, jossa aikaisemman tutkimuksen mukaan oli ns. irtainta väestöä hyvin runsaasti. Osa taas oli selvää peltoviljelyaluetta. Painavaksi tekijäksi on osoittautunut seikka, että paljon puhuttuja irtolaislistoja on tämän kirjoittajan käsiin joutunut etsiskelyistä huolimatta vain Kymenkartanon läänin Savon ylisestä kihlakunnasta vuodelta 1823. Ja kuten itse käsittelyssä tarkemmin selostetaan, tällainen luettelo on tutkimukselle tärkeä.

Kymenkartanon läänin muodostumisen osalta on palattava Uudenkaupungin ja Turun rauhojen aikaisiin alueluovutuksiin, jotka muuttivat Itä-Suomen hallinnollisia alueita. Uudenkaupungin rauhan jälkeen Ruotsin puolella rajaa muodosti Savonlinnan ja Kymenkartanon lääni rajaläänin. Siihen kuuluivat Kymen kihlakunta (Virolahti, Vehkalahti, Valkeala, Pyhtää, Kymi, Lapinjärvi ja Elimäki), Jääsken kihlakunta (Jääski ja pääosa Ruokolahtea), Lappeen kihlakunta (Taipalsaari, Mäntyharju, Savitaipale, Joutseno, Lappee, Valkealan kirkkopitäjä, Luumäki, osa Säkkijärveä, sekä osia Viipurin ja Virolahden kirkkopitäjistä), Savon ylinen kihlakunta (Mikkeli, Kangasniemi, Pieksämäki, Ristiina, osia Mäntyharjusta ja Savitaipaleesta), Savon keskinen kihlakunta (Rantasalmi, Joroinen, Leppävirta, Kuopio, Iisalmi), Savon alinen kihlakunta (Sääminki, Kerimäki, Sulkava, Puumala, Juva) ja Karjalan pohjoinen voutikunta (Pielisjärvi, Tohmajärvi, Lieksa, Kitee, Ilomantsi, Pälkjärvi, osa Soanlahtea ja Kesälahti).³ Maaherranviraston sijoituspaikkana oli Lappeenranta. Se muuttui kuitenkin aikaisemmin Uudenmaan ja Hämeen lääniin kuuluneeksi Loviisaksi kun Turun rauhan seurauksena luovutettiin Venäjälle Kymijoen itäpuolella ollut osa Savonlinnan ja Kymenkartanon lääniä. Alueellisen yhtenäisyyden parantamiseksi lääniin liitettiin osia Uudenmaan ja Hämeen läänistä. Porvoon kihlakunnasta liitettiin Pernajan pitäjä ja Hollolan kihlakunnasta osa Hollolan pitäjää, osa Tennilää, Uudenkylän pitäjä, osa Asikkalaa, osa Lammia ja Sysmää. Liitos tapahtui vuonna 1747. Uudesta maasta otetut alueet tulivat hallinnollisesti kuulumaan lähinnä Kymen kihlakuntaan, joka alueluovutusten vuoksi oli muuten supistunut. Savon ylisen kihlakunnan muodostivat tämän jälkeen Mikkeli, Ristiina, osa Savitaipaletta, Mäntyharju, Sysmä, Hollola, Uusikylä ja Asikkala. Kangasniemi oli muutet-

tu Savon aliseen kihlakuntaan.⁴

Kustaa III:n aikainen uusi läänijako muutti jälleen perusteellisesti läänien rajoja. Kymenkartanon läänin osalta länsiraja, jonka toisella puolella oli Uudenmaan ja Hämeen lääni, kulki karkeasti ottaen Päijännettä pitkin ja sitten Vesijärven kaakkoiskulmaan, josta se jatkui Porvoonjoen alkukohtaan ja jokea pitkin mereen. Idässä rajana oli valtakunnan raja. Pohjoisessa raja kulki sitä linjaa, joka alkoi Ruovedeltä Uudenmaan ja Hämeen läänin rajana, ja kulki Rantasalmen kautta valtakunnan itärajalle. Lääninjako pysyi tällaisena puoli vuosisataa lukuun ottamatta sitä, että ns. Vanha-Suomi yhdistettiin Viipurin läänin nimisenä muuhun Suomeen 1812 ja että 1818 siirrettiin Viipurin läänistä Savon ja Karjalan lääniin osia Kerimäen, Säämingin ja Rantasalmen pitäjistä. Kymenkartanon lääni sai osia Sulkavan, Puumalan ja Mäntyharjun pitäjistä.⁵

Läänit olivat suuria ja epäyhtenäisiä. Haittoja pyrittiin poistamaan kiinnittämällä erityistä huomiota hallintoalueiden yhtenäisyyteen.⁶ Perustettiin 1831 yksi uusi lääni ja muutettiin entisten rajoja. Uudenmaan lääni muodostettiin osin Kymenkartanon läänistä, joka lakkasi olemasta, ja Uudenmaan ja Hämeen läänistä. Turun ja Porin, Viipurin, Vaasan ja Oulun läänit pysyivät muuttumattomina alueiltaan. Uudenmaan lääniin tuli kuulumaan mm. Kymen kihlakunta, Elimäen ja Iitin pitäjät sekä osa Orimattilaa entisestä Kymenkartanon läänistä. Hämeen eli Hämeenlinnan lääniin taas kuuluivat Kymenkartanon läänistä ne osat Hollolan pitäjän emäkirkkokuntaa ja Asikkalan seurakuntaa ja koko Nastolan kappeli, jotka olivat olleet erotetut entisessä Uudenmaan ja Hämeen läänissä olleista emäseurakunnistaan. Mikkelin lääniin, joka nyt eräiltä osin tuli vastaamaan Kymenkartanon pääosaa, luettiin Ylisen Hollolan kihlakunnasta Hollolan pitäjän alainen Heinolan kappeli ja maaherran entinen residenssikaupunki Heinola sekä Savon ylinen ja alinen kihlakunta sekä entisestä Savon ja Karjalan läänistä Kerimäen, Säämingin ja Rantasalmen pitäjät sekä Heinäveden kappeli, Joroinen ja Pieksämäki, Haukivuori ja Säämingin pitäjästä Savonlinnan kaupunki (ks. kartta). Elinkeino- rakenteeltaan ja viljelys- sekä asutustavoiltaan Mikkelin lääni selvästi on yhtenäisempi alue kuin Kymenkartanon lääni.

Viitteet

3. TEHTÄVÄN TARKENNUS, TUTKIMUS- MUSAINEISTO JA PÄÄTUTKIMUS- ALUE (s. 17–22)

1. Katso Maakunta-arkistojen yleisluettelo III. Helsinki 1971, s. 494.
2. OMA, esim. Saloisten kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto ja Tornion kihlakunnan hk. ark. sekä lääninkanslia, kansliakuulusteluprk 1823, liite.
3. Alueesta ks. esim. Kerkkonen, s. 228.
4. Kerkkonen 1945, s. 229–230.
5. Kerkkonen 1945, s. 229–230.
6. Honka 1959, s. 40.

4. IRTOLAISUUDEN TALOUDELLIS-YHTEISKUNNALLINEN TAUSTA

4.1. Väestön sosiaalisesta muutoksesta

Suomen väestö kasvoi 1800-luvun alun ja 1860-luvun nälkävuosien välillä edelleensunteellisen nopeasti. Kasvu kanavoitui suurelta osin maaseudun tilattomaan väestöön, mäkitupalaisiin ja loisiin. Väestönkehitys mainittuna aikana merkitsi siis myös sosiaalista muutosta.

Vuoden 1810 lopulla Suomessa oli 863 000 henkeä ja kuusikymmentä vuotta myöhemmin heitä oli 1 770 000. Tosin Suomen alue oli laajentunut ja sen väkilukuun luettiin viimeksi mainittuna aikana myös kreikkalaiskatolista uskontoa tunnustavat. Ns. Vanhan Suomen liittäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan 1812 nosti väkilukua 185 000 hengellä ja ortodoksien laskeminen väkilukuun vuodesta 1830 toi väestötaulukoihin lisää 25 200 henkeä.¹ Jos mainitut lisäykset jätetään ottamatta huomioon Suomen väkiluku lisääntyi vuodesta 1810 vuoteen 1870 lähes 70 %, ja keskimääräinen kasvu vuodessa oli 0.9 %. Vaikka 1860-luvun jälkipuoliskon katovuosia ei laskettaisi mukaan (vertailuvuosi 1865) ei lisäys vuotta kohti ollut enempää kuin 1.0 %. Kasvu ei ollut koko ajan samansuuruista. Vuosina 1810–1830 se oli keskimäärin 1.3 % vuodessa, 1830–1870 vain 0.6 % vuodessa; katovuosia laskematta 1830–1865 sittenkin vain 0.9 % vuodessa.² Se, että Suomessa 1800-luvun puolenvälin jälkeen oli lähes kaksi kertaa niin paljon väkeä kuin vuosisadan alussa, asetti maan elinkeinoelämän, hallintolaitoksen ja sosiaalisen huollon aivan muuttuneen tilanteen eteen. Kasvu ei ollut koko maassa tasaista. Se oli pohjoisissa lääneissä (Vaasan, Oulun, Kuopion) selvästi suurempaa (1.6; 1.4; 1.2 %) kuin eteläisissä (Uudenmaan 0.7, Turun ja Porin 0.9, Viipurin 0.6 ja Hämeen 0.8) lääneissä. Jonkinlaisia ääritapauksia olivat Vaasan ja Viipurin läänit. Edellisessä väestö kaksinkertaistui jaksolla 1815–1865, jälkimmäisessä lisäys oli vajaa kolmannes lähtöarvosta.³ Vaikka kaupunkiväestön lisäys 1815–1865 oli vuodessa keskimäärin 1.7 % ei sen osuus vielä 1865 ollut enempää kuin 6.7 % koko väestöstä. Alueelliset erot olivat tässäkin suhteessa suuret: Uudenmaan sekä Turun ja Porin lääneissä osuus oli 1815 lähes 10 % ja 1865 jo 19 %. Pohjoisissa lääneissä kaupunkiväestön suhteellinen kasvu ei ylittänyt juuri maaseutuväestön kasvuprosenttia. Vaasan läänissä kasvu oli jopa pienempi. Uudenmaan ja Viipurin lääneissä maaseutuväestön kasvu oli huomattavan hidasta.⁴ Uudenmaan läänissä kaupunkiväestö kasvoi merkittävästi absoluuttisestikin (20 000) kun taas esim. Kuopion ja Mikkelin lääneissä kasvun merkitys oli lähinnä suhteellinen.⁵

Väestönkasvun sinällään ei tarvinnut olla kielteinen tekijä. Mutta kun vain yksi maatalousväestön osa eli tilaton väestö lisääntyi, asia oli ongelmallinen. Talouselämä ei pystynyt kehittämään kohteita, joihin tilaton väestö olisi sopinut. Maatalous oli ja pysyi lähes ainoana, ainakin merkityksekkäänä, maatalouden elinkeinona. Arvo M. Soinisen tulosten mukaan – nämä lasket-

mat lienevät luotettavimpia – Suomen ammatissa toimivasta väestöstä 1815 noin 90 % oli maatalousväestöä ja osuus laski erittäin hitaasti, sillä se oli 1865 vielä niinkin korkea kuin 88 %. Maatalousväestön ylivoima oli vielä selvempi maaseudulla. Siellä sen osuus oli koko ajan peräti 95–96 %.⁶ Tutkimuksen kannalta on mielenkiintoista, että palvelussektorin ja määräämättömän elinkeinon osaksi jäi hyvin huomattava osa Suomen väestöstä 1800-luvulla.⁷

Vielä 1800-luvun alussa talollisia oli enemmän kuin tilattomia. Vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla tilanne oli jo päinvastainen. Soinisen ja Pitkäsén mukaan muutoksen tarkastelu jää pakosta karkeiden lukujen varaan, koska ensiksikin tilastoista on mahdoton erottaa maatalousväestön vaimoja ja lapsia eri sosiaaliryhmien kesken ja koska toisaalta ammatissa toimivaan miespuoliseen väestöön kuului hyvin epämääräinen sekaryhmä, Soinisen mukaan ”talon työväki”. Viimeksi mainittu ryhmä käsitti talon vakinaisen palvelusväen, talollisten aikuiset, yli 14-vuotiaat pojat sekä todennäköisesti torppareiden pojat ja talollisten talottomat sukulaiset, jotka asuivat talollisen luona, ns. sätämiehet.⁸

Koska jäljempänä tullaan useaan otteeseen viittaamaan maalaisyhteisön eri väestöryhmiin, lienee paikallaan jo tässä yhteydessä hieman tarkemmin valaista, millaisista elementeistä homogeeniselta tuntuva maaseuturahvas koostui ja minkälaisia muutoksia näiden osien keskinäisissä suhteissa tapahtui. Näiden suhteiden muuttuminen on taustana ainakin irtolaisuuteen suhtautumiselle.

Vuonna 1825 ns. kokotilan viljelijät, talonpojat, suurtalolliset ja kokotilan vuokraajat muodostivat kaikissa osissa maata yli 20 % maatalousväestön ammatissa toimivista miehistä. Eteläisellä peltoviljelyalueella, Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen lääneissä, osuus oli pienin, noin 22 %. Tällä alueella torppareiden osuus oli suurin, noin 16 % ammatissa toimivasta miehisestä maatalousväestöstä. Myös Vaasan, Kuopion ja Mikkelin läänissä torppariväestön osuus oli suuri, 14 ja 13 %. Irtaimen työväen osuus oli koko maassa lähes sama, 8–10 %. Merkittävää on, että Viipurin läänissä tämän väestöryhmän osuus oli vain 4.3 %. Samalla alueella oli myös vähiten torppareita (3.2 %), mutta kokotilan viljelijöitä maatalouden työvoimasta oli peräti 36 %.⁹

Lähimmän viidenkymmenen vuoden aikana kokotilan viljelijöiden osuus kasvoi hitaammin kuin ammatissa toimivan väestön yleensä. Vaasan ja Oulun lääneissä kasvu oli muita alueita suurempi. Kaikilla alueilla torppareiden määrä kasvoi selvästi kokotilan viljelijöiden määrää enemmän. Merkittävien sosiaalinen muutos lienee kuitenkin ollut se, että koko maassa, Oulun läänin lukuun ottamatta, tilattoman väestön alin kerros eli irtain työväki lisääntyi eniten maatalouden ammatissa toimivien miesten määrästä. Irtaimen työväen alueiksi olivat muodostuneet Kuopion ja Mikkelin läänit. Esimerkiksi Kuopion läänissä mainitun ryhmän osuus oli 25 %. Mutta hyvin suuri irtain väki oli syntynyt myös Vaasan ja Oulun lääneihin, vaikka viimeksi mainitussa läänissä sen kasvu vuodesta 1815 vuoteen 1875 oli ollut hitainta koko maassa. Eteläisellä peltoviljelyalueella irtaimen työväen kasvuprosentti oli ollut 2 %, Kuopion ja Mikkelin lääneissä 2.4 %, Oulun läänissä 2.2 % mutta Viipurin ja Vaasan lääneissä peräti 2.8 ja 2.9 %.¹⁰

4.2. Taloudellisesta tilanteesta Suomen maaseudulla 1800-luvun alkupuolella

Vaikka Suomen liittyessä autonomisena suuriruhtinaskuntana Venäjän keisarikunnan yhteyteen talouselämässä jatkettiin aluksi sitä politiikkaa, jonka suuntaviivat olivat muovautuneet jo Ruotsin vallan aikana, yleinen taloudellinen tilanne pakotti senaatin, maan ylimmän hallintovallan käyttäjän, arvioimaan talouspolitiikan perusteita uudelleen. Vielä 1820-luvun alkuun käytettiin vanhoja merkantilistisia menetelmiä ensisijassa maatalouden tukemiseen. Poliittikaan ei liene vaikuttanut niinkään tietoinen fysiokraattisten aatteiden seuraaminen kuin se yksinkertainen tosiasia, että maatalous oli Suomen pääelinkeino ja maavero valtion tärkein tulolähde. Toisaalta Suomen teollisuus oli vielä niin vähäistä, ettei taloudellisten vaikeuksien kanssa painiskelevalla senaatilla ollut varaa sen laajentamiseen eikä tukemiseen.¹¹ Vasta Lars Gabriel von Haartmanin johdolla 1830-luvulla muovattu talouspolitiikka vaikutti merkittävästi eri yhteiskuntaryhmien elämiseen sekä taloudellisiin ja sosiaalisiin piirteisiin Suomessa. Tälle politiikalle oli keskeistä valtion tulojen lisääminen ja saatujen tulojen käyttö kulkuyhteyksien parantamiseen, koulutuksen kohentamiseen ja elinkeinoiden tukemiseen.¹²

Aiheen kannalta merkittävä – maatalouden ja väestösuhteiden muuttumisen ohella – oli valtiovallan liikennepoliittika. Monessa yhteydessä tähdennettiin sitä, että teollisuuspaikkakuntien ohella tilapäiset suuret työkohteet ovat vetäneet puoleensa ns. asosiaalista väestöä.¹³ Valtion teollisuuspolitiikassa taas oli olennaista se, että Venäjällä 1820-luvun alussa virinnyt lyhyt teollistamisinnostus heijastui myös Suomeen ja että senaatti ryhtyi autonomian kauden varhaisimpiin teollisuuspoliittisiin uudistuksiin.¹⁴

Koneellistettu, höyryvoimaa ja vesiturbiineja käyttävä tehdasteollisuus syntyi Suomessa 1840-luvulla.¹⁵ Tämä teollisuuden muoto alkoi vaikuttaa myös väestön sosiaaliseen ja taloudelliseen tilaan. Esim. Suomen metsien käyttöä säätelivät vielä autonomian alussa vuosien 1783 ja 1805 metsälait, joissa puutavara luokitettiin jalostamattomaksi tuotteeksi. Sillä ei siten ollut ulkomaankaupalle merkitystä. Se oli tärkeä vain oman maan muun teollisuuden käyttöaineena. Metsien hakkuuta oli hillittävä, jotta puu riittäisi vuoritoimen tarpeisiin. Ajattelu ei muuttunut koko 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla, sillä vielä vuonna 1851 annettu uusi metsälaki suorastaan heikensi sahojen toimintamahdollisuuksia.¹⁶ Sahateollisuuden painopiste siirtyi etelä- ja lounaisrannikolta pohjoiseen ja koilliseen. Uudenmaan läänissä hienoteräisten sahalaitosten määrä jopa väheni 1820-1860. Oulun ja Kuopion läänit tulivat voimakkaasti kuvaan mukaan. Viipuri tosin säilyi edelleen puutavaran suurviejänä mutta sen rinnalle nousivat keskeisiksi puutavarasatamiksi Pori Satakunnassa ja Oulu Pohjanmaalla.¹⁷

Senaatti katsoi liikenneyhteyksien parantamisen sekä poliittisesti että taloudellisesti välttämättömäksi, ja esim. suurin osa jo 1800-luvulta lähtien myönnettyistä hätäaputyömäärärahoista käytettiin tienrakennuksiin. Kulkuyhteyksien avaaminen merikaupunkien ja maan sisäosien välille oli 1830-lu-

vulla erilaisten kehittämiskomiteoiden keskeisiä tavoitteita.¹⁸ Kanavien rakennusaloitteet olivat tulleet vuoroon jo 1820-luvulla. Vuosina 1835–60 Suomessa kaivettiin valtion toimesta yhteensä 12 kanavaa, näiden joukossa kuuluisa Saimaan kanava. Tiet ja kanavat tarjosivat työkohteita ja valmistuttuaan ne olivat liikenneväyliä, joita pitkin irtain väestö paljon helpommin kuin ennen saattoi halutessaan vaeltaa pitäjästä toiseen, maaseudulta kaupunkiin.

Haartmanin kaudella valtaosa järvi liikenteen kehittämismenoista hyödytti Saimaan vesistöä ja 20 vuoden aikana saatiin valmiiksi noin 350 kilometrin pituinen vesireitti mereen.¹⁹ Sen merkitystä taloudellisesti ja liikenteellisesti ei voine liioitella. Mainitsehan Wirilander Savon historiassaan, että jo 1700-luvun loppupuolella oli Savossakin jouduttu vaiheeseen, jolloin väestönkasvusta johtunut kerjäläisyyden lisääntyminen ja osaksi myös tieverkoston tihentämisestä aiheutunut ”irtolaisten” yhä suurempi liikkuvuus pani isännät jo totta tarkoittaen miettimään keinoja vieraiden pitäjien köyhien erottamiseksi omista vaivaisista.²⁰

Väestön toimeentulosta on onnistuttu esittämään vain vain melko ylimalkaisia arvioita, jotka nekin ovat kohdistuneet vain sellaiseen väestöosaan, jolla oli varallisuutta jonkin tietyn rajan yli²¹ tai sellaiseen, jolla yleensä oli varallisuutta.²² Koska maatalousväestö käsitti 1800-luvun alkupuolella, kuten todettu, noin 90 % Suomen väestöstä, sen eri ryhmien elintason kehitys olisi kuitenkin oltava lähtökohtana pyrittäessä edes välttävästi arvioimaan mikä vaikutus taloudellisella tilanteella oli irtolaisiin. Tästäkään ei 1800-luvun alkupuolen osalta voi esittää kuin hyvin viitteenomaisia tietoja. Elintason taustavaikuttajana oli Länsi-Suomen peltoviljelyalueella vallinnut voimakas alapään suuntautunut säätykierto. Talollisväestö pysyi niin suppeana, että se kykeni jopa kohottamaan elintasoaan. Torppari-, itsellis- ja palkollisväestö taas kasvoivat niin paljon, ettei niiden elintaso voinut kohota. Pohjanmaalla tilanne oli parempi koska maatalous pystyi väestönlisäyksestä huolimatta vastaamaan haasteisiin. Lisäksi tiloja voitiin jakaa siellä paremmin kuin etelämpänä. Vaikeudet alkoivat vasta 1860-luvulla.²³ Itä-Suomen kaskialueen maataloudelle taas oli luonteenomaista maatalouden kriisi. Etenkin Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa sekä osin muuallakin Itä-Suomessa kriisi tunnettiin selvästi jo 1830-luvulla.²⁴

Nämä elintason laskuun viittaavat toteamukset eivät kuitenkaan anna konkreettista tietoa siitä, missä määrin ja millä vauhdilla lasku eri sosiaaliryhmissä tapahtui. Jutikkalan vuoden 1800 varallisuusveroluetteloihin perustuvat laskelmat ovat osoittaneet, että talonpoikien varallisuus oli yleensä varsin pieni. Varsinkin Itä- ja Pohjois-Suomen väestö oli hyvin vähävaraista.²⁵ Vaikka Soininen onkin huomauttanut, että Itä-Suomen kaskialueen varallisuus näyttää tulleen aliarvioiduksi²⁶, myöntää hänkin mainitsemiensa viljavarastojen vähäisemmän arvon Länsi-Suomen viljaan verraten. Soininen tähdentää sitä, että maatalousväestö yleensä eli omavaraistaloudessa ja teki ankarasti työtä elantonsa hankkimiseksi. Sen elintaso lienee yleensä ollut alhainen. Mutta osalla maatalousväestöä oli jo 1800-luvulle tultaessa ilmeisen suuria vaikeuksia välttämättömänkin toimeentulon hankkimisessa, mihin viittaa hä-

täravinnon käyttö keskinkertaisinakin satovuosina suuressa osassa maata. Soininen on kuitenkin huomauttanut myös siitä, että esim. Keski-Suomen siinä osassa, jossa hätäravinnon syönti tavallisenakin satovuonna oli yleistä, vilja toisaalta oli tärkeä myyntitavara.²⁷

Viljaa vietiinkin kaupunkiin myytäväksi samaan aikaan kun osa väestöstä söi pettua.²⁸ Tämän aiheutti 1700- ja 1800-lukujen väestön kasvu. Työvoiman puute 1700-luvun puoliväliin saakka oli taannut hyvät työmahdollisuudet irtaimelle väelle, mistä osoituksena ovat toisaalla käsitellyt ankarat palkollissäännöt. Irtaimella väellä oli vielä 1700-luvulla ollut sekä Länsi- että Itä-Suomessa myös sivuansiomahdollisuuksia, jakamattoman kylämetsän käyttö ja kaskenpoltto vuokramailla. Ansiomahdollisuudet ja sen välityksellä sekä sosiaalinen että taloudellinen tila, olivat ratkaisevasti parempia 1700-luvulla kuin seuraavalla vuosisadalla.²⁹

4.3. Sosiaalisia ongelmia

4.3.1. Sodan jälkeinen tilanne

Siirryttäessä Ruotsin vallasta Venäjän keisarikunnan yhteyteen yhteiskunnallisten ja terveydellisten sekä vaikeasti arvioitavien moraalisten olojen taustalla oli Suomen sota ja sen aiheuttamat ongelmat. Jo itse sota toi mukanaan puutetta ja nälkää eivätkä sotajoukon taholta väestöön kohdistuneet väkivalanteotkaan olleet täysin tuntemattomia, vaikka venäläisen sotaväen keskuudessa ylläpidettiin yleensä ankaraa kuria ja pyrittiin korvaamaan rahvaalle sotaväen pakko-otoista ja majoituksesta koituneet rasitukset.³⁰ Terveydellinen tilanne oli heikko ja kuolleisuus kulkutauteihin oli suuri. Sodan jälkeen veneeriset taudit levisivät nopeasti, ja niistä muodostui väestölle melkoinen vitsaus.³¹

Epäkohtien syntyä lienee edistänyt taloudellinen ahdinko. Jo Ruotsin vallan lopulla oli sattunut useita katovuosia, eivätkä sääolot suosineet maanviljelystä. Maalaisväestön köyhyyden vuoksi kaupunkilaisten tavara ei mennyt kaupaksi, joten senkin taloudellinen tila pysyi heikkona. Maaherrat mainitsevat vuosikertomuksissaan, että juoppous oli maassa yleistä ja että se vaikutti haitallisesti väestön siveellisyyteen ja toimeentuloon.³² Lääkintöhallitus taas katsoi, että juoppouteen oli kiinnitettävä huomiota kansan terveydentilan vuoksi. Hallitsijalle vuonna 1816 antamassaan kertomuksessa senaatti yhtyi näihin mielipiteisiin ja toi esiin rikollisuuden voimakkaan kasvun, joka ei sen mielestä aiheutunut niinkään uskonnonopetuksen ja kansanvalistuksen puutteesta kuin lisääntyneestä kevytmielisyydestä ja väkijuomien ylenmääräisestä käytöstä.³³

Kerjuun torjumisyrietykset johtivat sosiaalisen huollon uudelleen järjestämiseen. Kenraalikuvernööri Steinheilin aloitteesta hallituskonselji lähetti jo 1811 lokakuussa maaherroille käskyn kehottaa seurakuntia huolehtimaan

omista köyhistään mutta pyysi vielä saman kuun lopussa lausunnon maaherroilta ja tuomiokapituleilta, miten köyhien kanssa oli meneteltävä. Annettu-
jen lausuntojen pohjalta se katsoi kerjuun lisääntyneen siksi, että alemmissa
yhteiskuntaluokissa oli päässyt vallalle ylellisyyden halu ja että väkijuomien
käyttö oli tavattomasti lisääntynyt. Asian jatkokäsittely johti uuden kerjuu-
järjestyksen antamiseen 9.7.1817.³⁴

Veikko Virtanen oli irtolaisuuden yhteydessä viitannut Suomen yhteiskun-
nallisiin oloihin 1800-luvun alussa. Sota oli hävittänyt koteja, katovuodet oli-
vat pakottaneet ihmisiä jättämään vakinaisen asuinpaikkansa, verotuksen
raskauden vuoksi moni talollinen jätti tilansa, monet ruotusotilaat joutuivat
torppansa menetyksen jälkeen perheineen tuuliajolle. Irtolaisia olivat lisäksi
sellaiset yhteiskunnan normaalin olomuodon ulkopuolelle jääneet ryhmät
kuin mustalaiset ja ammattirikolliset, joiden kaakaamisen vankiloista epäva-
kaiset olot olivat mahdollistaneet ja jotka järjestysvallan tilapäisen heikkou-
den vuoksi saattoivat jatkaa vapaana oloaan.³⁵ Venäjän vallan alkuaikoina ei
kuitenkaan suoritettu mitään johdonmukaisia toimenpiteitä irtolaisuuden ra-
joittamiseksi. Rikollisuuskään ei aivan autonomian ajan alussa lisääntynyt mi-
tenkään merkittävästi, jos taustana olleet sota-ajan poikkeusolot otetaan huo-
mioon. Aikanaan rikosolojamme pidettiin varsin tyydyttävinä.³⁶

Tilanne näyttää kuitenkin jo 1810-luvun puolivälissä kehittyneen huolestut-
tavaksi, sillä senaatin oikeusosasto ilmoitti 1816 hovioikeuksilta saamiensa tie-
tojen perusteella, että rikollisuus oli lisääntymässä voimakkaasti. Syiksi tähän
oikeusosasto katsoi rahvaan alhaisen valistustason, laimin lyödyn lastenkas-
vatuksen, ruumiillista työtä tekevien yhteiskuntaryhmien väkijuomien vää-
rinkäytön, ylellisyydenhalun erityisesti rannikkoseuduilla, elintarpeiden
puutteen aiheuttaman maankiertelyn, maan teollistumattomuuden, kruunun
virkamiesten ja eritoten poliisivoimien puutteen sekä maanomistajien tavan
luovuttaa jo varhain tilansa lapsille korkeaa ja näitä rasittavaa eläkettä vas-
taan, mikä lisäksi aiheutti eripuraisuutta, riitoja ja rikoksia.³⁷ Rikollisuuden
vastustamiseksi oikeusosasto suositti kansan valistustason nostamista, rah-
vaan lasten kouluttamista, rikollisten saattamista tehokkaammin rangaista-
viksi, väkijuomien väärinkäytön estämistä, kyläkurin ja järjestyksen tehosta-
mista sekä vankilain rakentamista jokaiseen kihlakuntaan vankien säilyttämi-
seksi sen ajan, minkä heidän juttunsa käsittely kihlakunnanoikeuksissa kes-
ti.³⁸ Huomio kohdistettiin siis hyvinkin voimakkaasti kansanvalistuksellisiin
seikkoihin, mutta yleiset taloudelliset-yhteiskunnalliset olot jätettiin – ehkäpä
asian arkaluontoisuuden vuoksi – vaille huomiota.

4.3.2. Väestön köyhtyminen sekä köyhät ja vaivaiset

Tutkijat ovat 1800-luvun alun yhteiskunnan kehityspiirteistä puhuessaan vii-
tanneet kyseisellä vuosisadalla tapahtuneeseen köyhtymiseen lähinnä suuren
väestönlisäyksen aiheuttamien ongelmien myötä.³⁹ On oletettu, että agraari-

nessa yhteiskunnassa juuri ennen teollistumista köyhtyminen aktualisoitui pelottavaksi ongelmaksi. Tähän viittaavat myös tietyt köyhäinhoitoon ja kerjuuseen liittyvät jo 1800-luvulla suoritettut hallinnolliset ja organisatoriset toimenpiteet.

Sen selvittämistä, mitä köyhyys 1800-luvun alussa eri ulottuvuuksineen oli, ovat vaikeuttaneet lähinnä metodiset ongelmat.⁴⁰ Jo köyhyyden ja köyhän määrittäminen,⁴¹ mitä tällainen tutkimus edellyttäisi, on osoittautunut vaikeaksi. Ollaanhan tekemisissä sellaisten varsin relatiivisten arvojen kanssa, jotka ovat vaihdelleet sekä ajallisesti että alueellisesti. Myös lähteistö on asettanut esteitä. Suomen osalta ei ole esim. juuri 1800-luvun alkupuolen suhteen voitu menetellä samoin kuin Ruotsin eli valita köyhyyden mittariksi jonkun tietyn ns. minimiveron suorittamatta jättäminen,⁴² koska Suomen verotusjärjestelmä oli 1800-luvulla erilainen. Toisaalta aikakauden viranomaisten käsitykset, esim. väkilukutaulujen köyhät, tarkasti ottaen tarkoittivat sellaista henkilöä, joka itse ei pystynyt elättämään itseään tai jota toiset eivät vapaaehtoisesti halunneet elättää.⁴³ Tietysti tällainen köyhä oli köyhä sanan äärimmäisessä merkityksessä, mutta näiden henkilöiden lukumäärä ilmaisee paremmin absoluuttisesti avuttomien kuin myös suhteellisesti köyhien määrän.

Historiallisesti vaivaisuus merkitsi auttamattomasti köyhyyttä.⁴⁴ Väestötaulujen mukaan köyhät olivat kaikensäätyisiä vaivaisia ja raihnaisia sekä kaupungeissa että maaseudulla, sokeita, kuuroja, mykkiä, mielisairaita ja ruttiköyhiä.⁴⁵ Myös vanhuuden ja sairauden heikentämät raihnaat ja rannat sekä turvattomat ja orpokotien tai muiden huoltamat elättilapset laskettiin köyhiksi.⁴⁶ Tämä erottelu ei kuitenkaan kerro käyhyiden relatiivisuudesta. Se oli yksi väestön ryhmitys. Köyhiä saattoi tällaisten kriteerien mukaan olla vain niin paljon tai vähän kuin yhteiskunnan muut kansalaiset heitä halusivat elättää. Määrän vaihtelu ei kuvasta niinkään käyhyiden kehitystä kuin yleisiä taloudellisia oloja, myös ei-köyhät ryhmän toimeentuloa. Parempina aikoina se jopa saattoi olla alttiimpi maksamaan köyhäin elättämisen vaatimat kustannukset kuin taloudellisesti heikkoina aikoina.

Vaikka edellä on hyvin kriittisesti suhtauduttu väkilukutauluista saatujen, köyhiä koskevien tietojen todistearvoon, epätarkka ja viitteellinen osoitus asiasta on parempi kuin oleminen täysin vailla tietoa. Tabeleista saatuja tietoja, jotka on julkaistukin⁴⁷ käytetään tässä yhteydessä osoittamaan erään sosiaalisen ongelman laajuutta Suomessa 1800-luvun alkupuolella, koska on oletettavaa, että se ainakin jossain määrin liittyy myös irtolaisuuden esiintymiseen. Askel taloudellisesti heikosta asemasta 1800-luvun yhteiskunnassa ei ollut pitkä sosiaalisesti ja kriminaalisesti poikkeavaan elämäntapaan.

Tabelleissa köyhiksi luokiteltuja oli 1700-luvun lopussa ollut hieman yli 23 000 henkeä koko maassa.⁴⁸ Arvi Raivio on kuitenkin merkitsemistapaan kohdistuneen kritiikin jälkeen päätenyt siihen, että tuohon aikaan oli käytössä ns. kaksinkertaislaskenta: useat tuhannet oli laskettava kaavakkeen kahdessa kohdassa. Kun Raivio on vähentänyt tällaisen joukon pois kokonaismäärästä, hän on saannut köyhäinhoidon nauttijoiden määräksi Suomessa 1790 vähän yli 13 000 ja kymmentä vuotta myöhemmältä ajalta noin 14 300.⁴⁹ Jos Jutikkalan tavoin tabellien ilmoittaman köyhän väen määrän lisäksi köyhiin lu-

etaan myös ”vähemmän kurjat”, kuten työkykyiset loiset, mäkitupalaiset ja kaupunkien sekatyöläiset, joilla ei ollut vakituista työtä ja jotka lähinnä talvisin olivat työttömiä, saadaan köyhän väen lukumääräksi vuonna 1800 niinkin suuri joukko kuin 103 543 henkeä eli 12.6 % väestöstä,⁵⁰ mikä sekä absoluuttisesti että suhteellisesti merkitsi varsin paljon. Kuvaavaa ajalle kuitenkin on, että vain kolmasosa köyhäinhoidokeista oli laitoksissa, muut elivät muiden huoltomuotojen varassa. Lasten osuus huollettavista oli vuonna 1800 noin 10%.⁵¹

Autonomian ajan alkuaikoina köyhäinhoidon avunsaajien nimikkeet viisivuotiskausittain laadituissa säätytauluissa pysyivät muuttumattomina. Tämän vuoksi tiedot ainakin ajallisesti ovat vertailukelpoisia. Kaupunkien köyhäinhoidot jaettiin kolmeen ryhmään: köyhäintalossa olevat, muut köyhät ja hospitaaleissa olevat. Maaseudulla jako oli: köyhäinhoidossa olevat, seurakunnan kassasta avustetut ja hospitaaleissa hoidetut.

Köyhäinhoitoa sai Suomessa 1815–1850:⁵²

	Kaupungit	Maaseutu	Koko maa	% väestöstä
1815	1 113	13 476	14 589	1.3
1820	1 158	14 626	15 784	1.3
1830	1 632	16 687	18 319	1.3
1840	2 593	22 570	25 163	1.7
1850	2 860	25 629	28 489	1.7

Ainoa selvä kehityspiirre on saajien sekä absoluuttisen että suhteellisen osuuden kasvu juuri 1830-luvulla. Määrällinen kasvu vuodesta 1830 vuoteen 1840 oli peräti 42 % ja suhteellisen osuuden nousu lähes puoli (0.4) %. Vielä suurempi lisäys tapahtui sitten 1860-luvulla, jolloin esim. Savon alueen köyhäinhoitoa saaneiden osuus koko väestöstä nousi yli 4 %:n. Vuonna 1870 se oli 4.5 %. Samaan aikaan Savon kolmen kaupungin (Kuopio, Mikkeli, Savonlinna) väestö oli tästä (10 747) vain kolme neljänestä.⁵³ Mutta olosuhteet, lähinnä köyhäinhoitoa säätelevä lainsäädäntö, olivat silloin toiset. Sen sijaan 1800-luvun alkupuolella ei köyhäinhoidon lainsäädännössä tapahtunut sellaisia suuria muutoksia, joiden voidaan katsoa vaikuttaneen apua saaneiden määrän voimakkaaseen lisääntymiseen juuri 1830-luvulla. Kerjuuta oli säädelty jo 1817 ja köyhäinhoitoa 1822 annetulla asetuksella,⁵⁴ eikä asetuksia kolmeenkymmeneen vuoteen muutettu. Ainoa selittävä seikka on, että köyhäinhoidokkien määrä lisäytyi olosuhteiden muuttuessa, nimenomaan alimpien sosiaaliluokkien heikentyessä.

Ensimmäiseksi tulevat kuvaan mukaan 1830-luvun katovuodet ja samaan aikaan sattuneet tautiepidemiat. Ankara kato kohtasi maata 1832 ja maassa liikkui tuhoisa sairaus, kolera. Heikkoja satovuosia olivat myös 1835–37. Kato johti taloudellisten menetysten ja kuolemissa myötä perheiden hajoamiseen, esim. talojen menettäminen maksamatta jääneiden verojen vuoksi. Kolera taas kohtasi todennäköisesti kipeimmin alimmissa sosiaaliryhmissä olevia, vaikka ei se 1800-luvulla kunnioittanut talonpoikaa enempää kuin virkamiestä ja porvariakaan. Katojen ja epidemioiden yhteisvaikutuksesta perheet menettivät huoltajia ja heikommat ajautuivat kerjuulle ja pitäjien vaivashoi-

don piiriin.

Osoituksena tästä on se, että noin 2/3 huollettavista oli naisia. Yleensä köyhäinavun saajat olivatkin iäkkäitä naisia. Asiaan lienee vaikuttanut se, että miehet kuolivat yleensä nuorempina kuin naiset. Kaupungeissa sai vuoteen 1850 saakka avustusta jonkin verran suurempi osa väestöstä kuin maalaiskunnissa: 1815 2.1 %, 1830 2.2 % ja 1850 2.8 %. Kaupunkien väkimäärä kyseisellä aikakaudella oli kuitenkin niin vähäinen, että maaseudun avunsaajien suhteelliset osuudet vastasivat avunsaajien osuutta lähes koko maan väestöstä.⁵⁵

Varsin selkeän kuvan vaikeiden vuosien osuudesta perheiden hajoamiseen ja lapsien turvattomuuden lisääntymiseen tarjoaa väkilukutaulujen kohdassa aviottomat lapset ja kasvattilapset esiintyvien lukumäärien kasvu. Määrä on suuri ja sen lisäksi naisvankiloiden vankimäärästä suuri osa oli tuomittu joko lapsenmurhasta tai sikiön lähdeittämisestä. Oudolta kuitenkin tuntuu, että tämä ryhmä, jota ei ole merkitty edellä mainittuun avustettujen lukumäärään, koska ei olla varmoja siitä, saivatko he kaikki avustusta, kasvoi lähinnä 1820-luvulla ja sitten jälleen neljäkymmenluvulla, kun sen sijaan paljon mainitulla 30-luvulla aviottomien lasten määrä lisääntyi vain vähän. Toisaalta huonoina vuosina syntyneisyys yleensä ja niin myös aviottomien lasten syntyminen väheni ja kasvattilapsen ottaminen saattoi tapahtua hyvinä aikoina helpommin kuin pahoina vuosina. Joka tapauksessa aviottomien ja kasvattilapsien yhteinen lukumäärä kasvoi vuodesta 1815 vuoteen 1850, siis kolmessakymmenesäviidessä vuodessa lähes kaksi ja puolikertaiseksi.⁵⁶

Vuosi	Kaupungit	Maaseutu	Koko maa
1815	1 302	11 568	12 870
1820	1 527	13 260	14 787
1830	1 889	18 062	19 951
1840	2 115	18 471	21 586
1850	2 612	26 591	29 203

Ryhmä ei suinkaan ollut merkityksetön edes kooltaan. Sisälsi hän se väkeä enemmän kuin koko vaivashoidon piirissä oleva ryhmä. Valtaosa oli aviottomia lapsia, kasvattilasten merkitys oli vähäinen. Heitä oli koko joukosta yleensä noin 7–8 %.⁵⁷

Vuonna 1850 köyhäinapua sai eri lääneissä väestöstä (%):⁵⁸

Uudenmaan lääni	1.9	Mikkelin lääni	1.8
Turun ja Porin lääni	1.8	Kuopion lääni	1.4
Hämeen lääni	2.0	Vaasan lääni	1.7
Viipurin lääni	0.9	Oulun lääni	3.1

Tutkimatta on, kuinka paljon Viipurin läänissä avun saanti oli kiinni tiukasta avun myöntämispolitiikasta. Tällaista selvitystä ei Viipurin enempää kuin muidenkaan läänien osalta ole tehty.

Sen sijaan Turun ja Porin läänin Maskun kihlakunnasta on. Helmi Kulman tutkimuksessa avunsaajien määrää ei ole saatu väkilukutauluista vaan pääasiassa seurakuntien köyhäinkassojen tileistä ja pitäjänkokousten pöytäkir-

joista⁵⁹, mistä johtuen avunsaajien osuus (1830 = 1.9 % ja 1850 = 2.2 %) koko väestöstä on selvästi suurempi kuin väkilukutaulujen perusteella laskettu osuus. Väkilukutauluihin merkittiin vuoden lopussa apua saavat. Kulmalan käyttämiin lähteisiin sen sijaan sisältyvät kaikki tavalla tai toisella kyseisenä vuotena avustusta saaneet henkilöt.

Kulmalan mukaan köyhien määrän vuosittaiset vaihtelut olivat tavallisia. Ne johtuivat pääasiassa tilapäisistä avunsaajista ja lapsista, joiden luku vaihteli enemmän kuin aikuisten avunsaajien. Avunsaajien lukumäärän kehitys ei tapahtunut jokaisessa seurakunnassa yhtäläisesti. Ns. yhteisten tekijöiden, vuoden 1817 kerjuujärjestyksen ja 1830-luvun katovuosien vaikutukseen ei ollut kaikkialla samanlainen, joskin ne yleensä nostivat avunsaajien määrää.⁶⁰ Avustettujen määrä nousi jaksoilla 1816–20 ja 1836–40. Uuden asetuksen jälkeinen perusteellisempi huolehtiminen köyhistä vaikutti muutaman vuoden. Huolenpito laimeni osin avuntarpeen vähenemisen myötä 1820-luvun lopulla. Seuraavalla vuosikymmenellä sattuneet ja useasti edelläkin mainitut katovuodet lisäsivät tarvitsijoiden määrää. Mielenkiintoisena lisänä aiemmin muodostuneeseen kuvaan Kulmala tuo sen todennäköisyyden, että katovuosien jälkeen seurasi jonkinlainen välikausi ja että herännyt kiinnostus köyhäinhoitoon ja uuden lain valmistelu 1840-luvulla nostivat avustettujen määrää. Suurimmillaan avunsaajien suhteellinen osuus koko kihlakunnan väestöstä oli 1840.⁶¹

Koko väestöstä sai jossain elämänsä vaiheessa köyhänapua noin 2 %. Osuus vaihteli iän mukaan.⁶² ”Köyhyyden” jonkinlaista, joskin täysin luonteelta tuntuvaan totaalisuutta osoittanee se, että avustettavien ryhmässä oli lähes puolet sellaisia henkilöitä, joiden perheessä oli muitakin avunsaajia ja vain reilut puoli oli yksinäisiä. Näin oli siitäkin huolimatta, että pitäjänkokousten erittäin tarkka köyhäinhuitopolitiikka tehokkaasti pyrki estämään jatkuvasti köyhäinhoidon varassa elävien perhekuntien muodostumisen ja yleensä siinä tehokkaasti onnistuikin. Useamman perheenjäsenen avuntarpeen syynä oli toisen tai molempien vanhempain kuolema.⁶³ Avun tarve oli silloin akuutti. Sitä ei katsottu krooniseksi. Köyhäinhoidon varaan joutuivat tavallisimmin torpparit, palkolliset ja itselliset. Näin kävi myös useille sotilaille ja käsityöläisille. Muiden sosiaaliryhmien osalta se oli täysin sattumanvaraista.⁶⁴

4.3.3. Kerjuu köyhäinhoidon muotona

Köyhäinhoidon muodot olivat pitkälle vakiintuneet jo 1700-luvulla. Vuoden 1686 kirkkolaki oli velvoittanut pitäjät huolehtimaan omista köyhistään vapaaehtoisilla almuilla. Vuoden 1763 hospitaali-järjestys oli määrittänyt valtion ja pitäjien työnjaon jo vakiintuneen käytännön mukaiseksi. Valtio hoiti kroonisesti sairaat ja mielisairaat sekä osallistui köyhien lasten elatukseen. Muista köyhistä vastasi pitäjä. Vuoden 1788 kuninkaallinen julistus takasi köyhälle kotipaikka-oikeuden pitäjään, jossa hänellä oli ollut talo tai jossa hän oli ollut loisena tai palkollisena.⁶⁵

Lakisääteinen ”kunnallinen köyhäinhoito” alkoi kehittyä oikeastaan vasta vuoden 1817 kerjuuta koskevasta julistuksesta. Se jätti köyhäinhoidon keinot seurakunnan harkintaan: suositeltiin köyhäintupia, lapset käskettiin sijoittaa kasvatustaloksiin tai antaa elätteelle.⁶⁶ Köyhäinhoidon menetelmiksi olivat jo aiemmin vakiintuneet taikka nyt muodostuivat ruotujärjestelmä, avustaminen köyhäinkassojen kautta, köyhäintalojen järjestäminen, hospitaaleissa hoitaminen, työhuoneiden käyttäminen, huutolaisuus ja lahjoituksin avustaminen.⁶⁷ Mutta näiden rinnalla jatkui lähes kaikkialla vanha menetelmä, kerjuulla elättäminen. Kerjuun tarkempi selvitys antaa oikeastaan parhaan kuvan siitä, millaisia sosiaalipoliittisia ratkaisuja 1800-luvulla jouduttiin käyttämään.

Vielä 1700-luvulla kerjuu oli ollut varsin yleistä, ja ainakin Savossa sen mainitaan olleen hyvin tavallista kyseisellä vuosisadalla.⁶⁸ Se oli viimeinen turvakeino, jonka varaan jättäytyi kaikenikäisiä vaivaisia, irtainta väkeä ja todella apua tarvitsevia ihmisiä. Kun pitäjiä ei ollut jaettu kerjuualueisiin saivat kerjäläiset kuljessalla mielensä mukaan. Katoaikoina he vaelsivat toisiin pitäjiin, joissa oman ja vieraspaikkakuntalaisen kerjäläisen erottaminen oli hyvin vaikeaa.⁶⁹ Vielä 1800-luvun alussa kerjäläistä autettiin, koska köyhyyden ajateltiin olevan Luojan luoma ilmiö. Takana saattoi olla myös pyrkimys vähentää julkisen vaivaishoidon tarvetta. Harvoin osoitetun vapaaehtoisuuden tieltä pyrittiin torjumaan vakinainen pakko. 1800-luvulla pyrittiin kerjuu kehittämään jonkinlaiseksi paimennetuksi kylänkierroksi, jotta kerjäläisten aiheuttama rasitus olisi jakaantunut tasaisesti.⁷⁰ Olihan kerjäläisillä ennakkotietoon ja kokemukseen perustuva tapa hakeutua anteliaampiin taloihin ja välttää heihin ynseästi suhtautuvia asumuksia.

Vuoden 1817 asetuksesta huolimatta kerjuusta ei kaikissa paikoissa edes toissaan yritetty päästä irti. Se nähtiin eräänlaisena vakiintuneena köyhien huoltamismuotona, jonka vuosisatojen päähän ulottuvaa traditiota ei nähty tarkoituksenmukaiseksi yrittää katkaista. Eräs asiaan vaikuttanut seikka saattoi olla myös se, että esim. ruodutus rasitti maan eri puolilla taloja aivan eri tavoin. Ja nimenomaan Itä-Suomessa ruotujärjestelmän toteuttaminen oli taloille maan raskainta, jos ruotuun kuuluvien talojen manttaalimäärää käytetään mittana. Uudellamaalla vaivaisuudun muodosti 3–4 manttaalia, Pohjanmaalla 1.5–2, Mikkelin ja Kuopion lääneissä yksi manttaali kantoi saman rasituksen.⁷¹ Leppävirralla tavataan kerjuuta pitäjänkokouksen pöytäkirjojen mukaan vielä 1840-luvulla, vaikka ruotujärjestelmä oli toteutettu useita vuosikymmeniä aikaisemmin. Kaikki ruotulaiset eivät yksinkertaisesti viihtyneet ruodussaan vaan lähtivät kiertämään joko vanhasta muistista tai huonon kohdelun vuoksi.⁷² Kerjäämistä esiintyi mainitussa pitäjässä vielä 1850-luvulla samoin kuin Pieksämäelläkin, jossa se vuoden 1852 asetuksen jälkeen tosin väheni.⁷³ Tilanne oli samanlainen Etelä-Pohjanmaan monilla alueilla.

Kerjääminen säilyi pitkään vaivaisten elatuskeinona Hämeessäkin. Sielläkään ei kerjääminen rajoittunut siihen luvan saaneiden erityisoikeudeksi. Kun esimerkiksi Hauholla 1836 peräti 40 köyhää, niiden joukossa useita ruotuavun saajia, oikeutettiin kulkemaan pitäjällä apua anelemassa, on luonnollista ettei voitu tarkkaan valvoa, kuka kerjäsi luvalla kuka luvatta. Vuosisadan

puolivälistä ei Hämeessä enää osoitettu joukoittain kerjuulle. Mutta käytännössä kerjuu sallittiin, koska sen ehkäisemiseksi, huolimatta vaivaishoitoasetukseen (1852) sisältyvistä uusista jyrkistä kerjuukielloista, ei ryhdytty teho toimiin. Seurakunnan omien köyhien annettiin varsinkin syksyisin kierrellä ympäri pitäjää.⁷⁴ Ja vielä 1880-luvulla, osin paljon myöhemminkin, alaikäisten lasten toimeentulo jätettiin kerjuun varaan. Kerjuun salliminen oli keino päästä heitä muuten avustamasta.⁷⁵

Sosiaalisen ongelman kärjistymistä osoittaa se, että päin vastoin kuin Itä-Suomessa, suhtautuminen kerjäämiseen koveni Länsi-Suomessa koko 1800-luvun alkupuoliskon. Tämä tulee näkyviin myös kirkkokurin soveltamisessa, jota Pekka Halmesmaa on tutkinut Turun tuomiorovastikunnan osalta. Vuosien 1818 ja 1847 välillä eniten sakkosääntöjä annettiin kerjuun estämiseksi. Toisen pitäjän köyhän vastaanottaminen kiellettiin esim. Kuusistossa 66 hopeakopeekan sakon uhalla. Toisen pitäjän köyhä oli päin vastoin kyydittävä pois. Jos näin ei tapahtunut, siitä seurasi sakko. Liedossa tehtiin päätös, että vieraat kerjäläiset oli toimitettava nimismiehen huostaan. Maariassa tehdyn päätöksen perusteella irtolaista ei saanut pitää luonaan kahta päivää pitempää ilmoittamatta hänestä papille. Kyseinen päätös koski torpparia.⁷⁶ On lähellä se Halmesmaan esittämä ajatus, että pitäjänkokouksessa istuvat talolliset tekivät päätöksiä köyhäin ja irtolaistenkin asiassa sen mukaisesti, miten ne heille sopivat. Esimerkiksi Maarian kyseisessä päätöksessä ei talollisista puhuttu mitään.⁷⁷

Siinä, että vain vieraan seurakunnan kerjäläisen vastaanottamisesta sakoitettiin, voi nähdä selvän hyötynäkökannan. Oman tai toisenkaan seurakunnan kerjäläisen sakottamista ei kannattanut ajatella. Kerjäläisellä ei ollut mistä sakkonsa maksaa. Toisaalta oman pitäjän kerjäläisiä saattoi kuka tahansa halukas suosia mielensä mukaan aiheuttamatta siitä pitäjän talollisille minäänlaista vahinkoa. Halmesmaa on myös huomauttanut siitä, että pitäjänkokousten päätökset merkitsivät itse asiassa kurikäytännön, ainakin kerjäläisten, köyhien ja irtolaisten osalta, selvää tiukentumista vuosisadan keskivaiheille kuljettaessa.⁷⁸ Joissakin pitäjänkokouksissa tuomittiin kerjäämisestä pantavaksi jalkapuuhun. Samoin päätettiin köyhän toistuvasta poistumisesta pitäjältä saattaa hänet kahtena sunnuntaina jalkapuurangaistukseen.⁷⁹

Edellä oleva katsaus köyhien lukumäärään, hoitomuotoihin ja köyhien itsensä monessa tapauksessa parhaaksi keinoksi katsomaan kerjuuseen osoittaa, että sosiaalinen tilanne Suomessa oli 1800-luvulla varsin kriisialtis ja että se ei ainakaan näytä parantuneen 1800-luvun alkupuoliskon kuluessa. Kerjuun hyväksyminen erääksi puoliviralliseksi hoitomuodoksi vielä vuoden 1817 kerjuujärjestyksen jälkeenkin osoittaa, että vanha perinne irtautua omasta kylämiljööstä, jos tarve vaati, ei ollut niinkään harvinaista. On ehkä liiaksikin tähdennetty talonpoikaisyyhteisön paikallaan pysyvää luonnetta, maatalousyhteiskunnan stabiliteettia. Asia saattoi olla maata omistavan tai viljelevän henkilön kannalta näin mutta jo monet heidän lapsistaan, puhumatta palvelusväestä (rengit, piit) ja loisväestöstä, joutuivat tottumaan liikkuvampaan elämään. Heidän oli lähdettävä työnhakuun, tai parempi sanoa, heidän oli muutettava edeltäpäin sovittuun palveluspaikkaan. Mutta liikuttava oli kui-

tenkin. Sitä irtonaisempaa oli kerjäläisen kulkeminen, vaikka sitäkin yritettiin säädellä. Kerjäläisen erotti tässä yhteydessä kiinnostavasta irtolaisesta enää vain aste-ero. Ja käytännössä poliisiviranomaiset usein pidättivät kerjäläisen irtolaisena.⁸⁰ Aste oli merkitykseks, koska siihen sisältyi lähes aina jonkinlaista sopeutumattomuutta, poikkeavuutta normaalin yhteisön käyttäytymismalleista. Sen sijaan elintaso irtolaiseksi kehittyneellä tuskin oli heikompi kuin kerjäläisellä tai ruotuhoitoon siirtyneellä. Todettiinhan viimeksi mainitun omaisuudesta Mikkelin pitäjässä 1819, ettei ruotuun siirtymisen jälkeen ”köyhälle jää muuta kuin hänen välttämättömät vaatteensa, jotka hän saa kuolemaansa saakka pitää, minkä jälkeen nekin köyhäinkassalle lankeavat”.⁸¹

Kerjuu on irtolaisuudelle sangen läheinen teoreettisessakin merkityksessä. Kun kerjuuseen vanhemmassa lainsäädännössä suhtauduttiin sangen sallivasti, olivat maankulkijat erityisen tarkan valvonnan kohteena. Suhtautumisen jatkokehitys on mielenkiintoinen siksi, että lainsäädännön tehdessä kerjuun tietyissä muodoissaan sallituksi samalla kriminalisoitiin laitton kerjuu, joka alettiin samastaa – itse asiassa se olikin – varattomana kuljeskelemiseen. Laittomalla kerjuulla oli kyllä alun pitäen tarkoitettu passitta kerjäämistä, mutta sittemmin oman pitäjän ulkopuolelle ehtinyttä kerjäläistä alettiin pitää laittona kerjäläisenä. Asia on keskeinen sen vuoksi, että maankulkijaisuutta alettiin tarkastella kerjuun yhteydessä.⁸² Merkittävää on, että kun ensimmäiset työlaitokset perustettiin, niihin oli määrä sijoittaa nimenomaan maankiertäjät, kerjäläiset ja muut pahantapaiset henkilöt yhdessä rikollisten kanssa.⁸³ Käytännössä menttiin siis niin pitkälle, ettei ainoastaan laitonta kerjuuta ja irtolaisuutta yhdistetty vaan joukkoon liitettiin myös rikollisuus.

Viitteet

4. IRTOLAISUUDEN TALOUDELLIS-YHTEISKUNNALLINEN TAUSTA (s. 23–35)

1. Ks. esim. Pitkänen 1980, s. 367–368.
2. Pitkänen 1980, s. 368; myös Kilpi 1913, s. 113.
3. Pitkänen 1980, s. 368.
4. Pitkänen 1980, s. 369.
5. Pitkänen 1980, s. 370.
6. Soininen 1974, s. 22–24.
7. Pitkänen 1980, s. 379.
8. Asiasta Soininen 1974, s. 21; Fougstedt – Raivio 1953.
9. Ks. Soininen 1974, s. 43 erityisesti ja Kilpi 1913, s. 76–79.
10. Soininen 1974, s. 44 ja Pitkänen 1980, s. 380–381.
11. Myllyntaus 1980, s. 333, 336.
12. Myllyntaus 1980, s. 337.
13. Tästä esim. piirilääkäreiden raportit LKHA:ssa VA:ssa ja kuvernöörien kertomukset SA:ssa VA:ssa.
14. Ks. Myllyntaus 1980, s. 354.
15. Alho 1968, s. 16–21.
16. Sahateollisuuden kehityksestä saa erittäin valaisevan kuvan juuri äsken ilmestyneestä Suomen sahatteollisuuden historiasta, Ahvenainen 1984, erit. s. 157–160.
17. Katso esim. Schybergson 1980, s. 418–419; tark. Ahvenainen 1984, s. 164–179, 186–187.
18. Tästä lyhyesti Mauranen 1980, s. 478–482.
19. Myllyntaus 1980, s. 357.
20. Ks. Wirilander 1960, s. 426.
21. Esimerkkinä tästä ovat Ruotsin puolella tehdyt köyhyyttä koskevat tutkimukset, esim. Lundsjo 1975 ja Söderberg 1978.
22. Esim. Jutikkala HAik 3/1949 ja A. Ca-

- jan, Keski-Suomi VII.
23. Ks. tästä Soininen 1980, s. 397–398.
  24. Soininen 1980, s. 391–392.
  25. Jutikkala HAik 1949, s. 181–184, 187–189 erityisesti.
  26. Soininen 1974, s. 367; vrt. Jutikkala HAik 1949, s. 181 ja kartta 182.
  27. Soininen 1974, s. 368 (kartta) – 369; Jutikkala, kartasto, s. 54–55.
  28. Soininen 1974, s. 369.
  29. Soininen 1974, s. 372.
  30. Katso esim. Osmonsalo, Suomen historian käsikirja II, 1944, s. 4–7.
  31. Virtanen 1944, s. 91.
  32. Katso kuv. kertomukset esim. Vaasan lääni (1817, 1823), VA, SA.
  33. Suomen hallituskonseljin ja senaatin alamaiset kertomukset vuosilta 1812 ja 1816 Suomen taloudellisesta tilasta, hallinnosta ja lainkäytöstä. Toim. August Hjelt. Todistuskappaleita Suomen historiaan VII. Helsinki 1915, s. 91–93, 259–261.
  34. Danielson-Kalmari 1929, s. 28–29, 33–35.
  35. Virtanen 1944, s. 96.
  36. Suomen hallituskonseljin ja senaatin alamaiset kertomukset vuosilta 1812 ja 1816, s. 27–33.
  37. Suomen hallituskonseljin ja senaatin alamaiset kertomukset vuosilta 1812 ja 1816, s. 27–33.
  38. Em. kertomukset, s. 32–34.
  39. Lundsjö 1975; Söderberg 1978; vrt. edelleen Soininen 1974.
  40. Esim. Fischer 1982, s. 6–12.
  41. Määrittämisestä 1800-luvun Suomen osalta Pekka Haatanen, Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo 1968, s. 3, 35, 59, 70–77.
  42. Söderberg 1978, s. 2–8.
  43. Tästä myös Panu Pulma, Köyhäinhuollon järjestelyt Porvoon hiippakunnassa vapaudenajalla. Det samnordiska forskarprojektet Centralmakt och lokalsamhälle. Helsinki 1981, s. 5. Pulma on julkaissut aiheesta valmistuneeseen lisensiaatintyöhönsä perustuen keskeisiä tuloksiaan kirjoituksessa Fattigvården i Borgå Stift under frihetstiden teoksessa Oppdaginga Fattigdomen. Sosial lovgiving i Norden på 1700-talet. Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle. beslutsprocess på 1700-talet. Publikation 2. Oslo 1982, s. 363–406; erit. s. 365–369. Köyhyys-aihe oli esillä myös Odensen XIX:ssä Pohjoismaisessa historioitsijakokouksessa clokuussa 1984. Tämän tutkimuksen ollessa jo valmis, kirjoittaja sai paikalla tutustua akateemikko Eino Jutikkalan tutkimukseen (Fattigdom i Norden i Finland), jossa käsitellään varsin tyhjentävästi Suomen köyhien ryhmiä, mutta myös suojeluksettomuutta ja palkollisasetuksia kyseisenä aikana.
  44. Wirilander 1960, s. 112.
  45. Tästä esim. Jutikkala em. esitelmä, s. 1–3; myös Fougstedt – Raivio 1953, s. 32.
  46. Wirilander 1960, s. 113; Mustala 1958, s. 9.
  47. Esim. Fougstedt – Raivio 1953.
  48. Em. Fougstedt – Raivio 1953, s. 32–36; Jutikkala em. esitelmä, s. 5.
  49. Raivio, Huoltaja 1954, s. 256–266.
  50. Jutikkala, em. esitelmä, s. 5.
  51. Raivio, Huoltaja 1954, s. 266.
  52. Raivio, Huoltaja 1954, s. 350.
  53. Wirilander 1960, s. 113–114.
  54. Näistä katso s. 38–39.
  55. Raivio, Huoltaja 1954, s. 351 ja 356.
  56. Katso Fougstedt – Raivio 1953 ja Raivio, Huoltaja 1954, s. 357.
  57. Raivio, Huoltaja 1954, s. 358.
  58. Raivio, Huoltaja 1954, s. 351.
  59. Kulmala THArk 20, s. 356.
  60. Tästä katso Kulmala THArk 20, s. 357.
  61. Kulmala THArk 20, s. 363 sekä s. 358–362 olevat kartat.
  62. Kulmala THArk 20, s. 363.
  63. Kulmala THArk 20, s. 364–365.
  64. Kulmala THArk 20, s. 370.
  65. Piirainen 1958, s. 28, 34–36.
  66. Ko. julistus, Suomen Asetuskokoelma.
  67. Katso esim. Piirainen 1958, s. 14–16.
  68. Katso Wirilander 1960, s. 423–424.
  69. Piirainen 1958, s. 20 ja Wirilander 1960, s. 430–434.
  70. Tästä esim. Wirilander 1960, s. 432.
  71. Katso esim. Favorin, s. 447.
  72. Katso MMA, LKA, pitäjänkokousten ptk:t 5.6.1832, 15.5.1831, 7.8.1836 ja 24.5.1846.
  73. Tästä katso Lappalainen 1961, s. 662.
  74. Katso Koskimies 1966, s. 537–538.
  75. Koskimies 1966, s. 538.
  76. Halmesmaa 1976, s. 204.
  77. TMA, MaKA, pitäjänkokouksen ptk. 20.3.1825; vrt. Halmesmaa 1976, s. 204.
  78. Katso Halmesmaa 1976, s. 205 ja 209.
  79. Näin päätettiin Naantalissa ja Liedosassa. TMA, NKA, ptkptk. 8.3.1818 ja LKA, kirkonkok. ptk. 26.7.1818; Halmesmaa 1976, s. 211.
  80. Vrt. s. 117.
  81. Wirilander 1960, s. 685.
  82. Tästä esim. Ståhlberg 1893, s. 13–14.
  83. Virtanen 1943, s. 78.

5. IRTOLAISUUTEEN ASENNOITUMISEN OIKEUDELINEN JA HALLINNOLLINEN PERUSTA

5.1. Vuosisadan alkupuolella voimassa olleet irtolaisuutta koskeneet säädökset

K.J. Ståhlbergin mukaan vanhassa Ruotsin ja Suomen yhteisessä irtolaislain-säädännössä kulkee rinnakkain kaksi paikoin toisilleen hyvin läheistä linjaa. Toinen on johdettavissa tilattomien palvelusvelvollisuudesta.¹ Tässä on pohjimmitaan kysymyksessä yhteiskunnan jakaantuminen kahteen toisistaan perin juurin eroavaan ryhmään. Tärkeystään huolimatta omistus ei kuitenkaan ollut vedenjakaja, sillä ns. täysin oikeutettuja kansalaisia olivat muutkin kuin maata vanhastaan omistaneet talonpojat. Vuokramaankin viljeleminen riitti kohottamaan harjoittajansa ”vapaitten miesten” joukkoon. Sellainen tilatonkin, jolla oli tietyn suuruinen veronalainen omaisuus, sai elää itsenäisenä ja nauttia yhteiskunnan riippumattoman jäsenen asemasta. Muutkin edellä mainittujen itsenäisten miesten välittömän takuun ja suojeluksen alaiset henkilöt, mm. perheenjäsenet, kuuluivat ns. yhteiskuntaa ylläpitävään ryhmään. Sen sijaan sellaiset tilattomat, joilla ei ollut manittuja takeita puolellaan ja joita lähinnä juuri tämän vuoksi pidettiin halpa-arvoisempina, koetettiin saattaa varakkaampien isännöiden alaisiksi, toisin sanoen sitoa heidät vakinaiseen asuinpaikkaan ja elinkeinon: toisen palvelukseen. Jokainen ns. irtanainen mies, jos hän kieltäytyi palveluksesta kun hänelle sellaista tarjottiin, menetti yhteiskunnalliset oikeutensa. Häntä ei kukaan saanut suojella eikä pitää luonaan. Tällainen tavallaan suljettiin yhteiskunnasta. Hän oli lainsuojaton.²

Edellä mainittu tilanne vallitsi Ruotsissa jo maakuntalakien aikana, ja sama käytäntö jatkui maanlakien ja yleisen kaupunkilain aikana. Voimassa oli palveluspakko. Velvoittamalla vuosipalvelukseen yhteiskunnan yleisiin rasituksiin osallistumattomat haluttiin turvata työvoiman saanti. Toimenpiteillä yritettiin myös saada jokainen elättämään itsensä ja toisaalta taata yhteiskunnalle tehokas ase yleisen rauhan ja järjestyksen ylläpitoon.³ Uudenaikaisen valti-orakenteen alkaessa hahmottua Ruotsi-Suomessakin uuden ajan alussa tuli johtavaksi ideaksi se, että kaikkien kansalaisten oli voimiansa mukaan toimittava valtion hyväksi. Yksilön itsenäisyyden perustaksi ei enää riittänyt taloudellisen turvallisuuden antava varallisuus vaan jokaisella työhön kykenevällä kansalaisella oli oltava laillinen ammatti. Yksi poikkeus sallittiin: sellaiset naiset, joilla todistettavasti oli varoja elättää itsensä kunniallisesti.⁴ Entinen velvollisuus ottaa vastaan tarjottu palvelus kovennettiin Kustaa Vaasan ajoista velvollisuudeksi hankkia palvelus. Irtolaiseksi katsottiin nyt henkilö, joka oli vuosipalvelukseen velvollinen ja jolla ei ollut vakinaista paikkaa joko toisen palveluksessa tai itsenäisenä ammatin harjoittajana. Irtolaiseksi lukeminen tapahtui riippumatta siitä oliko palvelusta saatavilla vai ei. Tämä tilanne tunnustettiin jo vuoden 1540 lainsäädännössä ja täysin voimaansaattettuna 1635.

Viralliset ja täsmälliset puitteet menettelylle annettiin vuoden 1664 palkollis-säännössä ja niitä täsmennettiin vuosina 1686, 1723 ja 1739.⁵

Lainsäädäntö muutti myös irtolaisuuden seuraamuksia. Irtolaiset saatettiin sotapalveluksen ja pakkotyön alaisiksi. 1600-luvun lopulta irtolaisena tavatun tie johti joko ruotuväkeen tai värvätyihin joukkoihin. Vuodesta 1686 tuli seuraamukseksi sotapalveluksen ohella työ kuninkaan linnoissa, linnoituksissa, karjataloissa, vuorityössä tai muualla, missä oli julkista työtä. Vuoteen 1723 naisille oli vaihtoehtona sakkorangaistus.⁶

Irtolaisuuden kielteiset seuraukset uhkasivat siis ainoastaan sellaisia, jotka olivat palveluspakon alaisia. 1700-luvun kuluessa tästä pakosta vapautuvia ryhmiä tuli kuitenkin yhä uusia. Irtolaisuuden seurauksena vapaana olevien ryhmien yhteydessä alettiin puhua suojeluksesta ja kun tähän yhdistettiin vuosipalvelus, päästiin ns. laillisen suojelun käsitteeseen. Tästä lähtien on voitu puhua irtolaisuusasian järjestelmästä laillisena suojelulaitoksena.⁷

Irtolaislainsäädäntö täsmennettiin 1800-luvun alussa. Tärkeimmät asiaa koskevat asetukset olivat 7.4.1802 annettu värvyysääntö ja 15.5.1805 annettu palkka-asetus sekä asetukset julkisista työpaikoista (27.2.1804). Edellä mainitun värvyysäännön, jonka sisältöön palataan tarkemmin tuonnempana, mukaan irtolaiseksi määriteltiin henkilö, joka ei mennyt palvelukseen, jolla ei ollut ammattia, joka ei omien varojensa eikä toisen tuella voinut hankkia vakinaista toimeentuloa ja joka maaseudulla ei ollut naimisissa eikä ollut hengille kirjoitettu.⁸ Irtolaishenkilöä, lösdrivare, vastasi suomalainen termi valdoja. Se tarkoitti alkujaan palveluksetta olevaa. Valdoja ja valdoin-sanojen lisäksi irtolaista vastasivat suomessa sanat joutomies, joutilas, irrallinen ja maanjuok-sija, joka korvasi ruotsinkielisen termin landstrykare. Kun termi försvarslös tuli 1800-luvun alussa käyttöön (1812) alettiin suomeksi puhua irtolaisesta ja edesvastauksesta olevasta. Käytettiin myös termejä suojelukseton, vapauton. Vielä 1863 valtiopäivillä kutsuttiin talonpoikaissäädystä tällaisia henkilöitä joutolaisiksi.⁹ Seuraavan vuosikymmenen alussa valmistunut irtolaisia koskenut komiteanmietintö vakiinnutti termin lösdrivare uudelleen käyttöön. Sillä tarkoitettiin nimenomaan irtolaista. Itse asiassa termit försvarslös ja lösdrivare juridisestikin merkitsivät irtolaista.¹⁰

Vuonna 1804 annettu asetukset julkisista työpaikoista toi lainsäädäntöön entiseen verrattuna sen uutuuden, että irtolaista ei enää tuomittu pakkotyöhön – lain mukaan – yhdessä rangaistusvankien kanssa. Heitä varten oli perustettava yleisiä työlaitoksia, Suomea varten Viaporiin, joihin irtolaisia tuli tuomita epämääräiseksi ajaksi.¹¹ Vuoden 1805 palkkasääntöä taas on pidetty hieman ankarampana kuin vuoden 1802 värvyysääntöä.¹² Laillista suojelua nauttivat mm. naiset, joilla oli pieniä lapsia tai työhön kykenemättömiä vanhempia hoidettavinaan, sekä henkilöt, jotka erinäisten erioikeuksien ja päätösten perusteella olivat vapautetut vuosipalveluksesta. Alle 15-vuotiaat jäivät myös irtolaisuuden ulkopuolelle.¹³

1800-luvun alussa vallinnut sosiaalisten olojen kehittymättömyys, joka ilmeni kansan sivistystason alhaisuutena ja maatalousväestön taloudellisesti heikkona tilana, osaltaan vaikutti irtolaiskysymykseen, sillä yritykset valtion sosiaalisen huoltotoiminnan kehittämiseksi jäivät yleensä tuloksettomiksi tai

sitten puolitiehen. Niinpä esimerkiksi 1817 annettua keisarillista julistusta, joka sisälsi määräyksiä paitsi vaivashoidosta myös kasvatus- ja työlaitoksista, ei pystytty soveltamaan käytäntöön läheskään täysitehoisesti. Kyseisessä julistuksessa oli työlaitokseen sijoittaminen mainittu yhtenä köyhäinhoidon muotona, joka tosin koski vain toimettomia henkilöitä. Siinä oli annettu irtolaisuuden ehkäisemiseksi ankarat muuttorejotukset, mutta niitäkin jouduttiin huomattavasti lieventämään. Vuonna 1822 säädettiin, että seurakunnat olivat oikeutettuja kieltäytymään vastaanottamasta ainoastaan sellaisia 15 vuotta nuorempia ja 40 vuotta vanhempia henkilöitä, jotka ilman tiettyä elinkeinoa tahtoivat asettua niiden alueelle samoin kuin vaivaisia ja huonomaineisia henkilöitä. Tämäkään kieltö ei koskenut niitä, joilla oli takuu siitä, etteivät he joutuisi seurakunnallisen vaivashoidon rasitukseksi.¹⁴ Määräykset osoittavat, että valtiovalta joutui tunnustamaan todelliset olosuhteet. Irtolaisten valvontaa koetettiin kuitenkin tehostaa, sillä kirkkoherran piti noudattaa nyt jo Ruotsin vallan aikaista määräystä, jonka mukaan heidän oli lähetettävä luettelo irtolaisista vuosittain maaherralle.¹⁵

Vuoden 1829 keskeneräisessä kirkkolakiehdotuksessa oli säännös, jonka mukaan isännän tuli kinkereillä merkittyttä alustalaisensa kirkonkirjoihin. Velvollisuuden laiminlyönnistä ehdotettiin yhden hopearuplan sakkoo. Lakiehdotusta tarkastamaan asetetun komitean mukaan sakko oli kuitenkin suhteutettava ilmoittamatta jätettyjen määrään. Määräyksellä pyrittiin selvästi maallisiin, hallinnollisiin tavoitteisiin. Irtolaisuus ja kerjuu oli estettävä mutta myös seurakuntien kannettavana olevaa köyhäinhoitoa oli helpotettava.¹⁶ Olihan vuonna 1817 annetun keisarillisen julistuksen (9.9.1817) mukaan loiseksi seurakuntaan muuttavan annettava kirkkoherralle kahden hyvämaineisen henkilön todistus (takuu) siitä, ettei hänen hoitamisestaan tule rasitusta seurakunnalle. Henkikirjoituksessa oli hänen vastaanottajaansa kehoitettava antamaan tuo takuu, jos hänet oli jo ehditty ottaa seurakunnan vastuulle. Kun kaikkien yli neljäkymmenvuotiaitten, heikkojen ja pahamaineisten muutto seurakuntaan oli ratkaistava pitäjänkokouksessa, muuttaja tosiasiasa oli irtolainen, ellei pitäjänkokous ottanut häntä vastaan tai ellei hän saanut takuuta.¹⁷

Kun vuosien 1802, 1804 ja 1805 irtolaisuutta koskeneet asetukset olivat voimassa koko tutkimusjakson ja kun maaherrojen, jotka irtolaiseksi määrityksen lopullisesti suorittivat, menettely perustui kyseisiin asetuksiin, lienee tässä yhteydessä paikallaan vielä tarkemmin selostaa niitä.

Värväyssäännön (1802) 15 § ilmoitti sen ideologisen pohjan, jolle kaikkikin irtolaisuutta säädelleet vuosisadan alun asetukset perustuivat. Se ilmaisee yksiselitteisesti Ruotsin valtakunnassa ainakin lainsäädännön osalta vielä eletyn 1700-luvun merkantilismin kautta. Kyseisen pykälän mukaan jokainen yhteiskunnan jäsen oli velvollinen edistämään yleistä hyvää hyödyllisellä työllä. Tästä syystä ei tullut sallia ketään irtolaista, maankulkijaa tai kevytmielistä, ei kaupungissa eikä maaseudulla. Se, joka ei mennyt yleiseen palvelukseen tai harjoittanut muuta laillista ammattia, ei omistanut maanviljelystä, ei vuosipalvelusta eikä muuta sallittua elinkeinoa, katsottiin irtolaiseksi. Irtolainen oli myös se, jolla ei ollut itsellään tarpeeksi tuloja eikä toinen häntä huolinut;

edelleen se, joka maaseudulla ei ollut naimisissa ja tietylle paikalle henkikirjoitettu tai ei asunut henkikirjoituspaikkakunnallaan, siellä missä hän hankki vakinaisen elantonsa. Myös sellainen, jonka talonpoika oli antanut henkikirjoittaa nimiinsä, mutta, joka vaikka asui tämän luona, ei tehnyt työtä korvauksena vastaan, katsottiin irtolaiseksi. Irtolainen oli värväyksen alainen. Hänet voitiin sijoittaa armeijaan. Värväyksestä olivat kuitenkin vapaat armeijasta eron saaneet aliupseerit, jos heillä oli toimeentulo.¹⁸

Täsmällisemmin eriteltyinä sotapalvelukseen joutui palvelija tai renki, jonka laillisen tutkinnan jälkeen oli katsottu syyllistyneen sellaiseen tottelemattomuuteen, uhmaan, pahantapaisuuteen ja hällähtelevään elämään, että talonpojan oli täytyntä hänet erottaa palveluksesta. Sinne lähetettiin myös palvelija tai renki, joka ei, sitten kun isäntä ilman edellä käyvästä laillista tutkintaa oli karkottanut hänet palveluksesta, kahdessa päivässä kaupungissa ja kuukauden kuluessa maaseudulla hankkinut laillista suojelusta tai joka ei ilmoittanut viranomaisille tai maistraatille, joka olosuhteiden mukaan päätti miten hänen kanssaan oli meneteltävä. Irtisanottu virkamies, palvelija tai renki, joka ei sen jälkeen kun hänet oli erotettu palveluspaikasta, kahdeksassa päivässä hankkinut uutta ansiota tai suojelusta, sekä torppari, palvelija tai renki, joka oli täysvaltainen tai viisitoistavuotiaana palvelukseenastumisvelvollinen, mutta joka esim. väärän tiedon perusteella oli välttänyt hengille kirjoittamisen, joutui armeijaan.

Sotamiehiksi sai passituksen myös sotilas, joka ei kuuden viikon kuluttua erostaan hankkinut toista ansiota tai laillista suojelusta. Ulkomaalainen käsityöläiskisälli, joka laiminlöi kahdessatoista päivässä valtakuntaan saavuttuaan ilmoittautua asianomaiselle vanhimmalle kaupungissa ja joka kieltäytyi ottamasta vastaan hänelle osoitettua työtä sekä ruotsalainen (suomalainen) kisälli, joka ilman laillista estettä neljässätoista päivässä kaupunkiin tulostaan lukien ei hakeutunut työhön mestarin luo, saivat lähdön sotaväkeen. Sinne ohjattiin edelleen palvelija tai renki, joka luvattomana aikana oleskeli krouveissa tai oluttuvissa, joissa hän ei vakinaisesti asunut tai joista hän ei tavallisesti ruokaansa. Sama koski maaseudulla kestikievereissa ja krouveissa oleskelevia, kyydittäviä ja kulkijoita häiritseviä henkilöitä. Kisälli, joka kolmatta kertaa rikkoi edellä mainittua kieltoa ja kisälli, renki tai palvelija, joka oli kolme kertaa tuomittu ja rangaistu juopottelusta joutui niin ikään sotaväkeen.

Tätä kohtaloa ei välttänyt ulkomailta tullut yliloikkarikaan, joka ei kahdessatoista päivässä ottanut vastaan palvelusta tai laillista elinkeinoa. Valtion ja kaupungin ylimääräiset toimihenkilöt sekä ylimääräiset tulliy. virkailijat, jotka eivät harjoittaneet luvallista ammattia mutta jotka kuuden viikon kuluttua siitä, kun olivat eronneet palveluksesta olivat ilman laillista estettä palveluksesta, voitiin värvätä sotilaisiksi. Ne ruukin myynnin yhteydessä irtisanotut miehet, jotka matkustivat ruukin sijaintiläänin ulkopuolella passitta, vanhentuneella tai toisen passilla, värvättiin myös armeijaan. Kohtaloaan eivät vältäneet myöskään sellaiset porvarit ja käsityöläiset, jotka eivät kyenneet suorittamaan laillisia ulostekojaan eivätkä sellaiset, jotka viranomaisten mukaan olivat kevytmielisiä, huolimattomia tai taitamattomia ja joilta oli porvarisoi-keudet eväyty.

Ne edellä luetellut henkilöt, jotka joutuivat värväyksenalaisuuteen mutta jotka hankkivat laillisen suojelun ennen kuin värväys tarjottiin, vapautuivat sotapalveluksesta. Täysivaltainen värväri sekä jokainen kruunun ja kaupungin virkamies oli velvollinen jäljittämään tai pidättämään sotapalvelukseen joutuneen henkilön.¹⁹ Vuonna 1804 annettu asetus työlaitoksista taas lähti selvästi siitä perusasetelmasta, että irtolaisuus oli yleinen vaara yhteiskunnalle. Asetuksen johdannossa todettiin, että edistäessään uskollisten alamaistensa sekä henkeen että omaisuuteen liittyvää turvallisuutta oli kuninkaallinen majesteetti kummastukseksaan saanut tietää, että tätä turvallisuutta usein uhkasivat henkilöt, joilta kevytmielisyyden, pahantapaisuuden ja laiskuuden vuoksi puuttui kyky viettää hyödyllistä ja työteliästä elämää. Myös sellaiset henkilöt, jotka olivat tehneet varsinaisia rikoksia ja joutuneet ne sovittamaan, olivat hyvin harvoin vapaaksi päästyään hankkineet itselleen laillisen toimeentulon. Aikaisemmin mainittujen tavoin hekin vacltelivat ympäri maata rasittaen väestöä kerjäämällä, uusilla rikoksilla ja väkivallalla. Yleisen turvallisuuden edistämiseksi ja toisaalta vapauttaan väärinkäyttävien elämän parantamiseksi oli päätetty perustaa Karlskronan ja Sveaborgin (Viaporin) yleiset työlaitokset. Näihin laitoksiin oli lähetettävä työttömät ja pahantapaiset henkilöt työskentelemään valvonnan alaisena. Näitä henkilöitä ei kuitenkaan saanut sekoittaa niihin, jotka oli tuomittu linnoitustoihin rikoksien vuoksi. Työlaitoksiin ei saanut lähettää muita kuin työkykyisiä miespuolisia henkilöitä. Sinne kiellettiin nimenomaan ottamasta vanhoja, heikkoja ja hoitamattomia ruumiillisista vioista kärsiviä.²⁰

Asetuksessa muistutettiin papistoa, että sen oli noudatettava 7.4.1802 kaikille konsistoreille lähetetyssä kirjeessä mainittua velvollisuutta ilmoittaa seurakunnassaan olevat irtolaiset. Erityisesti kruunun ja kaupungin virkamiehiä sekä maistraatteja kehoitettiin ottamaan selville ja pikaisesti ilmoittamaan maaherroille sellaiset henkilöt, jotka pitäisi lähettää yleiseen työhön. Irtolaisen suojeleminen katsottiin rangaistavaksi teoksi ja maaherran tuli valvoa, että virkamiehet hoitivat velvollisuutensa, ilmoittivat irtolaiset. Työhuoneeseen kuljetus tapahtui normaalilla vankikyydillä, mutta irtolaisia ei saanut kahlehtia, vaikka toisaalta oli tehtävä kaikki voitava karkaamisen estämiseksi. Yleiseen työhön tuomittua ei saanut laskea vapaalle ennen kuin perusteellisesti oli tutkittu ja vahvistettu, että hänellä oli työpaikka. Missään tapauksessa häntä ei saanut laskea vapaaksi ennen puolen vuoden kulumista siitä kun hän oli tullut laitokseen elleivät jotkin erityiset syyt sitä vaatineet. Jos työlaitokseen joutunut syyllistyi siellä ollessaan laiskuuteen ja pahantapaisuuteen ei häntä voitu, siitä huolimatta, että hänellä oli tiedossa työpaikka, laskea vapaaksi ennen kuin hän oli parantanut elämäntapansa. Tutkintaoikeus siihen, voitiinko työlaitoksessa oleva laskea vapaaksi vai ei, oli sen läänin maaherralla, jossa työlaitos sijaitsi.²¹

Vuonna 1805 (15.5.) annettu palkkasääntö totesi yksiselitteisesti, että kaikki ne, jotka ovat 15-vuotiaita ja jotka eivät harjoittaneet maanviljelystä tai vuorityötä, porvariselinkeinoa tai muuta luvallista ammattia, jotka eivät olleet kuninkaan tai kruunun palveluksessa, jotka eivät maalla olleet naineita taikka tiettyyn paikkaan henkikirjoitettuja eivätkä pysyvästi asuneet siinä pai-

kassa, jossa olivat työssä, joilla ei ollut sylilapsia, mielenvikaisuuden tai vanhuuden heikkouden vuoksi hoidettavia vanhempia, tai joita ei erityisten privilegioiden ja määräysten perusteella ollut vapautettu, olivat velvollisia hankkimaan itselleen vuosipalveluksen. Muutoin heitä tuli kohdella irtolaisina ja he joutuivat 1802 annetun värväyssäännön ja edellisenä vuonna annetun työlaitoksia koskevan asetuksen mukaisesti sotapalvelukseen tai yleiseen työhön pitemmäksi tai lyhyemmäksi ajaksi sukupuolen ja olosuhteiden mukaan. Sitä, joka suojeli ja yritti kätkeä palveluksetonta henkilöä ja joka ei ilmoittanut häntä kaupungeissa maistraatille tai maaseudulla papistolle, uhattiin sakolla.²² Irtolaisen jäljittämisestä henkikirjoituksessa ja ilmoittamisesta viranomaiselle koski virkamiehiä, papistoa sekä värväreitä se, mitä asiasta oli säädetty.²³

Asetuksen toisessa pykälässä todettiin nimeromaan, että isäntä saattoi ottaa tarvittavan määrän palvelijoita. Kuitenkin piti hänen henkikirjoituksessa tai, jos palvelija otettiin myöhemmin, yhden kuukauden kuluessa maalla ja kahdeksan päivän aikana kaupungissa, ilmoittaa siitä viranomaiselle, jos palvelija ei todistettavasti ollut sinä vuonna henkikirjoitettu. Isäntä ei saanut kirjoituttaa hengille ketään sellaista, joka ei häntä hyödyttänyt työllään ja hankkinut sillä itselleen elantoa. Jos palvelija osoittautui varoituksista huolimatta laiskaksi ja pahatapaiseksi, oli isännän ilmoitettava hänet kaupungissa maistraatille ja maaseudulla kruununvoudille tai nimismiehelle, jonka tehtävänä oli, ellei isäntä tahtonut tällaista kelvotonta palvelijaa pitää, sanoa palvelija irti. Jos erottaminen tapahtui syyttä ja laittomasti, oli isäntä velvollinen maksamaan palvelijalleen vuoden palkan.²⁴ Muut asetukseen liittyvät, varsin yksityiskohtaiset määräykset säätelivät lähinnä isäntäväen ja palveluskunnan välistä suhteita joten niillä ei varsinaisen irtolaisuuden kannalta ollut merkitystä.

Myöskään muissa, esim. palvelusväen muutto- ja irtisanomisaikoja säätelevissä²⁵ asetuksissa ei kosketeltu oleellisilta osin irtolaisen asemaa ja kohteluun vaikuttavia seikkoja. Myöskään 2.7.1827 uudistettu ja jossain määrin lisätty vahvistus 27.2.1804 säädetyille kiellolle suojella irtonaista ja passitonta väkeä²⁶ ei tuonut juuri muutosta aikaisempaan lainsäädäntöön. Jäljempänä otetaan tarkemmin esille ne uudistussuunnitelmat ja niihin suhtautuminen, joita 30-luvulla oli vireillä mutta jotka kuitenkin eivät johtaneet käytännön lainsäädännöllisiin tuloksiin. Kuitenkin jo tässä yhteydessä mainittakoon, että koko vankeinhoidon ja irtolais- sekä köyhäinhuollon uudelleenorganisoinnin hyväksi työskennelleiden komiteoiden seurauksena oli ainakin 17.12.1839 annettu keisarillinen säännös työ- ja ojenuslaitoksista, joka sekään ei tuonut itse irtolaisen ja yleiseen työhön tuomittavan määritykseen uusia piirteitä. Mutta se kiinnitti huomiota siihen tosiasiaan, että Viaporin linnoituksessa rangaistus- ja irtolaisvangit olivat yhdessä ja että irtolaisvangeilta kyseisessä linnoituksessa puuttui työkohteita. Siksi se määräsi, ettei työ- ja ojenuslaitoksiin saanut passittaa varsinaisia rangaistuksesta tuomittuja rikollisia, jos heidän varkauden sovittamiseksi saamansa korvaustuomion kesto ylitti viisi vuotta eikä vähemmästä kuin nelinkertaisesta juopumuksesta tuomittuja, joiden tuomioon ei liittynyt muuta rangaistusta. Sinne ei saanut myöskään lähettää tarttuvaa tautia sairastavaa eikä hoitamattomasta ruumiillisesta viasta kärsi-

vää henkilöä.²⁷

Koska valtiopäivät eivät kokoontuneet, olivat vuosien 1802, 1804 ja 1805 asetukset lievennyksistä huolimatta sen menettelyn perusta, jolle irtolaisiin sovellettu käytäntö pohjautui. Vuosien kuluessa kävi yhä ilmeisemmäksi, että monilta osin mainitut asetukset olivat olosuhteisiin sopimattomia ja että varsinkin irtolaisten kohtelu vankiloissa ei ollut sopuoinnussa ajan katsomusten kanssa. Mutta entisen erämaan Ruotsin sosiaalinen lainsäädäntö jatkui. Kuvaavaa on, että Ruotsissa esimerkiksi vuoden 1804 työlaitossäädöksen ankaruutta lievennettiin huomattavasti siten, että 1816 kuninkaallisella kirjeellä kehoitettiin maaherroja saamaan irtolaiset hyvällä hankkimaan itselleen työtä ennen kuin he ryhtyivät näitä vastaan ankarimpiin toimenpiteisiin,²⁸ mitä kyseinen asetus eittämättä edellytti.

Ruotsin vankeinhoidossa esiintyi 1800-luvun alkupuolella samantyyppisiä ongelmia kuin Suomessa; ennen kaikkea vankiloiden ahtaus ja irtolaisvankien erittäin suuri osuus, koska irtolaisia ei rauhan aikana sijoitettu joukko-osastoihin. Irtolaisvankimäärän kasvun pysähdyttämiseksi – ainakin osaksi sen vuoksi – Ruotsin hallitus antoi 1819 asetuksen, jossa tartuttiin itse irtolaisuuden määrityksen perusteisiin. Asetuksessa lievennettiin tiukkaa palvelusvelvollisuutta, josta irtolaisten suuri määrä ainakin osittain oli ollut seurauksena. Uudessa asetuksessa määritettiin irtolaiseksi ainoastaan sellaiset toimeettomat henkilöt, jotka olivat yhteiskunnalle haitallisia tai jotka olivat aikaisemmin syyllistyneet varkauteen.²⁹ Vaikka asetus ei sinällään tilanpuutteen aiheuttamaa ongelmaa Ruotsin vankiloista poistanut, se oli askel tarkoituksenmukaisempaan irtolaislainsäädäntöön. Maaherrojen ratkaisut viittaavat siihen, että suomalaiset hallintomiehet todennäköisesti tunsivat Ruotsin lainsäädännön uudet piirteet. Myös ne pyrkimykset ja pitkät valmistelut, jotka tarkoittivat irtolais- ja köyhäinhoitolakien perusteellista uusimista 1830-luvun lopussa, ovat saattaneet – siitä huolimatta, etteivät ne silloin johtaneet lopulliseen lainsäätämiseen tai uusien asetusten antamiseen – vaikuttaa maaherrojen ratkaisuihin.

5.2. Asennoituminen irtolaislainsäädännön uudistuspyrkimykseen

5.2.1. Irtaimen väen asema julkisuudessa

Virallinen asennoituminen irtolaisuuteen ja irtolaisiin tulee parhaiten ilmi näinä käytännön toimenpiteinä, joita irtolaisiin tutkimusjaksolla sovellettiin. Toisaalta kuitenkin tämän ns. käytännön tason ohella voidaan puhua jonkinlaisesta näkemysten ja mielipiteiden tasosta, jonka muodostumiseen vaikuttivat muutkin hallinnosta ja oikeudenhoidosta vastanneet viranomaiset. Tässä suhteessa 1800-luvun alkupuolen Suomi oli aivan toisessa asemassa kuin esim. entinenemämaa Ruotsi. Kun valtiopäivät eivät kokoontuneet ja kun sensuuri oli voimassa julkisen keskustelun käynnistäminen ja käyminen jostakin yhteiskunnallisesta ongelmasta oli sängen vaikeaa, miltei mahdotonta. Viran-

omaisten käsityksiä taas ei voida pitää julkisuudén kannalta erityisen edustavina. Irtolaisuus – lähinnä irtolaisten määrän pienuuden vuoksi – oli myös niin julkisuudelta joko salassa pidetty tai sitä kiinnostamaton kysymys, että siitä ei juuri kirjoitettu lehdissä eikä siitä ainakaan Suomessa laadittu kiistakirjoituksia. Ne kannanotot, jotka asennoitumista edes jollakin tavalla valaisevat, löytyvät lähinnä suurimpien kysymysten yhteydessä esitettyjen mielipiteiden joukosta. Toisaalta nämä laajemmista ongelmista esitetyt mielipiteet voidaan yleistää koskemaan myös poikkeavien varsin pientä ryhmää. Lähinnä kysymykseen tulevat asennoituminen palkollisiin, palkollissääntöihin, köyhiin, kerjuuseen ja suhtautuminen työlaitosjärjestelmän sekä irtolais- ja köyhäin- hoitolainsäädännön uudistamiseen.

Jo Anders Chydenius oli kiinnittänyt huomiota maalaisyhteiskunnan pohjakerroksen oloihin ja kirjoittanut säälien palveluspakonalaisista. Näyttää kuitenkin siltä, että Chydenius, kuten sittemmin niin moni muu virallisia tilastoja laatineita myöten, sekoitti irtolaiset irtaimeen väkeen. Hän vertasi ”irtolaislaumaa” takaa-ajettuihin hirviin, joita yritettiin kaikin keinoin pyydystää. Jos ihmiselle, Chydeniuksen mukaan, oli käynyt niin onnettomasti, että hän oli syntynyt rengin, torpparin tai itsellisen jälkeläiseksi taikka talonpojan kolmanneksi tai neljänneksi lapseksi, hän oli syntynyt orjaksi. Häntä ajettiin takaa irtolaisena, hänet toimitettiin sotapalvelukseen, häntä kuritettiin, kiusattiin ja vihdoin hän kuoli pois. Häntä ajettiin takaa ja vangittiin, vaikka hän ei ollut tehnyt mitään lainvastaista.³⁰ Chydenius esitti mielipiteensä vastauksessaan Kuninkaallisen tiedeakatemian kysymykseen maastamuuton syistä ja toimenpiteistä sen estämiseksi ja hän julkaisi sen jo vuonna 1765.

Kuten muussakin taloudellis-yhteiskunnallisessa ajattelussaan Chydenius tässäkin näyttää olleen aikaansa edellä – ainakin pohjoismaissa. Hän ei tarkastellut maaseudun palkollisten ongelmaa yksipuolisesti valtion edun kannalta vaan hänen näkökulmansa oli jopa korostuneesti näiden puolella.³¹ Sillä 1700-luvun palkollispolitiikkaa tutkinut Kallio on todennut, että palveluspakon kannattajat eivät mielellään nähneet alimman yhteiskuntaryhmän kohoavan. Heidän kannaltaan oli hyödyllistä, jos mahdollisimman suuri määrä väestöstä oli palveluspakon alaista. Jotta liian suuri osa väestöstä ei pyrkisi tästä asemasta pois, oli tärkeää, ettei kovin innokkaasti ajettu sen sivistystason korottamista. Köyhien lapsille riitti välttämätön kristinopin taito. Sen jälkeen heidät oli saatava maanviljelijäin palvelukseen.³² Kuten edellä on todettu oli laillisella suojelulla ensin tarkoitus hankkia kruunulle sotaväkeä, mutta juuri 1700-luvulla keskeiseksi tavoitteeksi oli noussut pyrkimys taata yhteiskuntaa ylläpitäville ryhmille työvoima. Väestön lisääntyessä ja poliittisten olojen muutoksen 1809 poistaessa sotaväen tarpeen laillisen suojelun ainoaksi päätoimiteeksi jäi irtolaisuuden ehkäiseminen. Chydeniuksen tavoin ymmärtäen palveluspakon alaisiin ei 1800-luvun alkupuolella ainakaan julkisuudessa kukaan esiintynyt. Jos palveluspakkoon yleensä puututtiin tuotiin esiin lähinnä vain palvelusvuoden päättymisajankohdasta maataloudelle ja sitä tietä isännille aiheutuneet suuret haitat.³³

Vaikka asenne palveluspakkoon olikin 1800-luvulla todella myönteinen ainakin niiden keskuudessa, jotka saattoivat asiaan edes jotenkin vaikuttaa,

suhtautuminen köyhään väkeen, yhteiskunnan huono-osaisiin yleensä ei suinkaan aina ollut kielteinen. Köyhää ei vielä 1800-luvun alkupuolella katsottu mitenkään erityisen karsaasti. Hänen katsottiin liittyvän siihen maailmanjärjestykseen, jonka ihmiset olivat osakseen saaneet. Vuosisadan toisella ja kolmannella kymmenluvulla sattuneet kato- ja tautivuodet olivat käännekohta paitsi yhteiskunnallisesti heikko-osaisten taloudellisessa tilassa myös siinä tavassa, jolla parempiosaiset heihin suhtautuivat. Muotiin tuli valittaa samoja asioita kuin Ruotsin puolellakin. Kerjäläisiä oli liikaa, irtolaisuus sai vapaana rehottaa, loiset olivat laiskoja eivätkä tehneet työtä kuin kesäisin. Talvella he vain makasivat ja antoivat toisten elättää itsensä. He kulkivat kerjäten pitäjiä. Kuvaavaa asenteen muutokselle on, että maaherrojen kertomuksissa, siis julkisen vallan edustajien virallisissa näkemyksissä, alkaa 1840-luvulla toistua kyseinen valitus ja huoli kerjäläisten ja irtolaisten määrän huikeasta lisääntymisestä. Samaa mieltä olivat piirilääkärit ja kirkon edustajat.³⁴

Julkinen sanakin alkoi 1840-luvulla kiinnostua asiasta. Huomio kohdistui irtaimen väestöön, joka samastettiin irtolaisiin. Hyvin voimakkaasti yhteiskuntaa säilyttävien voimien näkemyksen toi esiin Suometar vuonna 1849. Lehden mukaan Karjalan ja Savon asukkaat saivat karvaasti kokea, mitä palkollisten ja irtaimen väen yleinen kunnottomuus aiheutti. Lehti huomautti tarkoittavansa irtaimella väestöllä pelkästään loisia, jotka sen mukaan kaiken talvea vain makasivat laiskoina ja antoivat kesällä talonpojan maksaa moninkertaisen palkan työstä. Loinen ei lähtenyt talvella liikkeelle edes nälkäisenä vaan uunilla maaten, hän, Suomettaren mukaan, antoi lastensa ja vaimonsa kerjätä ympäri seurakuntaa. Lehti paheksui myös sitä, että varsinkin Karjalassa talonpoika antoi viimeisenkin palasen leivästään kerjääjälle, vaikka hän teolla itse asiassa aiheutti tälle enemmän haittaa kuin hyötyä. Talonpoika kasvatti hyväsydämyydessään pyytäjiä laiskuuteen ja toimeettomuuteen.³⁵

Jos Suomettaren kirjoitusta vertaa esim. Chydeniuksen aikaisemmin esittämään näkemykseen, suhtautumistavan ero oli todella suuri, vaikka otettaisiin huomioon käsittelyn kohteena olleiden ryhmien erilaisuus. Suometarhan puhui ainoastaan loisväestöstä. Chydeniuksen huomio oli keskittynyt koko ns. alempaan yhteiskuntaluokkaan. Suomettaren kiukku kohdistui työkykyiseen ja terveeseen, vain satunnaisesti työssä olevaan loisväestöön eikä sekään kii-vailnut vaivaisia ja vanhuksia vastaan. Tyypillistä nimittäin vielä 1800-luvun alkuvaiheen keskustelulle, jos sellaisesta nyt yleensä voidaan puhua, oli jakaa köyhät kahteen ryhmään: syyttömästi köyhiin ja omasta syystä köyhiin, kuten teki esim. Tähti-lehti sittemmin vuonna 1865,³⁶ jolloin valmisteltiin uutta irtolaislakia. Laiskuus ja taitamattomuus olivat ajan katsomusten mukaan useimmiten köyhyyden todellinen syy. Liiallinen lempeys köyhää ja huonosti toimeentulevaa kohtaan ei sopinut. Köyhiä oli autettava siten, että nämä eivät unohtaisi olevansa köyhiä,³⁷ kuului Borgå Tidningin kirjoittajan kehoitus. Savon irtainta ja hänen mielestään laiskaa sekä suureksi osaksi itsensä kerjuulla elättävää loisväestöä kohtaan ei ollut lempeä Snellmankaan, joka Saima-lehdessään 1840-luvun puolivälissä kirjoitti loisten ammattikerjuusta ja vieritti paljolti syyn näiden itsensä kannettavaksi. Snellman kuitenkin näki taustalla kansansivistyksen puutteen.³⁸

Ajan yhteiskunnan tarkkailijat näkivät kyllä harvinaisen selkeästi köyhyyden ja sosiaalisen aseman heikkouden kytkeytymisen yhteiskunnan perinnäisiin rakennetekijöihin, joskin asia lausuttiin hieman toisella tavalla. Ongelma oli ajan olot huomioon ottaen arkaluontoinen. Suomettaren köyhyyden ja kerjäläisyyden jatkuvuudesta ja ylisukupolvisuudesta kertova kirjoitus vuodelta 1849 osoittaaakin melkoista terävyyttä sekä asiallisessa että yhteiskuntakriittisessä mielessä. Loiset, joita lehti kutsui joutoväeksi, olivat maaperä, jossa köyhyyden ja kerjäläisyyden siemen iti. Joutoväki siitti kerjäläisiä, kerjäläisistä puolestaan sikisi joutoväkeä. Kerjäläisen lapsi kerjäsi kunnes pääsi palvelukseen. Siinä jonkun aikaa oltuaan hän meni naimisiin, siitti lapsia, joiden elämänkulku noudatti vanhempien elämänvaiheiden mallia. Vanhoiksi tultuaan taikka lapsina orvoiksi jäätyään he joutuivat seurakuntien vaivahoidon huoleksi,³⁹ hahmotti Suometar köyhän ja sosiaalisesti huonossa asemassa olevan yhteiskuntaluokan elämäntilannetta. Jo kolmea vuotta aikaisemmin oli Teknologen-lehdessä viitattu hyvin realistisesti tämän seurauksiin. Muonamiesjärjestelmä oli pauperismin syy ja käytännöllinen proletaarikoulu. Mutta se oli myös laiskuuden koulu, riettauden, varkauksien ja salakapakoiden ansari,⁴⁰ kärjisti lehti suomalaistakin yhteiskunnallista kysymystä, vaikka käytti esimerkkinä lähinnä ruotsalaista aineistoa.⁴¹

5.2.2. Viranomaisten asennoituminen työlaitosolojen uudistamispyrkimyksiin 1820-luvulla

Vaikka viranomaisten lausunnot eivät kuvasta yleistä eivätkä edes kovin julkista mielipidettä, niiden selvittely on tärkeää, koska autonomian alkuaajan päätöksenteko sekä siviili- että rikosasioissa perustui niille, ei suinkaan julkisuudessa käydylle keskustelulle. Toisaalta ne myös kertovat siitä, miten asiaan vaikuttamaan pystyvät henkilöt, lähinnä viranomaiset, asioita tarkastelivat. Heidän mielipiteensä edustaa vallalla olleita juridisia näkemyksiä, sekä esittäjiensä yhteiskunnallisia ja aatteellisia katsomuksia.

Yhdeksännentoista vuosisadan alku, 1820-luku, oli aikaa, jolloin Venäjän sisäpolitiikassa oli juuri päässyt valtaan vapaamielisiä reformeja karttava ja sisäisiä levottomuuksia pelkäävä suuntaus. Kun sekä Suomen että Venäjän vankiloissa 1820-luvun alussa sattui useita levottomuuksia,⁴² suuntauksen edustajat sekä Venäjällä että Suomessa olivat valmiit panemaan siitä syyn voimassa olleiden järjestyssääntöjen tiliin. He katsoivat vankilaohjesääntöjen olevan liian humanisia ja olivat valmiita vaatimaan niiden tiukentamista. Suomessa asiaa ajankohtaisti kenraalikuvernööri Steinheilin huoli siitä kiistämättömästä tosiasiaa, että rikollisuus näytti lisääntyvän.⁴³ Vuonna 1823 hallitsija antoi kruununvankiloissa sattuneista väkivallanteoista kertovien ilmoitusten johdosta tarkistaa niitä varten annettujen asetusten tarkoituksenmukaisuutta. Senaatti, jolle asia kuului päätti pyytää asiasta lausunnot.⁴⁴ Ongelmaksi katsottiin lähinnä vuonna 1818 annettujen ohje- ja johtosääntöjen mielekkyys. Kun näissä lausunnoissa vain joissakin osin sivutaan irtolaisuutta ja

kun Virtanen on tutkimuksessaan niitä perusteellisesti selostanut,⁴⁵ riittää tässä yhteydessä ylimalkainen viittaaminen käsittelyn keskeisiin kohtiin.

Prokuraattori Walleenin asiasta antama lausunto ei asettanut missään suhteessa ohje- ja johtosääntöjä kyseenalaisiksi, joten se oli vanhoilliselle suunnalle pettymys. Prokuraattorin 4.11.1823 antaman lausunnon mukaan vuoden 1818 ohjesäännöt näyttivät yleensä niin täydellisiltä ja hyviltä, että vain hiukan tai ei mitään oli niiden suhteen huomauttamista taikka lisättävää. Prokuraattori katsoi joidenkin pikkuseikkojen vaativan oikaisua. Hän asettui selvästi sille kannalle, että ankaruudella ei estettäisi rikoksia,⁴⁶ joten Walleen ainakin tässä asiassa tuli hyvin lähelle edellisen kauden filantrooppista koulukuntaa.⁴⁷ Mielenkiintoinen on myös Walleenin esittämä näkemys, että maaherrojen kurinpidollista rankaisuvalltaa olisi ollut laajennettava,⁴⁸ koska tämä kohta saattoi koskea myös irtolaisia ja heidän käyttäytymistään. Senaatin käsitellessä asiaa vuoden 1823 lopulla ehdotusta sekä vastustettiin että puolustettiin.⁴⁹ Työskentelyn tuloksena syntyneessä vuoden 1824 ohjesäännössä maaherrojen kurinpidollista rankaisuoikeutta vankeihin laajennettiin selvästi vaikka muut muutokset koskivat pelkästään vanhentuneiden ja tarpeettomiksi osoittautuneiden ohjeiden poisjättämistä.⁵⁰ Ainakin tässä vaiheessa senaatti ja oikeusviranomaiset asettuivat selvästi liberaalisemmalle kannalle kuin vankien kohtelun koventamista ajavat.

Pahentunut rikollisuustilanne ylhäältä ja keisari Aleksanteri I:n odotettu Suomen matka toisaalta saattoivat vaikuttaa siihen, että jo 1810-luvun lopussa itse kenraalikuvernööri – kenraalikuvernöörillehän kuului Suomessa ylin valta järjestyksen ylläpidosta – tekemänsä tarkastusmatkan (1818)⁵¹ jälkeen laatimassaan memoriaalissa puuttui moniin vankeinhoitoa ja järjestyksen säilyttämistä koskevaan kysymykseen sekä niihin syihin, joiden hän katsoi aiheuttavan rikollisuutta. Steinheilin muistion mukaan vankiloihin kerääntynyt kasvava määrä rikollisia ja irtolaisia johtui siitä, että orpolasten hoitamiseen ei ollut kiinnitetty riittävästi huomiota. Hänen mielestään nämä onnettomat oliot jätettiin valvonnatta kaiken sen pahan haltuun, jonka köyhyys, laiskuus ja intohimot aiheuttivat, vaikka yhteiskunnan ehdoton velvollisuus olisi ollut kasvattaa heistä hyödyllisiä kansalaisia. Loogisena seurauksena esittämästään näkökannasta Steinheil ehdotti erityisen työ- ja ojennuslaitoksen perustamista nuoria rikollisia ja irtolaisia varten.⁵² Senaatin asian johdosta asettama komitea puolestaan katsoi, että jos irtolaisvankeja ei enää voitaisi pitää Viaporissa, olisi työlaitos perustettava joko Tampereelle tai Käkisalmeen.⁵³

Lokakuussa 1819 Steinheil lähetti valtiosihteeri Rehbinderille kirjelmän, jossa hän esitti, että Viaporissa olevia irtolaisia varten perustettaisiin ojennuslaitos Svartholmaan ja että sinne siirrettäisiin kaikki työvangit Viaporista.⁵⁴ Virtasen mukaan Steinheilin mielipiteen muutti matkojen aikana vahvistunut käsitys, että Viaporin vankilan monet puutteet ja sisäiset ristiriidat voitiin poistaa siirtämällä irtolaiset sieltä muualle. Ja nopein keino oli sijoittaa heidät valmiiseen linnoitukseen Svartholmaan.⁵⁵ Olivatpa Steinheilin motiivit mitkä tahansa hänen ehdotuksensa kosketti laajempaakin periaatteellista puolta vankeinhoidossa ja suhtautumisessa yhteiskunnallisesti poikkeaviin. Kasvatuksellisestihan irtolaisten säilyttäminen yhdessä rangaistusvankien kanssa oli

täysin epätarkoituksenmukaista jo ajan omien teoreettisten katsomustenkin perusteella. Asia ei näiden aloitteiden pohjalta kuitenkaan kehittynyt pitemmälle, sillä hallitsija hylkäsi vuoden 1820 alussa senaatin tekemät esitykset sekä kenraalikuvernöörin ehdotuksen, mutta ilmoitti kuitenkin havainneensa, että työlaitoksen siirtäminen Viaporista muualle oli välttämätöntä eli hän periaatteessa hyväksyi uuden työlaitoksen perustamisen, mutta sen paikka aiheutti ongelmia. Asiaan kietoutui kiistoja suomalaisten ja venäläisten viranomaisten välillä.⁵⁶ Venäjällä vallalle päässyt vanhoillinen, jopa taantumuksellinen hallitussuunta aiheutti sen, että kysymys uuden työlaitoksen perustamisesta ja vankeinhoidon uudistamisesta siirtyi tuonnemmaksi ja rakentui lopulta täysin uusille perusteille.

Kun edellä mainitut ehdotukset olivat saaneet kielteisen päätöksen oli Viaporin vanki- ja irtolaiskysymyksen ratkaisuyrityksissä seuraava vaihe aikomus siirtää työlaitos hoidokkeineen Helsinkiin. Vaikka tämä siirtosuunnitelma sinällään kuuluu työlaitosjärjestelmän kehitystä kuvaavaan yhteyteen (vrt. s. 104–107), siihen liittyi toimintoja, joiden tutkiminen valaisee myös sitä asennoitumistapaa, jota irtolaisuutta kohtaan 1800-luvun alussa Suomessa osoitettiin. Lähinnä tulee kysymykseen senaatin 7.2.1820 asiaa varten asettaman komitean mietintö, joka valmistui toukokuussa 1823,⁵⁷ siis juuri tutkimusjaksomme alussa. Komitean jäseninä olivat senaattorit J.W. Hisinger, Kustaa Ladau, J.W. Edelheim ja esittelijäsihteeri E. Wallenius, jonka tilalle lokakuussa samana vuonna nimitettiin kansliatoimikunnan päällikkö Walleen. Virtanen on arvellut juuri Walleenin eniten vaikuttaneen mietinnön sisältöön.⁵⁸ Todennäköisesti komitean jäsenet saivat vaikutteita Ruotsissa samaan aikaan työskenneltä ja vähän aikaisemmin (5.3.1823) mietintönsä jättäneeltä vankeinhoitokomitealta, joka pyrki soveltamaan uusia kasvatuksen periaatteita vankeinhoitoon.

Juuri komitean mielipiteet työlaitoksen yleisestä tarkoituksesta kuvaavat ajan ideologista taustaa. Komitean mukaan työlaitoksilla oli yleensä kahdenlainen tarkoitus. Yhtäältä komitea tähdensi hyvin perinnäistä yleisen turvallisuuden aikaansaamista, joka saavutettaisiin erottamalla irtolaiset vapaasta yhteiskunnasta, toisaalta se toi esiin selvästi aikanaan modernin vaatimuksen, että irtolaiset oli työlaitoksissa saatava parannetuiksi hyödyllisiksi kansalaisiksi. Ensimmäiseen päämäärään pääsemiseksi työlaitosrakennusten oli oltava sellaisia, että vankien säilytys niissä oli taattu. Hoidokkien siveellinen kohottaminen eli toinen tarkoitus toteutui työ- ja opetustoiminnan mutta myös tarkoituksenmukaisen valvonnan välityksellä. Jotta opittua voitaisiin käyttää hyödyksi laitoksesta pääsemisen jälkeenkin oli komitean mielestä vangeille opetettava vain yksinkertaisimpia ja tavallisia käsityöammatteja, sillä maaseudulla, jonne laitoshoidokkien valtaosa vapauduttuaan palaisi, ei ollut tehdasmaisia työlaitoksia.⁵⁹

Kasvatuksellisen toiminnan järjestämistä koskevan näkemyksensä lähtökohdaksi komitea viittasi siihen, että voimassa ollut vuoden 1804 työlaitosasetuskin piti päämääränä pahantapaisten henkilöiden siveellistä parantamista mutta että tätä periaatetta ei ollut käytännössä onnistuttu toteuttamaan. Varsin pessimistisesti ja arvostelevasti komitea vakuutti, ettei Viaporista ollut yk-

sikään hoidokki lähtenyt parantuneena. Toisaalta komitea katsoi varsin idealistisesti, että irtolaisille oli selvitettävä laitoksessa olon syyt. He eivät olleet yleisessä työssä sen vuoksi, että heidän pelättiin aiheuttavan vapaina ollessaan vahinkoa yhteiskunnalle vaan että kysymys oli yhteiskunnan heille osoittamasta myötätunnosta ja huolehtimisesta heidän vastaisesta hyvästäan.⁶⁰

Palvelus- ja värväyssääntöjen sovellutuksen kanssa tämä tarkoitus kyllä oli ristiriidassa, sillä kuten tuonempana tullaan esittämään, maaherrat tuomitsivat irtolaiset työlaitoksiin juuri sen vuoksi että nämä käytökseltään olivat pahantapaisia ja elämäntavoiltaan uhkasivat yleistä järjestystä ja rauhaa (vrt. s. 87–93). Komitea katsoi päästävän päämäärään siten, että vankeinhoitohenkilöstö kohtelisi irtolaisia ”todellisella sävyisyydellä ja myötätunnolla saavuttaakseen heidän kiintymyksensä ja luottamuksensa”. On tämän valossa ymmärrettävää, että komitea kritikoitiin hyvin voimakkaasti pelotusperiaatteelle rakentuvaa rangaistusjärjestelmää. Pelko saattoi jossain määrin ehkäistä rikoksia mutta se ei kyennyt siveellisesti parantamaan eli poistamaan rikoksien syytä. Työnteko, järjestys ja kunniantunnon herättäminen, mikä käytännössä tapahtuisi jakamalla työlaitosvangit käytöksensä mukaisesti luokkiin, olivat keinoja siveellisen kääntymyksen aikaansaamiseen. Kasvatustoiminnan parhaita aseita oli myös uskonnon opetus.⁶¹ Mieli-piteittensä tueksi komitea esitti tietojen kasvatuseria-teen rakentuvan vankeinhoidon tuloksista esim. Amerikassa sekä toisaalta filantrooppisen suuntauksen vastustajien esittämien mielipiteiden kritiikin.⁶²

Työlaitoksen hallintoa koskevassa ehdotuksessa oli myös irtolaisten vapautumista koskeva erittäin tärkeä käytännöllinen näkökohta. Komitea nimittäin huomautti, että paikallisesta hallinnosta huolehtivan johtokunnan olisi vastattava myös työpaikan hankinnasta irtolaisille, kun nämä vapautuisivat työlaitoksesta. Komitea kiinnitti huomionsa aivan oikeaan ongelmaan todetessaan työpaikan hankkimisen olevan irtolaisille itselleen sangen vaikea tehtävä. Johtokunnan jäsenten oli suositeltava työnantajille sellaisia vankeja, joiden he itse arvelivat käyttäytyvän kunnollisesti vapauteen päästyään. Tällainen puoltolause takaisi työpaikan.⁶³

Kun komitean laatimaa mietintöä tarkastelee ajan poliittista, henkistä sekä rikollisuuden ja irtolaisuuden muodostamaa taustaa vasten, voidaan olla Vir-tasen kanssa samaa mieltä, että se oli ehkä huomattavin vankeinhoitoa koskeva Venäjänvallan alkuaikoina laadittu reformisuunnitelma sekä teoreettisilta katsomuksiltaan että käytännön ehdotuksiltaan. Sitä olivat motivoineet yhtäältä uudet, amerikkalaisesta vankilajärjestelmästä saadut kokemukset ja Ruotsin komitealta saadut vaikutteet, mutta toisaalta sen käytännöllisenä taustana olivat Suomen monet vankein- ja irtolaishoidon järjestelmässä vallinneet epäkohdat.⁶⁴ Asian raukeaminen oli huomattava takaisku vankilahoidon kehityksessä.

Komitea oli ollut sitä mieltä, että työlaitokseen voitiin sijoittaa muitakin kuin irtolaisia. Senaatissa asian käsittelyn yhteydessä puheenvuoron käyttäneet Hising ja Mannerheim puolestaan katsoivat, että työlaitokseen oli sijoitettava ainoastaan laillista toimeentuloa vailla olevat pahantapaiset mieshenkilöt. Sinne ei siis olisi saanut lähettää varsinaisia rikollisia eikä varastetun ta-

varan arvoa työllään korvaavia.⁶⁵ Kun keisari hyväksyi komitean ehdotuksen lähti hänen hyväksymisensä komitean kannasta. Laitokseen voitiin sijoittaa sekä laillista toimeentuloa vailla olevia irtolaisia että varastamansa tavaran arvoa työllään korvaavia henkilöitä.⁶⁶ Komitean ehdotuksen henki tuli erittäin selvästi ilmi siinä, että keisari edellytti laitoksen johtoon asetettavan tunnettuja, valistuneita ja yleistä hyvää harrastavia henkilöitä, jotka korvauksetta, pelkäästä ihmisrakkaudesta ja innosta hyvän menestymiseen, ottivat tällaisen tehtävän vastaan.⁶⁷

Myös naispuolisten irtolaisten työlaitoksia koskeva lainsäädäntö ja siinä esiintyneet eräät kohdat valaisevat Suomen viranomaisten asennoitumista irtolaisiin. Lappeenrannan kehruhuoneeseen, joka perustettiin 18.4.1812 annetulla hallitsijan yleiskirjeellä, asetus (13.10.1818) määräsi sijoitettavaksi koko maasta kaikki rikoksista tuomitut naiset sekä Kymenkartanon, Viipurin, Savo-Karjalan, Vaasan ja Oulun lääneistä pahantapaiset ja joutilaat, mutta vain työkykyiset yli 14-vuotiaat naispuoliset irtolaiset.⁶⁸ Vuonna 1823 sekä Lappeenrannan että Turun kehruhuoneille vahvistetuille ohjesäännöille oli ominaista pyrkimys muodostaa laitoksista selväpiirteisiä käsiteollisuuslaitoksia, joten ne näiltä osin liittyivät jo 1500-luvulla alkaneeseen perinteeseen. Vaikka tarkoituksena oli siveellinen kasvatusta, tuli sen ohjesääntöjen mukaan edelleen tapahtua valtiolle hyödyllisenä työnä. Tavoitteena oli myös levittää maaseuturahvaalle hyödyllistä käsityötaitoa.

Sääntöjen mukaan, ja käytännössäkin, irtolaisia pidettiin edelleen yhdessä varsinaisten rikollisten kanssa.⁶⁹ Tämä on mielenkiintoista lähinnä sen vuoksi, että samaan aikaan vaadittiin muiden vankeinhoitolaitoksien osalta, että niissä oli erotettava rikoksista rangaistustaan sovittavat ja ns. irtolaisvangit toisistaan. Virtasen mielestä naispuolisia ”pahantekijöitä” pidettiin jotensakin vaarattomina tilapäisrikollisina, joiden siveellisesti turmeleva vaikutus oli pieni.⁷⁰ Jäljempänä esiin tuleva seikka, että suurin osa esim. Lappeenrannan kehruhuoneessa olevista naisista oli tuomittu lapsenmurhasta tai sikiönlähdetyksestä, tukee ainakin epäsuorasti näkökantaa. Kumpikin rikos 1800-luvun yhteiskunnassa oli pikemminkin ankarien moraalisten ja osin taloudellistenkin paineiden synnyttämä yksilön kannalta ainutkertainen rikos kuin jatkuvan rikollisvoittoisen elämäntavan looginen päätapahtuma. Toisaalta naisvankien määrän pienuus jo sinällään vaati sijoittamista samaan työlaitokseen. Heitä varten ei yksinkertaisesti kannattanut kustantaa monia laitoksia.⁷¹

1820-luvun puolivälissä tapahtui poliittisia muutoksia, jotka vaikuttivat joko suoranaisesti tai välillisesti myös Suomen vankei- ja irtolaishoidon kehittymiseen. Hallitsijan ohella myös Suomen kenraalikuvernööri vaihtui. Uudeksi Suomen ylimmän järjestysvallan hoitajaksi nimitettiin A.A. Zakrevski, jonka aikana Suomen vankeinhoitolaitos joutui voimakkaan venäläisen vaikutuksen alaiseksi. Siihen saakka yksinomaisesti vallalla ollut ruotsalaisperäinen ja vankeinhoidon siviili-hallinnollista luonnetta korostanut suuntaus päättyi.⁷²

Toisaalta 1810- ja 1820-luvulla Amerikassa syntyivät uudet vankilajärjestelmät, jotka tulivat tunnetuiksi ensin Englannissa ja sitten Euroopan mannermaalla. Eräissä maissa, mm. Saksassa, vankeinhoitoa koskeva vapaaehtoinen

kansalaistoiminta sai uusien ideoiden vaikutuksesta melkoisen laajuuden. Perustettiin erityisiä yhdistyksiä, joiden tavoitteena oli saada parannusperiaate vallitsevaksi vankeinhoidossa sekä kiinnittää huomio vapautuvien vankien huoltamiseen. Ajatus vankien sosiaalisesta parantamisesta synnytti myös laajan vankeinhoitoa koskevan kirjallisuuden. Yleensä ajan teoreetikot olivat melkoisen yksimielisiä siitä, että rangaistuslaitosten tuli olla parannuslaitoksia. Ruotsissa kreivi Löwenhjelm esitti vuonna 1826 eräissä kirjoituksessa ojennusjärjestelmästä ja vankeinhoidosta mielipiteitä, joissa otettiin kantaa irtolaishuoltoonkin. Löwenhjelmien lähtökohtana oli väkijuomien turmeleva vaikutus kansan fyysiseen ja siveelliseen kehitykseen. Asian korjaamiseksi hän ehdotti muodostettavaksi kirkkoneuvostoista järjestystuomioistuimia, joiden oli ohjattava kansan siveellistä käytöstä. Henkilöt, jotka eivät tuomioistuimen ohjantaan alistuisi, piti panna laitoshuoltoon. Ensimmäisen asteen muodostivat työkomppaniat. Nämä olisivat olleet sekä irtolaisten että eräiden muiden epäsosiaalisten väestöryhmien sijoituspaikkoja. Toiskertaisesta näpistyksestä tuomitut, nelinkertaisesta juopumuksesta rangaistut sekä armeijan luetteloista pahantapaisuuden vuoksi poispyyhityt sotilaat olisivat irtolaisten ohella kuuluneet komppanioihin.⁷³ Löwenhjelm, joka oli vankeinhoidon hallituksen johtaja, toimesta asetettiin myös komitea tutkimaan voimassa olevia irtolaissäädöksiä. Vaikkakäytännön uudistustoimet jäivät vähäisiksi, pohjautuivat Ruotsin vankeinhoitojärjestelmässä 1820-luvun lopulla suoritettuihin reformit melko pitkälle samoille periaatteille, mitä Löwenhjelm oli esittänyt.⁷⁴

Suomessa ei pitkään pohdittua työlaitoskysymystä saatu ratkaistuksi, sillä suurten kustannusten vuoksi suunnitelma Helsinkiin aiotusta työlaitoksestaakin raukesi.⁷⁵ Viaporin työvankikysymyksen ratkaisuksi tarjottiin toista menettelyä, joka Suomen omien hallintoelinten kannalta katsoen ei ollut toivottu. Syyskuussa 1830 Nikolai I nimittäin määräsi, että Viaporista, jossa tuohon aikaan miesirtolaiset sovittoivat rangaistustaan, oli lähetettävä 280 suomalaista irtolaista ensin Tallinnaan ja sieltä edelleen Väinänlinnaan. Siirtomääräys koski vain irtolaisia, jotka oli määrätty yleiseen työhön yli puoleksi vuodeksi. Samanaikaisesti siirrettiin Viaporista linnanvankien kanssa Kronstadtiin 50 irtolaisvankia.⁷⁶

Siirto pohjautui kenraalikuvernööri Zakrevskin tekemään ehdotukseen ja se ratkaisi työlaitoskysymyksen, sillä Viapori tyhjentyi kokonaan vangeista. Toisaalta samaan aikaan vireillä ollut ja myönteiseen ratkaisuun päätynyt ajatus Viipurin läänin työlaitoksesta toteutui ns. Panssarlahden työ- ja ojennuslaitoksen muodossa.⁷⁷ Panssarlahden lähettämisen osalta oli voimassa mitä vuoden 1804 asetuksessa oli säädetty. Jonkinlaista laitoshoidon tarpeen laajenemista osoittaa se, että ko. asetuksessa mainittujen ryhmien lisäksi ojennuslaitokseen oli pantava miespuoliset kerjäläiset, jotka olivat saaneet avustuksia yleisistä varoista sekä rengit, palkolliset ja oppipojat, jotka olivat palveluspaikassaan käyttäytyneet huonosti. Viimeksi mainittuja ei kuitenkaan saanut pitää laitoksessa kahta kuukautta pitempää aikaa. Työ- ja ojennuslaitoksen ohjesäännön mukaan hoidokit jaettiin kahteen luokkaan. Ensimmäiseen kuuluivat sellaiset henkilöt, jotka eivät olleet kärsineet ruumiinrangaistusta ja jotka

olivat laitoksissa ensimmäistä kertaa eli yhteisnimellä pienemmät irtolaiset. Toinen luokka muodostui ruumiinrangaistuksen kärsineistä, pahantapaisuutta osoittaneista ja aikaisemmin ojennuslaitoksessa olleista eli lyhyesti paatuneemmista irtolaisista. Pääsy vapauteen edellytti vangin siirtoa toisesta luokasta ensimmäiseen.⁷⁸

Vankiloissamme vallinnut tilanahtaus ja lisääntyvä vankiluku vaikuttivat jatkossakin irtolaiskysymyksen hoitoon. Helmikuussa 1838 asetettu komitea, jonka tehtävänä oli tutkia sekä voimassa olevaa irtolaislainsäädäntöä että erityisesti Viaporin työlaitokselle 1804 annetun ohjesäännön tarkoituksenmukaisuutta, piti parhaana irtolaisuuden ehkäisykeinona yleisten työlaitosten perustamista ja suunnitteli sellaista jokaiseen lääniin. Komitea katsoi, että naispuolisia irtolaisia varten olivat tarpeelliset säilytystilat jo olemassa ja esitti uusiin työlaitoksiin pantavaksi miehiä seuraavin perustein: laillista toimeentuloa vailla olevat ja pahantapaiset henkilöt, sellaiset henkilöt, joiden rangaistuksen kärsittyään tuli työllään korvata varastamansa tavaran arvo, sellaiset henkilöt, jotka olivat laittomin keinoin tehneet itsensä sotapalvelukseen kelpaamattomiksi vaikka heidät oli sinne määrätty tai värvätty ja sellaiset henkilöt, jotka oli pidätetty nelin- tai useampikertaisesta juopumuksesta. Työlaitoksiin ei saanut panna tarttuvaa tautia sairastavia, työhön kykenemättömiä eikä alle 15-vuotiaita henkilöitä.⁷⁹

Tässä yhteydessä lienee syytä huomata se, mitä komitea katsoi voivansa sanoa yleisiin töihin sijoitettavien lukumäärän kehitykseen vaikuttavista syistä. Komitea katsoi, että määrä oli riippuvainen satunnaistekijöistä. Irtolaisten lukumäärään vaikuttivat esim. katovuodet ja muut suuret onnettomuudet. Komitean mielestä ei ojennus- ja korvaustyöhön tuomittujen henkilöiden määrä ollut määrätysssä suhteessa väestön lukumäärään vaan paikalliset erot olivat huomattavia. Rannikkoseuduilta lähetettiin suhteellisesti enemmän henkilöitä työlaitoksiin kuin sisämaasta. Edelleen komitean mielestä irtolaisuus oli ollut kaupungeissa yleisempää kuin maaseudulla.⁸⁰ Virtanen on huomannut, että tämän saattoi aiheuttaa rannikkoseutujen ja liikekeskusten paremmista kulkuyhteyksistä johtunut vilkas elämä, joka tarjosi suurempia mahdollisuuksia ja houkutuksia epäsäännöllisille elämäntavoille kuin sisämaan paikkakuntien eristetyt ja rajoitetut elämänmuodot.⁸¹

Mitä irtolaisten kohteluun työlaitoksissa tulee, komitea piti työntekoa tärkeimpänä vankeinhoidollisena kasvatuskeinona. Käsitys perustui osin vanhaan tapaan, osin 1700-luvun lopulta yhä voimistuneeseen käsitykseen, että yleisen työn tarkoituksena ei ollut ainoastaan torjua irtolaisten ja muiden pahantapaisten henkilöiden taholta yhteiskuntaa uhkaavaa vaaraa vaan irtolaisista oli myös yritettävä kasvattaa hyödyllisiä kansalaisia.⁸²

5.2.3. Pitäjänkokousten suhtautuminen irtolais- ja köyhäinhuoltolainsäädännön uudistamishankkeisiin 1830- ja 1840-lukujen taitteessa – tutkimusalueena Vaasan lääni

Kun pitäjän- ja kirkonkokouksiin saivat osallistua kaikki veroa maksavat talonpojat, ne edustavat paljon laajemmin kannatettuja näkemyksiä kuin esim.

jonkin virkamiehen mielipide. Pitäjänkokousten suhtautuminen irtolaisuuteen oli kuitenkin yleispiirteiltään varsin spesifistä seikoista riippuvainen ja se kuvastaa lähinnä paikallista mielipidettä. Viime vuosisadan alkupuolella vuonna 1838 valmistunut ehdotus uudeksi irtolaislaiksi ja seuraavana vuonna valmistunut ehdotus köyhäinhoitolainsäädännön uudistamiseksi olivat tapauksia, jotka pakottivat ”pitäjien mielipiteen” esiin; ennen kaikkea menettely, että ehdotukset lähetettäisiin laajalle lausuntokierrokselle. Kuvernöörien, pappien ja mikä tärkeintä seurakuntien (siis pitäjien) oli lausuttava niistä mielipiteensä.⁸³ Senaattiin lähetetyt lausunnot tarjoavatkin mahdollisuuden analysoida mielipidettä tilanteessa, jossa kannanotto ulkopuolisen ärsyksen avulla pakotetaan esiin harvoin vaihtoehtoina. Siksi suhtautumista irtolaisuuden eräisiin puoliin voidaan valaista niiden pitäjän- tai kirkonkokousten pöytäkirjaotteiden perusteella, jotka vastauksena tiedusteluun lähetettiin senaattiin.⁸⁴ Materiaali käsittää 34:n Vaasan läänin kirkkoherra- ja kappelikunnan vastaukset. Se on siksi laaja, että sen avulla voidaan suorittaa tarkastelu ”kansan” tasolla vallinneesta asennoitumisesta.

Ehdotus uudeksi irtolaislaiksi (Underdånigt Förslag till Nådig Förordning angående försvarslöse personer och deras insättande å allmänna Arbets-inrättningarne i Finland) sisälsi yhteensä 23 kohtaa, joista suurin osa oli järjestyssäännönmaisia määräyksiä ja joilla ei ollut laajempaa periaatteellista merkitystä. Ne eivät pitäjien isäntiä kiinnostaneet. Yleensä lakiehdotus otettiin Vaasan läänissä verrattain myönteisesti vastaan, sillä vain kymmenellä pitäjällä oli jotakin huomauttamista. Muut hyväksyivät ehdotuksen sellaisenaan. Tätäkin taustaa vasten tuntuu erittäin omituiselta, että kyseisen lakiehdotus ei käytännössä toteutunut.⁸⁵ Vain neljä kohtaa käsittänyt köyhäinholielakiehdotus⁸⁶ kosketti oleellisilta osin isäntien etuja, ja se herätti pitäjissä huomattavasti vilkkaamman keskustelun. Vain neljä seurakuntaa Vaasan läänissä, nimittäin Vaasa, Uusikaarlepyy, Kristiinankaupunki ja Lohjata, hyväksyivät ehdotuksen sellaisenaan.⁸⁷

Taustana molempien lakiehdotusten saamalle arvioinnille olivat vuosisadan alun paineet uuden lainsäädännön luomiseksi. Vuoden 1802 värväyssääntö ja vuoden 1804 yleisiä työlaitoksia koskenut asetus sekä palkkasääntö vuodelta 1805⁸⁸ eivät kaikilta osin enää vastanneet ajan vaatimuksia. Vuoden 1817 kerjuujärjestyksen puutteina olivat lähinnä epäselvyys ja epäajanmukaisuus.⁸⁹ Maan väestölliset, taloudelliset ja sosiaaliset olot olivat muuttuneet. Välittömän sysäyksen uuden lain valmistelutyölle lienevät antaneetkin 1830-luvun katovuodet.⁹⁰ Hyvin vaikea sen sijaan on arvioida sitä, millainen vaikutus Suomessa aloitettuun lainsäädännön uudistamiseen oli länsimaissa tuohon aikaan yleisesti tunnetulla kiinnostuksella köyhäinhoidon ajanmukaistamiseen.⁹¹ Todennäköisesti ainakin Ruotsissa irtolais- ja köyhäinholielakiesymyksistä käyty keskustelu⁹² ja laaditut uudet ehdotukset vaikuttivat asiaan.

Työn käynnisti Suomessa prokuraattori C. Walleen, jonka pyynnöstä senaatti asetti 1837 komitean laatimaan uutta irtolaislakia.⁹³ Ensimmäisen aloitteen köyhäinholielain uudistamiseksi taas teki tuolloinen Turun ja Porin läänin kuvernööri L.G. von Haartman, joka toistuvasti 1830-luvun alun kierto- kirjeissään ja vuonna 1839 laatimassaan muistiossa tähdensi, kuinka tärkeää

oli pyrkiä kerjäämisen ja sen haittojen estämiseen.⁹⁴ Koska köyhäinhoidon järjestäminen tuolloin hyvin läheisesti liittyi irtolaiskysymykseen, päätettiin laatia ehdotus myös uudeksi köyhäinhoitolaiksi.^{95*}

Liikaväestön muodostumisen myötä laillisen suojelun tarkoituksiksi oli tullut irtolaisuuden ehkäiseminen ja tilattoman väestön hävittäminen sitomalla se vuosipalvelukseen ainoan mahdollisen työnantajan, talollisen luo.⁹⁶ Vuoden 1838 irtolaislakiehdotus ei sisältänyt oleellisesti uusia tavoitteita. Teknisesti se jakoi väestön kolmeen ryhmään: henkilöt, joilla oli itsensä lisäksi oikeus suojella myös muita; henkilöt, joilla oli oikeus suojella vain itseään; henkilöt, joiden tuli suojeluksen saamiseksi mennä vuosipalvelukseen sellaisen henkilön luo, jolla oli oikeus suojella palkollista. Ensimmäiseen ryhmään kuuluivat virkamiehet, yrittäjät, käsityöläiset, talonpojat, vuokraviljelijät, vuokrasta tai syytingistä elantonsa saavat. Toiseen luettiin varsin erilaisia henkilöryhmiä. Itseään suojelemaan oikeutettiin yli 60-vuotiaat, alle 15-vuotiaat, sellaiset yli 15-vuotiaat, joita omaiset elättivät, ne, jotka huolehtivat sairaista vanhemmistaan, hyvätapaiset naiset, joilla oli lapsi hoidettavanaan ja joilla oli vakinainen asuinpaikka, sairauden vuoksi työkyvyttömät ja köyhäinhoidon elättämät. Vaimo oli oikeutettu nauttimaan miehen suojelua. Oikeus suojelemaan oli myös eronneella säätyläisnaisella sekä sellaisella, joka pystyi osoittamaan varat elantonsa.⁹⁷ Lakiehdotuksen henki oli, että laiskaa ei suvaittu eikä kenestäkään saanut koitua harmia yhteiskunnalle.

Kaikki muut henkilöt olivat suojeluksen saamiseksi velvollisia menemään vuosipalvelukseen sellaisen henkilön luo, jolla oli oikeus suojella palkollista. Suojeluksettomina henkilöinä mainittiin erityisesti niskottelevat ja siveetöntä elämää viettävät palkolliset, mustalaiset ja muut ilman asianmukaista passia kiertelevät tuntemattomat henkilöt. Suojeluksettomia olivat yleistä köyhäinapua nauttivat, mutta siitä huolimatta kerjuulla kulkevat.⁹⁸ Palveluksesta eronneen tuli hankkia uusi palveluspaikka. Palveluksesta erotetun osalta määräaika oli kaupungissa 14 päivää ja maalla yksi kuukausi.⁹⁹

Ymmärrettävää oli, että juuri em. suojelusta ja suojeluksen anto-oikeutta säätelevät kohdat kiinnostivat talonpoikia. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvista, siis myös suojeluksen antoon pystyvistä, ei yleensä oltu erimielisiä. Kruununvirkamiehet, liikettä ja käsityötä harjoittavat sekä itsenäiset talonpojat olivat vanhastaan totuttu mieltämään väestöryhmiksi, joilla oli velvollisuus ja oikeus vastata itsestään ja omaisistaan, mutta myös palkollisistaan, joita heidän oli työvoimasyistä saatava. Sen sijaan vuokraviljelijöiden osalta tilanne tuntuu olleen monimutkaisempi. Mutta esim. Lappajärven ja Saarijärven kirkkokouksen isännätkin, jotka ainoana Vaasan läänistä asiaan kiinnittivät huomiota, myönsivät, että torppareillakin piti olla mahdollisuus palvelusväen pitämiseen eli siten suojeluksen antamiseen. Mutta he halusivat rajoittaa vuokraviljelijöiden suojeluksen anto-oikeutta niin, että se olisi koskenut vain näiden välttämättä tarvitsemia palkollisia.¹⁰⁰

Toiseen ryhmään kuuluvien henkilöiden asema olisi saattanut olla jo huomattavasti problemaattisempi, mutta sellaiset ryhmät, jotka kuuluivat lähinnä maaseudun väestöön, siis pitäjänisille läheinen henkilöryhmä, olivat kuitenkin melko yksiselitteisiä. Näiden asemasta ei esitetty kovin paljon mielipitei-

* Esitetyt ehdotukset johtivat lopullisten asetusten antamiseen vasta 1850-luvulla.

tä. Mikäli niitä ilmaistiin ne koskivat kaupungissa asuvia. Pietarsaaren asukkaat huomauttivat eronneen säätyläisnaisen asemasta. He eivät tosin halunneet poistaa häneltä oikeutta suojella itseään, vaan lähtökohta oli käytännöllinen ellei suorastaan demokraattinen, sillä heidän mukaansa sama oikeus tuli olla muillakin eronneilla naisilla näiden tarvitsematta todistaa varallisuuttaan.¹⁰¹ Aivan ilmeisesti pietarsaarelaiset katsoivat, että esim. porvarisleski ja talonpojan leski ansaitsivat suojelu-oikeuden siinä missä säätyläisnainen. Sen sijaan on vaikeampi käsittää, miksi pietarsaarelaiset edelleen halusivat köyhäinhoitoa saavalle oikeuden suojella palkollista.¹⁰² Asiassa on vaikea nähdä muuta kuin käytännöllinen puoli. Ilmeisesti sattui joskus niin, että köyhäinpua tarvitseva ja saava tarvitsi myös hoitoa eli palvelusta.

Konkreettinen kohta lakiehdotuksessa oli säännös, jonka mukaan palvelupaikasta eronneen tai erotetun tuli määrääjän kuluessa hankkia uusi palvelu tai suojelus. Määräykset koskettivat hyvin läheisesti talonpojille keskeistä asiaa, työvoiman saantia ja pysyvyyttä. Tätä taustaa vasten selittyneekin suureksi osaksi Ilmajoen kokouksessa esitetty käsitys, että määräaika uuden suojeluksen hankkimiseksi oli supistettava maaseudullakin kahdeksi viikoksi.¹⁰³ Vaikeampaa sen sijaan on arvioida, miten paljon Ilmajoen isäntien ja kirkkoherran mielipiteeseen on vaikuttanut se, että Ilmajoen emäseurakunnassa ja kappeleissa oli vankiluetteloiden ja kansliakuulustelupöytäkirjojen mukaan irtolaisainesta ehkä tavallista vaasanlääniläistä tasoa enemmän. Ns. joutoajan supistaminen mahdollisimman vähiin saattoi ilmajokelaisten mielestä olla keino irtaimen aineksen ja siitä koituvien haittojen vähentämiseen. Mutta esim. Kälviällä näytetään ymmärretyn myös eronnutta tai erotettua palvelijaa, koska siellä tähdennettiin painokkaasti sitä, että kuukausi maaseudulla oli välttämätön erotetulle palvelijalle, koska tällaisen henkilön ei useinkaan ollut helppo saada uutta palvelupaikkaa. Kälviäläiset toivat esiin myös varsin oleellisen näkökohdan. Heidän mielestään erotettu palvelija tuskin tunsu asemaansa koskevaa lainsäädäntöä,¹⁰⁴ toisin sanoen hän ei ollut selvillä siitä, missä ajassa hänen oli saatava itselleen uusi työpaikka ja uusi suojelus.

Lakiehdotuksen valmisteluajoina voimassa ollut irtolaislainsäädäntö saattoikin johtaa absurdeihin tilanteisiin. Luettiinhan irtolaiseksi ja suojattomaksi sellainenkin henkilö, joka ei halunnut mennä vuosipalvelukseen, mutta joka tästä huolimatta halusi elättää itsensä jollakin muulla täysin rehellisellä ja kunniallisella tavalla.¹⁰⁵ Eräänä lakiehdotuksen tavoitteena olikin rajata irtolaisen käsitettä. Yksi tie oli myöntää yhteisölle, tässä seurakunnalle, oikeus suojeluun. Lakiehdotuksen mukaan seurakunta saattoi antaa suojeluksen hyvämaineiselle, vähintään 25-vuotta täyttäneelle seurakuntaan kuuluvalla palkollisella, joka syystä tai toisesta ei halunnut mennä vuosipalvelukseen. Tutkittuaan pyytäjien anomukset kirkonkokous myöntäisi suojeluksen vuodeksi kerrallaan. Suojeluksen saatuaan voisi palkollinen elättää itseään haluamalla tavalla ja asettua asumaan minne tahansa kotiseurakuntansa alueelle. Seurakunnan oli vastattava suojaamansa henkilön ja myös tämän huollettavina olevien henkilöiden maksuista.¹⁰⁶ Viimeksi mainitun ehdon katsottiin estävän sen, että seurakunta liian kevytmielisesti myöntäisi suojeluksia. Suojeluksen saaminen rajoittamattomaksi ajaksi vuoden sijasta saattoi lakia valmistel-

leiden mielestä houkutella suojeluksen saaneen jättämään kotiseutunsa.¹⁰⁷

Tuntuu ehkä 1800-luvun alkupuolen oloihin nähden yllättävän liberaalilta asennoitumiselta se, että itse pääperiaatteeseen eli seurakunnan suojeluoi-keuteen, suhtauduttiin pitäjissä yleensä myönteisesti. Seurakunta voisi ja sen tuli antaa suojelu hyvämaineisille palkollisille,¹⁰⁸ totesivat esim. Maalahden kokouksen osanottajat. Täysin kielteiseen kantaan päätyi ainoastaan Kruunupyyn kirkkokokous. Perusteluksi katsottiin järjestelmän seurakunnalle aiheuttama rasituksen lisäys, koska palkollisen kuoltua tämän vaimo ja lapset jäisivät seurakunnan vastuulle eli yksinkertaisesti elätettäväksi. Kruunupyyläisten mielestä palkollisten tuli saada suojelus vain entisellä tavalla: menemällä vuosipalvelukseen sellaisen henkilön luo, jolla oli oikeus suojella palkollistaan.¹⁰⁹ Lapsväärtissä ehdotettiin suojelunsaajan ikärajan nostamista 25:stä 30:een vuoteen.¹¹⁰ Mitään periaatteellista kannanottoa tästä mielipiteestä ei voi löytää.

Pitäjäkokoukset Vaasan läänissä vastustivat sangen yksimielisesti sitä, että seurakunnan tuli vastata suojeluksen saaneen maksuista ja muista velvollisuuksista. Viitasaarelaisien mielestä vastuuvollisuus aiheuttaisi seurakunnalle haittaa ja epäjärjestystä maksujen kannossa. He eivät oman mielipiteensä mukaan suostuisi maksamaan suojelusta muuten kuin ehdolla, että palkollinen hankkisi itselleen takuumiehen.¹¹¹ Saarijärvellä tähdennettiin, että talonomistajan tai virkamiehen, jonka luona henkilöllä oli vakinainen asunto, tuli vastata vuokralaisensa maksuista. Takuumiehen tuli huolehtia myös siitä, etteivät vuokralaiset ryhtyisi kerjäämään ja lisäämään seurakunnan rasitusta.¹¹²

Toisena vaihtoehtona irtolaisuuden vähentämiseksi nähtiin mahdollisuus ns. omaan suojeluun. Sen saamiseksi lakiehdotusta valmistelleet näkivät neljä ehtoa. Sen, joka halusi suojella itseään menemättä vuosipalvelukseen, tuli olla vähintään 25-vuotias. Suojelusta haluavan oli pitänyt asua yhtäjaksoisesti siinä seurakunnassa, jossa hän oli syntynyt tai johonka hänet oli ensimmäistä kertaa henkikirjoitettu. Hänen oli pystyttävä ilmoittamaan vakinainen asunto sellaisen henkilön luona, joka vähintään kolmen vuoden ajan vastasi hänen maksuistaan ja muista velvollisuuksistaan. Suojelusta haluavan tuli vuosittain suorittaa ns. elinkeinomaksu, työlaitoksille 1 1/2–2 ruplaa ja seurakunnan köyhäinhoidolle kappa viljaa jokaisesta talouteensa kuuluvasta henkilöstä ikään ja sukupuoleen katsomatta.¹¹³

Noin puolta Vaasan läänin seurakunnista asia ei liikuttanut. Tämä tulkittiin aikanaan siten, että ne kannattivat omaa suojelua. Jyväskylän pitäjässä esitettiin, että köyhäinhuutomaksukin tulisi suorittaa rahassa – seurakunta voisi siten paremmin kehittää köyhäinhuutojärjestelmäänsä.¹¹⁴ Lapväärtissä haluttiin ikärajaa tältäkin osin korottaa.¹¹⁵ Niissä kunnissa, missä järjestelmää ei purematta nielaistu esitettiin sitäkin kovempaa kritiikkiä; esim. Ähtärissä koko oman suojelun järjestelmää pidettiin tarpeettomana, jopa vahingollisena. Sen katsottiin lisäävän toimettomuutta ja edistävän laiskuutta sekä nostavan palvelusväen palkkoja, jotka pitäjäläisten mielestä olivat jo liiankin korkeat.¹¹⁶ Kälviällä pelättiin kyseistä oikeutta voitavan käyttää väärin. Keuruun pitäjänkokous katsoi järjestelmän soveltuvan lähinnä vain naimattomille miehille.¹¹⁷

Suurin kritiikki kohdistui viimeiseen ehtoon eli ns. elinkeinomaksun suorittamiseen. Yleinen arvio oli, että maksu oli liian suuri, vaikka vastakkaisiakin mielipiteitä esitettiin. Esimerkiksi Kaustisilla oltiin halukkaita kantamaan suurempi maksu.¹¹⁸ Varsin konkreettiseen ja realistiseen tilanteenarvioon päädyttiin Vöyrillä, missä arveltiin, että pitäjässä tuskin oli yhtään sellaista irtolaista tai itsellistä, joka saisi vuodessa säästöön 1 1/2 ruplaa. Kokkolassa uskottiin, että suojeluksen saaneet kenties pari vuotta pystyisivät huolehtimaan maksuistaan, mutta lopulta he päätyisivät köyhäinhoidon elätettäviksi. Toiselta paikkakunnalta löytyi perustelut kannanotolle. Usean vuoden kokemukseen viitaten Viitasaarella todettiin pessimistisesti, etteivät tällaiset henkilöt olleet siihen mennessä kyenneet suorittamaan vähäisempiäkään maksuja saati esitetyn suuruisia.¹¹⁹

Vuoden 1838 köyhäinhoitolakiehdotukseen sisältyi muutamia kohtia, jotka koskettivat joko suorastaan irtolaisia taikka heihin rinnastettavia ihmisryhmiä. Lakiehdotus määräsi, että toispaikkakuntalaiset kerjäläiset ja irtolaiset tuli ottaa kiinni ja toimittaa kruununpalvelijalle. Sen seurakunnan vaivaskassan, jonne kerjäläinen kuului, tuli korvata kiinniottamisesta ja viranomaisille lähettämisestä aiheutuneet kustannukset.¹²⁰ Kysymys liittyi läheisesti muutto-oikeuteen ja ns. kotipaikkaoikeuteen; henkilö kuului johonkin seurakuntaan, joka viime kädessä oli velvollinen vastaamaan hänen saamansa avun kustannuksista. Vuoden 1788 asetuksessahan oli kotipaikaksi määrätty se pitäjä, jossa henkilöllä oli oma talo tai jossa hän oli loisena tai palkollisena viimeksi verolle kirjoitettuna. Pitäjänkokouksille taas oli jo vuoden 1766 asetuksella myönnetty oikeus kieltää pitäjään muutto loisilta ja vanhoilta, työkyvyltään heikoilta palkollisilta.¹²¹

Yleinen, ymmärrettävä ja varsin odotettu oli Vaasan läänin seurakuntien kanta, jonka mukaan ne katsoivat olevansa velvollisia hoitamaan vain omat köyhänsä. Toisten pitäjien kerjäläiset piti toimittaa pois pitäjästä näiden kotiseurakunnan kustannuksella. Eniten puhetta aiheutti määräys, jonka mukaan vaivaskassan tuli korvata kustannukset. Yleisesti arveltiin, että vaivaskassan varat eivät tähän tarkoitukseen riittäneet ja siksi esitettiin myös muita rahoituskeinoja. Ainakin Saarijärvellä katsottiin kerjäläisten ja muiden joutilaiden kiinniottamisen kuuluvan poliisille, siksi olisi paikallaan maksaa kiinniottamisen aiheuttamat kustannukset kunnan muista varoista. Eräissä seurakunnissa pelättiin myös että kaukaisimmissa pitäjissä suoritettavat korvaustutkimukset aiheuttaisivat seurakuntalaisille huomattavia menoja. Tämän vuoksi katsottiin esim. Viitasaarella, että maaherranviraston tuli velvoittaa kruununpalvelija hankkimaan korvaukset seurakunnan puolesta.¹²²

Kannattaa tässä yhteydessä huomauttaa eräästä käytännön puuhasta, johon Virroilla oli ryhdytty toispaikkakuntalaisten kerjäläisten toimittamiseksi pois oman seurakunnan alueelta. Se oli samalla virtolaisten vastaus senaatin tiedusteluun. Yleisessä kokouksessa oli vuonna 1838 päätetty, että tilalliset huolehtisivat henkilöiden toimittamisesta kotipitäjiinsä. Mutta heille oli maksettava tästä puuhasta korvausta 40 kopeekkaa peninkulmalta. Samassa yhteydessä oli perustettu erityinen tilanomistajien rahasto, johon maksettiin enakkoon kahdeksan killinkiä jokaiselta tilanosalta.¹²³ Muutamissa pitäjissä

tuotiin erikseen esille se, että ei ollut tarkoituksenmukaista sallia ilman rajoituksia muuttoa paikkakunnalta toiselle. Väitettiin tässäkin yhteydessä kokemuksen osoittaneen, että paikkakunnalta toiselle muuttavat rahvaan henkilöt tulivat tavallisesti rasitukseksi ja levittivät seurakuntaan huonoja tapoja.¹²⁴ Tässä samoin kuin muussakin suhtautumisessa irtolais- ja köyhäinhoitolainsäädännön aiottuun uudistamiseen asennoitumisen määräsi lähes yksinomaan pelko taloudellisen rasituksen kasvusta. Mitkään humanitaariset tai ideologiset periaatteet eivät asiaan vaikuttaneet.

Viitteet

5. IRTOLAISUUTEEN ASENNOITUMISEN OIKEUDELLINEN JA HALLINNOLLINEN PERUSTA (s. 37–58)

1. Ståhlberg 1893, s. 1.
2. Ståhlberg 1893, s. 3.
3. Hammar skjöld 1866, s. 44–46.
4. Tästä Ståhlberg 1893, s. 3.
5. Katso Stiernman, Riksdagsbeslut III, s. 1326; Ståhlberg 1893, s. 6.
6. Bergfalk 1833, s. 49–50.
7. Kyseiset asetukset. Samling af de ... Författningar, s. 49–57, s. 75–77, 96–108.
8. Värvayssäntö 7.4.1802. Samling av de ... Författningar, s. 50–51.
9. Katso VP 1863, ptk.tlp. II, s. 241.
10. Ståhlberg 1893, s. 8.
11. Kongl. Förordning 27.2.1804, 1 ja 9 §; Ståhlberg 1893, s. 10; ks. myös Rautjärvi 1976, s. 10–11.
12. Palkollissäntö 15.5.1805, 1 art. 1 §.
13. Mainittu palkollissäntö ja Ståhlberg 1893, s. 8; myös Rautjärvi 1976, s. 11.
14. Louhivuori 1915, s. 38–39; Virtanen 1944, s. 95.
15. Katso Virtanen 1944, s. 243.
16. Katso Halmesmaa 1976, s. 101.
17. Katso Samling, Hwaruti äro under allmänna Lagens Balkar, Capitel och Paragrapher Uptagne sådane til efterlefnad nu gällande Författningar och Stadgar. Stockholm 1807, s. 358–361.
18. Asetus, Samling af de ... Författningar, s. 50–51.
19. Samling af de ... Författningar, s. 51–53.
20. Samling af de ... Författningar, s. 75–76.
21. Samling af de ... Författningar, s. 77.
22. Samling af de ... Författningar, s. 96.
23. Samling af de ... Författningar, s. 96.
24. Samling af de ... Författningar, s. 97–98.
25. Samling af de ... Författningar, s. 210 (Kejs. Förordning, angående ändring af den hittills faststälde tid för legohjons flyttning ... den 15. april 1816).
26. Katso mainittu Kungörelse, Samling af de ... Författningar, s. 312.
27. Samling af de ... Författningar, s. 416.
28. Tästä esim. Brink 1848, s. 181–182.
29. Brink 1848, s. 184; vrt. myös Virtanen 1844, s. 238.
30. Chydenius 1929, s. 64–65.
31. Chydeniuksen ajattelusta esim. Haatanen 1968, s. 14.
32. Kallio 1913, s. 176.
33. Åbo Uderrättelser 7.1.1829 ja Suometar 10.11.1848. Suomettaressa oli vuonna 1850 useita kirjoituksia. Kysymys näytti muutenkin olevan talonpoikaismaailmasta tukka etsivän fenomenian puoleen intressissä.
34. VA, Lääkintöhallituksen ark., apteekkarien ja piirilääkäreiden vuosikertomukset vuosilta 1840–1848; ks. myös Haatanen 1968, s. 57.
35. Suometar 13.7.1849.
36. Tähti 3.2.1865.
37. Borgå Tidning 19.3.1845; mielipiteestä myös Åbo Tidningar 1. ja 4.4.1840 ja 23. ja 27.5.1840 sekä 9. ja 12.5.1848.
38. Saima 38/1845.
39. Suometar 28.9.1849.
40. Teknologen 31.10.1846.
41. Vrt. Haatanen 1968, s. 79; ks. myös Teknologen 14.8.1848.
42. Katso esim. Virtanen 1944, s. 280–314.
43. Tästä esim. Ylikangas 1976, s. 14–16, 309–310.
44. VA, SA, sen. täysist. ptk. 23.6.1823; Virtanen 1944, s. 326.

45. Katso Virtanen 1944, s. 326–331.
46. Walleenin lausunto VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kirjediaarit 1823; myös Virtanen 1944, s. 327.
47. Koulukunnasta katso esim. Rauhala, K.W., Filantrooppiset aatteet vankeinhoitolaitoksemme uudistuksessa Venäjän vallan ensi aikoina. Juhlajulkaisu E.G. Palménin 70-vuotispäiväksi. Porvoo 1919, s. 143–152.
48. VA, SA, täysistuntojen ptk. 24.11.1823; myös Virtanen 1944, s. 328.
49. VA, SA, täysistuntojen ptk. 1.12., 15.12.1823 ja 14.1.1924.
50. Uusi johtosääntö Samling af de placater ... 25.10.1824, IV, s. 337–350.
51. Tästä Virtanen 1944, s. 335–336.
52. VA, SA, Senaatin täysistuntojen ptk. 13.12.1818; Virtanen 1944, s. 336–338.
53. VA, SA, Senaatin tal.os. ptk 15.8.1823. Talousosaston esitys asiasta VSV, Tal.os. kirjelmät 1823.
54. Virtanen 1944, s. 343.
55. Virtanen 1944, s. 344.
56. Virtanen 1944, s. 345.
57. VA, SA, Sen. täysistuntojen ptk. 7.2.1820; Mietintö SA, KD 27.5.1823; asiasta myös Virtanen 1944, s. 359–360.
58. Katso Virtanen 1944, s. 370.
59. Ko. mietintö SA, KD 27.5.1823.
60. Em. mietintö.
61. Em. mietintö.
62. Em. mietintö.
63. Em. mietintö.
64. Katso Virtanen 1944, s. 370.
65. VA, SA, täysistuntojen ptk:t 9.6. ja 16.6.1823.
66. Virtanen 1944, s. 374.
67. Virtanen 1944, s. 375.
68. Samling af de placater ... III, 13.10.1818 (s. 265).
69. Samling af de placater ... IV, s. 192–207 ja 207–223 (20.2.1823).
70. Virtanen 1944, s. 381.
71. Virtanen 1944, s. 381.
72. Tästä Virtanen 1944, s. 282–287.
73. Löwenhjelm in ko. kirjanen 1826.
74. Katso esim. Wieselgren 1895, s. 363–365.
75. Virtanen 1944, s. 418.
76. VA, SA, täysistuntojen ptk. 22.10.1830 ja 13.10.1830.
77. Virtanen 1944, s. 418–423.
78. Katso Samling af de placater ... V, s. 576–604 (17.11.1829).
79. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Vankiloita ym. koskevia asiakirjoja, Komiteamietintö 12.10.1838; Virtanen 1943, s. 89.
80. Em. komiteamietintö 1838.
81. Virtanen 1943, s. 91.
82. Katso tästä Virtanen 1943, s. 92.
83. Ks. esim. Ståhlberg 1893, s. 21–22.
84. VA, SA, KD 38/464 1843.
85. Katso Pipping 1940, s. 64.
86. Ehdotus mainitussa aktissa KD 38/464 1843.
87. Esim. 27.4.1840, KD 38/464 1843.
88. Ståhlberg 1893, s. 7.
89. Katso esim. Pipping 1940, s. 7 ja 60.
90. Piirainen 1958, s. 62.
91. Piirainen mm. katsoo tämän vaikuttaneen asiaan voimakkaasti. Piirainen 1958, s. 62.
92. Ruotsissa käydystä keskustelusta erit. Birgit Pettersson, Den farliga underklassen. Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige.
93. Ståhlberg 1893, s. 21.
94. Piirainen 1958, s. 62–63 ja Pipping 1940, s. 76, 78.
95. Ståhlberg 1893, s. 21.
96. Katso Ståhlberg 1893, s. 28 ja Haatanen 1968, s. 28–29.
97. VA, SA, KD 38/464 1843. Kyseisessä aktissa lakiehdotus. Se sisältyy myös pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjaoitteisiin.
98. VA, SA, KD 38/464 1843.
99. Em. akti VA, SA.
100. VA, SA, KD 38/464 1843, 21. ja 24.5.1840 käsittelet Lappajärvellä ja Saarijärvellä, otteet kok.ptk:sta.
101. VA, SA, KD 38/464 1843, käsittely 16.5.1840, ote kok.ptk:sta.
102. VA, SA, em. akti ja em. ote ptk:sta.
103. VA, SA, KD 38/464 1843, käsittely 10.5.1840, ote kok.ptk:sta.
104. VA, SA, KD 38/464 1843, käsittely 21.4.1840.
105. Tulkintamahdollisuuksista tarkemmin Ståhlberg 1893, s. 21.
106. VA, SA, KD 38/464 1843.
107. Asiasta Pipping 1940, s. 33.
108. VA, SA, KD 38/464 1843.
109. VA, SA, KD 38/464 1843, 9.5.1840.
110. VA, SA, KD 38/464 1843, 5.5.1840.
111. VA, SA, KD 38/464 1843, 12.6.1840.
112. VA, SA, KD 38/464 1843, 24.5.1840.
113. VA, SA, KD 38/464 1843, 12.4.1840.
114. VA, SA, KD 38/464 1843, 3.4.1840.
115. VA, SA, KD 38/464 1843, 5.5.1840.
116. VA, SA, KD 38/464 1843, 17.5.1840.
117. VA, SA, KD 38/464 1843, 21. ja 27.4.1840.
118. VA, SA, KD 38/464 1843, 20.4.1840.
119. VA, SA, KD 38/464 1843, 24. ja 17.5. ja 12.6.1840.
120. VA, SA, KD 38/464 1843.
121. Mainitut asetukset, Tulkinnasta kat-

so esim. Piirainen 1958, s. 35–36.

122. VA, SA, KD 38/464 1843, esim. 21.5. ja 12.6.1840.
123. VA, SA, KD 38/464 1843, 24.5.1840.
124. VA, SA, KD 38/464 1843, 17.5.1840.

6. IRTOLAISET HALLINTOVALLAN KOHTEENA

6.1. Irtolaisuutta kontrolloineet viranomaiset 1800-luvun alkupuolella

Kehityksestä, jonka tuloksena on ollut viranomaisten puuttuminen yhä useampiin elämänaloihin, on alettu käyttää termiä lainsäädännöllinen vallankumous.¹ Tunnusmerkkinä on ollut, että valtion laki on korvannut paikallisyhteisön lait ja valtion oikeudenhoitoelimet vastaavasti paikalliset elimet.² Kun pohjoismaissa kirkko ja valtio ovat toimineet läheisessä yhteistyössä, on kehitys merkinnyt sitä, että pitkälle 1800-luvulle myös kirkolliset elimet ovat osallistuneet valtion rinnalla taikka tarkkaan ottaen sille alistettuina ihmisten elämän säätelemiseen.

Kirkon ja valtion harjoittamalla kontrollilla oli tietty suhde toisiinsa. Perusteen määräsi poikkeavuuden aste. Pienemmissä poikkeamissa kontrolli yleensä tapahtui vielä kirkon elinten välityksellä, vasta suurempien poikkeamien ollessa kyseessä, siis esim. rikolliset ja uhka yhteiskuntaa kohtaan, valtion kontrolli hallinnon ja oikeuslaitoksen muodossa tuli kuvaan mukaan. Irtolaisuus poikkesi niin jyrkästi yleisesti hyväksytyistä normeista ja käyttäytymisestä, että se oli siirtynyt jo hyvin pitkälle maallisten elinten kontrolliin. Toisaalta tähän johtanut kehitys on jäljiteltävissä juuri paikalliselta tasolta, pitäjän- ja kirkonkokousten ratkaisuista ja osin myös kirkkokurin piiristä.

Pappi vastasi seurakuntansa järjestyksestä toisaalta Jumalalle ja toisaalta, käytännössä, kuninkaalle, hänen edustajilleen. Poikkeavan käyttäytymisen paljastamisessa autoivat talonpojat itse, kuudennusmiehet, se merkittiin rip-pikirjoihin. Karkeammat rikokset merkitsivät myös muuttotodistukseen, joka pitäjältä muuttajan tuli viedä seurakunnastaan.³ Kun laiminlyönnit eri velvollisuuksien osalta tai suoranaiset rikkomukset ylittivät tietyn rajan puuttuivat muut viranomaiset asioiden kulkuun. Esim. vuoden 1686 kirkkolain mukaan ns. kyrkoplikt – virallinen uudelleen ottaminen seurakunnan yhteyteen – ei ollut mikään rangaistus. Käytännössä kuitenkin se merkitsi julkista häpeärangaistusta.⁴

Lait irtolaisuutta ja suojeluksettomuutta vastaan olivat tärkeitä instrumentteja patriarkaalisesta yhteiskunnan ylläpitämiseksi. Ne määräisivät, että jokaisella täytyi olla vastuullinen isäntä. Vanhat, köyhät, orvot, mielisairaajat ja

muut säärittävät henkilöt oli alistettu viranomaisten isännyyden alle pitäjänkokousten, parantoloiden ja muiden laitosten muodossa.⁵ Tämä sopi luterilaisuudenkin normeihin.

Maaseudulla maallisen tuomiovallan ja oikeudenhoidon sekä vanhoina kausina myös itsehallinnon keskeisin yksikkö oli käräjät. Se yksityiskohtainen hallinnollinen, taloudellinen ja siveellinen huolenpito, jolla 1500-luvulta saakka holhottiin ihmisten elämää tuli erittäin selvästi ilmi pitäjän hallinnossa. Käräjillä annettiin määräyksiä paitsi talous- ja hallintoelämän kannalta keskeisistä ansioista niistä pienistä toimista, jotka olivat väestölle jokapäiväistä elämää.⁶ Käräjillä tutkittiin – kuitenkin maaherran määräyksestä – ”irtolaisten” asemaa. Olivatko he palveluksessa ja maksoivatko he veroa. Jos ”irtolaiset” eivät menneet vuosipalvelukseen, kihlakunnanoikeus uhkasi annettujen määräysten pohjalta revittää heidän asuntonsa taikka ajattaa heidät pitäjästä pois.⁷ Käräjien menettäessä hallinnollisia tehtäviään kruunun viranomaisille jo 1600-luvulla – osittain seurauksena valtion otteen tiukentumisesta kaikilla hallinnon tasoilla – irtolaisten tarkkailu, jota vielä 1600-luvun loppupuoliskollakin oli suoritettu käräjillä, siirtyi hallinnollisille viranomaisille,⁸ lähinnä nimismiehen ja maaherran tehtäväksi.

Kirkkokurin ja maallisen kontrollin kannalta keskeinen elin oli vielä 1800-luvun alkupuolellakin pitäjä- ja seurakuntahallinto. Jokaisessa pitäjässä, seurakunnassa oli pappi tai useampi, joka yhdessä pitäjänkokouksen kanssa päätti toimivaltaansa kuuluvista asioista. Paitsi pitäjänkokouksissa, suoranaisesti hallintovaltaa käyttäen, seurakunnan kirkkoherra saattoi vaikuttaa maalliseen kontrolliin hyvin paljon mm. lausuntojen ja todistusten antajana.

Irtolaisuuden ilmitulemisen mahdollisuutta eli kontrollin tehokkuutta ajatellen 1700-luvulla oli luotu ja 1800-luvulla edelleen vaikutti eräs nimenomaan maalaisyhteiskunnan kontrolliin. Sen taustana olivat asutusmuodot, joten se irtolaisuuden esiintymisen osalta ei siis ole primaari tekijä, mutta auttaa ymmärtämään joitakin irtolaisuuden esiintymisen alueellisia piirteitä. Kysymyksessä oli kylän hallintoon perustuva yhteistoimintajärjestelmä, josta voidaan käyttää nimeä oltermannilaitos. Kylässä oli erityinen kylänjohtaja, oltermanni, ja hänellä apulaisena tavallisesti kaksi kylän lautamiestä.⁹ Nämä muodostivat yhdessä kylänoikeuden, joka johti, hoiti ja valvoi kylän yhteisiä asioita. Ylintä päätösvaltaa tällaisessa järjestelmässä käytti kyläkokous ja koko yhteistoimintajärjestelmää sääteli kyläasetus, jonka tavallisesti pitäjänkokous määräsi kyläläisten noudatettavaksi. Asetus saattoi periaatteessa olla myös kyläläisten itsensä laatima ja käräjillä vahvistama järjestyssääntö.¹⁰ Irtolaisten esiintymisalueen kannalta on oleellista, että oltermannihallinto, joka perustui vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen soveltamiseen, toteutettiin lähinnä Keski-, Etelä- ja Pohjois-Pohjanmaalla. Muualla sen esiintyminen näyttää olleen sattumanvaraista. Sitä esiintyi kuitenkin myös Karjalassa, Hämeessä ja Satakunnassa, joissa se kuitenkin jäi pois 1800-luvun puolenvälin jälkeen, mutta siis aikana, joka ei koske tätä tutkimusta.¹¹

Kylähallinnon toteuttaminen on irtolaisuuden kannalta tärkeä lähinnä sen vuoksi, että sille kuului myös yleistä järjestystä koskevia asioita. Vuoden 1742 kyläjärjestysohje ei tosin puuttunut väestön yhteiskunnalliseen asemaan.

Mutta talojen isännät velvoitettiin vastaamaan lastensa, palvelusväkensä ja torppareidensa puolesta, jos nämä rikkoivat kyläjärjestystä. Ja ennen kaikkea se, että asetuksessakin suhtauduttiin itsellisiin ja irtolaisiin ajan tavan mukaan hyvin kielteisesti, merkitsi irtolaisuuden ilmitulomahdollisuuksiin paljon. Kyläjärjestysohjeen 30 §:ssä nimittäin todettiin yksiselitteisesti, ettei kukaan saanut ottaa huostaansa kotureita tai muuta halpaa väkeä naapureittensa suostumuksetta.¹² Kallio, joka kutsuu ohjeen tätä kohtaa irtolaispykäläksi, on todennut, että se säilyi sisällöltään muuttumattomana useimmissa Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kyläasetuksissa 1800-luvun puoliväliin saakka ja että myös Oulun läänin kyläasetusehdotuksissa on viitteitä mainitusta säädöksestä. Joissakin paikoin kylävoudin tehtävä oli estää epäilyttävien henkilöiden suojeleminen, karkulaisia luonaan pitäviä isäntiä uhattiin sakottaa ja kylävoudin ja lautamiesten tuli toimittaa epäillyt nimismiehen luokse.¹³ Lapuan hallitus sääntö esimerkiksi ei hyväksynyt ketään kyläkuntaan ennen kuin hänen pitäjään muuttoonsa oli suostuttu.¹⁴

On selvää, että tällaiset määräykset ja noudatettu menettely tarjosivat irtolaiselle, siis suojeleluuttomalle, hyvin vähän oleskelumahdollisuuksia. Kaiken kaikkiaan kyläasetusten irtolaismääräyksetkin kuvastivat vapaudenajalla vallinnutta suhtautumista perinnällisen säätyjäon ulkopuolelle jääviin ryhmiin. Kallio on arvellut, että pohjanmaan oltermannihallinto on saattanut antaa virikkeitä vuoden 1817 asetukseen, jonka mukaan pitäjänkokoukset saivat valan kieltää sellaisia henkilöitä asettumasta pitäjään, jotka eivät omistaneet maata tai olleet laillisessa palveluksessa. Asetuksessa määrättiin, että köyhien vaellusten estämiseksi seurakunta oli jaettava piireihin ja jokaista piiriä varten valittava oltermanni tai katsastusmies valvomaan, että köyhät pysyivät kotiseudullaan ja ilmoittamaan rikkomukset kirkkoraadille.¹⁵

Kontrollinsa puolesta länsisuomalainen maalaisyhteisö oli selvästi edellä itäsuomalaisista. Tietysti tällä kontrollimekanismin järjestämisellä oli syynsä. Karsas suhtautuminen sekä palvelusväkeen että irtolaisiin johtui ennen kaikkea siitä, että näiden ryhmien uskottiin aiheuttavan muita enemmän häiriöitä, mikä, kuten edellä jo todettiin pitikin siinä merkityksessä paikkansa, että ainakin Etelä-Pohjanmaalla väkivalta vuosisatojen vaihteessa kasautui sosiaaliasteikon alapäähän.¹⁶ Myös alueellisesti asia!lla oli taustansa. Olihan Länsi-Suomi esim. väkivaltarikollisuudessa hyvin paljon edellä Itä-Suomea.¹⁷ Toinen asia taas on se, että länsisuomalaisessa asutusmuodossa kylähallintoa ja kontrollia oli helpompi toteuttaa kuin itäsuomalaisella haja-asutusalueella.

Mitä irtolaisten pidättämiseen ja heidän kohteluunsa tulee, se käytännössä tapahtui kruunun viranomaisen, lähinnä nimismiehen ja kaupungissa poliisikamarin toimesta. Nimismies lähetti pidätetyn läänin ylimmän hallintoviranomaisen, maaherran luo kuulustelua varten. Kuulustelussa irtolaisiksi epäillyn kohtalo ainakin joksikin aikaa ratkesi. Kun maaherran osuus lopullisen ratkaisuvallan haltijana oli yksinomainen – tietysti eri tahoilta tulleet lausunnot, todistukset ja todisteet vaikuttivat asiaan, on syytä hieman tarkemmin kosketella sitä, mille hänen valtansa perustui.

Asian selvittämiseksi on palattava kauaksi 1600-luvulle, jolloin valtakunnan hallinnon eri haarojen tehtävät vakiinnutettiin niin kiinteäksi, että ne oli-

vat pohjana seuraavien aikojen kehitykselle. Periaatteelliselta kannalta oli keskeistä oikeudenkäytön erottaminen siviilihallinnosta ja siviilihallinnon eriytyminen sotilashallinnosta. Vuoden 1634 hallitusmuoto ja seuraavana vuonna annetut ohjeet maaherroille sisälsivät tärkeimmät määräykset valtakunnan hallinnosta. Maaherroille keskitettiin yleisen paikallishallinnon hoito ja vastuu siitä. Maaherra johti alaisensa lääninhallituksen työtä ja oli alempien paikallisviranomaisien suoranainen esimies. Hän oli vastuussa järjestyksen ja hyvien tapojen säilymisestä.¹⁸

Noin sata vuotta myöhemmin annetut maaherrojen ohjesäännöt määräisivät, että maaherran oli parhaan kykynsä mukaan edistettävä kuninkaan ja valtakunnan hyötyä ja suojeltava niitä vahingolta ja vaaralta. Kaiken kaikkiaan maaherra sai läänissään siviilihallinnon alalla hyvin suuret valtuudet ja ohjeiden mukaan hänelle jäi erittäin suuri harkintavalta ratkaisuja tehtäessä. Toisaalta ohjeissa kuitenkin tähdennettiin sitä, että maaherran oli, henkilöstä riippumatta, autettava jokaista saamaan oikeutensa. Maaherran oli osaltaan valvottava, että kirkollisia määräyksiä ja ratkaisuja noudatettiin ja kunnoidettiin. Vaikka maaherran ei – kuten tähdennettiin – tullut sekoittaa omaa virkaansa tuomarin virkaan, hänen oli valvottava, että tuomioistuimet toimivat kunnollisesti. Maaherraa auttoivat virkamiehet, joista irtolaisuuden osalta tärkeä oli lääninsihteerin. Kaikille maaherroille 1752 lähetetyn kirjeen mukaan lääninsihteerin käsittelemiä asioihin kuuluivat yleistä turvallisuutta ja maanrauhaa koskevat asiat, lakien ja asetusten noudattaminen, oikeuden edistäminen, lainvoiman saaneiden siviili- ja rikosasioiden tuomioiden täytäntöönpano, esim. vankipassitukset, sotamiehenotto, karkureiden, irtolaisten ja maankiertäjien peräänkuuluttaminen ja kiinniotto, kuninkaallisten asetusten ja yleisten tiedonantojen kuuluttaminen, kerjuun ehkäiseminen ja matkustajien passitukset.¹⁹

Nimismiehelle poliisiviranomaisena kuului pitäjässä vastuu yleisestä järjestyksestä ja rauhasta. Nimismiesten tehtävistä oli annettu ohjeet 15.3.1813. Kysymys oli yleisen poliisivalvonnan tehostamisesta.²⁰ On huomautettu, että 1800-luvun alkupuolella ilmeinen epäkohta oli myös yleisen järjestyksen heikkous.²¹ Nimismiespiirejä oli 1800-luvun alkupuolella vain 200 ja kaksi-kolmekymmenluvullakin määrä nousi vain muutamalla. Suurempi heikkous kuin itse nimismiespiirien lukumäärän vähäisyys oli asutusmuodosta johtunut alueiden laajuus ja hajanaisuus ja ennen kaikkea se, ettei nimismiehillä ollut apunaan varsinaista järjestettyä poliisikuntaa. Hyvin yleisesti nimismiehet käyttivät poliiseina virkatalojensa renkejä.²²

Kaupunkien kasvaessa ja elämän niissä virkistyessä maistraatitkaan eivät kyenneet kovin tehokkaasti hoitamaan niille kuuluvia tehtäviä, lähinnä huolehtimaan yleisestä järjestyksestä, mihin irtolaisuuden kontrolli liittyi. Kaupungeissa asia ratkaistiin perustamalla erityisiä järjestystavirastoja, poliisikamareita, huolehtimaan epäsosiaalisen yhteiskunta-aineksen kontrollissa pysymisestä ja suojaamaan kaupunkilaisia tältä ainekselta. Suomen kaupungeista Turku ensimmäisenä oli saanut vuonna 1816 poliisikamarin. Kymmenen vuotta myöhemmin annettiin asetus Helsinkiin perustettavasta poliisikamarista ja edelleen kymmenen vuoden kuluttua (1836) järjestettiin Viipuriin poliisilai-

tos.²³ Kehityksen vuoksi ei irtolaisuuden kontrolloinnin ja käsittelyn hierarkia mitenkään muuttunut, sillä kyseiset poliisikamarit tulivat tavallaan asteikossa maistraattien sijaan. Irtolaisen tie kulki maaseudulla nimismieheltä maaherralle ja kaupungeissa joko maistraatilta tai poliisikamarilta maaherranvirastoon.

6.2. Irtolaiset maaherran kuulustelussa

6.2.1. Irtolaisten merkintä henkikirjaan

Se velvoite, että ainakin teoriassa jokainen työkykyinen henkilö, siis irtolainenkin, oli merkittävä henkikirjaan, tuntuisi antavan mahdollisuuden arvioida, mikä osuus esim. pitäjän, kihlakunnan tai läänin väestöstä oli irtolaisia. Tässä on tutkimuskohteena käytetty kihlakuntaa. Luotettavuuden lisäämiseksi kihlakunnat on kuitenkin valittu eri lääneistä. Henkikirjairtolaisten määrä oli pohjana sille prosessille, jonka huippukohdassa maaherra kansliakuulustelun jälkeen julisti, onko kuulusteltu irtolainen vai ei.

Toiseksi tutkimuskohteeksi valitun, Kymenkartanon läänissä olleen Savon yllisen kihlakunnan henkikirjaan merkittyjen ”irtolaisten” määrän tarkastelua vuoden 1823 osalta helpottaa se, että Kymenkartanon läänin kansliakuulustelupöytäkirjojen joukossa on ote kyseisestä henkikirjasta.²⁴ Siinä on mainittu irtolaisiksi (lös) henkikirjaan merkityt henkilöt. Otteen syntyminen on seurausta siitä määräyksestä, että alempien viranomaisten oli ilmoitettava maaherralle alueellaan olevista ”irtolaisista”, jotta maaherra voisi tutkia heitä ja päättää heidän kohtalostaan.

Mainitun henkikirjan mukaan oli lös-määreellä varustettuja henkilöitä kyseisessä Savon ylisessä kihlakunnassa vuonna 1823:²⁵

	Miehiä	Naisia	Naisilla aviottomia lapsia	Yhteensä
Mikkeli	17	27	20	64
Hirvensalmi	65	10	6	21
Mäntyharju	9	12	11	32
Heinola	9	23	21	53
Sysmä	10	27	25	62
Hartola	14	26	24	64
Yhteensä	64	125	107	296

Luvut osoittavat oikeaksi Wirilanderin käsityksen siitä, että irtolaisväestöstä lukua pitämällä viranomaiset ja isännät olivat todella saaneet työstä palkkionsa. Eri asia sitten on, vieläkö 1820-luvulla itäisessä Hämeessä ja läntisessä Savossa tarvittiin niin paljon työvoimaa, että sen pyydystäminen oli tarpeellista. Suojeluksettomia naisia oli noin kaksinkertainen määrä miesten määrään verraten. Tämä näyttäisi puhuvan sen puolesta, että miestyövoimaa tarvittiin vielä senkin jälkeen, kun naisista alkoi jo olla ylitarjontaa. Tuskin voidaan edes ajatella naisten olleen mainitussa kihlakunnassa siveydeltään,

käyttäytymiseltään ja työlahjoiltaan niin paljon jäljessä miehistä. Naisten määrä selittää myös lasten runsauden. Avioton lapsi oli naisen kanssa.

Varsin mielenkiintoinen on otteen se sarake, johon on merkitty huomautuksia. Siinä mainittiin asianomaisten henkilöiden kohdalla seikka, joka paljastaa jo alustavasti, mitä he käytännössä olivat. Kun tähän kirjoitettiin: har varit tvenne år lös (on ollut kaksi vuotta irtolainen), voitiin asianomaista jo tässä vaiheessa pitää riskiryhmään kuuluvana, kun hänen tulevaa kohtaloaan arvioidaan. Kahtena vuotena ”irtolaiseksi” merkitseminen oli vakava asia, jonka seuraamukselta, yleiseen työhön joutumiselta, pelasti vain hyvin varmat takeet työpaikasta ja suojeluksesta. Tällaisiakin henkilöitä, siis aikuisia, oli Savon ylisessä kihlakunnassa yhteensä 51 henkeä. Näitä oli Mikkelin pitäjässä 16, Hirvensalmella 7, Mäntyharjussa 3, Heinolassa 10, Sysmässä 5 ja Hartolassa eli Kustaa Adolfin pitäjässä 10. Heidän asemaansa herra kuvernöörin edessä tuskin paransi se, että usean kohdalle oli edellä mainitun huomautuksen lisäksi vielä kirjoitettu määre: kringsvandrande. Usein juuri tämä pikku lisäys heidän elämäntapaansa luonnehtimaan oli tärkeämpi kuin merkintä lös.

Vaasan läänin Laukaan kihlakunnan henkikirjan (vuodelta 1820) mukaan oli kihlakunnan pitäjissä ”irtolaisia”:²⁶

Pitäjä	Irtolaisia	Henkikirjaväkiluku	Irtolaisia HK vl:sta %
Laukaa	28	6 517	0.42
Kuivasmäki (Petäjävesi)	2	1 127	0.20
Viitasaari	42	5 799	0.72
Saarijärvi	65	5 294	1.23
Yhteensä	137	18 737	0.73

Henkikirjaan irtolaisiksi merkittyjä oli Laukaan kihlakunnassa prosentuaalisesti vähemmän kuin savolaisalueella. Laukaan kihlakunnan pitäjissä ei myöskään naisilla näytä olleen mitään erityisasemaa. Edelleen – ainakin vaikuttaa siltä – ”irtolaisuus” Laukaassa oli perhekohtaisempaa kuin Savon ylisessä kihlakunnassa, sillä ”irtolaisryhmä” muodostui esim. Saarijärvellä perheistä, ei niinkään yksinäisistä henkilöistä tai aviottomista äideistä. Eräässä saarijärveläisessä irtolaiseksi merkityssä perheessä oli 12 jäsentä,²⁷ mikä tietenkin on poikkeus. Joka tapauksessa Laukaan kihlakunnan irtolaisluvut puhuvat sen puolesta, että henkikirjaan merkitty lösperson käytännössä oli pikemminkin ns. irtaimen väkeen kuuluva, siis sellainen, joka ei omistanut eikä ollut vuokrannut tilaa tai jonka ei myöskään tiedetty varmasti toimivan vakituudessa työsuhteessa johonkin taloon.

Merkityksekkäältä metodisesti mutta myös työvoiman saannin taustaa vasten katsottuna tuntuu se tosiasia, että Laukaan paremmin kuin monessa muussakaan kihlakunnassa ei henkikirjaan vuodesta 1826 enää merkitty ”irtolaisia”, ei ainakaan tittelillä lös tai lösperson.²⁸ On hyvin vahva syy epäillä, että enää ei tarvittu minkäänlaista työmiesjahtia, koska tätä ihmisjoukkoa oli riittävästi koko Suomessa jo tuohon aikaan. Ei nimittäin tunnu todennäköiseltä, että nämä monet sadat, jopa tuhannet henkilöt olisi onnistuttu joko pas-

sittamaan yleiseen työhön taikka sitomaan vakituiseen vuosipalvelukseen. On mahdollista, että henkikirjoituksesta vastanneet aivan yksinkertaisesti merkitsivät tämän joukon loisiksi, termillä inhysning, välittämättä enää erotella työssä tilapäisesti olevaa ”irtolaista” vailla vuosipalvelua olevasta suojeluksettomasta. Toisena vaihtoehtona oli jättää heidät merkitsemättä.

6.2.2. Maaherran kuulusteluun joutuminen

Savon yliksen kihlakunnan kuudessa pitäjässä Mikkelissä, Hirvensalmella, Mäntyharjussa, Heinolassa, Sysmässä ja Hartolassa oli henkikirjoituksessa merkitty lähes 200 aikuista määreellä lös. On todennäköistä, että sitä luetteloa, tarkkaan ottaen henkikirjanotetta, johon mainitut henkilöt oli merkitty, käytettiin pohjana, kun ihmisiä alettiin patistella maaherran puheille selvittämään, miten he elantonsa hankkivat ja miten heidän suojeluksensa oli järjestetty. Jonkinlaista valintaa tapahtui jo tässä vaiheessa, koska kaikkia ei edes yritetty saada maaherran luo. Kansliakuulustelupöytäkirjojen joukossa on nimittäin joitakin luetteloita niistä henkilöistä, jotka veloitettiin saapumaan kansliakuulusteluun. Nämä luettelot eivät ole identtisiä henkikirjanotteen kanssa. Niihin sisältyi yleensä huomattavasti vähemmän henkilöitä kuin viimeksi mainittuun. Esim. Mäntyharjun irtolaisia koskevassa luettelossa vaadittiin yhdeksää saapumaan maaherran luokse.²⁹ Ja tästä pitäjistä oli henkikirjanotteessa irtolaisina mainittu 21 aikuista.³⁰ Kontrollin kannalta on olennaista, että viranomaiset, lähinnä asianomaisen pitäjän nimismies, ilmoitti maaherran virastoon kirjeitse myös ne henkilöt, joita paikkakunnalta ei tavattu. Mäntyharjun osalta tässä luettelossa esiintyy kymmenen nimeä. Useampien kohdalla oli selvitykseksi ilmoitettu: vaeltanut pois. Mutta toisinaan oli myös merkintä: ottanut palveluksen. Tällaisissa tapauksissa luetteloon tuli merkintä: fri. Erään mäntyharjulaisen vapauttamiseen näyttää riittäneen selitys: mennyt naimisiin. Muussa tapauksessa toimenpidevaatimus oli tyyli: pidätettävä tavattaessa.³¹

Miten paljon näistä luetteloon merkityistä sitten joutui maaherran kuulusteluun. Mäntyharjun esimerkkitapaus viittaa siihen, että vain muutama henkilö muutamasta kymmenestä toimitettiin lääninvankilaan. Asian osalta on kuitenkin huomattava viimeksi mainittu lisäys niiden ”irtolaisiksi” merkittyjen nimien perässä, joita ei tavattu: pidätettävä tavattaessa. Julistus oli voimassa koko Suomessa. Näin ollen irtolaista seurattaessa eivät yksityiset henkikirjanotteet riitä vaan lähdemateriaaliksi on otettava itse kuulustelujen tuloksena syntyneet kansliakuulustelupöytäkirjat. Kansliakuulustelupöytäkirjoista tosin eivät kaikkien kuulusteltujen kotipaikat käy selville, mutta jonkinlaista suuntaa antavaa arvoa sen perusteella lasketuille määrille on annettava. Mainitun henkikirjanotteen ja kansliakuulustelupöytäkirjojen perusteella

koottujen tietojen mukaan suhteet muodostuivat seuraavaksi:³²

Pitäjä	Aikuisia ”irtolaisia” HK:ssa	Varmoja kuulusteltuja	Kuulusteltujen osuus HK-irtolaisista
Mikkelin pitäjä	44	9	20 %
Hirvensalmi	15	5	33 %
Mäntyharju	21	6	29 %
Heinola	32	7	22 %
Sysmä	37	9	24 %
Hartola	40	7	18 %
	189	43	23 %

Vain noin neljäsosa henkikirjairtolaisista joutui maaherran eteen. Kolme neljäsosaa ei siellä joko välttelyn tai vapautuksen vuoksi käynyt. Tiedot ovat epämääräisiä kuten jo aiemmin on huomautettu. Lisäksi on muistettava, että kuulusteltujen joukosta 38 eli noin 20 %, siis viidesosa, on sellaisia, joiden kotipaikkaa ei ole onnistuttu määrittämään edes välttävästi. Kaikesta huolimatta tulos erittäin selvästi tukee jo aiemman perusteella muodostunutta käsitystä, että henkikirjaan merkitty ”irtolaisjoukko” oli se perusryhmä, josta toimenpiteiden kohteeksi joutuneita alettiin valita ja ”karsinta” näyttää ainakin Kymenkartanon läänissä vuonna 1823 olleen varsin ”tiukka”.

Kaikki Savon ylisen kihlakunnan henkikirjairtolaiset eivät nöyrästi tulleet yhtenä joukkona maaherransa luokse kohtalonsa ratkaisua tiedustelevaan vaan heitä saapui pitkin vuotta, ts. heidät pidätettiin jossakin muualla kuin kotipitäjässään. Hirvensalmen viidestä kuulustellusta tosin neljä saapui yhtäaikaan, mutta esim. Sysmän yhdeksästä vain neljä oli paikalla 12.5., jolloin maaherra heitä tarkasti. Mäntyharjun kuudesta vain yksi oli ensimmäisenä päivänä paikalla.

Jos Kymenkartanon läänistä tarkastellaan sellaisia pitäjiä, joista viranomaiset olivat koonneet ”irtolaiset” ja lähettivät heidät ”yhtäaikaan” maaherran luokse, kiintyy huomio siihen, että Nastolan 12 tunnistetusta kuulustellusta peräti kymmenen oli paikalla 16.5. Orimattilan neljästätoista kymmenen marssi kuvernöörin luokse peräjälkeen samana päivänä eli 16.5. ja Asikkalan yhdeksästä kuusi oli maaherran ja kirjurin edessä, hekin 16.5.³³ Edellä mainituissa pitäjissä, jotka asutukseltaan ja viljelystavaltaan selvästi eroavat Savon ylisen kihlakunnan pitäjistä, irtolaisten jahti näyttää olleen systemaattista ja tehokkaampaa. Näihin on luettava lisäksi Joutsan kappeli, jonka kaikki 8 tunnistettua ”irtolaista” kuulusteltiin samana päivänä eli 19.6.³⁴ Edellä mainittuista pitäjistä, mukaan lukien Savon ylisen kihlakunnan ”irtolaiset”, muodostui noin 90 henkeä käsittänyt joukko eli siis lähes puolet kaikista kuulustelluista. Ja kun kotipaikkansa puolesta tuntemattomiksi jääneitä oli joukosta noin 20 %, jäi vajaa kolmannes eri puolilla Suomea pääasiassa Kymenkartanon läänissä sijainneiden pitäjien osalle. Irtolaiset oli pidätetty yksittäistapauksina kuten mainittu 20 %, joiden kotipaikkaa ei saatu selville.

Alhaalta pitäjän (seurakunnan) tasolta tullutta kontrollia valaisee se, mitä kotipaikan viranomaiset sanoivat irtolaiseksi epäilystä; miten hän heidän

mielestään poikkesi muusta väestöstä? Edellä olevasta on jo käynyt selville, että suojeluksettomuus ja/tai palveluksettomuus olivat ne tekijät, joiden perusteella henkilö katsottiin ”irtolaiseksi”. On aihetta kysyä, olivatko nämä muutenkin poikkeavia ja huomiota herättäviä. Välähdyksen irtolaisiksi henkikirjaan merkittyjen henkilöiden maineesta ja edesottamuksista tarjoaa Kymenkartanon lääninkanslian kansliakuulustelupöytäkirjojen, (1823) joukossa olevat mainetodistukset, jotka koskevat Sysmän pitäjän henkikirjaan irtolaisiksi merkittyjen elämäntapaa. Näistä todistuksista käy selville vain se puoli, joka viranomaisia kiinnosti. Mutta toisaalta juuri se oli hänen ja yhteisön kannalta tärkeä.

Sysmän irtolaisten maineesta kertovia asiakirjoja on kansliakuulustelupöytäkirjojen mukaan yhteensä 15 kappaletta ja ne koskevat kahdeksatoista aikuista henkilöä.³⁵ Kun Sysmästä vuoden 1823 henkikirjaan irtolaisiksi oli merkitty yhteensä 37 aikuista, lähes 50 %:n kattavuus on määrällisesti riittävä. Eri asia on materiaalin laadullinen painottuminen siihen suuntaan, että todistus voitiin yleensä antaa henkilöistä, joiden kohdalla ei oikeastaan suurempaa ongelmaa työpaikan ja laillisen suojeluksen suhteen ilmennyt. Mainetodistus kuului henkilölle, jonka paikallinen viranomainen heti saavutti ja lähetti maaherran luo. Virkatodistuksissa käytettiin aina sanontaa: ”henkikirjoituksessa suojeluksettomaksi merkitty” vaikka todellisuudessa henkikirjassa oli merkintä: lös.³⁶ Tätä voidaan tuskin tulkita muulla tavoin kuin, että ajan viranomaisetkin, jopa virallisessa kielenkäytössä samastivat termit lös ja försvarslös.

Peruslähtökohta on kuvaava. Kolmasosasta joutui Sysmän apulainen toteamaan, että kyseistä henkilöä ei ollut otettu seurakunnan kirkonkirjoihin eikä hänestä tämän vuoksi voitu sanoa mitään.³⁷ Kristinopin taitokaan ei ollut kovin huono, sillä hyvä taito oli kahdella, tarvittava kolmella, auttava yhdellä, yksinkertainen kahdella. Mutta toisaalta heikko taito oli kolmella ja puutteellinen yhdellä henkilöllä.³⁸ Hyväkäyttösisiltäkin tuntuvat Sysmän irtolaisedokkaat, sillä todistusten mukaan peräti viisi oli hyväkäytöksistä, yhden vaeluksen pappi totesi erittäin rauhalliseksi ja siveäksi. Kuudesta ei ollut mitään erikoista huomautettavaa.³⁹

Viimeksi mainitun ryhmän käyttäytymiseen oli kuitenkin jossain elämän vaiheessa saattanut sisältyä ”siveellisyydenvastaisuutta”, mutta kun asianomaiset olivat siitä rangaistuksensa kärsineet olivat he myös saaneet sovituksen. Tämä koskee erityisesti aviottoman lapsen saantia, joka kirjattiin mainetodistukseen salavuoteutena (lönskaläge). Tarkasteltava ryhmä on niin pieni, että tulosta voi pitää satunnaisena, mutta tapauksessa tähän kahdentoista hengen ryhmään, joista tietoa voitiin antaa, kuului kolme sellaista naista eli siis 25 % yhteismäärästä, jotka olivat saaneet synninpäästön tehdystä salavuoteudesta (absolverad).⁴⁰ Osuus ei ole pieni ja tulos sopii erittäin hyvin yhteen sen kanssa, että Savon ylisen kihlakunnan irtolaiseksi henkikirjatun 296 hengen ryhmästä kokonaista 107 oli naisten huostassa olevia aviottomia lapsia. Se vastaa myös tietoa, että Sysmän 62 ”irtolaisesta” äitinsä hallussa olleita aviottomia lapsia oli yhteensä 25.⁴¹ Kun tarkastelee irtolaismiesten ja -naisten varsin epäsuhteista osuutta (Sysmässä miehiä 10 ja naisia 27) vuoden 1823 henki-

kirjoituksessa ja toisaalta äsken mainittua aviottomien lasten runsasta määrää, saa vaikutelman, että salavuoteus ja avioton lapsi vaikuttivat siihen, että asianomainen henkikirjoituksessa merkittiin "irtolaiseksi". Avioton lapsi sinällään ei kuitenkaan ollut aihe vaan se oli oire jostakin syvemmällä olevasta syystä. Papintodistuksen mukaan yhtä lukuun ottamatta kaikki, joista tietoja pystyttiin antamaan, olivat esteettömiä nauttimaan armon välikappaleita, siis käymään ehtoolisella. Yleensä myös huomautettiin, että asianomaiset olivat näitä armon välikappaleita käyttäneet. Erästä, juuri siitä, jonka kristinopin taito arvioitiin puutteelliseksi, pitäjän sielunpaimen joutui huomauttamaan, että asianomainen tämän vuoksi ei vielä ollut kelvollinen Herran pyhälle ehtooliselle.⁴²

Pitäjän sielunpaimen saattoi nähdä asiat mahdollisimman edullisina ja kääntää kaikki parhain päin. Tähän viittaa esimerkiksi se, että vaikka erästä naishenkilöä Sysmän Karilauman kylästä voitiin moittia huonosta kristinopin taidosta ja salavuoteudesta ja vaikka kylien vanhimpien mukaan hän oli oleskellut eri paikoissa pitäjää, pitäjän apulainen totesi, ettei häntä vastaan muuten ole mitään erityistä huomautettavaa.⁴³ Toisaalta huono kristinopin taito eikä aviottoman lapsen saantikaan ollut esteenä työteliäisyydelle. Piialta vaadittiin 1800-luvun alun itähämäläistalossa hyvin vähän teoreettista oppia ja lukutaitoa. Ruumiilliset voimat ja työalttius olivat huomattavasti tärkeämpiä. Kristinopin taito ei ollut korvaamaton ja salavuoteus voitiin sovittaa, niinkuin kyseinen henkilö oli tehnyt. Hän oli saanut synninpäästön.

Siedettävä maine ja käytös olivat määreitä, jotka yhdistettyinä säännölliseen elämään ja ehtoolisella käyntiin tekivät läänin viranomaisiin, lähinnä maaherraan, vaikutuksen. Todistuksessa saattoi esiintyä konkreettisiakin seikkoja, jotka ratkaisivat irtolaiseksi merkityn aseman. Räättäli Josef ja hänen puolisonsa Valpuri, jotka asianmukaisine todistuksineen olivat muuttaneet Joutsasta Sysmään vuoden 1822 syksyllä ja jotka vuoden 1823 henkikirjoituksessa oli merkitty suojeluksettomiksi, olivat hyväkäytöksisiä ja taisivat kristinoppinsa. He olivat vastaanottaneet torpan paikan talonpoika Erik O:lta.⁴⁴ Tämän jälkeen J:a ei voitu pitää irtolaisena.

Kun oli kysymyksessä niinkin vakava asia kuin irtolaisuuden ratkaiseminen ja siitä seuraavat sanktiot, hankittiin lausuntoja muiltakin kuin papeilta. Nimismiehen kanta vaikutti asiaan hyvin paljon ja se tuotiin esiin itse kansliakuulustelussa. Yleensä nimismies antoi lausunnon pidättämästään henkilöstä. Mutta joskus oli asian varmistamiseksi tarpeellista saada todistus siltä isännältä, jonka palveluksessa irtolaisuudesta epäilty oli tai joka hänet oli luvannut ottaa suojelukseensa. Kirjoitustaidottomuus vielä 1800-luvun alkupuolella tosin tekee kirjoitetut todistukset harvinaisiksi. Talonpojan tai muun suojeluksen ja palveluksen antajan kanta esitettiin nimismiehen toimesta. Mutta talollisen David Juhaninpoika R:n komeasti suomeksi toukokuussa 1823 kirjoittama todistus lienee vaikuttanut melkoisesti Kymenkartanon läänin maaherraan, jonka piti ratkaista Matti Juhaninpojan kohtalo. Daavid vakuutti kirjallisessa todistuksessa, että kyseinen Matti Juhaninpoika, joka muuten oli Daavidin veli, oli hänen luonaan palvellut kolme ajastaikaa puhtaasti ja kunniallisesti ja tulee vielä hänen palveluksessaan olemaan seuraavaan mikkelin-

päivään saakka.⁴⁵

Työteliäs ihminen kelpasi palvelukseen. Hänellä oli ottajia. Asia oli aivan toinen silloin, kun kuulusteltavan elämäntavat eivät viehättäneet. Silloin eivät viranomaisetkaan tunteneet halua puolustaa vaan jopa kuulopuheiden perusteella ilmaisivat käsityksensä kyseisen henkilön elämänvaelluksesta. Esimerkiksi Hirvensalmen pastori mainitsi 28.8.1823 antamassaan todistuksessa piika Anna Maria F:sta vähemmän mairittelevia asioita. Anna Maria kuului niihin henkilöihin, jotka omalla käyttäytymisellään – oli sen syy sitten missä tahansa – sai ajan viranomaiset menettämään uskonsa hänen elämäntapojensa paranemiseen. Ferdinand Sireliuksen todistuksen mukaan piika Maria F., joka varkauden tähden oli vangittuna Heinolan työhuoneessa, oli syntynyt Hirvensalmella ja muutama vuosi aikaisemmin palvellut lukkari Erik Relanderilla, jonka luota hän oli karannut. Mutta sielunpaimen joutui puhumaan paljon muistinsa ja kuulemansa perustalta, sillä hänen oman ilmoituksensa mukaan oli tulipalo edellisenä talvena tuhonnut Hirvensalmen pappilan ja sen mukana kirkonkirjat. Tämän vuoksi pastori Sirelius ei kyennyt sanomaan Marian syntymäajasta tai kristinopintaidoista mitään, eikä muistakaan asiaan liityvistä seikoista. Mutta sen kykeni hän varmuudella toteamaan, että Mariaa ei ollut laskettu ripille ja että tämä aina oli ollut tunnettu pahantapaisuudesta. Nyt pahuus oli johtanut hänet karkeaan rikokseen,⁴⁶ lopetti sielunpaimen opettavaisesti.

Toisaalta ei ole mitään syytä epäillä pappien asiantuntemusta, sillä jos joku ylipäänsä tunsii seurakuntalaiset se oli juuri pitäjän pappi. Kirkollisia asiakirjoja halliten ja pitäjän kyliä jatkuvasti kiertäen sekä ihmisten kanssa asioiden kirkonmiehet olivat alueensa väestön todellisia tuntijoita. Edellä esitetyt todistukset osoittivat, että jos heillä oli jotakin hyvää sanottavana se kyllä virallisessa paperissa tuotiin esiin. Vaatihan jo seurakunnan, itse asiassa heidän itsensä, kunnia löytämään siitä mahdollisimman vähän kielteistä ja rikollisyyteen viittaavaa.

6.3. Kuulusteltavat

6.3.1. Määrä ja sukupuoli

Henkikirjaan irtolaisiksi merkittyjen irtolaisten määrän perusteella kuulusteluun saapuneita olisi pitänyt olla paljon. Olihan jo Savon ylisessä kihlakunnassa henkikirjaintolaisia lähes kaksisataa aikuista. Irtolaisiksi merkittyjen naisten suuren lukumäärän mukaan naiset huomattavasti herkemmin kuin miehet joutuivat viranomaisten huomion kohteiksi.

Näin ei ollut. Koko läänissä kuulusteltujen joukon kokonaisvahvuus oli vain vajaa kaksisataa henkeä (192)⁴⁷ Lukuun eivät sisälly esim. kaikki syystä tai toisesta kulkeilla olleet sotilaat. Jos heidät on pystytty paikantamaan tiettyyn joukko-osastoon ja jos heidän lähettämiseensä maaherran luo oli syynä joku muu kuin joukko-osastosta karkaaminen, ei heitä ole otettu mukaan.

Luku on pieni, jos sitä verrataan esim. mainittuun Savon ylisen kihlakunnan henkikirjairtolaismäärään, joka oli vain kolme henkeä pienempi. Naisia taas ei suinkaan tarkkailtu tehokkaammin kuin miehiä. Lähes kahdesta sadasta kuulustellusta vain seitsemänkymmentä (69)⁴⁸ eli noin 36 % oli naisia. Suhteet olivat siis aivan päinvastaiset kuin henkikirjassa.

Mainittuun vajaan kahteensataan kuuluivat myös vankiloista ja työhuoneista tai kehruhuoneista palanneet vangit, joiden oli aloitettava elämä tavallaan alusta. Vapautettuja oli Kymenkartanon läänissä 1823 kolmetoista henkeä. Miesvaltaisuus oli näidenkin osalta selvä, sillä naisia oli vain neljä,⁴⁹ mikä hyvin vastaa koko kuulusteltujen joukon sukupuolirakennetta.

Kansliakuulusteluihin näyttää ihmisiä tulleen tasaisesti ympäri vuoden, kysehän oli paljolti siitä, miten kruunun arvoisa vallesmanni heitä sai kiinni tai halusi ottaa. Näin oli asia varsinkin vieraspaikkakuntalaisten kulkijoiden osalta. Toisaalta kuitenkin huhti-, mutta varsinkin toukokuussa Kymenkartanon lääninkansliassa elettiin irtolaiskuulustelujen aikaa. Toukokuussa peräti 49 irtolaiseksi epäiltyä⁵⁰ seiso i maaherran, lääninsihteerin ja kruununvankilan vahimestarin edessä ainoana turvanaan oma kielensä ja nimismiehiltä ja papeilta tulleet todistukset. Toukokuun suuren kuulustelujen määrän aiheutti se, että tuolloin käytiin läpi se oman läänin henkikirjaan irtolaiseksi merkitty joukko, jonka kuulusteleminen oli aloitettu jo huhtikuulla. Juuri tuohon aikaan kuulustelupöytäkirjojen pykälät otsikoitiin esim.: ”Sysmän, Hartolan, Hirvensalmen ja Mäntyharjun ”irtolaiset”. Toisaalta viranomaisilla oli alkuvuodesta muitakin kiireitä erilaisten tehtävien hoidossa ja ennen kesää yritettiin saada kotiläänin irtolaiset tutkituiksi.

Kesäkausi oli ainakin 1823 alkuvuoden tapaan hiljaista aikaa. Kesällä kulkijallakin oli paremmat työmahdollisuudet eivätkä töissä olleet ehtineet kiinnittää huomiotaan mahdollisiin vaeltajiin, joita kesäisin yleensäkin suvaittiin. Sen sijaan lokakuu oli toukokuuhun verrattavaa aikaa. On ilmeistä, että palvelijain palvelusvuoden päättymisen⁵¹ on vaikuttanut asiaan. Joillekin palvelijoille näyttää palvelussuhteen uusiminen tuottaneen vaikeuksia. Jos se osoittautui mahdottomaksi, seurasi siitä kuvernöörin kuulusteluun joutuminen. Syksyllä pidettiin myös markkinat, jotka vetivät puoleensa epäsosiaaliskin aineista. Markkinoilla tapahtui myös kaikenlaista, pieniä rikoksia myöten. Usein juuri näpistelyjen vuoksi kiertelevää elämää viettänyt henkilö pidätettiin ja samalla paljastui hänen suojeluksettomuutensa ja elämäntapansa muutenkin.⁵²

Kahtakymmentäviittä vuotta myöhemmin oli tilanne osin toinen. Kymenkartanon lääni oli lakannut olemasta, ja Savo oli muodostettu Mikkelin lääni. Henkikirjaan ei enää merkitty irtolaisia. Ilmeisesti tämä on vaikuttanut myös siihen tapaan, millä kuulusteluun jouduttiinkin. Vuoden 1848 kuulusteluista puuttuvat täysin pitäjittäin tapahtuneet irtolaisseulonnat; ts. nimismies ei enää henkilöuttelon perusteella jähdannut väkeä kuvernöörin luokse. Kuulusteluihin tuleminen tapahtui lähes täysin nimismiehen suorittamien yksittäisten pidätysten jälkeen. Pidätetyt eivät myöskään olleet suureksi osaksi lois- tai palvelusväkeä kuten vuonna 1823 henkikirjaan merkityt irtolaiset.⁵³

Mutta monet kahtakymmentäviittä vuotta aiemmin vallinneet suhteet oli-

vat pysyneet ennallaan. Puheet irtolais määrän suuresta lisääntymisestä Savossa eivät tunnu vuoden 1848 tilannetta tarkastaessa tosilta, sillä kyseisenä vuonna kuulusteli Mikkelin läänin kuvernööri 145 aikuista henkilöä.⁵⁴ Tämä määrä, vaikka alueen muutos otetaan huomioon, ei osoita irtolaisongelman mitenkään erityisesti kärjistyneen ainakaan vuosisadan puoliväliin tultaessa. Voidaan myös ajatella, että tapa jättää irtolaiset merkitsemättä henkikirjaan ja ahdistamatta heidät henkikirjoituksen tulosta hyväksi käyttäen kuulusteluun, eliminoi jo sinällään paljon turhaa puuhaa.

Asia ei kuitenkaan ole aivan näin. Kymenkartanon ja Mikkelin läänit eivät – vaikka koko ja väkiluku otettaisiin huomioon – ole sittenkään keskenään verrannollisia yksikköjä. Kymenkartanon lääniin oli sisällytetty alueita, joiden väestö oli aivan toisen tyyppinen kuin Mikkelin läänin. Siksi onkin pakko ennen kuin tarkemmin analysoidaan vuoden 1848 kansliakuulustelujen perustalta hahmottuvaa tilannetta palata Mikkelin läänin alkuaikojen tilanteeseen, jolloin ero 1830-luvun alun ja 1840-luvun lopun välillä havainnollistuu ja mahdollinen kehitys selvenee. Tosin hieman tarkemman seulan perusteella kuin vuosina 1823 ja 1848 käytetyn irtolaiskuulusteluiksi luokitettuja tapauksia oli Mikkelin lääninkansliassa vuonna 1833 75 ja seuraavana vuonna 69.⁵⁵ Kuulusteltujen määrä ei kumpanakaan vuonna ylittänyt kahdeksaakymmentä käytettiin irtolaiseksi epäillyn määrityksenä miten väljää tulkintaa tahansa. Kun kuulusteltujen määrä viidessätoista vuodessa lähes kaksinkertaistui joudutaan sittenkin tähdentämään irtolaisongelman kärjistymistä vuosisadan puoleen väliin ehdittäessä. Se lienee pieneltä osin heijastunut tilattoman väestön ongelman pahenemisesta ja sille oli taustana paljon puhuttu Itä-Suomen kaskitalouden kriisi. Tämän vuoksi eivät esim. irtolaislainsäädännön ja köyhäinhoidon uudistusvaatimuksien ja -pyrkimysten ajankohtaistuminen jo 30-luvulla tunnu yllättäviltä.

Vuoteen 1848 tultaessa naisten osuus kuulustelluista oli edelleen pienentynyt. Mainittuna vuonna se oli 29 %.⁵⁶ Tämä sopii erittäin hyvin yhteen sen tuloksen kanssa, että vuonna 1833 ja 1834 kuulustelluista Mikkelin läänissä oli naisia ollut 30 ja 27 %.⁵⁷ Maankulkijaisuus ja kiertelevä elämä näyttävät siis ainakin Savossa vuosisadan keskivaiheilla liittyneen miespuoliseen väestöön.

Kuulusteltujen joukon luonteen muuttumista osoittanee myös se, että kuulusteltujen joukossa 1848 kaksikymmentä eli noin 14 % oli sellaisia, jotka olivat päässeet työ- ja ojennuslaitoksista tai vankiloista.⁵⁸ Tämä luku on huomattavasti suurempi kuin vuoden 1823 osalta. Vankiloista, lähinnä Viaporin linnoituksesta oli kuvernöörin luo passitettu uutta elämää alkamaan kahdeksan henkilöä ja työ- ja ojennuslaitoksista 12. Viisi näistä oli tullut Lappeenrannan kehruhuoneesta ja oli siis naisia. Kahdenkymmenen vangin ja rangaistun irtolaisen lisäksi joukkoon kuului vuonna 1848 kaksi karannutta vankia. Kun tähän kahdenkymmenen kahden hengen ryhmään lisätään kaksi karannutta sotilasta voidaan todeta noin 16,5 %:n kuulustelluista olleen jo ankaran kontrollin kohteena. Näin ollen sellaisten henkilöiden määrä, jotka tavallaan tulivat ”sisärenkaan” ulkopuolelta supistuu 121:een.

Yhtä lääninä, vaikka sen rajat muuttuivatkin tarkastelujakson aikana paljon, koskevat tulokset saattavat paikallisten erityisolosuhteiden vuoksi harhaut-

taa. Vertailualueena käytetyssä Oulun läänissä kuulusteluja tapahtui suhteessa väkimäärään suurinpiirtein samaan tahtiin. Muutaman tapauksen heitto ei merkitse juuri mitään; ainoastaan suuremmat poikkeamat heijastavat taustamerkittävyyksiä. Oulun läänin maaherra kuulusteli vuonna 1823 kansliassaan sataaviittatoista henkilöä.⁵⁹ Kymmentä vuotta myöhemmin kuulusteltujen yhteismäärä nousi 196:een⁶⁰, joten suuntaus vastaa Mikkelin läänissä tapahtunutta kehitystä. Oulun läänin irtolaiskuulusteluihin joutuneiden määrä kasvoi täsmälleen samalla osuudella (90 %) 1823–1833 kuin Mikkelin läänin ajanjaksoilla 1833–1848. Oulun lääninkansliassa kuulustelluista miehiä oli selvästi enemmän kuin naisia. Vuonna 1823 naisia oli noin 22 %. Tämä oli selvästi vähemmän kuin Kymenkartanon läänissä.

Jos verrataan Kymenkartanon – Mikkelin ja Oulun lääninkansliassa kuulusteltujen sukupuolisen jakautuman kehitystä havaitaan eräs mielenkiintoinen ja merkitykseksikin ero. Kun Kymenkartanon – Mikkelin läänissä naisten osuus kaikista kuulustelluista neljännesvuosisadan aikana koko ajan näyttää laskeneen, osuus Oulun läänissä sen sijaan nousi, sillä esim. vuonna 1833 noin 35% oli naisia.⁶¹ Missään tapauksessa tämä toteamus ei kumoa sitä tosi-seikkaa, että miehet joko olivat elämäntavoiltaan epäilyä herättävämpiä tai sitten he tosiasiansa myös olivat elämäntavoiltaan poikkeavampia kuin naiset.

Vuonna 1830 irtolaisuudesta epäiltyjä oli Oulun läänissä suhteessa väkilukuunkin⁶² yli kaksinkertainen määrä (noin 1.5 %) kuin Mikkelin läänissä (0.6 %). Luvut ovat niin pieniä ja yhtä vuotta kuvaavia, että niillä on suuruutensa osalta pelkästään symboliarvo, mutta suhteita kuvatessaan ne puhuvat kuitenkin sen puolesta, että ainakin vielä 1800-luvun alkupuolella Savossa irtain väki sai liikkua esteettömämmin kuin Oulun läänissä. Tai sitten irtolaisiksi epäiltyä väestönainesta ei Savossa todellakaan ollut siinä määrin kuin pohjoisessa ja lännessä. Todennäköinen selitys on molempien näkökantojen yhdistelmä. Kun irtain väki sai kaskista työtä ja ravintoa se ei harmittanut eikä vaelluksellaan kiusannut viranomaisia. Kulkija-ainesta esiintyi vähän.

Oulun läänin selvä ylivoima Mikkelin lääniin verraten ei ollut mikään satunnainen, 1830-luvun vaikeina aikoina vallinnut ilmiö. Kysymyksessä näyttää olleen pysyvä yhteiskunnan rakenteeseen ja todennäköisesti myös hallintoviranomaisten toimintaan liittynyt piirre. Vuoteen 1848 tultaessa oli kuulusteltujen lukumäärä Oulun lääninkansliassa edelleen noussut tuntuvasti. Kuvernöörin luokse oli passitettu kaikkiaan 173 miestä ja 90 naista eli yhteensä 263 henkilöä.⁶³ Naisten osuus oli noin 33 %. Vuodesta 1833 osuus ei ollut kasvanut, mutta se oli selvästi suurempi kuin Mikkelin läänissä.

Oulun lääninkansliassa kuulusteluun tulleista noin 13 % oli vapautunut Viaporin vankilasta, Kronoborgin työlaitoksesta tai Turun kehruhuoneesta.⁶⁴ Tässä ei Mikkelin lääniin verraten ollut juuri eroa. Mutta kun Mikkelin läänissä vapautuneista vangeista vain neljäsosa oli naisia, siis kehruhuoneista vapautettuja, heitä oli Oulun läänissä vuonna 1848 peräti 78 %.⁶⁵ Ero voi olla satunnainen, mutta pistokokeet vuoden 1849 ja 1850 kansliakuulusteltujen tuloksena syntyneisiin memoriaalipöytäkirjoihin tukevat käsitystä, että suhde oli pysyvämpi. Jäljempänä esitettävät tuomiot ja yleiseen työhön tuomittujen sukupuolien jakautuma vuonna 1848 Oulun läänissä puhuvat myös sen puo-

lesta, että Pohjanmaalla ja Pohjois-Suomessa naista ei maaherran kuulustelussa kohdeltu lempeämmin kuin miestä. Irtolaiseksi epäillyn pahamaineisen naisenkin pelasti yleiseltä työltä kehruuhuoneessa vain velvollisuus huolehtia yhdestä tai useammasta sylilapsesta tai täysin varma tieto palveluspaikasta.

6.3.2. Status

Monen kuulusteluun ainakin vuonna 1823 tulleen virallinen sosiaalinen status on ongelmaton siinä mielessä, että henkikirjoituksessa häntä nimitettiin ”irtolaiseksi” (lös) ja pappien todistuksissa käytettiin vielä tarkempaa, joskin ehkä liian ennakoivaa, määrettä försvarslös. Tältä kannalta kuvernöörin/maaherran luo tulleet muodostaisivat varsin homogeenisen ryhmän.

Koska kaikki lös-nimikkeellä henkikirjaan merkityt ihmiset eivät saapuneet kuulusteluun ja noin viisitoista prosenttia vuonna 1823 ja peräti 40 % vuonna 1848 kuulusteluihin tulleista oli passitettu jonkin toisen läänin maaherran toimesta, jolloin heidän asemaansa ei ollut ainakaan kotiläänissä määritetty, ei kuulusteltujen sosiaalisen taustan määrittäminen ole aivan ongelmaton. Kannattaakin kiinnittää huomio siihen, mitä erityisryhmiä, lähinnä sellaisia, joita vuoden 1804 asetus nimenomaan mainitsi, kuulusteluihin saapuneiden joukossa oli.

Mustalaisia viranomaiset pitivät jatkuvasti silmällä. Näin tapahtui myös 1820-luvun alun Kymenkartanon läänissä. Vajaasta kahdesta sadasta kuulusteluun toimitetusta henkilöstä kokonaista 25 eli 13 % oli mustalaisia. Tähän määrään ei ole laskettu lapsia, koska heitä ei ole otettu huomioon myöskään kuulusteltujen kokonaismäärässä. Mustalainen oli usein passitettu toisesta läänistä. Esimerkiksi Ulrika W. ei Sysmän nimismiehen antaman tiedon mukaan ollut siellä hengille kirjoitettu eikä asunut Sysmässä vakinaisesti. Ulrika oli vaeltanut jonkin aikaa Kymenkartanon läänin pitäjissä, mistä seurauksena hänet oli pidätetty ja lähetetty maaherran kuulusteluun. Seuralaisena ollut mustalaismies K.W. oli henkikirjoitettu Mäntsälässä. Ulrikalla oli mukanaan kolme pientä lasta.⁶⁶ Asiaa lähemmin käsiteltäessä osoittautui, että Ulrikalle ei Hämeen läänistäkään löytynyt kotipaikkaa, joten kuvernöörin ratkaisuksi muodostui Ulrikan sijoittaminen oman lääninsä alueelle.⁶⁷ Koska mustalaiset liikkuivat usein suurissa joukoissa, mikä juuri sai viranomaiset kiinnittämään heihin huomionsa, pidätettiin heidät yhdessä ja heitä kuulusteltiin peräjälkeen. Kymenkartanon maaherran edessä seisivat esim. 2.4.1823 hartolalaiset ja sysmälaiset mustalaiset Wilhelm L., Frederika P., Gustaf S., Carl B. ja Anna Lovisa B. kolmine lapsineen.⁶⁸ Lokakuun kymmenentenä jono oli vielä pitempi, koska silloin suoritettiin kahdeksan Hämeen läänistä kotoisin olleen mustalaisen kuulustelu. Heidät oli Heinolan, maaherran residenssin, nimismies pidättänyt.⁶⁹ Mustalaisten onneksi useat olivat hevostmiehiä, jotka saivat ainakin oman väittämänsä mukaan, ja tosiasiaassakin, palveluspaikan maanomistajien ja upseereiden hevospalvelijoina.⁷⁰ Kuten muidenkin työ- ja kehruuhuoneista päässeiden irtolaisten oli maaherran kuulustelu myös vapautu-

neiden mustalaisten ensikosketus ns. siviilielämän kanssa.⁷¹

On vaikeaa yhden vuoden materiaalin perusteella sanoa muuttuiko tilanne mustalaisten osalta Savossa 25 vuodessa. Minkäänlaista heitä koskevaa lainsäädännöllistä uudistusta ei tapahtunut. Tästä huolimatta mustalaisten suhteellinen osuus kuulusteltujen määrästä oli selvästi pienentynyt. Maaherra kuulusteli vuonna 1848 vain kuutta mustalaista eli 4 % kaikista kuulustelluista.⁷² Mustalaisten liikkuvasta elämäntavasta ja tämän aiheittamasta vaihtelusta lienee osoituksena se, että vuonna 1833 heidän osuutensa kuulustelluista oli ollut peräti 19 %, mutta vuotta myöhemmin vain 7 %. Joukkona liikkuminen aiheutti sen, että pidätettäessä kuulusteluun – jos vähänkin aihetta ilmeni – joutui koko seurue. Oulun läänissä mustalaisten osuus kuulustelluista oli vuonna 1823 noin 10 %, mutta kymmentä vuotta myöhemmin vain 3 %.⁷³

Mustalainen siis pidätettiin lähinnä kiertelevän elämäntapansa vuoksi. Jos kävi selväksi, että hän oli kotoisin toisesta läänistä, niinkuin usein oli, hänet lähetettiin kyseisen läänin kuvernöörin luokse.⁷⁴ Jos taas oli kyseessä oman läänin mustalainen, ongelma oli pulmallisempi. Usein myös asian todellisen tilan selvittäminen vaati aikaa. Kun Mikkelin pitäjstä kotoisin ollut mustalaisnainen Sofia Albertiina H. sanoi olevansa naimisissa mustalaismiehen kanssa, joka hänen mukaansa oli muonamies kyseisessä pitäjässä, kyseli lääninkanslia Mikkelin pitäjän nimismieheltä, oliko Sofia Albertiinalla suojelus ja puhuiko hän yleensä totta. Samassa yhteydessä kun asiaa tiedusteltiin nimismieheltä kehoitettiin häntä varoittamaan kyseistä isäntää suosimasta mustalaisia ja yleensä kiertelevää väkeä.⁷⁵ Asiaa jatkossa käsiteltäessä kävi selville, että Sofia Albertiina oli aikaisemmin pidätetty kolme kertaa irtolaisuudesta. Sofian pelasti nähtävästi sylilapsi, sillä häntä ei tuomittu kehruuhuoneeseen vaan lähetettiin Mikkelin pitäjän nimismiehen luo, jonka oli laskettava hänet vapaaksi. Mutta vapaaksi pääsyyn liittyi ehto, ettei hän koskaan lähtisi kotiseudultaan. Nimismiehen oli pidettävä asiasta huoli.⁷⁶ Vain kaksi mustalaista oli tullut toisen läänin kuvernöörin passittamana.⁷⁷

Monissa viranomaisten ja asianharrastajien mielipiteissä esitettiin, kuinka Suomen ruotuarmeijan lakkauttaminen ja siihen liittyneet toimenpiteet aiheuttivat ruotusotilaiden joutumisen maantielle. Aikaa tästä tapahtumasta 1820-luvun alkuun oli ehtinyt kulua jo niin kauan, että toimenpiteen kielteiset puolet olivat ehtineet jo vähentyä. Tästä huolimatta maaherran kuulustelussa oli irtolaisiksi epäiltynä entisiä sotilaita. Tähän ryhmään ei ole laskettu sellaisia sotilaita, jotka lähinnä karkaamisen tai muun syyn takia oli pidätetty ja joita aina esiintyi kansliakuulusteluissa, esim. vuonna 1823 puolenkymmentä kertaa.⁷⁸ Entisiä sotilaita tuli Kymenkartanon läänin kuvernöörin kuulusteluun vuonna 1823 10 kappaletta. Lukumäärä ei ole suuri eikä sen perusteella laskettu suhteellinen osuuskaan, vähän yli 5 %. Mutta kun maantielle joutuneet sotilaat muodostivat Suomen väestöstä 1820-luvulla hyvin pienen osan on asia huomioon ottamisen arvoinen. Elämänmuutoksen ja taloudellisen menetyksen aiheuttama kriisi oli ollut aika suuri ja se näyttää vaikuttaneen vuosikymmeniä. Mutta ainakin Kymenkartanon läänin vuoden 1823 materiaalin perusteella kuulusteluissa ja tuomioissa entisiä sotilaita ei kohdeltu erityisen ankarasti, ellei heidän elämäntapaansa liittynyt suoranaista rikosta tai yleistä

pahantapaisuutta.⁷⁹ Todennäköisesti eron saaneet sotilaat eivät aina kotiky- länsä jäädessään omaksuneet kaiken innokkainta työmyyrän roolia ja palve- lusaltiutta talonpoikaa kohtaan, minkä vuoksi paikalliset isännät helposti luo- kittivat heidät irtolaisiksi. Mutta kuvernööri katsoi asiaa ehkä laajemmasta näkökulmasta ja oli valmis päästämään entisen sotilaan kotipaikalleen, joshä- nellä oli edes hämärä tieto asuinpaikasta.⁸⁰ Aika teki nähtävästi tehtävänsä, koska entisiä sotilaita ei enää vuoden 1848 kansliakuulusteluun joutuneiden joukossa ollut. Entisten sotilaiden vähenevää osuutta kuvanee myös Oulun läänin osalta saatu tulos, että vuonna 1833 kuulustelluista oli entisiä sotilaita kaksi henkeä, vain noin prosentti koko kuulustelluista, kun vuonna 1823 osuus oli noin 2 %.⁸¹

Kisällien ja oppipoikien työn hakuun suoranaisesti liittyvä elämäntapa sa- maistettiin helposti asiattomaan kuljeskelemiseen. Tällaisia henkilöitä tuotiin 1823 Kymenkartanon maaherran luokse yhteensä kahdeksan eli 4 %, joista seitsemän oli kisälliä ja yksi oppipoika. Syynä oli passittomuus. Tulosuunta oli Viipurin läänistä. Kyseisen läänin maaherran luo tie oli johtanut Pietarista, kuvernementtihallituksen lähettämänä. Pietari oli muodostunut monen am- mattimiehen ja käsityöläisten Amerikaksi, jonne menttiin työnhakuun. Kun oleskelu siellä syystä tai toisesta pitkittyi, oli seurauksena passin vanhenemi- nen ja pidätys. Joskus asiaan saattoi liittyä rikollisuutta. Esimerkiksi puuse- pän kisällin Johan L:n, joka oli kotoisin Mikkelin pitäjältä, oli Viipurin kuver- nööri lähettänyt kuulusteluun. Viipurin lääninkansliaan L:n oli toimittanut Pietarin kuvernementtihallitus. L. oli syyllistynyt tappeluun jossakin vaelluk- sensa vaiheessa. Hän sai mennä kotiseudulle Mikkelin pitäjään, mutta hän- tä vastaan oli nostettava syyte laillisessa järjestyksessä.⁸²

Vuonna 1848 mainittujen ammattiryhmien edustajia kuulustelluista oli vain viisi eli noin 3,5 %. Kaikki olivat oppipoikia, joten suhteet olivat päinvastaiset kuin vuonna 1823. Viides, jos sellainen halutaan joukkoon lukea, oli kisällin leski.⁸³

Heinolasta kotoisin oleva räätälin oppipoika Johan Wilhelm B. oli toimitet- tu kuulusteluun yhdessä naishenkilö Helena Sofia H:n kanssa. Pari vakuutti aikovansa naimisiin piakkoin. Koska Helena Sofia oli kotoisin Helsingistä aie ainakin hetkeksi raukesi. Hän sai nimittäin passituksen Uudenmaan kuver- nöörin luokse, kun taas Johan Wilhelm B. toimitettiin Heinolaan ja hänelle annettiin aikaa kaksi viikkoa hankkia itselleen laillinen suojelu.⁸⁴ Heinolaan passitettiin työtä ja suojelua hankkimaan myös räätälin oppipoika Erik Sigf- ridsson H.⁸⁵ Hyvällä oppipojalla oli kaikesta huolimatta kysyntää, sillä aina- kin puusepän oppipoika Paul Johan H:ta, joka oli Mikkelin kaupungista, saa- pui kuulusteluun ottamaan suojelukseensa puuseppä Lukander. Ei ollut mi- tään estettä sille, etteikö pahantapaiseen käytökseen syyllistynyt H. olisi pääs- syt Lukanderin luokse työhön.⁸⁶ Sepän oppipojan työ Saimaan kanavalla ei ol- lut miellyttänyt Johan Johansson K:ä, joka oli karannut sieltä. Mikkelin lää- nin kuvernööri selvisi hänestä passittamalla hänet virkaveljensä huoleksi Vii- puriin.⁸⁷

Oppipoikien ja kisällien kiertelevää elämäntapaa tai paremminkin sen seu- rauksia kuvaa, paradoksaalista kyllä, edellä mainittu suutarin kisällin vaimo

Anna T., joka oli Mikkelin pitäjämästä lähetetty kuulusteluun. Tietojen mukaan hän oli hylännyt miehensä ja seurustellut läheisesti kasakan kanssa. Tutkimuksissa ilmeni, että Anna oli henkikirjoitettu isänsä toimesta. Anna itse kertoi eläneensä neljä vuotta yhdessä miehensä kanssa ja sitten jättäneensä tämän. Mies oli muuttanut pois eikä ollut ilmoittanut olinpaikkaansa. Kasakoihin Anna kielsi sekaantuneensa, samoin syytökset viinan käytöstä. Koska Annalla oli suojeleminen, hänet oli hengille kirjoitettu, oli hänet laskettava vapaaksi.⁸⁸ Isäntänsä ja mestarinsa kanssa toimeentulemattomia kisällejä ja oppipoikia esiintyi läänin kuin läänin kansliakuulusteluissa. Esimerkiksi vuonna 1833 Oulun läänin maaherran kuulustelemista henkilöistä noin 2 % kuului tähän ryhmään.⁸⁹

Joskus oppipojan tie näyttää olleen alusta lähtien hyvin ohdakkeinen. Rantasalmelainen Gustaf Wilhelm M., vasta 13-vuotias poikanen, sanoi olleensa usean mestarin luona töissä. Mutta näiden mielestä pojasta ei kuitenkaan tullisi kunnon käsityöläistä. Maaherra passitti Wilhelmin Rantasalmelle, jossa pojan kertoman mukaan hänen äitinsä oli piikana, ja velvoitti nimismiehen valvomaan, että joko äiti tai seurakunta hoitaisi pojan. Rantasalmen kirkkoheran mukaan Wilhelm ei ollut seurakunnan kirjoissa.⁹⁰

Pienen mutta varsin mielenkiintoisen ryhmän näyttävät 1800-luvun puolivälissä muodostaneen laukkukauppiat. Nämä vaeltaja- ja kaupparomantiikkaan usein liitetyt itäkarjalaiset kauppiamiehet, laukkuryssiksi ja reppureiksi nimitetyt, kuuluivat lähes koko Suomen kuvaan.⁹¹ He kulkivat ympäri maata kauppaa harjoittaen ja etenkin syrjäisiä alueita myöten,⁹² koska viranomaiset pitivät heitä silmällä. Tästä huolimatta tapahtui silloin tällöin, että pitäjän nimismies passitti tällaisen vankiluettelossa arkangelilaiseksi mieheksi (archangelska karlen) nimetyn henkilön kuvernöörin luokse. Läänin ylimmän hallintomiehen kuulustelua Uhtuan, Pistojärven tai Vuokkiniemen miehet⁹³ joutuivat odottamaan kruununvankilassa. Ainakin vuoden 1848 joulukuun vankiluetteleista käy ilmi, että useimmissa tapauksissa sumtsankantaja kuulustelun jälkeen laskettiin vapaaksi.⁹⁴ Esim. Nikifor T. -nimiselle kauppiaille merkittiin 1848 Hämeenlinnan linnanvankilassa pidätyksen syyksi kringstrykande. Hänet oli passittanut vankilaan Jämsän nimismies 26.12. Kolmea päivää tulojensa jälkeen eli siis 29.12. Nikifor joutui kuulusteluun, jonka jälkeen hänet päästettiin vapaaksi.⁹⁵ Useat laukkureista kuten varsinaisista irtolaisistakin Itä-Suomessa oli lähettänyt kuvernöörin luo ja sitä tietä Viipurin linnanvankilaan odottamaan kuulustelua Pietarin kuvernementtihallitus. Useat lähetetyt saivat muiden vankilassaolosten lisäksi merkinnän passiton (passlös).⁹⁶

Rajan takainen, keisarikunnan mahtava pääkaupunki Pietari näyttää olleen paitsi monen yritteliään ammatti-ihmisen⁹⁷ myös usean Itä-Suomen kerjäläisen toiviomaa. Viipurin linnanvankilassa oli joulukuulla 1848 kaikkiaan 151 vankia. Näistä 39 oli irtolaista sanan laajassa merkityksessä, ja 10 eli noin 25 % irtolaisista oli kerjäläisiä.⁹⁸ Kerjäläisten kohtelu oli mutkatonta. Heidät joko passitettiin kotiin, jos heillä oli sellainen tai työ- ja ojenuslaitokseen, naiset kehruuhuoneeseen. Viipurin linnanvankilan joulukuun 1848 vankilueteloon merkittiin naishenkilö Katariina P:n vangitsemisen syyksi kerjuu (tigeri). Hänet oli lähettänyt Viipurin läänin kuvernöörin kuulusteluun Pietarin

kuvernementtihallitus. Kuulustelu tapahtui joulukuun 19. päivänä, minkä jälkeen hänet jätettiin kaupunkiin saapuneen, Sortavalan pitäjistä kotoisin olleen isänsä, Mikael P:n huostaan.⁹⁹ Kun naishenkilö Maria N:llä, joka oli pidätetty samasta syystä ja samaan aikaan, ei ollut omaisia, kerjäämistä harjoittanut nainen sai passituksen puoleksi vuodeksi Lappeenrannan kehruhuoneeseen.¹⁰⁰

Vankiloista sekä työlaitoksista vapautettuja vankeja oli vuonna 1823 kahdeksan miestä ja neljä naista. Vuonna 1848 naisia oli kuusi ja miehiä 14. Vuonna 1823 siis kolmesta vapautettua eli vähän alle 7 % kuulusteltavien kokonaismäärästä kulki maaherran kuulustelun kautta työhön tai suojelukseseen. On merkityksestä, että tällainen suojelu ainakin vielä 1823 Kymenkartanon läänin alueelta, mutta myös Oulun läänistä, jossa vankiloista vapautuneiden osuus kuulustelluista jo vuonna 1823 oli peräti 20 %, ¹⁰¹ tuntui löytyvän linnoituksesta tai kehruhuoneesta palanneellekin henkilölle. Isäntä, joka palkkasi vapautuneen, otti ainakin teoriassa melkoisen vastuun. Toukuun 23. päivänä 1823 kuulusteli maaherra entistä linnoitusvankia ja irtolaiseksi henkikirjaan merkittyä Matts Erikson O:ta. Kuulustelussa kävi ilmi, että Mattsilla oli työpaikka. Kolmea päivää aikaisemmin allekirjoitetussa todistuksessa todettiin, että verotalonpoika Mikael Mattson T. oli sanottuna päivänä ottanut entisen linnoitusvankin Matts Eriksonin rengikseen seuraavan vuoden pyhäinpäivään ja sitoutunut olemaan vastuussa siinä tapauksessa, että Matts Erikson käyttäytyisi rikollisesti tai olisi väkivaltainen palvelusaikanaan.¹⁰²

Mikael Matson T:n antama todistus on tärkeä kahdessakin merkityksessä. Ensinnäkin se osoittaa, kuinka aivan konkreettisella tasolla isäntä vastasi paitisi omaisistaan (vaimo ja lapset) myös palvelusväestään. Isäntä oli alimman tason ehdoton johtaja. Hänen taas oli tehtävä tili sekä kirkkoherralle että nimismiehelle. Toisaalta Mattsin vaiheet ja työpaikan saanti ovat osoitus siitä, että maatalousyhteisössä paluu normaaliin elämään linna- tai työlaitostuomion jälkeen ei ollut ylittämätön kuilu. Rangaistukset olivat kovia, niiden katsottiin myös sovittavan. Maataloustyössä ruumiillinen voima voitiin usein asettaa älyn ja joskus jopa luotettavuuden rinnalle.

Vuoden 1804 asetus määräsi, ettei irtolaista saanut vapauttaa ennenkuin hän oli hankkinut laillisen suojeluksen, siis työtä. Irtolainen tuli kuvernöörin luo sen läänin maaherran passittamana, jonka alueella työ- ja ojennuslaitos sijaitsi; naiset lähetti Viipurin läänin maaherra, miehet tulivat 1823 yleensä Viaporista eli siis Hämeen läänin maaherran kirje mukanaan. Maaherra passitti rangaistuksensa kärsineen tai työvelvollisuuden suorittaneen kotiseudulleen lisäten päätökseen normaalin ehdon: hankittava työpaikka tai laillinen suojelu ellei halua tulla kohdelluksi irtolaisena.¹⁰³ Asia oli kaikkien osapuolten kannalta edullisin silloin kun työhuoneesta vapautuneelle oli jo ennakolta selvillä varma palveluspaikka,¹⁰⁴ kuten asetus edellytti. Ainakin vuonna 1848 kuvernööri velvoitti nimismiehen avustamaan Viaporista päässyttä työpaikan ja suojelun hankkimisessa.¹⁰⁵ Niiden saanti ei kyseisenä vuotenaakaan Savossa näytä tuottaneen rangaistuksen kärsineille suurempia vaikeuksia.¹⁰⁶

Vuoden 1804 asetuksessahan erityisesti mainittujen mustalaisten, rikoksis-

ta rangaistujen joilla ei ollut työpaikkaa, luetteloista poispyyhittyjen sotilaiden, palveluspaikastaan erotettujen palvelijoiden, vapaana kulkevien ja mestarinsa kanssa toimeentulemattomien kisällien ja oppipoikien lisäksi oli otettu huomioon myös valtion ylimääräiset toimihenkilöt, jotka olivat luvottomasti jättäneet toimipaikkansa. Tällaisia henkilöitä ei ainakaan 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä kansliakuulusteluissa juuri esiintynyt. Mutta vuonna 1848 maaherran kuulustelussa oli kirjuri Mauritz S., joka alunpitäen oli lähtöisin Turusta. Hän oli toiminut eri puolilla maata, lähinnä lääninhallituksen palveluksessa ja lopulta päätenyt Rantasalmelle kihlakunnantuomarin kirjuriksi. Maaherra passitti kirjurin kotiseudulle ja velvoitti hänet hankkimaan suojeluksen määrääjassa sekä pysymään kotiseudullaan.¹⁰⁷

Muita, selvästi koko kuulusteltujen joukosta erottuvia ryhmiä on vaikea löytää. Kansliakuulustelupöytäkirjoissa oli useimmilla tittelinä ”tuntematon”, ”irtolainen”, ”mieshenkilö”, ”naishenkilö” tai entinen selville saatu ammatti. Hyvin yleisesti ammatti tai asemaan viittaava tarkka maininta puuttui. Tällaisten, kaikista epämääräisimmän joukon, osuus 1823 oli noin 70 % kuulusteltujen määrästä. Paradoksi on, että epäsosiaalisen aineksen valtaosa muodostui sosiaaliselta statukseltaan varsin erilaisista henkilöistä. Statuksen laatu ulottui talonpojasta kerjäläiseen.

Tässä suhteessa ei vuoteen 1848 tultaessa ollut tapahtunut juuri muutosta. Kuulusteltavien joukko oli kuitenkin tullut ehkä entistä epämääräisemmäksi Ainakin kerjäten itsensä elättäneet ja heitteillä olleet olivat entisestään lisääntyneet.

Kuulusteltavan aineksen sosiaalinen status muistuttaa alueesta riippumatta melko tavalla toistaan. Oulun läänin kansliakuulustelujen perusteella vuodelta 1833 voidaan nimittäin erottaa täsmällisiä statusvastineita noin viidellekymmenelle kuulustellulle,¹⁰⁸ mikä tekee noin 25 % kuulusteltujen yhteismäärästä, joten kaiken epämääräisimmän tai sellaisen joukon, jonka ammatista ja asemasta ei voitu sanoa juuri mitään varmaa, osuudeksi jää noin 70–75 % eli lähes sama osuus kuin Kymenkartanon läänissä vuonna 1823 ja Mikkelin läänissä vuonna 1848.

Koska muistakin kuulusteltujen ryhmistä on mainittu esimerkkejä, kuvatkoon muutama henkilö äsken mainittua varsin sekalaiseksi ja laajaksi todettua ryhmää. Naishenkilöksi kutsuttu Elisabeth Jaakontytär M:n, jonka kotipaikaksi selvisi Sulkava, oli 1823 Viipurin läänin kuvernööri passittanut kuulusteluun ja luokitellut irtolaiseksi. Elisabeth oli käynyt Lappeenrannan kehruuhuoneessa. Kun hän oli täältä vapautunut vuoden 1822 keväällä, oli hän ollut palveluksessa Viipurin läänin Taipalsaaren pitäjässä. Kuvernööri lähetti hänet Sulkavalle ehdolla, että Elisabeth hankkisi itselleen työpaikan ja laillisen suojelun.¹⁰⁹ Passittomana vaeltelusta oli Hämeen läänin kuvernööri lähettänyt Heinolaan kuulusteluun mieshenkilö Kustaa F:n, jonka vaiheista ei vuodesta 1815 lähtien tiedetty mitään. F:n kotipaikka onnistuttiin selvittämään ja samalla kävi ilmi, ettei hän ollut maksanut kruunun ulostekoja moneen vuoteen. F. anoi nöyrästi mahdollisuutta hankkia suojelus Porvoosta, mihin suostuttiin. Hän sai aikaa kuusi viikkoa asiansa hoitamiseen.¹¹⁰ Puumalasta kotoisin oleva irtolaisnainen Maria L., joka aikaisemmin oli joutunut sovittamaan

sakkojaan vedellä ja leivällä oli noin kuukauden ollut irtolaisena ilman palvelusta. Marialla oli kolme lasta. Viimeksi mainittu seikka ilmeisesti ratkaisi hänen kohtalonsa, sillä hän sai luvan mennä Sulkavalle ja huolehtia laillisesti itsestään ja perheestään.¹¹¹ Entisen talollisen vaimon Kreetta T:ntyttären, joka oli kotoisin Nastolasta, tie vei veljensä luo. Poliisi oli pidättänyt Kreetan irtolaisena ja häntä oli aikaisemmin hoidettu veneerisen tartunnan vuoksi.¹¹²

Aina pidätetyn oikea paikka ei olisi ollut työ- ja ojenuslaitoksessa eikä edes kuulusteluissa. Mutta asiattomalta näyttävä kulkija herätti viranomaisen epäluuloa. Heinäkuussa 1823 kuulusteltiin tuntematonta mieshenkilöä Fredrik G:tä. Nimismies oli pidättänyt Fredrikin, koska tämä oli hänelle ilmoittanut karanneensa Viaporista. Kuulustelussa Fredrik sitten myönsi valehdelleensa nimismiehelle koko tarinan. Asian jatkokäsittely osoitti Fredrikin olevan mielenvikainen ja kotoisin Pernajasta, jonne hänet lähetettiin. Nimismiehen oli katsottava, että joko sukulaiset tai seurakunta huolehtisivat hänestä.¹¹³ Sen sijaan Arvid A., jota kuulusteltiin samana päivänä, ei kerskunut rangaistuksillaan. Mutta asian käsittely osoitti hänen karanneen Viaporista, jonne sai pikaisen passituksen.¹¹⁴

Henkilö, jonka epäiltiin valehtelevan tai josta ei ollut ehditty hankkia tietoa, jäi vangituksi siksi kunnes tarkemmat selvitykset saatiin. Yleensä jo toisella kerralla kuulusteltava löysi totuuden tien elämänvaiheista kertoessaan. Harva osoitti sellaista lujuttua kuin Kangasniemen nimismiehen pidättämä Henrik S., joka oli vaeltanut tuntemattomana ja passittomana. Hänen vaiheistaan selville päästäkseen Kymenkartanon lääninkanslia oli kirjeenvaihdossa Viipurin lääninkanslian kanssa.¹¹⁵ Vasta kolmatta kertaa kuulusteltaessa Henrik sanoi, että kaikki, mitä aiemmin oli tullut puhutuksi, olikin silkkaa valhetta. Kymenkartanon lääninkanslian kuulustelupöytäkirjat eivät kerro sitä, puhuiko S. edes tällä kolmannella kerralla totta vakuuttaessaan olevansa kotoisin Pietarin kuvermentista. Se kuitenkin soi maaherralle mahdollisuuden päästä hänestä eroon. Asia ja samalla S. voitiin siirtää Viipurin läänin maaherran hoidettavaksi.¹¹⁶

Vielä tuimemman selvittelyn vaati Otto W:n asia, joka ei ratkennut kolmannellakaan kuulustelukerralla. Hänen tapauksensa käsittelyn keston selittää se, että W. oli sotilas, jonka vaiheiden ja edesottamusten kontrollointi vaati yhteistyötä sekä siviili- että sotilasviranomaisten kanssa useassa eri läänissä.¹¹⁷

Heterogeenisen joukon luonne ei siis kahdessakymmenessäviidessä vuodessa paljontaan muuttunut. Suoranaisten avuttomien osuus kulkijoista vain tuntuu tulleen entistä suuremmaksi. Kansliakuulustelupöytäkirjoihin on vuonna 1848 useammin kuin vuonna 1823 henkilön kohdalle merkitty statusta osoittavaksi luonnehdinnaksi kiertelevä tai irtolainen sekä joskus pelkästään siellä ja siellä pidätetty. Muutamia kuulusteltuja määritettiin heti hulluiksi tai mielenvikaisiksi.¹¹⁸ Näitä kohtaan viranomaiset olivat hyvin epäluuloisia eivätkä suoraa päätä uskoneet puheita. Vankilan lääkäri sai tutkia asian.

Menettely viittaa paitsi oikeuteen pyrkimiseen myös siihen, että mielenvikaisuutta voitiin käyttää puolustuskeinona. Se oli sopiva tapa vetäytyä uhkavasta tuomiosta. Joskus myös ne, joiden olisi tullut vastata tällaisista henki-

löistä ja heidän edesottamuksistaan,¹¹⁹ käyttivät hulluutta tekosyynä, johon vetosivat, kun sallivat asianomaisen lähteä kerjuulle. Esimerkiksi kiertelevän Aleksander W:n lapset Mikkeliissä väittivät isäänsä mielenvikaiseksi. Kuvernööri lähetti W:n vankilaan tarkkailtavaksi. Vankilalääkärin lausunnon mukaan W. ei antanut pienintäkään merkkiä mielenvikaisuudesta.¹²⁰ Toisinaan asiaa auttoi jo kiinni otetun kotipaikkakunnalta tullut papintodistus, jossa määriteltiin mielisairaus, jos kuulusteltava sellaiseksi oli opittu kotipaikallaan tuntumaan.¹²¹ Mielenvikaisia ja sellaisiksi osoitettuja oli vuonna 1848 kuulustelluista Mikkelin läänissä ainakin seitsemän henkeä eli noin 5 % koko määrästä.¹²²

Kuvastanee aikojen huonoutta sekin, että moni kiinniotetuista osoittautui olevan myös fyysisesti sairas, rampa. Mäntyharjun nimismiehen lähettämänä kuulusteltiin 17.4.1848 Daniel Mikaelinpoika P:tä, joka kertoi vanhempiensa muuttaneen kahdeksan vuotta aikaisemmin Hirvensalmelta Mäntyharjulle. Daniel ei kuitenkaan syystä tai toisesta ollut mennyt heidän mukaansa. Pidätyksen hän sanoi aiheutuneen siitä, että hän oli käynyt tervehtimässä vanhempiaan Mäntyharjulla. Daniel kertoi sairastavansa kaatumatautia ja olevansa kohtauksen sattuessa järjiltään. Hän pyysi hoitoa Hirvensalmen seurakunnalta. Jo seuraavana päivänä vankilalääkäri ilmoitti Danielin olevan parantumattomasti sairas. Maaherra lähetti P:n Hirvensalmen nimismiehen luo ja kehotti tätä valvomaan, että Daniel saisi asianmukaisen hoidon seurakunnalta.¹²³

Kovin hyvät lähtökohdat elämäntaipaleelleen ei ollut Viipurin läänin kuvernöörin passittamalla Thomas Kr.-son H:lla. Thomas oli rampa. Isä oli ollut mäntyharjulainen loinen. Hän oli muutamia vuosia aikaisemmin vaeltanut Venäjälle ja ottanut Thomaksen mukaansa. Ilmeisesti jossakin vaiheessa isän ja pojan tiet olivat eronneet ja poika oli lähtenyt kulkemaan kotia kohti. Hän oletti äitinsä vielä elävän Mäntyharjulla. Kuvernööri passitti pojan Mäntyharjulle ja velvoitti nimismiehen valvomaan, että joko omaiset tai Mäntyharjun seurakunta huolehtivat hänestä.¹²⁴

Ihmistä, joka oli ajautunut jo kauan sitten yhteiskunnan normien ja rangaistuksen pelon ulkopuolelle, ts. oli sellaiset jo kärsinyt, edustaa 1848 linnoitustyöstä vapautettu Otto Wilhelm W. Hän on mielenkiintoinen tapaus siinäkin suhteessa, että hän oli syntynyt Ruotsissa, Göteborgissa omien sanojensa mukaan kuusikymmentä vuotta aikaisemmin. Puolivuotiaina hän oli vanhempiensa mukana muuttanut Helsinkiin. Isä oli ollut sotilas. Pojastakin oli tullut armeijan mies, rumpali. Kun Oton rykmentti oli hajoitettu, hän oli työskennellyt muutamia vuosia Helsingissä, sen jälkeen vaellellut ympäriinsä ja tullut Heinolaan, sitten Mäntyharjulle, jossa oli ollut töissä. Mäntyharjun kautenaan Otto oli sekaantunut ryypiskelyyn, josta toverina ollut mustalaismies oli tuomittu, mutta Otto itse vapautettu syytteestä. Hän oli asunut osaksi Mäntyharjulla osaksi Heinolassa. Vankilalääkärin antaman todistuksen mukaan Otto ei keuhkotaudin vuoksi kyennyt työhön, minkä seurauksena Mäntyharjun seurakunnan oli huolehdittava hänestä ja nimismiehen pidettävä huoli, ettei hän liikkuisi kotipaikaltaan.¹²⁵ Oton vaiheissa lapsuudesta asti esiintyy liikkuvan ja levottoman elämän tyyppiä, yhteiskunnan eri pakolaitosten läpikäynti ja päätyminen tuon ajan turvattoman yleiseen tilanteeseen.

seen, seurakunnan vaivaishoidon elättämäksi.

Ylhäältä avointa köyhyyttä, mutta toisaalta taas ajan lainsäädännön suora-naista nurinkuruista osoittaa kaksi toisilleen melko vastakkaista tapausta. Toisessa oli kyse torpan kontrahdin tulkinnasta ja sen noudattamisesta, joten asiassa ei olisi pitänyt olla irtolaisuuden kanssa mitään tekemistä. Mutta koska kyse oli samalla palvelussuhteesta, jonka laiminlyömisellä ja päivätöiden suorittamatta jättämisellä kyseinen henkilö, suojelukseton, entinen viljatorppari, Matts L. Mikkelin pitäjstä, oli aiheuttanut vahinkoa isännälleen, juttuun kytkeytyi myös irtolaisuuden tulkinta. Todistajien kuulustelun jälkeen päädyttiin ratkaisuun, jossa eniten painoi nimismieheltä saapunut ilmoitus, että L:llä oli laillinen suojelus ja elinkeino. Häntä ei voinut tuomita irtolaisuudesta. Kun korvauskysymykset eivät kuuluneet kuvernöörin toimialaan, jutun tämän puolen ratkaisemiseksi asianomaisen isännän oli käännyttävä oikeuslaitoksen puoleen.¹²⁶

Köyhyyttä ja sen ohella myös lainsäädännön monimutkaisuutta osoittaa puolestaan entisen palovahdin Gustaf L:n asia. Häntä vastaan esitti Mikkelin kaupunginviskaali kaupungin järjestysoikeuden syytöksen, että vaikka L. oli hengille kirjoitettu Mikkelin pitäjän Vuolingon kylässä asuvan työmiehen toimesta, niin hän asui vaimonsa ja neljän lapsensa kanssa kuitenkin kaupungissa. Kaupungin järjestysoikeus oli myös aiemmin hylännyt L:n anomuksen päästä kaupungin työmieheksi. Kun L:n köyhyys oli yleisesti tunnettu, järjestysoikeus oletti, että L:n lapset kerjäsivät. Se pyysikin kaupunginviskaalia ryhtymään toimiin, jotta L. perheineen voitaisiin häätää kaupungista. Tämän anomuksen kaupunginviskaali esitti maaherralle. Asiasta kuultuna L. esitti papintodistuksen, jossa hänet todettiin hyväkäytöksiseksi sekä eräiden muiden henkilöiden todistukset siitä, että hän olisi sopiva mies kaupungin kadunlaskijaksi. Kaupunginviskaali puolestaan huomautti, että L:n aikomus uusia anomus päästä kaupungin työmieheksi ei maksaisi vaivaa. Arvelu osoittautui täysin oikeaksi. Maaherran oli kuitenkin lykättävä asia, jotta järjestysoikeuden vastaus anomukseen ja muut asiaan liittyneet selvitykset olisi ehditty saada käsittelyyn. Kun järjestysoikeuden hylkäävä vastaus oli saatu, saattoi kuvernööri tehdä päätöksen, jonka mukaan asia jätettiin Mikkelin pitäjänkokouksen ratkaistavaksi.¹²⁷ Olihan loppujen lopuksi kyse seurakunnan oikeudesta ottaa vastaan tai evätä pääsy alueelleen henkilöltä, jonka voitiin ajatella rasittavan seurakunnan köyhäinhoitoa. Siksi aikaa kun asian käsittely kesti, L. sai työskennellä kaupungin kadunlaskijana ja oleskella perheineen kaupungissa.

6.3.3. Kuulusteltujen kotipaikka

Irtolaisen kotipaikka voidaan selvittää katsomalla ensin, kuka pidätetyn oli passittanut maaherran luokse ja lopullisesti tarkastelemalla maaherran tuomioita, ts. miten pidätetyn suhteen meneteltiin. Periaatehan oli, että asuin- ja kotiläänin maaherra ratkaisi irtolaisuudesta epäillyn asian. Paitsi lähtöalueen

ensiksi mainittu selvitys kertoo myös, mikä viranomainen vastasi kontrollista ns. kenttätasolla. Kuulustelupöytäkirjojen perusteella muodostettu kuulusteluun passittajien ryhmitys oli vuonna 1823 Kymenkartanon läänin osalta seuraava:¹²⁸

Passittaja	Kuulusteltujen lukumäärä	Osuus kokomäärästä
Nimismies	109	noin 57 %
Muu poliisiviranomainen	19	” 10 %
Toisen läänin kuvernööri	35	” 18 %
Ei käy varmasti selville	29	” 15 %
	192	100 %

Irtolaisen kotipaikkaa passittaja sinällään ei paljasta, mutta se, että lähes viidesosa kaikista kuulustelluista oli tullut maaherran luo toisen läänin kuvernöörin lähettämänä osoittaa rajojen ylitse käymistä, mikä irtolaisuuden ollessa kyseessä on vähintäänkin ymmärrettävää. Se taas, että kuvernööri passitti Kymenkartanon lääninkansliasta, tosiasialla vankilasta, toisen läänin maaherran luo 22¹²⁹ kuulusteitua eli vajaa 12 %, osoittaa, että 1823 suuri enemmistö 85–90 % irtolaisista oli lähtöisin Kymenkartanon läänistä; se oli vahvaa kotoista juurta. Tehtävänsä mukaisesti nimismiehet ja kaupunkien poliisitoimista vastaavat elimet olivat lähes ainoita epäiltyjen pidättäjiä. Kaupunkien poliisiviranomaisten osuuden nouseminen Kymenkartanon läänissä kymmeneksi prosentiksi osoittaa, että kulkijuiden ja suojeluksettomuuden omaksunut aines pyrki hakeutumaan niihin vähäisiin asutuskeskuksiin, kaupunkeihin, joita silloin oli olemassa ja että tällaista ainesta myös muodostui siellä. Mitä Kymenkartanon läänin ns. suuriin irtolaispitäjiin tulee, voidaan edellä esiintyneiden lisäksi mainita, että Puumalasta, Juvalta, Sulkavalta, Porvoosta, Iitistä, Kangasniemeltä ja Pernajasta oli yhteensä yli 25 % kaikista kuulustelluista. Eri kotipaikkoja oli lähes 40.

Vuoteen 1848 tultaessa suunnitelmallisesta irtolaisten jahtaamisesta oli päädytty tilanteeseen, jossa runsaat satunnaiset pidätykset, ns. akuutit tapaukset, työllistivät viranomaiset. Irtainta väkeäkin alkoi jo vuosisadan puolivälissä olla niin paljon, että sen luettelointi ja kuvernöörin puheilla hypyyttäminen ei maksanut vaivaa. Sitä ei olisi voitu sijoittaa mihinkään. Eikä sitä ollut tarve pyydystä työhön, sillä työvoimaa oli tarjolla. 1830-luvun kato- ja pulavuodet olivat irrottaneet ihmisiä kotiseudultaan, sillä ainakin maaherrojen kertomuksissa toistuvasti tähdennettiin katovuosien aiheuttaneen sekä alueellista että elinkeinokohtaista liikkuvuuden lisääntymistä. Vaasan läänin kuvernööri oli kertomuksessaan vuoden 1833 osalta todennut, että suuri joukko työkykyisiä henkilöitä oli vaeltanut Suomen muihin työansioihin.¹³⁰ Neljä vuotta myöhemmin sama viranomainen kertoi katojen vetäneen osan työvoimasta maataloudesta sivuelinkeinojen pariin.¹³¹ Sama oli kommentti myös vuonna 1839.¹³²

Syy siihen, miksi osat Savon alueesta ja Viipurin läänistä olivat tärkeitä vaeltelukohteita 1830- ja 1840-luvulla oli kanavanrakennus. Se tarjosi työmahdollisuuksia. Tässä mielessä onkin mielenkiintoista tarkata sitä, miten paljon Mikkelin läänistä kotoisin olleita passitettiin eri läänien kuvernöörin toimes-

ta kotilääninsä maaherran kuulusteluun. Se kertoo, mikä savolaisia veti. Saimaan kanavan rakennustyön ohella Pietari oli pitkään ollut savolaistenkin käynnin kohteena,¹³³ joten itäisen suunnan veto tuntuu odotetulta. Kulku- ja kauppayhteydet osoittivat siihen suuntaan.

Tulos viittaa silti yllättävän voimakkaasti kahteen tiettyyn asiaan. Toisen läänin kuvernöörin passituksella kuulusteluun tulleiden osuus oli yli kaksinkertaistunut. Oman läänin nimismiesten osuus pidättäjinä sen sijaan oli vähentynyt yli 10 % vuodesta 1823. Passittajan mukaan ryhmitettyinä Mikkelin läänin kuvernöörin kuulustelemaat henkilöt jakaantuivat vuonna 1848:¹³⁴

Passittaja	Kuulusteltujen lukumäärä	Osuus koko kuulusteltujen määrästä
Oman läänin nimismies	67	46.0
Toisen läänin kuvernööri	57	39.5
Joku muu viranomainen	2	1.5
Ei käy varmasti selville	19	13.0
	145	100

Jonkin muun läänin kuvernöörin lähettämien pidätettyjen osuuden kasvu yli kaksikymmentä prosenttiyksikköä, yli kaksinkertaistuminen, ehkä parhaiten osoittaa irtolaisaineksen muuttumista. Kotipaikkakunnan irtolaiset vähenivät. Käsitystä tukee vuoden 1833 tilanne. Kyseisenä vuonna toisen läänin maaherra lähetti Mikkelin kansliakuulusteluun yhteensä 21 henkeä eli noin 30 % kuulustelluista. Sama osuus tuli seuraavanakin vuonna.¹³⁵ Muiden läänien osuus pidätyksistä kasvoi koko 1800-luvun alkupuoliskon. Nousua eivät selitä alueelliset tekijät, koska vuosina 1833, 1834 ja 1848 Mikkelin läänin alue oli sama. Vuonna 1833 noin kaksi kolmasosaa toisen läänin maaherran passittamista oli miehiä¹³⁶ ja 1834 miehiä oli kolme neljäsosaa, joten vaeltelunhalu näyttää olleen erityisesti miehiin liittynyt ominaisuus. Merkityksestä on, että kumpanakin vuonna toisen läänin maaherran luo passitetuista miehiä oli yhtä suuret osuudet.¹³⁷

Maan eri osat näyttävät eronneen toisistaan myös irtolaisten lähtöpaikan suhteen. Läänin koko ja ennen kaikkea sijainti saattoivat vaikuttaa asiaan. Esim. Oulun lääni poikkeaa selvästi Kymenkartanon ja Mikkelin lääneistä. Se oli laaja ja sisälsi alueellisesti hyvin erilaisia osia. Läänissä oli merenrantakaupunkeja. Siihen kuului myös ajoittain hyvinkin kovia aikoja kokenut takamaa. On ymmärrettävää, että elannon hankkiminen pakotti ihmisen matkamaan alamaihin eli rannikon kaupunkeihin. Ainakin osin tämän vuoksi toisen läänin maaherran passittamien irtolaisten lukumäärä oli Oulun läänissä vuonna 1823 lähes merkityksetön ja vuonna 1833 niinkin pieni kuin 15 henkeä eli vajaa 9 % koko kuulusteltujen määrästä.¹³⁸

Varmoja oman läänin asukkaita oli kuulustelluista Oulussa 1833 lähes 70 %. Tämä luku sopii erittäin hyvin edellä esitettyyn tulokseen, että 1833 Mikkelin läänin kuulustelluista noin 30 % oli muista lääneistä. Oulun läänin alueelta kotoisin olleiden lukuun (133) sisältyivät kuitenkin pelkästään sellaiset henkilöt, joiden kotipaikka on voitu varmasti todeta. Ja tätä varmaa lukua on

verrattu koko kuulusteltujen määrään. Jos vertailulukuna käytettäisiin tunnistettujen henkilöiden lukumäärää, joka vuonna 1833 oli 162, saataisiin Oulun läänistä kotoisin olleiden osuudeksi kaikista kotipitäjänsä puolesta tunnistetuista noin 83 %. Muiden läänien osuudeksi jäisi vajaa 20 %. Maaherran tuomiot vahvistavat asian, sillä 1823 15 % ja 1833 noin 14 % kuulustelluista passitettiin toiseen läänin eli he olivat muualta.¹³⁹ Sekä Kymenkartanon, Mikkelin että Oulun lääneissä 1800-luvun alkupuolella todennäköisesti vain 10–15 % pidätetyistä oli läänin ulkopuolelta. Kuitenkin vasta tuomioiden selvitys paljastaa, oliko irtolainen kotiläänistä vai muualta.

Mikkelin läänin maaherran (1848) antamien tuomioiden analysointi osoittaa, että hän passitti ainoastaan kaksikymmentä kuulusteltua, vajaat 14 % – eli täsmälleen saman osuuden kuin Oulun läänin maaherra 1833 – kuulusteltujen koko määrästä toisen läänin kuvernöörin tarkempaan tutkimukseen. Tuo vajaa 14 % ei missään tapauksessa peitä sitä lähes 40 %:n suuruista joukkoa kuulustelluista, jotka olivat lähtöisin Mikkelin läänistä ja jotka jonkun muun läänin kuvernööri oli lähettänyt Mikkeliin.

1848 lähes koko muualta tulleiden joukko (n. 85 %) oli passitettu Viipurin läänistä. Vuonna 1833 Viipurin läänin osuus oli ollut noin 80 %. Osuus kuitenkin vaihteli, sillä 1834 se oli vajaa 50 %.¹⁴⁰ Vaikka Viipurin läänin suurta osuutta selittää esim. Lappeenrannan kehruuhuoneesta ja Pantsarlahden työ- ja ojennuslaitoksesta päässeiden lukumäärä, se kuitenkin osoittaa kiertävän väestöaineksen hakeutumista Viipurin ja Pietarin suuntaan. Muita läänejä olivat Viipurin lisäksi lähinnä vain Uudenmaan lääni, koska Viaporissa rangaistuksensa suorittanut, vapautettu vanki tuli tämän läänin kuvernöörin passittamana. Etelä-Suomen asutuskeskukset, edes Helsinki, eivät olleet vetäneet savolaisia kulkijoita puoleensa tai heitä ei ainakaan siellä ollut otettu kiinni.

Viipurin lääni oli rajalääninä ja läpikulkupaikkana viranomaisten kannalta hankala paikka. Monet valitukset läänin väestöaineksen asosiaalisuudesta ja köyhydestä saattavat osin selittyä myös siitä, että lääni joutui huolehtimaan sellaisesta aineksesta, joka tuohon aikaan herätti huomiota, luvatta kuljeksi-vista. Suuren osan Viipurin läänin kuvernöörin passittamista henkilöistä oli lähettänyt Pietarin kuvernementtihallitus. Rajaläänin kuvernöörin oli huolehdittava koko Suomen kiertolaisten, kerjäläisten, passinsa uusimisen laiminlyöneiden ja työpaikatta jääneiden henkilöiden toimittamisesta edelleen. Tällaista väkeä pelkästään Mikkelin läänissä kolme- ja neljäkymmentäluvulla oli 60–70 henkeä.

Myös Oulun lääni on tietynlainen poikkeus, jos sitä verrataan esim. Kymenkartanon ja Mikkelin lääneihin. Suomella oli lännessä naapuri, joka rajalla asuvalle kansalle oli vuosisatojen kuluessa tullut ainakin yhtä tutuksi kuin konsanaan Venäjä Pietareineen itäsuomalaisille. Vaikka poliittinen yhteys Ruotsiin Haminan rauhan jälkeen oli katkennut ei rautaesirippu suinkaan laskeutunut Suomen ja Ruotsin välille. Mikään poliittinen tahto, joka kenties halusi kääntää suomalaisten katseet itäänpäin ja keisarikuntaa kohti¹⁴¹ ei voinut muuttaa kansan vuosisatoja noudattamaa käytäntöä ylittää Tornion kohdalla raja puolin ja toisin. Jokirajasta ei hetkessä voinut tulla pelkästään erot-

tavaa tekijää, ei ainakaan silloin, kun kyse oli niinkin epämääräisestä väestönaineksesta kuin irtolaisina pidätetyistä.

Oulun läänin maaherran kuulusteluun lähetettiin vuosittain monta sellaista Ruotsin kansalaista, jotka oli pidätetty Suomen puolella ja joiden passit eivät olleet kunnossa tai joiden olemus ja kulkeminen muuten epäilytti. Suomessa oli sotien aikana, jos kohta muulloinkin, oleskellut suuri määrä ruotsalaisia, joiden elämän sota oli perusteellisesti mullistanut. Venäjällä jonkin aikaa joko vankeudessa oltuaan tai muuten seikkailtuaan tällaiset henkilöt yrittivät palata kotipuoleensa, ja varojen vähäisyyden vuoksi maantiematka pohjoisen kautta oli ainut vaihtoehto. Valtaosa pidätetyistä Ruotsin kansalaisista näyttää kuitenkin olleen kotoisin Pohjois-Ruotsista, Norrbottenin läänistä, jonka asukkaat tiiviimmin olivat kosketuksissa suomalaisiin. Vuonna 1823 kansliakuulusteluissa oli kuusi ruotsalaista eli noin 5 % koko määrästä, kymmenen vuotta myöhemmin lukumäärä oli sama, mutta yhteismäärän nousun vuoksi osuus vastasi noin 2,5 %:a kuulusteltujen kokonaismäärästä.¹⁴² Joskus kohtaloaan pelkäävä arveli asiansa selviävän paremmin, jos ilmoitti kotipaikakseen Ruotsin. Mutta ruotsalaiset viranomaiset kieltäytyivät ottamasta asianomaisista vastaan.¹⁴³ Oulun lääninkanslia oli myös Ruotsissa kiinniotettujen Suomeen palauttamispaikka, josta pidätetyt ohjattiin koti- ja syntymäseudulle.¹⁴⁴

Vuoden 1823 osalta voitiin useasti mainitun henkikirjanotteen sekä kansliakuulustelupöytäkirjojen perusteella puhua viranomaisten erityistä kiinnostusta puoleensa vetäneistä Savon pitäjistä. Vaikka kuulusteltuja ei kahtakymmentäviittä vuotta myöhemmin ollut toimitettu paikalle yhtäaikaan, oli heitä esim. Mikkelin pitäjistä eniten. Vuonna 1848 lukumäärä oli 16. Mikkelin kaupungista, jonka perustamisasetus oli annettu 7.3.1838¹⁴⁵ eli siis 10 vuotta aiemmin, oli kotoisin seitsemän kuulusteltua henkilöä. Toiseksi eniten irtolaisuudesta kuulusteltuja Mikkelin läänissä oli vuonna 1848 Mäntyharjulta, joka oli myös kaksikymmentä viisi vuotta aiemmin ollut irtolaisensa luettelointien listalla. Sysmä, Heinola ja Hartola olivat edelleen kuvassa mukana (4, 8 ja 5 kuulusteltua). Hirvensalmeltakin oli kuulusteltuja täsmälleen sama määrä kuin kaksikymmentäviisi vuotta aikaisemmin. Mikkelin pitäjän ja Mäntyharjun jälkeen suurimmaksi Mikkelin läänin irtolaispitäjäksi oli noussut Juva (11), ja lähellä tätä oli Pieksämäki (9). Sulkavalta ja Kerimäeltä sekä Rantasalmelta oli kuusi, Kangasniemeltä ja Heinävedeltä viisi kuulusteltua.

Tuon ajan Savon pitäjät olivat siksi laajoja ja väkirikkaita, että luvut tekivät vain 0.2–0.5 % mainittujen pitäjien asukasluvuista. Irtolaisuuden luonnetta osoittanee sekin, että vuonna 1848 Mikkelin läänin kuvernöörin kuulustelumat henkilöt olivat kotoisin 37 tunnistetusta Suomen pitäjistä. Kaiken lisäksi 13 eli lähes 10 % oli sellaisia, joiden kotipaikkaa eivät lähteet mainitse. Peräti yhdeksätoista mainitusta 37 pitäjistä oli Mikkelin läänin ulkopuolella. Toisaalta näistä ulkopuolisista pitäjistä oli kuulusteltuja yleensä vain yksi henkilö. Vain naapuriläänien – lähinnä Hämeen läänin, pitäjistä oli useampia. Nämä pitäjät olivat vuonna 1823 kuuluneet Kymenkartanon lääniin.¹⁴⁶

Oulun läänin maaherran 1833 kuulustelemien irtolaisiksi epäiltyjen kotipaikka paljastaa irtolaisuuden alueellisuudesta enemmän kuin Mikkelin tilan-

ne. Läänin suuria irtolaispitäjiä olivat 1833 ainakin Muhos, jonka kotipaikkaseen tunnusti peräti 21 kuulusteltua, Pyhäjoki (12) ja Kalajoki (14). Mainitut pitäjät sijaitsivat Oulun läänin eteläosassa, ja niistä oli lyhyt matka rannikon kaupunkeihin, Ouluun ja Raaheen. Tietysti myös pitäjien koot ja asukasluvut jo sinällään vaikuttivat irtolaismääriin. Mutta todennäköistä on, että kauempana sisämaassa, jossa asutusmuodot juuri Pohjois-Suomen laajat pinta-alat huomioon ottaen olivat väljät, ei irtolaisia pidätetty. Joko näissä harvaanasuissa metsäpitäjissä ei suojelukseton tai kulkija herättänyt samanlaista huomiota kuin maatalousseutujen jokivarsilla taikka sitten heitä ei siellä yksinkertaisesti ollut. Mikään erityisen kaupunkimainen ilmiö irtolaisuus ei näytä Oulun läänissä vielä vuonna 1833 olleen, sillä esim. Oulun kaupungista oli kuulusteltuja ainoastaan vajaa neljäsosa (5) mitä Muhokselta.

Oulun kaupungin liepeillä oleville maatalousalueille oli kerääntynyt liian paljon väkeä, jonka heikoin aines huonoina vuosina sortui juuri irtolaisuuteen. Tuskin nälkävuosien tiliin voidaan kaikkea viedä, sillä kuuluisalta nälkäalueelta Hyrynsalmelta oli ainoastaan kuusi kuulusteltua. Oulun pitäjistä oli viisi, Kemistä 8, Raahesta ja Saloisista kummastakin viisi, Iistä viisi ja myös eteläisen Oulun läänin pienistä pitäjistä Piippolasta, Pulkkilasta, Rantsilasta, Kempeleeltä, Vihannista ja Utajärveltä kustakin kaksi tai kolme. Sisämaan suurpitäjästä Kuusamosta sen sijaan yksi ja Sotkamosta kaksi.¹⁴⁷ Tilanne muuttui Oulun kaupungin osalta viidessätoista vuodessa, sillä peräti 15–17 % kuulustelluista 1848 oli Oulun maistraatin pidättämiä ja kuvernöörin luo passittamia.¹⁴⁸ Irtolaisuudesta alkoi Oulun läänissä vuosisadan puolivälissä tulla yhä selvemmin kaupunkimainen ilmiö.

6.4. Työhön vai pakkotyöhön

6.4.1. Tuomiot

Tarkkaan ottaenhan vain sellainen henkilö, jonka maaherra tuomitsi joko työ- tai ojennuslaitokseen tai kehruuhuoneeseen, oli irtolainen. Maaherran päätöksestä oli oikeus valittaa senaatin oikeusosastoon.¹⁴⁹ Kymenkartanon läänissä fästinkiin joutumisen kriteerit olivat todella kovat. Vain 13 henkeä tuomittiin. Se oli täsmälleen sama määrä, joka saman vuoden aikana Kymenkartanon läänin alueelta olevista vangeista ja irtolaisista pääsi pois laitoksista.

Naisia ei kohdeltu ainakaan kovemmin kuin miehiä, sillä heitä joutui Lappeenrantaan Kymenkartanon läänistä vuonna 1823 vain kaksi henkeä. Tämä oli noin viisitoista ja puoli prosenttia yleiseen työhön joutuneista. Kuulustelluista naisten osuus oli ollut yli kaksinkertainen, noin 36 %. Huonomaineisen naisen pelko ei ollut niin suuri kuin pahatapaisen miehen.

Kuvernöörin tuomiot Kymenkartanon läänin irtolaiskuulusteluissa 1823.¹⁵⁰

Tuomio	Lukumäärä	Osuus kuulustelluista
Saanut työtä tai ei ole irtolainen	39	20.0 %
Saa passin ja/tai mennä kotiseudulle	20	10.5 %
Saa mennä kotiseudulle ja hankittava suojele määräajassa	64	33.5 %
Pääsee vapaaksi	8	4.0 %
Joutuu yleiseen työhön	13	7.0 %
Joutuu sotilaaksi	1	0.5 %
Lähetetään toisen läänin maaherran luo	22	11.5 %
Lähetetään rikoksen vuoksi kotiseudulle	9	4.5 %
Asiasta tarkempi tieto	16	8.5 %
	192	100

Kuvernöörin tuomiot Mikkelin läänin irtolaiskuulusteluissa 1848.¹⁵¹

Tuomio	Lukumäärä	Osuus kuulustelluista
Saanut työtä tai ei ole irtolainen	2	1.5 %
Saa passin ja/tai mennä kotiseudulle	16	11.0 %
Passitus kotiseudulle, vapaaksi, suojele määräajassa	69	47.5 %
Passitus kotiin seurakunnan huoleksi	14	9.5 %
Joutuu yleiseen työhön	10	7.0 %
Joutuu sotilaaksi	2	1.5 %
Lähetetään toisen läänin maaherran luokse	20	14.0 %
Lähetetään rikoksen vuoksi kotiseudulle tai sotilajoukko-osastoonsa	1	0.5 %
Asiasta otetaan tarkempi selko	11	7.5 %
	145	100

Kahdelta eri vuodelta, jotka ovat neljännesvuosisadan päässä toisistaan ja koskevat tavallaan kahta eri läänin, ovat yleiseen työhön joutuneiden osuutta kuvaavat luvut ovat täsmälleen samoja. Ei voi tosiasiallisesti, asia tietysti on eri tilastollisessa merkityksessä, olla satunnaisuus, että 1823 ja 1848 kaikista kuvernöörin/maaherran kuulustelemista irtolaisiksi epäillyistä täsmälleen 7 % tuomittiin yleiseen työhön. Lähempänä on olettamus, jonka mukaan irtolaisien kohtelussa noudatettiin johdonmukaisuutta.

Vertailuna mainittakoon, että 1833 Mikkelin läänin maaherra tuomitsi kaikista kuulustelluista noin 9 % yleiseen työhön. Mutta toisaalta, vaikka vuodet 1823, 1833 ja 1848 näyttävät osoittavan, että tuomittujen määrä kuulustelluis-

ta pysytteli koko 1800-luvun alkupuolen kymmenen prosentin alapuolella, näin tosiasiaa ei ollut. Vuonna 1834 yleiseen työhön tuomittujen osuus irtolaisuuden vuoksi pidätetyistä nousi yli 14 %:in.¹⁵² Kolmekymmenluku oli, kuten edellä useaan otteeseen on jo todettu, elinolosuhteiltaan varsinkin köyhälle ja sosiaalisesti heikolle väestölle vaikeaa aikaa, mutta 14 % voidaan kuitenkin pitää satunnaisena. Se osoittaa, ettei määrä jokaisena vuonna ollut vakio. Toisaalta se ei myöskään pysty kumoamaan sitä, että loppujen lopuksi melko vähäinen osuus pidätetyistä ja kuulusteluun joutuneista todettiin Itä-Suomessa irtolaisiksi ja passitettiin yleiseen työhön. Vuonna 1833 työlaitokseen joutuneista ei yksikään ollut nainen. Vuonna 1834 naisia oli sitä vastoin 30 %.¹⁵³

Oulun läänin olot poikkesivat niin paljon Mikkelin läänistä, että mahdollinen yhtäläinen tulos ei selity juuri millään muulla kuin viranomaisten yhdenmukaisella toimintaperiaatteella. Ja tulos puhuukin tämän puolesta, sillä vuonna 1823 tuomitsi Oulun läänin maaherra kaikista kuulustelemistaan henkilöistä yleiseen työhön 9 henkeä eli noin 10 % ja 1833 21 henkeä eli 11 %. Kun luvut kaiken kaikkiaan pyörivät kymmenen prosentin ympärillä alueella kuin alueella, ei tulosta enää voi pitää sattumana. Vuonna 1823 sukupuolijakautuma yleiseen työhön passitetuilla sen sijaan Oulun läänissä poikkesi oleellisesti Kymenkartanon ja Mikkelin läänistä, sillä miehiä oli 5 eli 55 % ja naisia 4 ja 45 %.¹⁵⁴

Maria Taussi-Sjöberg on tutkimuksessaan todennut, että 1861–1890 Länsi-Norrlandin vangituista irtolaisista vain noin 15 % tuomittiin pakko- tai yleiseen työhön.¹⁵⁵ Itse asiassa tilanne – siis rangaistuslinjan kovuus tai pehmeys oli Länsi-Norrlandissa suurinpiirtein sama kuin Suomessa 1800-luvun loppuvuosikymmeninä ja 1900-luvun alussa.

Tulos osoittaa – kuten jäljempänä esiin tuleva seikka, että Kymenkartanon ja Kuopion läänin alueelta oli irtolaisia Viaporissa melko vähän – Itä-Suomen poikenneen jonkin verran Länsi- ja Etelä-Suomesta sekä Ruotsista, jos mittana käytetään yleiseen työhön tuomittuja. Todennäköistä kuitenkin on, että tässä esityksessä kuulusteltavien yhteisjoukko on valittu jonkin verran väljempien kriteerien perusteella kuin myöhemmin 1800-luvun jälkipuoliskolla sekä Ruotsin että Suomen tilastoissa esiintyvät irtolaisina pidätetyt. Eroa on mahdoton määrittää, mutta sen todennäköisyys pakottaa päättelemään, että kovin kauaksi mainitusta 15 %:sta ei Suomessa 1800-luvun alkupuolella jääty.

Kuitenkin juuri Itä-Suomen, erityisesti Viipurin läänin, viranomaiset valittivat 1800-luvun alussa irtolaisten suurta määrää. Tätä ei voi vaikenemalla sivuuttaa ja kieltämättä varmat tulokset puhuvat vähemmän kuin 15 % puolesta. Tuskin kuitenkaan maaherralla Savossa oli lempeämpi linja. Tämä ei kuitenkaan tunnu uskottavalta senkään valossa, että esim. vuosina 1823 ja 1848 Kymenkartanon läänissä ja Mikkelin läänissä ei ollut sama maaherra. Ei myöskään voida ajatella nimismiesten, maaherran alaisten virkamiesten, toimineen Itä-Suomessa huomattavasti ja tietoisesti leväperäisemmin kuin lännessä. Jos niin oli, siihen täytyi olla jokin alueen historiasta ja taloudellis-yhteiskunnallisista oloista johtuva selitys.

On todennäköistä, että irtolaisuus ei Savossa viranomaisten eikä varsinkaan kansan silmissä herättänyt niin suurta huomiota kuin lännessä ja pohjoi-

nessa. Talonpojat olivat yksinkertaisesti haluttomia – perinnäiseen savolaiseen tapaan – ilmiantamaan irtolaisia. Irtain väki muodosti vanhastaan osan talollisen tilapäistyövoimasta. Näitä paljastamatta talonpojat saattoivat säätyläisten tavoin turvata itselleen työvoiman kiireisiksi ajoiksi, sitä tarvittiin esim. kaskien viljelyssä mutta myös suuremmilla tiloilla. Vanhaan tapaan nojautuen maaherran oli helppo lähettää irtolaiseksi epäilty kotipaikalleen ja vaatia häntä hankkimaan laillinen suojeleminen ja työpaikka viipymättä. Ei myöskään voida hylätä sitä yksinkertaisinta selitysmahdollisuutta, että Savossa ei ehkä lopultakaan vielä 1800-luvun alkupuolella ollut kovin runsaasti sellaista joukkoa, jonka irtolaisuuteen olisi liittynyt niin paljon epämääräisyyttä, pahantapaisuutta, vaeltelua, että siihen kuuluva olisi voitu irtolaisena tilanahdusta huolimatta sovittaa Suomen vankiloihin.

Asia saattoi olla toinen esim. Turun ja Porin läänissä, siihen viittaa Suomenlinnassa tältä alueelta lähtöisin olleiden irtolaisvankien suuri määrä (vrt. s. 113–116). Ensinnäkään peltoviljelyalueella ei tarvittu tilapäistä työvoimaa runsaan torppari- ja muonamiesväestön vuoksi. Elämä sekä taloudellisessa että sosiaalisessa suhteessa tuntuu lännessä olleen kiinteämpää, juuri irtolaisuuden tapainen ilmiö herätti huomiota. Toisaalta on myös ajateltava Länsi- ja Etelä-Suomen väestökeskuksia. Alueella olivat satama- ja kauppa-kaupungit, jotka eittämättä vetivät kulkevaa väkeä puoleensa. Ne eivät kuitenkaan olleet suurkaupunkeja, joiden slummeihin irtolainen olisi voinut hävitä. Hyvin organisoidussa suomalaisessa 1800-luvun pikkukaupungissa sinne kuulumaton aines oli helppo tavoittaa. Kiinteällä peltoviljelyalueella taas nimismiehet saattoivat paremmin kuin kaskialueella valvoa ihmisten vaellusta.

Tukea käsitykselle, että läntinen ja pohjoinen Suomi suhtautui irtolaisuudesta epäilyihin ankarasti taikka että sinne oli todella eri syiden vuoksi alkanut kerääntyä runsaasti epäsosiaalista ainesta, antaa Oulun läänin kuvernöörin 1848 yleiseen työhön tuomitsemien määrä. Peräti 54 henkilöä 263 kuulustellusta tuomittiin joko kehruhuoneeseen (26) tai Kronoborgin työ- ja ojenuslaitokseen (28).¹⁵⁶ Määrä oli lähes 21 % kuulustelluista, ja ylitti selvästi kaikki edellä käsitellyt alueet ja vuodet. Tuomittujen osuus kuulustelluista oli Oulun läänissä noussut noin kaksinkertaiseksi, jos tulosta verrataan viittätoista taikka kahtakymmentäviittä vuotta aikaisempaan tulokseen.

On oikeastaan vaikea löytää asialle mitään muuta selitystä kuin se, että liikkuva väestöaines oli tullut entistä epäsosiaalisemmaksi, sillä ainakaan satunnaisuudet eivät asiaa selitä, sillä vuosien 1849 ja 1850 osalta tulokset ovat lähes samoja kuin vuoden 1848.¹⁵⁷ Viranomaisien koventunut linja ei ensisijaisesti vaikuttanut tulokseen. Kuulustelupöytäkirjojen perusteella saa pikemmin käsityksen, että Oulun lääninkin kuvernööri pyrki viimeiseen saakka välttämään työ- ja ojenuslaitokseen passittamista. Selvin osoitus on, että kuulustelluista yli kolmannen osan asiaa käsiteltiin kahdesti tai useammin, jotta tilanne selviäisi perinpohjin. Maaherra pyrki etsimään pidätetyille palveluspaikkaa.¹⁵⁸

Olosuhteiden huononemista Oulun läänissä kuvastaa myös se, että kuulustelluista naisista tuomittiin lähes kolmekymmentä (29) prosenttia kun sen sijaan miesten tuomitsemisprosentti oli mainittuna vuonna vain noin 16. Naisienkin laitokseen lähettämistä pyrittiin välttämään. Mutta palveluspaikat

näyttivät olleen hyvin lujassa.¹⁵⁹ Ja jos naisille piiian paikkoja oli tarjolla, ei Turun kehruhuoneesta palannut tai irtolaisuudesta pidätetty naisihminen suinkaan ollut etupäässä sillä listalla, josta palvelijat valittiin. Työttömyyden, ts. suojeluksettomuuden ja työlaitoksen yhdessä muodostamaan kierteeseen joutui moni nainen.

Kysymys näyttää ainakin Oulun läänissä todella olleen irtolaisongelman realisoitumisesta vuosisadan puolivälissä. Sitä ei aiheuttanut viranomaisten luulottelu, löyhin perustein tapahtunut pidättäminen tai työlaitokseen lähettäminen. Irtolaisiksi epäiltyjä näytään ainakin kuvernöörin virastossa tutkitun ja heidän probleemansa yritetyn ratkaista ensin muuta tietä käyttäen. Syyn ja seurauksen suhde oli siten, että laajeneva irtolaisina pidätettyjen joukko todennäköisesti sai viranomaiset koventamaan linjaa. Missään tapauksessa linjan koveneminen yksinomaan ei irtolaisina tuomittujen määrää lisännyt.

Se seikka, oliko irtolaisuudesta epäilty saanut työtä, oli selvinnyt jo ennen kuulustelua, koska se oli asiakirjoin osoitettavissa. Jos kuulusteltu oli hengille kirjoitettu johonkin taloon, asia oli hänen osaltaan selvä. Yleensä tällaisia tapauksia esiintyi silloin kun maaherran luokse oli manattu henkilöitä pitäjittäin. Kuitenkin heistä lähes jokainen pystyi osoittamaan, että he olivat joko piikoja, renkejä tai loisia. Toisen osan muodostivat sellaiset henkilöt, joiden pidättämiseen ei oikeastaan ollut muuta syytä kuin se, että heidän ammattaan, asemastaan tai aikeistaan ei tiedetty paikkakunnalla. Kerjäläiset yleensä kuuluivat tähän ryhmään. Samaan joukkoon kuuluivat suurimmaksi osaksi kolmanteen tuomioryhmään sijoitetut henkilöt. Tällainen ihminen saattoi olla kadottanut passinsa taikka passi oli hänen vieraalla maalla, lähinnä Pietarissa ollessaan, vanhentunut. Sen ryhmän, jonka tuomioksi merkittiin pääsee vapaaksi, muodostivat sattumalta pidätetyt, joskus mielenterveydeltään järkkyneet. He eivät pystyneet sanomaan itsestään mitään ja osa heistä oli joutunut ainakin oman väittämänsä mukaan väkivallan kohteeksi.

Toisen läänin maaherran luo lähetettyjen ryhmä oli yhtä sekalainen kuin oman läänin pidätetyt. Rikoksen vuoksi kotiseudulle lähetetyt ja siellä oikeuteen toimitettavat olivat varastaneet tai näpistelleet. Sen joukon, joka mahtuu otsikon ”asiasta otetaan tarkempi selko” alle, asioiden selvittely vaati pitkän ajan. Kirjeet lähtivät kuvernöörin kansliasta toiseen tai nimismiehille ja papeille. Todistuksia pyydettiin ja saatiin. Yleensä nämä lopulta joko vapautettiin tai vielä yleisemmin lähetettiin toisen läänin kuvernöörin luokse. Niiden tuomion jälkeen, jotka kuulustelujen päätyttyä saivat mennä kotiseudulle, lisättiin lähes aina ehto: varustaakseen siellä itsensä laillisella suojeluksella, yleensä kolmen viikon kuluessa. Tiukka tulkinta olisi edellyttänyt suojeluksettoman passittamista jo ensimmäistä kertaa tavattaessa työlaitokseen.

Mikkelin pitäjistä joutui työlaitokseen yksi, Heinolasta yksi ja Hirvensalmelta yksi. Mutta yhtään sellaista, joka oli merkitty henkikirjaan irtolaisena ei näistä pitäjistä tuomittu Viaporiin tai Lappeenrannan kehruhuoneeseen.¹⁶⁰ Kenttätasolla tapahtuva poliisivalvonta olikin ainoa tehokas keino irtolaisten kiinnisaamiseksi. Tämä osoittaa, että kansanomaisen käsitys irtolaisuuden ja irtolaisen luonteesta oli varsin oikea. Irtolaisen imagoon kuului liik-

kuvuus ja elämäntavoissa ilmenevä negatiivinen poikkeavuus, jos asiaa katsotaan järjestäytyneen yhteiskunnan asettaman normiston näkökulmasta.

Vuosien 1823 ja 1848 tuomioiden keskinäiset suhteet ajallisesta etäisyydestä huolimatta muistuttavat muutenkin melko lailla toisiaan. Kovin suurta eroa toisen läänin maaherran luo lähettämistä ei ollut, joskin vuonna 1848 oli näitä tapauksia enemmän kuin kaksikymmentäviisi vuotta aikaisemmin. Ns. ratkaisemattomia tapauksiakin, jolloin asiaa ei heti päätetty, oli melko lailla saman verran. Suuri ero näyttää olleen siinä, että kuulusteltu passitettiin kotipitäjänsä nimismiehen luo. Tämän oli laskettava asianomainen vapaaksi mutta samalla tähdennettävä, ja itse asiassa myös valvottava, että vapautettu hankki suojeluksen määräajassa, yleensä joko kahdessa tai kolmessa viikossa. Vuonna 1848 oli tällaisen tuomion saaneita peräti 14 % enemmän kuin kaksikymmentä vuotta aikaisemmin.

Sellaisia kuulusteltuja, jotka maaherra passitti kotiseudulle jotta seurakunta huolehtisi heistä, oli vuonna 1848 peräti 9.5 %. Vuonna 1823 tällaisia ei ainakaan nimellisesti ollut juuri ollenkaan. Kerjuu ei ollut loppunut. Usea työkyvytön, vanhus, fyysisesti tai psyykkisesti sairas, oli ottanut kerjuupussin olalleen ja suunnannut kulkunsa vieraisiin pitäjiin, joidenkin tavoitteena oli ollut vieras maa ja Venäjän Pietari. Niistä kuudestatoista kuulustellusta, jotka vuonna 1848 saivat mennä kotiseudulle, seitsemän eli lähes 5 %, oli maaherran tuomion mukaan sellaisia, joiden oli kotiseudulle mentyään ehdottomasti myös pysyttävä siellä. Sellaisten, jotka saivat mennä kotiseudulle ilman ehtoja, osuus kuulustelluista oli vuosina 1823 ja 1848 lähes sama (10.5 ja 11.0 %).

Entä se joukko, joka vuonna 1848 joutui vastaamaan irtolaisuudestaan työlaitoksessa, jotta elämäntapa parantuisi. Naisten osuus yleiseen työhön joutuneista ylitti nyt miesten. Heitä joutui sinne kuusi eli 60 %. Kun lukua verrataan kaksikymmentäviisi vuotta aikaisempaan viiteentoista ja puoleen prosenttiin, on ero melkoinen. Se tuntuu sitäkin yllättävämmältä, kun aikaisemmin on todettu naisten osuuden kuulusteltujen määrästä Mikkelin läänissä pienentyneen selvästi vuosien 1823 ja 1848 välillä. Heidän osuutensa kuulustelluista oli ollut vain vajaa 30 % ja miesten 70, joten suhteet olivat kääntyneet pääläelleen. Miesten osuuteen on kuitenkin lisättävä kaksi henkeä, jotka irtolaisuudesta tuomittuina joutuivat sotilaiksi, koska kysymys oli täsmälleen samasta asiasta. Tällöin 1848 puolet tuomituista oli naisia ja puolet miehiä.¹⁶¹

Jonkinlaisena karkeana yleistyksenä voidaan todeta, että Kymenkartanon ja Mikkelin läänien kansliakuulustelujen perusteella vuosina 1823, 1833 ja 1848 vain noin kymmenesosa pidätetyistä tuomittiin yleiseen työhön, 10–20 % lähetettiin toisen läänin maaherran tarkempaan tutkimukseen ja noin 60–70 % – vuodesta riippuen – passitettiin kotiseudulle, toisin sanoen heidät todettiin sellaisiksi, joita ei voi pitää irtolaisina.

Myös Oulun läänin kansliakuulustelujen perusteella ennen 1840-lukua suoritettu laskelma tukee edellä hahmoteltua käsitystä. Vähän yli kuusikymmentä prosenttia kansliakuulusteluissa 1833 olleista laskettiin kotiseudulle päästettäväksi vapaaksi. Vapauttamiseen liittyi samanlaisia ehtoja kuin Mikkelin ja Kymenkartanon läänissä. Työkykyisten oli varmistettava suojelus ja

elinkeino , seurakunnan oli huolehdittava hulluista ja vaivaisista, jotka eivät itse siihen pystyneet tai joilla ei ollut omaisia. Lähes 14 % lähetettiin toisen läänin maaherran luo ja vähän toistakymmentä prosenttia joutui yleiseen työhön tai sotaväkeen. Kaiken kaikkiaan tulokset, jos mahdollisia sattumanvaraisuuksia ei oteta huomioon, ovat niin yhdenmukaisia, että niiden perusteella voidaan päätellä Suomen viranomaisten noudattaneen melko yhdensuuntaista ja johdonmukaista linjaa kontrolloidessaan irtolaisuutta ja siihen liittyneitä ilmiöitä Suomessa 1800-luvun alkupuoliskolla.

Kymenkartanon/Mikkelin ja Oulun läänin kansliakuulustelut 1823 ja 1833 sekä 1848

Lääni	Kuulusteluja			Kuulustelluista työ- ja ojenuslaitoksiin (%)			Kuulustelluista kotoisuudelleen (%)			Kuulustelluista toiseen läänin (%)		
	1823	1833	1848	1823	1833	1848	1823	1833	1848	1823	1833	1848
Kymenk.												
Mikkeli	192	75	145	7.5	9.0	8.5	68.0	59.5	69.5	11.5	26.5	14.0
Oulu	115	196	263	10.0	11.0	21.0	52.5	60.5	56.5	15.0	14.0	7.5

6.4.2. Työlaitokseen tuomittuja

Yleistäen voidaan sanoa, että irtolaisuudesta yleiseen työhön 1823 ja 1848 tuomituilla oli takanaan levoton elämä, jota havainnollistetaan tässä esimerkiksi tapauksilla. Lasse Mikaelinpoika, joka tammikuussa 1823 tuomittiin Viaporiin, oli entinen sotilas kirjavine vaiheineen.¹⁶² Jo aiemmin mainittu Maria F. puolestaan oli tehnyt Joutsassa murron edellisenä vuonna sekä kärsinyt siitä raippa- ja kirkkorangaistuksen. Tämän jälkeen hänet oli huonomaineisena ja irtolaisena lähetetty maaherran luo. Maria oli kotoisin Hirvensalmelta, jossa hän oli ollut palvelijana lukkarin luona. Maria oli iältään vähän yli kaksikymmenvuotias. Maaherra tuomitsi hänet vuodeksi Lappeenrannan kehruuhuoneeseen.¹⁶³ Renki Fredrik Pettersson oli ollut pahantapainen, minkä vuoksi hänen isäntänsä oli antanut asian viranomaisten haltuun. Fredrik tuomittiin vuodeksi Viaporiin.¹⁶⁴ Irtolaiseksi kutsuttiin Johan L. -nimistä miestä jo kuulusteluun tullessa. Asia ei siellä muuksi muuttunut ja Johan passitettiin puoleksi vuodeksi Viaporiin.¹⁶⁵ Anna Maria L., jota oli rangaistu varkaudesta, oli vailla palveluspaikkaa. Hänet oli lähetetty maaherran luokse irtolaisena. Lisäksi tiedettiin, että hän oli pahamaineinen. Tuomiona ei voinut olla muu kuin passitus Lappeenrannan kehruuhuoneeseen.¹⁶⁶

Yleensä jo kuulustelupöytäkirjan alussa ollut kuulusteltavan aseman määrittely ennakoitiin tuomioita. Jos armollinen maaherra kuulusteli suojeluksettomaa ja ympärikuljeksivaa miestä tai naista, jonka ammattia ei sen paremmin pystytty täsmentämään, tarvittiin melko hyvät perustelut, ettei asianomainen joutunut yleiseen työhön. Jos lisäksi jonkun pitäjän sielunpaimen todisti, että kyseinen henkilö oli viettänyt siveetöntä ja pahamaineista elämää, oli Viapori tai kehruuhuone lähellä. Niinpä suojaton ristiinalainen Johan, joka itsekin 26.6.1823 myönsi olleensa suojaton edellisen vuoden syksystä saakka ja joka

papin ja nimismiehen todistusten mukaan oli viettänyt huonoa elämää, sai passituksen puoleksi vuodeksi Viaporiin.¹⁶⁷ Nimismiehen lausunto painoi asiassa. Kun irtolaismies Anders Mattson S:stä, joka tosin jo aiemmin oli saanut rötöksistään raipparangaistuksia, Orimattilan nimismies oli sitä mieltä, että S:ää voisi kohdella irtolaisena, lähetti kuvernööri hänet puoleksi vuodeksi Viaporiin.¹⁶⁸ Yleensä nimismiehet tiesivät mitä puhuivat. Heidän pahamaineiseksi nimeämänsä henkilö pystyttiin myös sellaiseksi osoittamaan.

Jonkinlaista irtolaisen ääri- ja ”ihannetyyppiä”, henkilöä, jossa yhdistyi sekä suojeluksettomuus että pikkurikollisuus, edusti Anders P., joka oli maaherran kuulustelussa 11. ja 21.4.1823.¹⁶⁹ P. oli kotoisin Juvalta. Jo vuoden 1819 syyskäräjillä hänet oli tuomittu murtovarkaudesta ja rangaistu kahdeksallatoista parilla raippoja ja julkisella kirkkorangaistuksella sekä suojeluksettomana henkilönä lähetetty yleiseen työhön Viaporin linnoitukseen. Sieltä hänet, tehdyn anomuksen perusteella, oli vapautettu syksyllä 1821. Hän oli ollut renkinä lankonsa Jaakko L:n luona. Muutaman viikon oleskelun jälkeen hän oli muuttanut L:n talosta, joka oli Mikkelin pitäjän Asilan kylässä, Juvalle. Jonkin ajan kuluttua muutosta hän oli markkinoilla ollessaan varastanut, jonka seurauksena hänet oli tuomittu 25 parin raipparangaistukseen ja kärsimään julkinen kirkkorangaistus. Tämän jälkeen P. olikin passitettu Kymenkartanon maaherran luokse odottamaan tämän mahdollista rangaistusta,¹⁷⁰ kuten Mikkelin pitäjän nimismiehen antama todistus osoitti. Tuomiokunnasta saadun todistuksen mukaan varkaus oli taskuvarkaus. P. oli vienyt talonpojan poika Daniel P:ltä rahaa. Rikoksen rangaistuksen molemmat osat (raipparangaistus 25 paria, kolme lyöntiä parilta ja kirkkorangaistus) hän oli suorittanut 5. ja 6.4.1823.¹⁷¹ P:n kohtaloa eivät kuitenkaan ratkaisseet hänen tekemänsä varkaudet, vaikka hän epäilemättä niiden aiheuttamia korvauksia suorittaakseen olisi joutunut Viaporiin. Mutta se, että hän saatujen tietojen mukaan oli esiintynyt väkivaltaisesti ja pahantapaisesti ja ettei esim. eräs hänen isännistään suostunut enää ottamaan häntä palvelukseensa, sai maaherran tuomitsemaan epämääräiseksi ajaksi Viaporiin yleiseen työhön.¹⁷²

Vuonna 1848 tuomituttujen joukko ei suinkaan muodostunut – kuten ei 25 vuotta aikaisemmin tai yleensääkään – mistään satunnaisesti liikkeelle lähteneistä ja vaellusvietin vaivaamista henkilöistä. Puolet tuomituista oli sellaisia, jotka jo aikaisemmin olivat tutustuneet yleiseen työhön joko kehruhuoneessa taikka työ- ja ojennuslaitoksessa. Naisista peräti neljä eli lähes 67 % oli viettänyt Lappeenrannan kehruhuoneessa vuoden (1) tai puoli vuotta (3). Miehistä tällaisen elämänvaiheen oli käynyt läpi vain yksi, ja tarkkaan ottaen hänkään ei ollut oleskellut Viaporissa irtolaisuudesta vaan oli suorittanut kahden vuoden linnatuomion varkaudesta. Kovin viattomalta ei tunnu sekään joukko tuomituista, joka ei jo ennen ollut tutustunut vankilaan tai ojennuslaitokseen. Nämä olivat joko syyllistyneet pienempiin rikoksiin, yksi alle viisitoistavuotias tosin kahteen varkauteen mutta hänet oli alaikäisyyden vuoksi jätetty tuomitsematta, tai ainakin he olivat olleet kuvernöörin kuulustelussa yksi tai kaksi kertaa. Tuolloin heille oli annettu varoitus hankkia määrääjassa itselleen suojelus ja elinkeino sekä lopettaa kuljeksiminen. Neljä tuomituista oli Mikkelin pitäjistä, kaksi Kerimäeltä ja Mäntyharjulta, yksi Juvalta, Hei-

nolasta, Ristiinasta ja Rantasalmelta.

Viisitoista vuotta juuri täyttänyt henkilö oli loisen poika Mikael R. Ristiinasta. Hänet oli tavattu kaksi kertaa varkaudesta ja kolmannen kerran murrosta. Nimismies oli sitä mieltä, että maaherran tuli Mikaelin kanssa menetellä sillä tavoin kuin hänen rötöksensä ja yleisesti tunnettu huono käytöksensä antoi aihetta. Kysyttäessä asiaa Mikaelilta itseltään hän kertoi, ettei hänellä sillä kertaa ollut kotiseudullaan laillista suojelua eikä elinkeinoa. Koska hän oli viisitoistavuotias ja myönsi olevansa suojelukseton ja koska hän oli ollut käytökseltään pahantapainen, kuvernööri katsoi oikeutetuksi tuomita hänet elämänsä parannukseksi yleiseen työhön puoleksi vuodeksi Kronoborgin ojenuslaitoksessa.¹⁷³

Iältään, joskaan ei aivan maineeltaan, varttuneempi tekijä oli Mikael P-son K. Mäntyharjulta. Hänet oli otettu kiinni Jämsässä. Sinne miehen veri näyttää vetäneen useinkin, koska hänet oli jo saman vuoden helmikuussa pidätetty siellä ja lähetetty Mikkeliin kuulusteluun. Hänet oli laskettu vapaaksi, mutta toukokuussa K. oli jälleen suunnannut vaelluksensa Jämsään, omien sanojensa mukaan noutamaan sinne edellisellä kerralla jääneitä työkaluja. Syy ei kelvannut maaherralle, eikä K:ta pelastanut myöskään hänen pyyntönsä päästä vastuusta hankkia suojelus sen vuoksi, että hänen oikea kätensä oli kelvoton työhön. Maaherra katsoi, ettei vamma estänyt hankkimasta laillista suojelua ja työpaikkaa. Ja koska K. ei ollut ottanut varteen edellisessä kuulustelussa annettua varoitusta, kuvernööri tuomitsi hänet Kronoborgin ojenuslaitokseen yleiseen työhön vähintään puoleksi vuodeksi.

Kerimäen nimismies R.V. Olsoni oli omasta pitäjästään passittanut kuvernöörin lähempään tutkimukseen suojeluksettoman naisen Maria B:n ja ilmoittanut, että Maria, sen jälkeen kun hänet oli Viipurissa otettu kiinni kulkijaksivana henkilönä ja lähetetty Mikkelin lääninvankilaan edellisen vuoden joulukuun puolivälissä, oli joutunut kansliakuulusteluun, josta hänet oli pasitettu kotiseudulleen. Marialle oli tähdennetty, että hänen oli kahdessa viikossa hankittava itselleen laillinen suojelus. Tästä huolimatta Maria oli jatkanut kiertelevää elämää. Marialta itseltään asiaa kysyttäessä hän ei osannut sanoa mitään muuta kuin sen, että hän oli kysellyt työtä ja yrittänyt hankkia laillista suojelusta itselleen, mutta ei ollut siinä onnistunut. Selitys ei kuitenkaan riittänyt, vaan viitaten juuri edellisen vuoden joulukuussa annettuun varoitukseen Mikkelin läänin kuvernööri tuomitsi Marian puoleksi vuodeksi Lappeenrannan kehruhuoneeseen.¹⁷⁴ Samaa elämänkaavaa oli seurannut Anna Kristiina P. Mikkelistä, joka oli pidätetty Ruotsinsalmessa. Hän ei voinut antaa mitään selitystä siellä oleskeluunsa. Annaakin oli varoitettu kun hänet oli edellisen vuoden lokakuussa pidätetty. Kun Anna Kristiina lisäksi oli tunnettu huonosta elämästä, oli seurauksena puolen vuoden kehruhuonetuomio.¹⁷⁵

Ojenuslaitokseen oli aikaisemmin tutustunut jo titteliltäänkin suojelukseton kulkijamies Erik M. Mikkelin pitäjältä. Nimismiehen muistion mukaan M., vaikka häntä oli varoitettu ottamaan laillinen suojelus ja palveluspaikka, ei ollut sitä tehnyt vaan oli jatkanut kiertelevää elämää ja suorittanut pieniä varkauksia, joita kuitenkaan ei ollut pystytty näyttämään toteen. M:n lähtökohta kuulustelussa oli huono, vaikka varkauksia ei ollut todistettu. Epäily

leimasi hänet tiettyyn ihmistyyppiin kuuluvaksi. Kuulustelussa selvisi, että Erik oli 12.8.1845 tuomittu irtolaisuudesta puoleksi vuodeksi yleiseen työhön. Ja koska hän ei ollut maaherran mielestä ottanut ojennuksesta varteen läänin ylin viranomainen katsoi aiheelliseksi tuomita kiertelevän elämän viettoja jatkaneen M:n vuodeksi yleiseen työhön.¹⁷⁶ Rangaistuksen pitenemisen uskottiin tehokkaammin parantavan elämäntavan. Täysin samanlainen oli kerimäkeläisen Helena K:n tapaus. Helena oli aikaisemmin viettänyt puoli vuotta Lappeenrannan kehruhuoneessa, mutta jatkanut vanhaa elämäntapaansa kuulustelussa annetusta varoituksesta huolimatta. Hän sai hakea aineksia ”uuteen puhtaampaan ja parempaan elämään” oleskelemalla vuoden Lappeenrannan kehruhuoneessa.¹⁷⁷

On ilmeistä, että – kuten ymmärrettävää onkin – sellaista henkilöä, joka jo aikaisemmin oli tuomittu irtolaisuudesta, ja joka tavattiin viettämässä kiertelevää elämää vailla suojelua, ei ojennuslaitokseen joutumiselta pelastanut juuri mikään. Mikkelin pitäjistä oli kotoisin Viipurin läänissä kiinni otettu Katariina H., joka oli aiemmin tuomittu puoleksi vuodeksi Lappeenrannan kehruhuoneeseen ja joka sanoi matkustaneensa Viipurin läänin ottaakseen äitinsä kuoleman jälkeen vastaan perinnön. Kun Katariina ei voinut näyttää väitettään toteen, kuvernööri tuomitsi hänet kehruhuoneeseen. Mutta ilmeistä on, että väite, ainakin teoreettinen syy matkustelemiseen, vaikutti siihen, että tuomioksi tuli vain puoli vuotta,¹⁷⁸ vaikka kyse oli tavallaan ”rikoksen” uusimisesta, toisen kerran irtolaisuudesta tuomitsemisesta, jolloin tavalinen rangaistus oli vuosi kehruhuonetta. Saihan peräti kahden vuoden tuomion toiskertaisesta irtolaisuudesta 1840 Lappeenrannan kehruhuoneeseen – tosin jo silloin vuodeksi – tuomittu Ulriika L., vaikka hän esitti syyksi sen, että oli tullut kaupunkiin tuomaan lasarettiin 13-vuotiasta tyttärtään, jossa siten osoittautui olevan parantumaton sukupuolitauti. Tapaus lienee sääliävimpiä näiden sääliäviiden ihmisten kohtaloissa. Siihen sisältyi aimo annos traagista äidinrakkautta, sillä Ulriika ei puolustautunut kuulustelussa millään tavoin. Hän pyysi ainoastaan saada – minne hänet lähetettäisiinkin – pitää tyttärensä mukanaan, mitä hänelle ei suotu. Tytär työnnettiin loppujen lopuksi parantumattomana sairaana Ulriikan kotiseurakunnan Rantasalmen huoleksi.¹⁷⁹

Entinen kehruhuoneelainen oli myös ympärikuljeksiva irtolaisnainen Anna Kreetta S. Mikkelin pitäjistä. Hänet oli läänin kuvernööri tuominnut edellisen vuoden maaliskuussa irtolaisuudesta puoleksi vuodeksi Lappeenrannan kehruhuoneeseen. Kun S. kehruhuonetuomion jälkeen oli lähetetty lääninkansliaan 14.10.1848 oli häntä kehoitettu hankkimaan laillinen suojelus kahdessa viikossa. Anna Kreetta itse selitti, että hänen veljensä Anders S. oli ottanut hänet palvelukseen ja kirjoittanut hengille Mikkelin Parantalan kylään. Veljensä luvalla Anna Kreetta oli palvellut edellisenä keväänä kolme kuukautta erään Mikkelin kauppiaan luona ja oman ilmoituksensa mukaan tullut kaupunkiin työasioissa. Anna Kreetta anoi edelliseen vedoten vapauttamista. Kruununvankilan vahtimestari esitti tämän jälkeen Mikkelin pitäjän nimismiehen antamiin tietoihin vedoten, että Anna Kreetta kyllä oli henkikirjaan merkitty veljensä torppari Anders S:n nimiin, mutta että Anna Kreetta ei ollut

pysynyt työpaikassaan vaan oli milloin pitempiä milloin lyhempiä jaksoja oleskellut kaupungissa. Tämän vuoksi nimismies vaati S:n tuomitsemisesta kehruuhuoneeseen.

Kuvernööri lykkäsi käsittelyn saadakseen asiasta tarkemman selon. Tarvittiin sekä Mikkelin nimismiehen että kuulusteltavan veljen todistus. Paikalle saapunut Anders S. kertoi saman, minkä vankilan vahtimestari oli edellisellä kerralla tuonut esiin. Hän oli antanut kirjoittaa sisarensa omalle osalleen henkikirjaan, mutta tämä oli luvatta lähtenyt palveluspaikastaan ja oleskellut useaan otteeseen kaupungissa, minkä vuoksi Anders oli ollut pakotettu ilmoittamaan asian Mikkelin pitäjän nimismiehelle. Esitetty mielipide ja tehty teko sitäkin enemmän osoittavat, että kontrolli, siis myös muiden viranomaisten taholta tullut, oli voimakas. Olihan kyseessä sukulaisuussuhde, jonka perusteella helposti olisi ilmoittamisvelvollisuus voitu lyödä laimin. Sanktiot ilmoittamatta jättämisestä olivat kuitenkin niin uhkaavat, että kansalainen pyrki tekemään vähimmäisvelvollisuutensa. Anders S. ilmoitti, ettei hän enää ollut halukas ottamaan sisartaan luokseen. Tämä oletettavasti ratkaisi asian. Vaikka Anna Kreetta, joka ei voinut kiistää esitettyjä syytöksiä, toisti pyyntönsä päästä vapaaksi, kuvernööri tuomitsi hänet Lappeenrannan kehruuhuoneeseen vuodeksi taikka niin kauaksi kun hän olisi parantanut tapansa ja hankkinut itselleen työpaikan ja suojelun.¹⁸⁰

Juridiikkaan perehtymättömän on hyvin vaikea puuttua sellaiseen asiaan kuin pidätetyn oikeusturvaan. Mutta maallikkokin voi todeta, että irtolaisen oikeusturvan alhaisuutta ei pidä liioitella. Jo aikaisemmin on todettu kehruuhuoneeseen ja ojennuslaitokseen lähettämisen olleen ainakin Kymenkartanon ja Mikkelin lääneissä äärimmäinen vaihtoehto, jota käytettiin harvoin. Toisaalta taas irtolaisena pidettyjä näytetään kohdellun melko puolueettomasti riippumatta siitä, oliko heillä takanaan rikoksia vai ei. Tietysti huono elämäntapa ja pikku rötökset olivat oleellinen osa irtolaisuuden olemuksesta, siis siitä, josta tuomittiin, mutta sovitettu rikos asetti – siltä ainakin näyttää – tekijänsä samalle lähtöviivalle kuin muutkin irtolaisuudesta pidätetyt. Heino-lasta kotoisin olleen, Viipurin läänissä kiinni otetun passittoman kulkijan Isak E:n tuomio on tässä suhteessa kuvaava.

Isak oli nimittäin tuomittu varkaudesta kahdeksi vuodeksi Viaporiin, ja kun hän oli sieltä 10.3.1846 vapautunut, oli hänelle tehty selväksi, että hänen oli hankittava työpaikka ja laillinen suojelus kahdessa viikossa. Isak oli tämän jälkeen passitettu kotiseudulleen. Vuoden 1847 lopulla hänet oli tavattu kulkemasta ja pidätetty Vaasan läänissä, josta hänet oli passitettu Mikkelin maaherran luo. Kuulustelussa oli selvinnyt, että Isakilta puuttui suojelus. Tällöin häntä oli äärimmäisen ankarasti varoitettu kiertelevästä elämästä ja tehty jälleen selväksi, että hänen oli hankittava laillinen suojelu kahdessa viikossa. Isak oli päästetty kotiseudulleen. Hänen oli myönnettävä, ettei viimeksi tapahtuneen kuulustelun jälkeen ollut onnistunut hankkimaan itselleen laillista suojelua. Isak lisäsi kuitenkin, että hän oli ollut aikeissa mennä, kun hänet Savitaipaleella oli pidätetty, Saimaan kanavatöihin, mutta että hän oli sairastunut. Isak anoi päästä kotiseudulleen. Pyyntöön ei kuitenkaan suostuttu. Kuvernööri, viitaten esiin tulleisiin seikkoihin ja Keisarillisen Majesteetin Ar-

molliseen reskriptiin, joka oli annettu 6.3.1848, tuomitsi hänet Kronoborgin ojennuslaitokseen puoleksi vuodeksi tai niin kauaksi kun hän olisi saanut hankituksi itselleen laillisen suojelun.¹⁸¹

Sotilaaksi joutui vuonna 1848 Mikkelin läänistä kaksi miestä. Sigfrid Thomasson P. oli kotoisin Mäntyharjulta. Thomasson oli renki, joka oli ottanut rengin paikan erään talonpojan luota. Sunnuntaina kesäkuun puolivälissä hän oli lähtenyt palveluspaikastaan ja mennyt Hirvensalmelle. Kyseinen talonpoika oli Mäntyharjun nimismiehen todistuksen mukaan ilmoittanut, että hän ei enää ota Sigfridiä palvelukseensa. Kuulusteltaessa kertoi P., että hän kyllä olisi ottanut palveluspaikan, mutta että kyseinen talonpoika, Thomas Sigfridsson V., kaksi viikkoa ennen juhannusta, kun P:n jalka oli ollut kipeä, oli kahden todistajan läsnäollessa sanonut P:n irti eikä ollut antanut hänelle ruokaa. Juuri tämän vuoksi oli P. matkustanut Hirvensalmelle hankkimaan työtä itselleen. P. esitti myös todistuksen, jossa hänet luvattiin ottaa palvelukseen, mikäli hänet laskettaisiin vapaaksi ja vapautuisi edellisestä palveluspaikastaan.

Asian jatkokäsittely edellytti niiden todistajien, joiden P. väitti olleen paikalla kun hänet oli käsketty palveluspaikasta pois, lausunnon todenperäisyyden tutkimista. Jatkossa selvisi, ettei P:n jalka ollut ollut niin kipeä etteikö hän olisi voinut työskennellä eikä V. ollut käskenyt häntä pois työpaikasta. Mäntyharjun nimismies Broms vaati P:n tuomitsemista ojennuslaitokseen. Hän oli lähettänyt lääninkansliaan P:n mainetodistuksen, josta ilmeni että pidätetty oli syntynyt 7.2.1825 ja hänet oli tavattu 1844 näpistelystä. Kuulusteltava myönsi lähteneensä rengin paikalta syyttä. Kun P. oli nuori mies ja näytti terveeltä, annettiin vankilalääkäri Cajanderin tutkia, sopiko hän sotapalvelukseen. Lääkärinlausunto oli myönteinen. P. sai kuulla, että koska hän oli luvatta väistynyt palveluspaikastaan ja koska entinen isäntä ei suostunut ottamaan häntä takaisin, katsoi maaherra 15.5.1805 annetun palvelussäännön 8 § 8 art:n mukaan hänet irtolaiseksi ja 7.4.1802 annetun värväyssäännön 16 §:n mukaan tuomitsi hänet sotapalvelukseen kuudeksi vuodeksi Turun kaupungissa olevaan Suomen tarkka-ampujapataljoonaan.¹⁸²

Pietarin tien kulkijaksi, joskin toisessa merkityksessä mitä poliittisen historian tutkijat sillä ovat tarkoittaneet, voidaan nimetä toinen sotilaaksi tuomittu henkilö, ympärikuljeksiva passiton juvalainen Peter Sigfridsson V., joka kuulusteluprosessin kestäessä ilmoitti olevansa oikeastaan Peter I. Hänet oli otettu kiinni Pietarissa ja lähetetty Viipurin läänin kuvernöörin välityksellä Mikkelin kuvernöörin kuulusteluun. Kuulustelussa selvisi, että I. oli jo toukuussa 1846 pidätetty Pietarissa passittomana. Seuranneessa kansliakuulustelussa häntä oli ankarasti varoitettu koskaan vaeltamasta Pietariin ja kehotettu määrääjässä hankkimaan itselleen suojelun. I. oli lähetetty tämän jälkeen Juvalle, mutta vähän ajan kuluttua hän oli sieltä kulkenut jälleen Pietariin. Huh-tikuussa 1848 hänet oli otettu kiinni, lähetetty Mikkeliin, jossa varoitus oli uudistettu. Peter I. itse kertoi, ettei hän voinut saada työtä muualta kuin Pietarista, jonne hän oli toistuvasti matkustanut ja josta hänet nyt kolmatta kertaa oli passitettu kansliakuulusteluun. I:n tuomioksi tuli, että mikäli hän oli kelvollinen sotilaaksi, saisi hän sovittaa matkustelunsa kuudella vuodella sotapalvelusta Turussa Suomen tarkka-ampujapataljoonassa. Jos hän ei sopinut palve-

lukseen olisi hänet lähetettävä Kronoborgin ojennuslaitokseen puoleksi vuodeksi tai niin kauaksi kuin olisi parantanut tapansa ja hankkinut itselleen lailisen suojelun¹⁸³ Sotaväki otti loppujen lopuksi terveeksi havaitun juvalaisen.

Viitteet

6. IRTOLAISET HALLINTOVALLAN KOHTEENA (s. 60–99)

1. Hyvän yleiskatsauksen asiasta saa teoksesta the Community and the Criminal Law in early Modern Europe. The Social History of Crime in Western Europe since 1500. Ed. by Bruce Lenman, Geoffrey Parker. London 1980.
2. Vrt. Sundin 1982, s. 39.
3. Sundin 1980, s. 39–40; ks. Kirkkolaki 1686, Kapitel 19; vrt. Ylikangas 1976, s. 307.
4. Kyrkolagen 1686, Kapitel 9 § 5; Sundin 1980, s. 49; Halmesmaa 1976, s. 63.
5. Sundin 1980, s. 49.
6. Katso tästä esim. Aaltonen 1934, s. 232–233.
7. Aaltonen 1934, s. 235.
8. Aaltonen 1934, s. 249.
9. Oltermannihallinnosta Kallio 1982, s. 11.
10. Kallio 1982, s. 11.
11. Katso Jutikkala 1934/I, s. 301; Kuusanmäki 1966, s. 459; Kallio 1982, s. 35.
12. Kallio 1982, s. 147; vrt. myös alkupe-
räinen ohjesääntö, Modee 1749, s. 1845–1847.
13. Esimerkiksi Tornion kihlakunnan kyläasetus sekä Salon kihlakunnan ja Oulun ja Kajaanin kyläasetukset, Kallio 1982, s. 148.
14. Kallio 1982, s. 148. Perusteellisesti asiaa koski myös Ilmajoen toinen vuonna 1821 annettu kyläasetus.
15. Finlands Allmänna Författningar 1817–1820, s. 111–113.
16. Vrt. ed. s. ja Ylikangas s. 139–149.
17. Ks. Ylikangas 1976, s. 18–19.
18. Tästä katso esim. Luukko 1967, s. 269; myös Kerkkonen 1945, s. 222.
19. Katso esim. Kerkkonen 1945, s. 222–224.
20. Ohjeet Samling af de placater ... II, s. 32–45.
21. Ks. esim. Virtanen 1944, s. 245.
22. Ks. Ylikangas 1976, s. 222 viranomais-
ten heikkoudesta.
23. Samling af de i Storfurstendömet i Finland gällande och intill år 1855 utkomme Författningar ..., asetukset 17. 12.1816, s. 274; 21.2.1826, s. 289; 7.6. 1836, s. 361–362; Ståhlberg 1893, s. 18–22.
24. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, Kansliakuulustelupöytäkirjat 3A I 1823, Företeckning å de Personen, som wid 1823 Års Mantalskrifning i Savolax Öfredels Härad blifwit som försvarslöse antecknade 6.2.1823.
25. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, em. luettelo suojeluksettomista.
26. JYMA, Laukaan kihlakunnan henki-
kirjoittajan arkisto, Henkikirjat 1820–1825 (Bb6).
27. JYMA, Laukaan henkikirjoittajan ar-
kisto, Saarijärven henkikirja vuodelta 1823.
28. Ks. esim. JYMA, Laukaan kihlakun-
nan henkikirjoittajan arkisto, Lau-
kaan henkikirjat vuodelta 1826 (Bb7).
29. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, mainittu luettelo pöytäkirjojen jou-
kossa.
30. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, luettelo henkikirjaan 1823 merkityis-
tä Savon yliisen kihlakunnan irtolaisis-
ta.
31. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjojen mu-
kana ko. luettelot.
32. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823 ja niiden mukana ollut henkikirjanote.
33. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat, em. kuulustelupäivät vuonna 1823.
34. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat, maini-
tut kuulustelupäivät.
35. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823,

- ko. todistukset, numeroidut sivut 5–10, 13–14, 17–23.
36. MMA, mainitut virkatodistukset ja Savon yllisen kihlakunnan henkikirja vuodelle 1823.
  37. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, esim. sivut 9, 20 ja 21.
  38. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, ko. todistukset.
  39. MMA, ko. ptk:t, s. 19.
  40. Mainitut pöytäkirjat ja todistukset.
  41. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, Savon yllisen kihlakunnan luettelo.
  42. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, ko. todistukset, sivu 13.
  43. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, ko. todistukset, sivu 17.
  44. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, ko. todistus pöytäkirjoista, sivu 31.
  45. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, ko. todistus pöytäkirjoista, sivu 31.
  46. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, ko. todistus pöytäkirjoista, sivu 139.
  47. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823.
  48. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, ko. ptk:t.
  49. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823.
  50. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, ko. pöytäkirjat.
  51. Palvelusvuoden kestosta ja jaksottumisesta katso esim. Vilkuna 1968, s. 225–226.
  52. Näistä esimerkkejä kyseisissä pöytäkirjoissa.
  53. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1848; vrt. s. 66–69).
  54. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1848.
  55. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1833 ja 1834.
  56. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1848.
  57. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1833 ja 1834.
  58. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1848.
  59. OMA, Oulun lääninkanslia, pöytäkirjakonseptit 1823–24 (Protocolls Concepter vid Uleåborgs och Kajana Läns Landscancellie År 1823 Ca:2)
  60. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1833.
  61. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1833.
  62. Läänin väkiluvusta katso esim. Kilpi 1913, s. 219, taululiite 1.
  63. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1848.
  64. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1848.
  65. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1848.
  66. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823, kuulustelu 10.1.1823.
  67. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, ko. kuul.ptk:t 20.2.1823.
  68. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, k. kuul.ptk:t 2.4.1823.
  69. Ko. ptk:t 10.10.1823.
  70. Ko. ptk:t, ks. esim. Gustaf Ekmarkin ja vaimonsa Marian kuulustelu 28.2.1823.
  71. MMA, ko. kansliakuulustelupkt:t 1823, esim. 4.12. ja 6.11.1823.
  72. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1833 ja 1848.
  73. MMA, lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1833 ja 1834; OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipkt:t 1833 ja kuulustelupkt:t 1823.
  74. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 26.2. ja 9.9.1848.
  74. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 26.2. ja 9.9.1848.
  75. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupkt. 3.3.1848.
  76. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupkt. 17.3.1848.
  77. MMA, ko. kansliakuul.ptk. 26.2.1848 ja 1.11.1848.
  78. MMA, ko. kansliakuul.ptk:t 1823.
  79. Tästä esimerkkinä entinen sotilas Lasse Mikaelinpoika, MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 3.1.1823.
  80. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 17.5., 13.10. ja 23.10.1823.
  81. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1848; OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipkt:t 1833.
  82. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1823, esim. 12.5. ja 27.3.
  83. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 1848, ks. 30.6.
  84. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 22.1.1848.

85. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 10.4.1848.
86. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 19.9.1848.
87. MMA, Mikkelin lääninkanslia,, kansliakuul.ptk. 11. ja 15.11.1848.
88. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 30.6.1848.
89. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalptk:t 1833.
90. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 25.3.1823, mainittu todistus liitteenä, s. 141.
91. OMA, Oulun lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1823.
92. Tästä katso esim. Sihvo 1973, s. 77–79 ja Nygård 1980, s. 19.
93. Nygård 1980, s. 22–23.
94. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Kruununvankiloiden vankiluettelot, vuosi 1848, IV.
95. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Vankiluettelot vuodelta 1848, IV.
96. VA, SA, prokuraattorin toimituskunta, Vankiluettelot vuodelta 1848, IV.
97. Ks. esim. Engman 1983, s. 174–177.
98. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Vankiluettelot vuodelta 1848, IV.
99. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Vankiluettelot vuodelta 1848, IV, joulukuu, n:o 125.
100. Em. vankiluettelo, n:o 128, ks. myös n:ot 144 ja 145, jossa samanlainen tapaus.
101. OMA, Oulun lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1823.
102. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat, 23.5.1823, mainittu todistus liitteenä, sivu 141.
103. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 18.1, 23. ja 29.3., 19.4., 16.10 ja 24.11.1823.
104. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat, esim. yleisen työn miehen Erik A:n kuulustelu 11.8.1823.
105. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirja 29.8.1848.
106. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat, esim. 11. ja 17.3., 6., 10. ja 14.4., 11. ja 31.5., 22.6. sekä 29.8.1848.
107. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirja 14.10.1848.
108. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalptk:t 1823.
109. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 3.1.1823.
110. MMA, ko. kansliakuul.ptk:t 14.1.1823.
111. MMA, ko. kansliakuul.ptk:t 21.2.1823.
112. MMA, ko. kansliakuul.ptk:t 11.3.1823.
113. MMA, ko. kansliakuul.ptk:t 17.7.1823.
114. MMA, ko. kansliakuul.ptk:t 17.7.1823.
115. MMA, ko. kansliakuul.ptk:t 6.10.1823.
116. Kuulustelupkt:t 25.11.1823.
117. Kuulustelupkt:t 16.10, 25.11. ja 4.12.1823.
118. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t, esim. 15.1., 16.2., 17.7., 25.8., 6.10.
119. Ks. esim. ko. kuulustelupkt. 25.8.1848. Kyseessä mielenvikainen Otto A. Hartolasta. Kuvernööri kehotti nimismiestä tekemään isälle, torpparille, selväksi, että hän oli vastuussa pojastaan.
120. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 15.1., 16.2.1848.
121. Tästä esim. ko. kuul.ptk. 22.2.1848.
122. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1848.
123. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 17.4. ja 3. ja 5.5.1848.
124. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk.
125. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 2.9., 11.9. ja 12.9.1848.
126. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 24.2.1848.
127. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk. 18.7.1848.
128. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat 1823.
129. Sama lähteistö.
130. VA,SA, Vaasan läänin kuv:n kertomus 1833, KD 36/233 1834.
131. VA, SA, Vaasan läänin kuv:n kertomus 1837, KD 65/256 1838.
132. VA, SA, Vaasan läänin kuv:n kertomus 1839, KD 77/266 1840.
133. Saimaan kanavan rakentamisesta katso esim. Puramo 1952, s. 189–193 ja Pietarin vedosta Engman 1983, s. 105, 115, 136.
134. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1848.
135. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1833 ja 1834.
136. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1833.
137. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1834.
138. Vuoden 1833 tulokseen sisältyvät ainoastaan sellaiset tapaukset, joiden

- kotipaikka on voitu varmasti todeta. Memoriaalien käyttöä nimittäin vaikeuttaa se, että niihin ei useinkaan merkitty passittajaa, kuten varsinaisiin kansliakuulustelupöytäkirjoihin. Toisaalta memoriaaliin useimmin merkittiin pidätetyn kotipaikka.
139. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1833.
  140. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.pöytäkirjat: 1833 ja 1834.
  141. Tästä selän kääntämisestä Ruotsille ja siihen pyrkimisestä esim. Klinge 1982, s. 57–61. Tarkemmin Klinge 1980, s. 14–15, 18–20.
  142. Tiedot OMA, Oulun lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 1823 ja memoriaalipöytäkirjat: 1833.
  143. OMA, Oulun lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat, esim. 18.1. ja 28.2. 1823 (Ivan Petroff).
  144. OMA, Oulun lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat, esim. 22.4. ja 9.5. 1823 (Matti Mörk).
  145. Ks. Samling af de i Storfurstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar ..., s. 374.
  146. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.pöytäkirjat: 1848.
  147. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat: 1833.
  148. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat: 1833.
  149. Ks. Virtanen 1944, s. 48.
  150. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuul.pöytäkirjat: 1823.
  151. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.pöytäkirjat: 1848.
  152. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.pöytäkirjat: 1833 ja 1834.
  153. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuul.pöytäkirjat: 1833 ja 1834.
  154. OMA, Oulun lääninkanslia, kansliakuul.pöytäkirjat: 1823 ja memoriaalipöytäkirjat: 1833.
  155. Taussi – Sjöberg 1981, s. 80.
  156. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1848.
  157. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1848–1850.
  158. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1848.
  159. OMA, Oulun lääninkanslia, memoriaalipöytäkirjat 1848–1850.
  160. Tiedot MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 1823.
  161. Tiedot MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 1848.
  162. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 16.1.1823.
  163. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 16.1.1823.
  164. MMA, ko. kansliakuulustelupöytäkirjat: 24.1.1823.
  165. MMA, ko. kansliakuulustelupöytäkirjat: 3.3.1823.
  166. MMA, ko. kansliakuulustelupöytäkirjat: 9.5.1823.
  167. OMA, ko. kansliakuulustelupöytäkirjat: 26.6.1823.
  168. Katso ko. kansliakuulustelupöytäkirjat: 3.9.1823.
  169. MMA, ko. kansliakuulustelupöytäkirjat: 11. ja 21.4.1823.
  170. MMA, ko. kansliakuulustelupöytäkirjat: 1823, ko. todistus, s. 81.
  171. MMA, ko. kansliakuulustelupöytäkirjat: 1823, niiden mukana asianomaiset todistukset.
  172. Tiedot pöytäkirjasta 11.4.1823.
  173. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 22.1. ja 2.5.1848.
  174. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 7.2.1848.
  175. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 21.8.1848.
  176. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 23.2.1848.
  177. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 24.3.1848.
  178. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 24.7.1848.
  179. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 14. ja 15.11.1848.
  180. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 30. ja 31.10.1848.
  181. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 4.7.1848.
  182. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 30.8. ja 11. sekä 12.9.1848. Mainitut todistukset ovat kopioituna pöytäkirjaan.
  183. MMA, Mikkelin lääninkanslia, kansliakuulustelupöytäkirjat: 13.11.1848.

7. IRTOLAISET TYÖLAITOKSISSA

7.1. Suomen vankilaolot 1800-luvun alussa

7.1.1. Vankeinhoidon hallinto

Suomen yhdistäminen Venäjän valtakuntaan 1809 ei suurestikaan vaikuttanut vankeinhoidon periaatteisiin, sillä maan oikeuslaitosta ei yhdistetty Venäjän oikeuslaitokseen. Suomessa pysyi voimassa vuoden 1734 rikoslaki, joka oli vankeinhoitolaitoksen perusta, suhteellisen muuttumattomana, sillä vuoteen 1863 saakka perustuslainmukainen lainsäädäntötyö oli pysähdyksissä. Muutamat rikosoikeudelliset, säätynä kuulematta annetut asetukset eivät muuttaneet rangaistusjärjestelmän perusrakennetta.¹ Suomen sodan aikaiset murrosolot sen sijaan olivat merkityksekkäästi vaikuttaneet käytännön vankilaoloihin. Kun Viaporin linnoitus toukokuussa 1808 oli antautunut, alettiin sinne sijoittaa linnavankeja mutta myös yleiseen työhön määrättyjä irtolaisia. Osin ratkaisuun vaikutti linnoituksen työvoimantarve. Heinäkuussa 1808 Buxhoeviden määräsi, että Viaporiin oli siirrettävä Turun ja Hämeenlinnan vankiloista kaikki työvangit.² Suomen oman keskushallinnon järjestely autonomian alussa vaikutti yhtäältä koko vankilatoimen kehitykseen ja toisaalta irtolaiskysymykseen.

Suomen keskeisen hallintoviraston, hallituskonseljin, talousosaston ja täysistuntojen vaikutus oli suuri. Aluksi näiden välillä ei ollut täsmällistä työnjakoa, mutta vuonna 1820 määräsi senaattiksi muuttunut hallituskonselji, että kaikki senaattiin saapuneet vankien ylläpitoa, vaatetusta, lääkärinhoitoa, työntekoa ja työasioita koskevat selvitykset oli talousosaston käsiteltävä. Yleinen periaate ja myöhemmät ennakkotapaukset määräsivät, että kaikki tärkeät asiat oli täysistuntojen ratkaistavia.³ Talousosaston kansliatoimituskunta toimi vankeinhoidon käytännön hallinnon keskuselimenä. Senaatin oikeusosasto puolestaan valvoi rangaistusten lainmukaisuutta tarkastaen alioikeuksien sille lähettämiä työ- ja vankiluetteloita.⁴

Irtolaisasioiden kannalta oli oleellista, että maan korkeimmalla hallintovirkamiehellä, kenraalikuvernöörillä, oli hyvin suuri vaikutus vankeinhoitoasioissa. Hänen tuli valvoa vankiloiden toimintaa ja tarkastaa yleisvankiluetteloita. Luettelot toimitti hänelle prokuraattori hovioikeuksien kanneviskaalien neljännesvuosittain lähettämien luettelojen pohjalta. Kenraalikuvernöörin puolestaan oli lähetettävä luettelot tammikuun aikana hallitsijalle. Kenraalikuvernöörin tehtäviin kuului lisäksi poliisitoimen, köyhäinhoidon sekä irtolaisuuden ja kerjuun nimenomainen valvonta.⁵ Vankiloiden toiminnan valvominen kuului autonomian alussa myös prokuraattorille.⁶ Vuonna 1812 julkaistussa prokuraattorin johtosäännössä määrättiin hänet mm. tarkastamaan vankiloista prokuraattorin virastolle lähetetyt vankiluettelot.⁷

Tämän, vuonna 1812 annetun määräyksen seurauksena syntyi vankitutkimuksen kannalta keskeinen materiaali. Kruununvankiloista luettelot oli lähe-

tettävä hovioikeuksien kautta kuukausittain. Turun kehruhuoneessa säilytetystä vangeista lähetti läänin maaherra samoin joka kuukausi luettelon, mutta linnavankiloissa olevista vangeista antoi kenraalikuvernöörinkanslia luettelon puolivuositain. Kun Suomen hallintolaitokset oli 1812 siirretty Helsinkiin jäi prokuraattorin tarkastustoiminta Turun vankiloiden osalta vähäiseksi.⁸

7.1.2. Työlaitosjärjestelmän yleiset kehityspiirteet

Yleisten työlaitosten perustamiseksi tehtiin Keski-Euroopan valtioiden mallin mukaan yrityksiä Ruotsissa jo 1600-luvulla. Kyseessä olivat kehruu- ja kuritushuoneet, joihin ajateltiin sijoittaa maarikiertäjiä, kerjäläisiä ja muita pahantapaisia henkilöitä sekä myös varsinaisia rikollisia tekemään kruunun hyväksi työtä. Kyseisten laitosten perustaminen oli yhteydessä myös köyhäinhoidon järjestelyyn. Perustaminen tuotti alusta lähtien niin suuria hankaluuksia, ettei niillä irtolaishuollon kannalta ollut pysyviä vaikutuksia.⁹ Sen sijaan linnoituksissa järjestetyt yleiset kruununtyöt alkoivat merkitä yhä enemmän. Kuten edellä on todettu, palkollissäännössä määrättiin vuosipalvelusta karttavat henkilöt, kuten kerjäläiset ja maankulkijat, pantaviksi kruunun linnoihin töihin. Suomessa tämä määräys alkoi todella vaikuttaa 1700-luvun puolesta välistä kun Viaporin linnoitustyöt oli aloitettu ja kun linnan vankilan yhteyteen muodostettiin työlaitos. Irtolaisten kanssa linnoitustöissä pidettiin siis myös rangaistusvankeja.¹⁰ Naispuoliset irtolaisethan olivat pitkään sakkorangaistuksen alaisia, mutta vuoden 1723 palkollissääntö määräsi heidätkin yleisen työrangaistuksen alaisiksi. Vuodesta 1739 aloitti toimintansa Turun kehruhuone, joka oli irtolaisten säilytyspaikka.¹¹

Kustaa III:n aikana vapaammat käsitykset ihmisen oikeuksista ja lakien sekä rangaistusten tarkoituksesta ja luonteesta olivat päässeet valtaan Ruotsin valtakunnassa. Suuntaus jatkui Kustaa IV:n Adolfin aikana. Asiaan liittyi myös käytännöllinen näkökohta. Irtolaisten sijoittaminen sotaväkeen oli alkanut arveluttaa, sillä sinne olisi haluttu parempaa ainesta. Toisaalta ”irtolaisia” alkoi olla enemmän kuin sotaväkeen olisi tarvittu. Irtolaisten pitäminen samoissa vankiloissa rangaistusvankien kanssa johti myös kielteisiin seurauksiin. Irtolaisuuden torjumiseksi alettiin perustaa uusia työlaitoksia, joihin työttömät ja pahantapaiset henkilöt oli pantava tekemään työtä kruunun hyväksi.¹² Edellä esitetyllä helmikuun 27. 1804 annetulla asetuksella määrättiin perustettavaksi yleiset työlaitokset Karlskronan ja Viaporin linnoituksiin.¹³ Virtanen on arvellut vuoden 1804 irtolaissäännöksen vaikutuksen olleen yleisesti suotuisa. Sehän määräsi, ettei irtolaisia saanut päästää kosketuksiin rikoksentekeijöiden kanssa. Tämä määräys jäi kuitenkin olosuhteiden vuoksi täysin kuolleeksi kirjaimeksi.

Määräysten mukaan laitoksissa oli vallittava sotilaallinen kuri, irtolaiset oli ryhmitettävä komppanioiksi ja ankara työpakko oli toteutettava. Yleisen työn täyttönpanon muodot olivat ankarat. Irtolaisia käsiteltiin työlaitoksessa kuin rikollisia. Yleisessä työssä pitäminen saattoi lisäksi jatkua epämääräisiä aiko-

ja, jos asianomainen ei pystynyt hankkimaan itselleen työpaikkaa. Tämä vaikutti erityisesti työhön kykenemättömiin ja sellaisiin irtolaisiin, jotka olivat kotipaikkakunnallaan huonossa maineessa. Käytännössä taas miespuolisia irtolaisia varten oleva Viaporin työlaitos jäi 1800-luvun alkuvuosikymmeninä täysin rempalleen. Vankilassa vallitsi ahtausta ja tilojen puute. Myös työkohteiden löytäminen tuotti vaikeuksia. Vuoden 1830 paikkeilla Viaporissa oli noin 250 rangaistusvankia ja noin 350 irtolaista,¹⁴ mikä sekin osoittaa asioiden päällelleen kääntymistä. Olihan Viapori nimenomaan ns. linnavankila ja tarkoitettu rangaistusvangeille.¹⁵ Naisirtolaisia varten oli Turun kehruhuone edelleen käytössä ja 1820-luvun alussa järjestettiin kehruhuone Lappeenrantaan.¹⁶ Vuonna 1817 annetussa asetuksessa määrättiin jokaiseen lääniin perustettavaksi yleiset valtion työ- ja ojennuslaitokset yhteiskunnallisen huollon tarpeessa olevia henkilöitä varten. Vaikka tällaiset ajatukset jäivät lähinnä asetuksen tekstiin, ilmeisesti tämän määräyksen perustalta syntyivät useiden kaupunkien kunnalliset työlaitokset köyhäinhoidon tarkoituksiin.¹⁷ Vasta vuonna 1831 saatiin aikaan uusi miespuolisille irtolaisille tarkoitettu työlaitos Viipuriin, Pantsarlahteen. Tämän laitoksen perustamisen taustana, ajatushan syntyi jo 1810-luvulla, olivat paikalliset olosuhteet. Irtolaisten määrä Viipurin vankiloissa oli käynyt liian suureksi. Niiden säilyttäminen siellä tuli ylivoimaiseksi.¹⁸

Vankiloissamme vallinnut tilanahtaus yhtäältä ja lisääntyvä vankiluku toisaalta vaikuttivat jatkossakin irtolaisille tarkoitettujen laitosten kehittymiseen. Helmikuussa 1838 asetettu komitea, jonka tehtävänä oli tutkia, kuten edellä jo on esitetty, sekä voimassa olevaa irtolaislainsäädäntöä että erityisesti Viaporin työlaitokselle 1804 annetun ohjesäännön tarkoituksenmukaisuutta, piti varmimpana keinona ehkäistä irtolaisuutta yleisten työlaitosten perustamista ja suunnitteli sellaisia jokaiseen lääniin. Komitean mukaan naispuolisia irtolaisia varten olivat tarpeelliset säilytystilat jo olemassa.¹⁹

Tässä yhteydessä lienee tärkeätä huomata se, mitä komitea katsoi voivansa sanoa yleisiin töihin sijoitettavien lukumäärästä. Työvankipaikkojen tarpeen arvioimisen perustaksi komitea otti vuoden 1838 irtolaisvankimäärän, joka oli 507.²⁰ Vankien kokonaismäärä oli edellisenä vuonna eli 1837 ollut 3 200.²¹ Vaikka komitea ei esittänyt kukaan irtolaismäärän alueellista erilaisuutta koskevia lukuja, käy Suomen eri osien irtolaisvahvuus välillisesti ilmi siitä, miten paljon työlaitospaikkoja mikin alue Suomessa sen mielestä tarvitsi. Eri läänien työlaitoksissa tarvittiin paikkoja seuraavasti: Uudenmaan ja Hämeen läänissä 100 paikkaa, Turun ja Porin läänissä 120 paikkaa, Pohjanmaalla 80 paikkaa, Kuopion läänissä 60 paikkaa ja Mikkelin läänissä samoin 60 paikkaa.²²

Komitean ehdotukset uusien työlaitosten perustamisesta eivät toteutuneet. Uusia ojennuslaitoksia järjestettiin väliaikaisesti Kronoborgin linnoitukseen ja Turun linnaan. Kronoborgin linnoitukseen piti vuonna 1846 (19.10.) annetun keisarillisen kirjeen mukaan passittaa kaikki maan irtolaisuudesta tuomitut miehet Viipurin läänin irtolaisia lukuun ottamatta.²³ Naispuolisia irtolaisia varten toimivat laitokset Turussa ja Lappeenrannassa. Viipurin läänin osalta asia oli hoidettu jo vuonna 1831 perustetun Pantsarlahteen laitoksen järjestä-

misen yhteydessä.

Turun kehruhuoneen pahimmat puutteet olivat tilanahtaus ja veneeristä tautia sairastavien naisvankien suuri lukumäärä. Kehruuhuonejärjestelmää sinänsä ei autonomian ajan alussa asetettu edes kyseenalaiseksi. Jo 1811 hallituskonselji kielsi maaherroja vastedes lähettämästä kaatuvatautisia irtolaisnaisia kehruhuoneeseen ja määräsi sellaiset hoidettavaksi seurakuntien kustannuksella. Veneeristä tautia sairastavat irtolaisnaiset oli pantava suoraan lääninsairaaloihin. Kehruuhuoneeseen ei saanut passittaa vankeja ilman lääkärintodistusta. Jos sellainen joltakin vangilta puuttui, hänet oli lähetettävä passittajalle takaisin.²⁴ Kehruuhuoneessa vallitsevista oloista antaa vihjeen prokuraattorin sijaisen Stickhaeusin tarkastusmatkansa jälkeen antama lausunto, jonka mukaan laitoksen 118 hoidokista lähes puolet (54) oli sairaita. Useimmat sairaut potivat veneeristä tautia.²⁵ Tilakysymys ratkesi ainakin osittain vuonna 1816, jolloin keisari määräsi Lappeenrantaan perustettavaksi uuden kehruhuoneen.²⁶

Lappeenrannan kehruhuoneen synty kiertyy naisvankien sijoittamista koskevan ongelman ympärille. Se oli ajankohtainen koko 1800-luvun kaksi ensimmäistä vuosikymmentä. Tilanne oli Ruotsin vallan päättyessä ja autonomian ajan alussa sellainen, ettei naisvankien asema juurikaan poikennut miesvankien asemasta. Pyrkimyksenä oli ollut keskittää naispuoliset vangit vuonna 1739 perustettuun Turun kehruhuoneeseen. Mutta pyrkimys ei ollut täysin onnistunut.

Suomen vankiloihin 1819 sijoitetut naiset (joulukuu)²⁷

Sijoituspaikka	Määrä
Turun kruununvankila	15
Helsingin kruununvankila	11
Hämeenlinnan kruununvankila	14
Heinolan kruununvankila	9
Kuopion kruununvankila	17
Korsholman kruununvankila	51
Oulun kruununvankila	10
Kajaanin kruununvankila	1
Viipurin kruununvankila	7
Turun kehruhuone	88
Lappeenrannan kehruhuone	128

351

Lappeenrannan kehruhuoneen perustaminen oli ajoitettu nimenomaan helpottamaan Turun kehruhuoneessa vallinnutta vankipainetta. Lappeenrantaan oli lähetettävä kaikki Suomessa rikoksista tuomitut naiset sekä irtolaisnaiset Kymenkartanon eli Heinolan, Viipurin, Vaasan, Hämeen, Oulun sekä Kuopion lääneistä. Kehruuhuoneen perustamisesta oli Aleksanteri I antanut määräyksen jo vuonna 1816 mutta vasta kolme vuotta myöhemmin Lappeenrantaan sijoitettiin ensimmäiset naisvangit. Kehruuhuone sai 13.10.1818 väliaikaisen ja 1823 varsinaisen ohjesääntönsä.²⁸

Kehruuhuoneen perustamiseen vaikuttivat vankien hoitoon ja vankiloiden tilanahtauteen liittyvät seikat. Sijoituspaikan sen sijaan määräsi Lappeenrannassa ollut linnoitus, jonka rakennuksia voitiin käyttää hyväksi. Vankilarakennuksiksi valittiin kaksi kivikasarmia, jotka olivat verrattain uusia, sillä toinen rakennus oli valmistunut 1779 ja toinen vasta 1805. Kun huoneet 1817 luovutettiin vankilatarkoituksiin niihin katsottiin mahtuvan yhteensä 80 naisvankia.²⁹ Edellä mainitut luvut osoittavat kuitenkin, että säädetty määrä ylitettiin heti ensimmäisenä vuonna.³⁰

Kehruuhuoneen johdossa oli virkamiehistä muodostettu johtokunta. Johtokuntaan kuuluneen inspektorin tehtäviä olivat vankien vartiointi sekä kirjanpito, kanslian hoito ja töiden valvonta. Hän myös selosti johtokunnalle vankilan tilannetta. Pappi huolehti sielunhoidosta ja lääkäri terveydenhuollosta. Ensiksi mainitulle oli suunniteltu hyvin keskeinen asema vankeinhoitossa. Henkilökuntaan kuuluivat kudonnanopettajat sekä vartijat.³¹

Kun kehruuhuone oli työ- ja ojenuslaitos, suuri paino oli työssä. Naiset kehräsivät, kutoivat ja ompelivat vaatteita. Esim. ensimmäisenä vuonna hoidokit valmistivat kaikkien Suomen vankiloiden pito- ja makuuvaatteet. Myöhemmin valmistus jaettiin eri naisvankiloiden kesken. Suomen sairaalat hankkivat myös pito- ja makuuvaatteensa kehruuhuoneista 1800-luvun alkupuoliskolla. Pellavakangasta vietiin Lappeenrannan kehruuhuoneesta Pietariinkin. Työ kävi urakalla, jonka suoritettuaan naisväki saattoi tehdä työtä ansiokseen. Järjestelmä johti pian väärinkäytöksiin.³²

Varsin pian ilmeni, etteivät Lappeenrannan lisätilatkaan voineet tarjota kestäväää ratkaisua vankiloiden tilaongelmille. Uusia vankeja saapui 1820 65, 1821 49, 1822 67 ja 1823 51.³³ Tulokkaiden määrä ei näytä kovin suurelta, mutta kehruuhuoneessa istui entisiä vankeja, sekä lapsia, jotka seurasivat äitiensä vankilaan. Yhteensä viiden vuoden aikana 1819–1823 ehti Lappeenrannan kehruuhuoneessa sovittaa rikostaan 359 henkilöä.³⁴ Heitä tuli ympäri Suomea, kaukaisimmat länsirannikolta saakka. Ainoastaan Turun ja Hämeen läänin irtolaiset sovittivat rikoksiaan Turun kehruuhuoneessa. Vangit saapuivat vankikuljetuksella mukanaan lääninsä maaherran passitus, mistä selvisi tuomion syy ja aika, jonka nainen joutui kehruuhuoneessa viettämään.³⁵ Ylivoimaisesti suurin osa vangeista oli tuomittu irtolaisuudesta. Seuraavia rikoksia olivat lapsenmurha, sikiönlähdetys ja varkaus. Irtolaisten osuus koko vankien määrästä vaihteli vuosittain. Yhteistä kuitenkin oli, että heitä jokaisena vuonna oli eniten vankilassaolijoista.³⁶

Naisvankien sijoittelun perusta ei ollut vankilassaolon syy vaan kehruuhuoneeseen tuloaika. Uudet joutuivat luokkaan II ja käytöksensä perusteella heidät ajan kuluessa siirrettiin I-luokkaan. Menettely johti epäkohtiin. Samassa huoneessa asuivat murhaajat, varkaat ja irtolaiset. Voidaan olettaa, että tiedot rikoksen suorittamistavoista levisivät kokeneemmilta aloittelijoille. Ehkä kaikkein surkeinta oli lapsilla, jotka joko seurasivat äitiään vankilaan tai syntyivät siellä. Tällaisia tapauksia nimittäin sattui eikä sattuminen ollut suinkaan harvinaista Lappeenrannan enempää kuin Turunkaan kehruuhuoneessa. Vankiluetteloon merkittiin vangin jälkeen huomautus: synnytti poika- tai tytötlapsen silloin ja silloin.³⁷ Vankilaan tuloa raskaana ei voitu aina estää, vaik-

ka se kansliakuulusteluissa yleensä merkitsi sitä, että irtolaiseksi epäilty nainen sai palata kotiseudulle (vrt. s. 93). Jos lapsen äiti kuoli ennen rangaistusajan päättymistä ja jos lapsella ei ollut muita omaisia, hän jäi vankilaan 15-vuotiaaksi. Sen jälkeen hänen katsottiin voivan hankkia itse elantonsa. Asian kielteistä merkitystä lapsille ei tarvinne tähdentää. Se aines, joka muutenkin oli huonoimmassa asemassa yhteiskunnassa sai lähtöeväikseen kasvatuksen vankilaelämään.

Vankilan ulkoiset olosuhteet eivät olleet häävit. Kehruuhuone oli talvisin kylmä ja kostea. Se oli vanha kivikasarmi. Ohjesäännössä tosin sanottiin, ettei sinne saanut ottaa mielitautisia, kaatumatautisia eikä muuten sairaita.³⁸ Syntyneiden ja kuolleiden luetteloista käy ilmi, ettei varsinaista terveydenhoidollista katastrofia syntynyt, vaikka keuhkotauti, punakuume ja erilaiset rokot verottivatkin hoidokkeja.³⁹

7.2. Irtolaisvangit

7.2.1. Suomen vankiloiden vankimäärä 1800-luvun alussa

Irtolaisvankien luku ei toki kerro irtolaisten määrää, mutta sitä voidaan pitää jonkinlaisena mittarina irtolaisilmiön erään ulottuvuuden kehitykselle; miten voimakkaana yhteiskunnan kontrolli varsinaisten irtolaisten suhteen jatkui maaherran tuomion jälkeen; ts. mikä oli irtolaisten se määrä sekä myös laatu, joka joutui yhteiskunnan ankarimman kontrollin kohteeksi. Onkin niin, että irtolaisvankien määrä heijastelee yhtäältä koko maan irtolaisuuden laajuuden kehitystä mutta toisaalta myös irtolaisuutta kohtaan noudatetun kontrollin laatua ja tehoa.

Kruununvankiloissa oli vuoden 1809 aikana ollut vankeja yhteensä 1 197 ja 265 oli vangittu irtolaisuuden vuoksi. Eri vankilapaikkojen mukaan irtolaisvangit jakaantuivat: Turku 58, Hämeenlinna 110, Helsinki 8, Heinola 0, Kuopio 28, Korsholma 41, Oulu 20, Kajaani 0.⁴⁰ Jos verrataan irtolaisuudesta vankiloissa olleiden henkilöiden määrää muista rikoksista tuomittujen lukuun, osuus oli melkoinen. Varkausrikosten määrä (457) tosin ylitti irtolaisuuden, mutta Suomessa voimassaolleen irtolaislainsäädännön on täytynyt olla ankara, koska irtolaisuudesta istui noin 22 % vankien kokonaismäärästä. Vuonna 1814 (joulukuussa) eri rikoksista syytteessä olleiden tai muusta syytä vangittujen lukumäärä oli vain noin puolet vuoden 1809 lukumäärästä ja irtolaisuudesta vankilassa olleiden määrä oli vain noin kolmasosa vuoden 1809 määrästä (85). Kun tähän kruununvankiloissa olleiden määrään lisätään linnavankiloissa ja Turun kehruuhuoneessa olleet (yhteensä 369) päästään lähelle yhdeksää ja puoltasataa vankia. Irtolaisvankien luvuksi linnavankiloissa ja kehruuhuoneissa on merkitty 118, joten irtolaisvankien yhteismäärä nousee 203:een⁴¹ eli se jäi huomattavasti vuoden 1809 määrän alapuolelle. Vangeista oli naisia noin viidesosa.

Vankiluvusta ei voi tehdä rikollisuutta koskevia päätelmiä. Vangittuina pidettiin vain osa rikoksentekeijöistä, sillä ruumiin- ja häpeärangaistuksia käytettiin yhä paljon. Ainoastaan törkeimpiin rikoksiin syyllistyneet henkilöt yleensä vangittiin. Toisaalta vankilukuun vaikuttaa myös vankeusajan keskimääräinen pituus. Niinpä esimerkiksi häpeä- ja ruumiinrangaistusten valta-aikeihin pidettiin rikollisia vankiloissa yleensä vain sen ajan, minkä tutkimukset ja rangaistuksen toteuttaminen välttämättä vaativat. Vankilassaoloaika oli lyhyt. Tämän vuoksi samanaikaisesti vangittuna olleiden henkilöiden lukumäärä oli suhteellisesti pieni. Suhteet kääntyivät päinvastaisiksi silloin kun pitkäaikaiset vapausrangaistukset otettiin käyttöön ruumiin- ja kuolemanrangaistusten sijasta. Vankien lukumäärä nousi, vaikka rikollisuus ei sanottavasti lisääntynyt. Myös oikeudenkäyntiprosessin kesto vaikutti vankilukuun.⁴²

Vankiloissa joulukuun kuluessa säilytettiin 1809–1824 vankeja⁴³

Vuosi	Lm	Vuosi	Lm
1809	1 197	1817	1 234
1810	690	1818	1 255
1811	839	1819	1 470
1812	837	1820	1 395
1813	948	1821	1 450
1814	923	1822	1 619
1815	1 020	1823	1 648
1816	1 111	1824	1 636

Vuonna 1820 vangeista oli naisia noin 1/3–1/4, mikä suhdeluku oli melko korkea.

7.2.2. Irtolaisvankien kokonaismäärän arviointia

Vankiluetteloiden perusteella Viaporissa oli 1819 alussa 182 rikosvankia mutta peräti 280 irtolaista.⁴⁴ Asiaa koetettiin hoitaa tilapäisjärjestelyin, vanhoihin keinoihin, työhön kykenemättömiä siirrettiin Svartholmaan ja pienempiä rikollisia muihin vankiloihin, jotta heitä voitaisiin käyttää hyödylliseen työhön. Ryhdyttiin myös suunnittelemaan Viaporin työlaitoksen siirtämistä muualle.⁴⁵ Tätä suunnitelmaa laatimaan asetetun komitean ehdotus ansaitsee huomiota sen vuoksi, että se katsoi perustettavaksi ehdottamansa työlaitoksen vaativan 500 vankilapaikkaa. Pohjana arviolleen se käytti vuoden 1820 vankilukua. Se totesi maan linnoituksissa olevan sillä hetkellä 492 vankia, jos elinkautisvangit jätettiin ottamatta huomioon. Mainitusta vankimäärästä oli irtolaisia 335, tunnustusvankeja 35 ja varsinaisia linnanvankeja 122.⁴⁶

Lappeenrannan kehruhuoneen perustamistahan oli motivoitu Viipurin läänin runsaalla rikollisuudella koko maahan verraten, itäisten rajaseutujen takapajuisilla oloilla, rajan läheisyydellä, kansalaisuudeltaan sekalaisella väestöllä ja taloudellisesti heikoilla oloilla ja näistä aiheutuneilla sosiaalisilla on-

gelmillä. Vuosina 1819–1823 säilytettiin laitoksessa:⁴⁷

Vuosi	Vankeja yhteensä	Irtolaisia (%)
1819	128	44.5
1820	106	61.0
1821	108	61.0
1822	103	53.5
1823	114	35.5

Naisvankien lukumäärä oli tähän aikaan yleensäkin kasvamassa, sillä myös veneerisiä tauteja sairastavat henkilöt, joita vuoden 1815 asetuksen mukaan ei saanut passittaa kehruhuoneeseen, määrättiin 1819 annetulla kiertokirjeellä jälleen sijoitettaviksi sinne.⁴⁸

*Vankiloissa ja linnoituksissa olleet irtolaiset 1823.*⁴⁹

Sijoituspaikka	Irtolaisia
Kruununvankilat	
Turun	15 (21)
Hämeenlinnan	78 (74)
Helsingin	8 (2)
Heinolan (Mikkelin)	20 (10)
Viipurin	- (34)
Kuopion	19 (18)
Korsholman	13 (14)
Oulun	9 (10)
Kajaanin	-

Linnoitukset	
Suomenlinna	405

Työ- ja ojennuslaitokset	
Turun kehruhuone	52 (69)
Lappeenrannan kehruhuone	34 (29)
Turun ojennuslaitos	
Kronoborgin työ- ja ojennuslaitos	
Viipurin (Pantsarlahden) työ- ja ojennuslaitos	

Määrät laskettu tammi- ja joulukuun (suluissa) tilanteen mukaan.

1840-luvun osalta voidaan käyttää jo täsmällisempiä arvoja, vaikka tarkkaan irtolais määrän arviointiin vuosittain on mahdoton päästä. Prokuraattorin toimuskunnan arkistossa olevat prokuraattorin kertomukset, joissa on tarkkoja numerotietoja, alkavat jo edellisen vuosikymmenen lopusta. Vuodesta 1843 on näihin kertomuksiin liittyvät tilastotaulukot.

Irtolaisuudesta vankiloissa ja työlaitoksissa 1843–1853 olleet⁵⁰

Vankila	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1853
Lääninvankilat (yhteensä)	2164	1861	2011	2327	2352	2219	1933	1920	2777
Viapori									
- edelliseltä vuodelta	272	202	174	122	129	67	40	30	29
- tuli ko. vuonna	184	189	229	225	86	2	2	0	26
Viipurin läänin työ- ja ojennus- laitos (Pantsar- lahti)									
- edelliseltä vuodelta	35	32	52	37	65	59	68	4	59
- tuli ko. vuonna	44	72	53	84	75	73	52	97	122
Hämeenlinna – Kronoborg	447	425	455	271	319	226			
- edelliseltä vuodelta	-	-	-	-	-	-	198	241	394
tuli ko. vuonna	-	-	-	-	-	-	98	118	210
Svartholma	5	4	4	6	-	-	-	-	-
Turun linnan työ- ja ojennuslaitos	67	86	74	89	83	54			
- edelliseltä vuodelta	-	-	-	-	-	-	67	50	53
- tuli ko. vuonna	-	-	-	-	-	-	12	14	23
Lappeenrannan kehruhuone									
- edelliseltä vuodelta	51	56	72	57	65	85	62	53	47
- tuli ko. vuonna	55	66	53	94	109	57	51	40	138
Turun kehruhuone									
- edelliseltä vuodelta	131	145	130	132	121	150	130	101	120
- tuli ko. vuonna	137	121	106	120	137	110	81	97	167
Saimaan kanavalla	-	-	-	151	192	145	179	143	210

Kruununvankiloissa irtolaisia pyrittiin säilyttämään mahdollisimman vähän aikaa ja sijoittamaan heidät joko linnoituksiin tai työ- ja ojennuslaitoksiin. Tähän ei, huomautettakoon siitä heti, vaikuttanut pelkästään pyrkimys vankien oikeusturvan ylläpitämiseen vaan kärjistetyksi sanottuna se, että kruununvankiloita tarvittiin muiden rangaistujen ja tutkintovankien käyttöön. Siksi irtolaiset, joiden joukossa oli runsaasti työtä vieroksuva ja epäsosiaalista ainesta, mutta jotka kuitenkin eivät useinkaan olleet varsinaisia rikollisia, pyrittiin tunkemaan paikkoihin, joissa heidän ajateltiin jotakin hyödyttävänkin.

Irtolaisvankimäärän kokoon vaikuttivat samat tekijät kuin vankimäärän yleiseenkin kehitykseen. Lukumäärä vaihteli vuodenajan ja vuoden mukaan. Lukumäärään saattoi aivan yksinkertaisesti vaikuttaa se, miten paljon irtolaisia linnoituksiin, lähinnä Suomenlinnaan ja sitten työ- ja ojennuslaitoksiin, mahtui. Myös rangaistuksen kesto vaikutti siihen, että eri vuodenaikoina lukumäärä vaihteli. Kun irtolaisuudesta määrättiin yleensä puoli, kokonainen,

puolitoista tai kaksi vuotta työtä, saatettiin suuri joukko vapauttaa tai ottaa sisään samaan aikaan. Ja kun vankiluettelot, joiden perusteella irtolaisvankien määrät on laskettava, laadittiin määrääjain, voitiin ainakin teoriassa luettelo laatia juuri silloin, kun irtolaisten määrä oli poikkeuksellisen suuri tai poikkeuksellisen pieni.

Ongelmaa havainnollistaa vuoden 1848 tammikuussa Suomen linna- ja kruununvankiloissa olleiden irtolaisten määrä.⁵¹

Paikka	Oli kuukau- den alussa	Tuli kuukau- den kuluessa
Turun kruununvankila	40	35
Hämeenlinnan ”	6	13
Helsingin ”	18	25
Viipurin linnanvankila	19	48
Mikkelin kruununvankila	5	10
Kuopion ”	5	6
Korsholman ”	1	14
Oulun ”	16	11

Irtolaisvankien kiertoa osoittaa se, että esim. vuosina 1816–20 keskimäärin 50 % Viaporiin vuodessa tulleista oli ollut uusia irtolaisia. Mainittuna aikana Viaporiin tuli 128–171 irtolaisvankia vuosittain eli 11–14 irtolaista kuukausittain. Havainnollisemmin irtolaismäärän kuukausittaisen vaihtelun voi ilmaista toteamalla, että irtolaisvankimäärät nousivat jokaisena vuonna kevääseen, kesällä ne laskivat ja alkoivat jälleen kohota syksyllä. Suurimmillaan irtolaisvankimäärät olivat joulutammikuussa.⁵² Kun tuonnempänä on käytetty juuri vuoden lopun arvoja, ne painottavat kokonaismääriä jonkin verran keskiarvoja suuremmiksi. Virhe on kuitenkin jokaisen vuoden osalta samansuuntainen.

Irtolaismäärien vuodenaajanmukainen vaihtelu oli monen tekijän, lähinnä teknisen, summa. Mutta jos edes osa irtolaisista oli maaseudun työvoimareserviä, jota käytettiin kiireisinä aikoina, olivat muutokset selitettävissä maataloustöiden rytmillä, mihin jo kansliakuulustelujen yhteydessä viitattiin. Kesällä ja kesällä talot tarvitsivat lisätyövoimaa. Syksyllä sadonkorjuun jälkeen työvoiman tarve pieni. Palvelusvuoden päätyminen myöhäisyyksillä ajankohtaisti ainakin osan joutumisen suojeluksettomaksi ja sitä tietä mahdollisesti irtolaiseksi. Tätä selitystapaa jatkaen voidaan myös ajatella, että talonpojat antoivat omavaltaisen ”suojelelun” mahdollisille irtolaiskanditaateille talveksikin saadakseen työvoimaa seuraavaa kevättä varten kun taas maaherrat saattoivat talvella todeta tällaiset henkilöt suojeluksettomiksi ja tuomita heidät yleiseen työhön. Sen valossa, mitä edellä on kansliakuulustelujen perusteella annetuista tuomioista todettu, ei viimeksi mainittu vaihtoehto kuitenkaan esim. Savossa liene ollut kovin yleinen.

Erityyppisten vankiloiden irtolaismääriä kuvaavia lukuja ei voi laskea yhteen, koska esim. kruununvankilat olivat irtolaisille väliaikaisia säilytyspaikkoja. Irtolaiseksi epäilty odotti siellä kuvernöörin kuulustelua. Vasta tämän

jälkeen hänet joko passitettiin linnoitukseen, työ- ja ojennuslaitokseen, kehruhuoneeseen tai laskettiin vapaaksi. Tämän menettelyn vuoksi kruununvankiloiden ja linnoitusten sekä työ- ja ojennuslaitosten vankiluettelosta löytyvät samat henkilöt. Asiaa monimutkaistaa vielä sekin, että myös työlaitoksesta vapautunut passitettiin ensin läänin kruununvankilaan ja merkittiin näiden luetteloihin ja vasta sitten heidät laskettiin vapaaksi.⁵³ Lääninvankiloiden irtolaismäärä antaa käsityksen irtolaisina pidätettyjen kokonaismäärästä Suomessa.

Linnoituksessa ja työlaitoksissa työvelvollisuuttaan suorittavan irtolaisjoukon koko ja laatu on tarkasti analysoitavissa. Tämä ryhmä paljastaa irtolaisuuden keskeiset piirteet. Irtolaisuuden kannalta ei loppujen lopuksi ole keskeisin se joukko, joka todettiin ei-irtolaiseksi. Tärkeämpi on se osa, joka irtolaiseksi tuomittuna passitettiin yleiseen työhön. Ja tämän joukon analysointi voi koko maan osalta tapahtua linnoitusten, työ- ja ojennuslaitosten sekä kehruhuoneiden vankilistoista saatavien tietojen perusteella.

Esitetyt luvut osoittavat irtolais määrän kasvua 25 vuoden aikana. On myös huomattava, että 1848:n aikana työskenteli Saimaan kanavalla suuri irtolaisvankijoukko. Sen määrä 1846–1853 oli 150–200. Toisaalta Saimaan kanavalle tulivat vangit muista vankiloista, joten se ei ollut itsenäinen vankila.

7.2.3. Viaporin irtolaisvankien lähtöalue

Mahdollisuuden koko Suomen irtolaisvankien alueellisen taustan selvittämiseen tarjoaa Viaporissa pidetty irtolaisvankijoukko, joka esim. 1823 käsitti 405 henkeä. Lähdetilanne on otollinensenkkin vuoksi, että Suomenlinnan irtolaisvangeista on mainitulta ja vuodelta 1833 laadittu luettelot, joihin merkittiin ko. vuonna linnoituksessa olleet henkilöt. Vuonna 1823 vankiluetteloon merkittiin vangin nimen ja rikoksen (vankilassa olon syy) jälkeen myös, minä viranomaisen tuomion perusteella asianomainen oli vankilaan lähetetty. Irtolaisten ollessa kyseessä alla mainittuun kohtaan merkittiin yleensä sen läänin kuvernööri, joka oli antanut passituksen. Vuoden 1833 luetteloon merkittiin irtolaisen tarkka kotipaikka.

Viaporin linnoituksessa olleet irtolaisvangit 1816–20 ja 1823 passittajan sekä 1833 kotipaikan mukaan.⁵⁴

Lääni	Osuus irtolaismäärästä (%)		
	1816–20	1823	1833
Vaasan lääni	18.0	17.0	13.0
Kuopion lääni	3.0	2.0	4.5
Turun ja Porin lääni	26.5	22.0	35.5
Oulun lääni	10.5	8.0	15.5
Kymenkartanon/Mikkelin l.	5.5	6.0	5.5
Uudenmaan ja Hämeen l.	27.5	17.0 (14.5+10.0)	24.5
Viipurin lääni	3.0	3.5	-
Muu tai tuntematon	6.0	24.5	1.5
	100 (N 842)	100 (N 405)	100 (N 185)

Luokituksen erilaisuus, joka koskee kuitenkin vain ryhmää muut ja tuntematon, tosin aiheuttaa sen, että Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin läänin osalta vuotta 1823 kuvaavat osuudet ovat paljon pienemmät kuin jaksoa 1816–20 ja vuotta 1833 kuvaavat luvut. Asia selittyykin paljolti sillä, että vuonna 1823 käytettyyn luokkaan muut kuuluvat myös lähinnä kaupunkien poliisiviranomaisten Suomenlinnaan passittamat irtolaisvangit. Sen sijaan jakson 1816–20 ja vuoden 1833 luokka tuntematon sisältää vain ne tapaukset, joista ei ole onnistuttu saamaan selvää. Ja kun – kuten edellä on osoitettu – maistraattien ja poliisikamarin merkitys oli Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa väestön kaupungistumisen ja hallinto- ja oikeuslaitoksen kehityksen seurauksena huomattavasti suurempi kuin Itä- ja Pohjois-Suomessa, voidaan vuoden 1823 luokasta ”muut” suurin osa sijoittaa juuri mainittuihin lääneihin.

Viipurin läänin osaltahan ollaan tyydytty yleensä Virtasen esittämään käsitykseen, että Panssarlahden työlaitoksen perustamisen (1831) syynä olivat varsin huonot vankilaolot ja epäsosiaalisen aineksen lisääntyminen ns. Vanhan Suomen liittämisen myötä.⁵⁵ Kansliakuulustelujen erittelyn yhteydessä on jo viitattu eräaseen toiseen seikkaan ja nyt näyttää esitetty käsitys olevan ristiriidassa sen kanssa, että Viiporiin tuli irtolaisvankeja Viipurin läänin maaherran passituksella 1816–1820 ja 1823 vain noin 3–3.5 %. Mutta kun Viipurin lääni oli saanut oman työ- ja ojennuslaitoksensa tilanne muuttui, sillä vuoden 1848 joulukuulla oli laitoksessa yli 70 irtolaista. Kysymys näyttää siis yksinkertaisesti olleen siitä, että irtolaisia kyllä riitti läänissä kuin läänissä mutta säilytyspaikkoja ei. Voidaan myös viitata siihen, että Pietari, Saimaan kanavan rakentaminen ja puuteollisuuden sijainti vaikuttivat osaltaan asiaan.

Hämeen kuten Turun ja Porin läänin irtolais määrän suuruutta – noin 1/5–1/4 koko määrästä – selittävät läänien suuret kaupungit, sillä Hämeen lääniin kuului 1823 myös Uusimaa. Ja tällä alueella sijaisi mm. Helsinki ja muita rannikon satamapaikkoja, kuten Turun läänissä Turku ja Pori. Tietysti asianomaisten läänien sosioekonomiset ja kaupunkien hallinnolliset tekijät yleensä olivat irtolaisuuden taustana. Mutta ei myöskään voida kiistää sitä tosiasiaa, että nämä tekijät tuntuvat tiivistyneen rannikkokaupunkeihin, jos irtolaisuutta käytetään mittarina. Käsitystä tukee Vaasan läänin kuvernöörin lähettämänä 1823 tulleen irtolaisten suuri määrä. Olihan heitä yhtä paljon kuin Hämeen läänistä. Myös Vaasan ja Oulun kruununvankiloissa 1848 joulukuussa pidettyjen irtolaisvankien tausta puhuu asian puolesta. Korsholman vankilassa olleista 30 irtolaisesta 40 % oli tullut sinne Vaasasta, Kristiinasta, Mustasaaresta tai Kokkolasta. Oulun kruununvankilan 36 irtolaisesta puolestaan hieman yli 30 % oli passitettu kuvernöörin kuulusteluun joko Oulusta tai Tornioista.⁵⁶

Seuraavan sivun asetelmat selvittävät Viaporissa 1833 olleiden irtolaisten koptipaikkoja.

UUDENMAAN LÄÄNI

Nurmijärvi	1
Kisko	1
Helsinki	4
Hanko	4
Pernaja	1
Tuusula	3
Espoo	2
Porvoo	2
Karjaa	1
Kirkkonummi	1
Mäntsälä	1
Siuntio	1
Lappträsk	1
Helsingin pit.	1
Orimattila	2
Lohja	1
Karjalohja	1
Särkivaara	1
Tuusula	1

yht. 30

HÄMEEN LÄÄNI

Sääksmäki	1
Tenhola	1
Ruovesi	1
Lammi	1
Sysmä	1
Somero	2
Korpilahti	1
Tampere	1
Kangasala	2
Nastola	1
Pälkäne	1

yht. 13

TURUN JA PORINLÄÄNI

Pöytyä	4
Turun kaup.	15
Kuusisto	1
Pyhämaa	2
Marttila	2
Eura	3
Loimijoki	4
Hämeenkyrö	3
Urjala	1
Sauvo	1
Kemiö	1
Nauvo	1
Huittinen	3
Halikko	2
Perniö	2

Taivassalo	2
Laitila	1
Masku	1
Raisio	2
Pori	1
Somero	1
Tyrvää	2
Maaria	3
Rauman kaup.	1
Sastamala	1
Paimio	1
Ikaalinen	1
Uskela	1
Ulvila	1
Virmo	3
ei tietoa t. ei mainint.	2

yht. 69

KYMENKARTANON/MIKKELIN LÄÄNI

Juva	1
Porvoo	1
Mikkelin pit.	3
Heinolan kapp.	2
Mäntyharju	1
Sysmä	1
Sulkava	1

yht. 10

KUOPION LÄÄNI

Kuopion pit.	1
Rantasalmi	2
Kuopion kaup.	2
Leppävirta	1
Liperi	1
Ilomantsi	1

yht. 8

VAASAN LÄÄNI

Mustasaari	2
Vöyri	4
Saarijärvi	1
Ilmajoki	1
Laihia	2
Lapua	4
Isokyrö	1
Teuva	1
Vaasan k.	1
Kokkola	1
Kuortane	2

Viitasaari	4
Vähäkyrö	1

yht. 25

OULUN LÄÄNI

Siikajoki	4
Kemin pit.	3
Alatornio	6
Oulun kaup.	3
Kiminki	1
Sodankylä	1
Sotkamo	1
Raahe	2
Kemijärvi	1
Muhos	3
Pyhäjärvi	1
Haukipudas	1
Pyhäjoki	1
Kuusamo	1
Alavieska	1

yht. 30

Tuntuisi erittäin houkuttevalta turvautua selitykseen, jonka mukaan irtolainen ei mielellään pysynyt maaseutupitäjissä. Hän saattoi olla sieltä kotoisin, mutta ehkäpä jo 1800-luvun puolella välissä maaseudun elämä oli muuttunut sellaiseksi, että kuljeksivaa ja vakinaista palveluspaikkaa vailla olevaa henkilöä ei välttämättä tarvittu. Siksi häntä ei enää salaa suojeltu. Ja kun ns. informaalinen kontrolli maaseutuyhteisössä oli varmasti tiukempi kuin kaupungeissa, oli luontevaa, että irtolainen suuntasi kulkunsa asutuskeskuksiin. Mutta kun Suomen kaupungit olivat vielä 1800-luvun alussa pieniä, ne eivät pystyneet kätkemään epäsosiaalista ainesta. Asialla saattoi olla myös konkreettisempi puoli. Asutustaajamissa sekä kauppaa että teollisuutta mutta ennen kaikkea ihmisiä sisältävissä paikoissa leivän hankkiminen saattoi olla mahdollista, tapahtui se mitä keinoja tahansa hyväksi käyttäen. Hyvin vähänhän esim. Oulun läänissä oli pidätetty irtolaisiksi epäiltyjä sisämaassa. Vaasan läänissä taas ruotsinkieliset pitäjät olivat etualalla vuosina 1852 ja 1853,⁵⁷ joilta on olemassa kansliakuulustelupöytäkirjoja.

7.2.4. Naisirtolaisvankien kotiseutu

Turun ja Lappeenrannan kehruhuoneiden vankien analysointi on helpompaa kuin miesirtolaisten, koska niiden vankiluetteloihin merkittiin aina passittajan ohella myös vangin kotipaikka.

Turun kehruhuoneeseen passitettiin irtolaisnaisia vuonna 1823 Turun läänin lisäksi myös Hämeen läänistä. Mainitun vuoden joulukuussa oli kehruhuoneessa yhteensä 69 aikuista hoidokkia. Kehruuhuoneessa oli lisäksi kahdeksan lasta, joista neljä oli syntynyt siellä vuoden 1823 aikana. Vangit jakautuivat passittajan mukaan seuraavasti:⁵⁸

Passittaja	Lukumäärä	%
Turun läänin maaherra	24	34.5
Hämeen läänin maaherra	23	33.5
Turun poliisikamari	15	23.0
Turun hovioikeus	1	1.5
Hänen Keisarillinen		
Majesteettinsa	2	3.0
Porin maistraatti	3	4.5
	69	100

Turun läänin osuuteen on lisättävä Turun poliisikamarin ja Porin maistraatin osuudet. Tämän lisäyksen jälkeen läänin osuus on 62 % Turun kehruhuoneen naisirtolaisvankimäärästä.

Kotipaikkojen tarkka luokittelu osoittaa, että Turun kaupunki itse kansoitti runsaslukuisesti oman kehruhuoneensa. Sen alueelta oli lähtöisin 22 kehruhuoneen naista eli 32 % koko määrästä. Havainto tukee Viaporin irtolaisvankien perusteella tehtyä päätelmää, että Turku vielä 1800-luvun alkupuolella oli Suomen selvin kaupunkimainen yhteisö myös sosiaalisine varjopuolineen. Havainto tarkentuu, kun lisätään, että Helsingistä, joka tuohon aikaan kuului Hämeen lääniin ja jonka irtolaiset siten tulivat kehruhuoneeseen Hämeen läänin kuvernöörin passittamina, oli Turun kehruhuoneessa vain 4 naista. Hämeenlinnasta oli kotoisin viisi naista. Muiden paikkakuntien osuus oli yhdestä kolmeen. Sellaisten naisirtolaisten lukumäärä, joilla ei ollut tarkempaa kotipaikkaa kuin Turun lääni, oli 8 ja sellaisia, joiden kotipaikaksi oli merkitty Hämeen lääni, oli listassa viisi.⁵⁹

Kaiken kaikkiaan luettelossa on irtolaisuudesta kehruhuoneeseen lähetettyjä naisia 23 eri paikkakunnalta ympäri Turun ja Porin sekä Hämeen läänejä, kuten seuraava luettelo osoittaa: Loimijoki 1, Pirkkala 1, Hauho 1, Turku 21, Hämeenlinna 5, Lammi 1, Hattula 1, Kyrö 1, Renko 1, Helsinki 4, Halikko 1, Lempäälä 1, Nousiainen 1, Somero 2, Paimio 3, Eura 1, Huittinen 3, Pöytyä 1, Orivesi 1, Luvia 1, Rauma 1, Ruovesi 1, Korpilahti 1, Pori 1.⁶⁰

Lappeenrannan kehruhuoneen asukkaista, joita vuoden 1823 joulukuulla oli yhteensä 151, kolmekymmentä eli 20 % oli varsinaisia irtolaisia. Määrä oli pieni, jos sitä verrataan toisessa yhteydessä (s. 123) esitettyihin keskiarvoihin, mutta on muistettava, että viisivuotissarjan irtolaisten suhteellinen osuus laski vuodesta 1820 lähtien koko ajan ja että se vuonna 1823 putosi paljon.

Jos Turun kehruhuone oli ollut turkulaisten ja yleensä Turun läänistä olleiden irtolaisnaisten sijoituspaikka, ei Lappeenrannan kehruhuone ollut yhtä selvästi Viipurin läänin irtolaisnaisten vankilapaikka. Viipurin läänin kuvernöörin passituksella oli tosin kehruhuoneeseen tullut lähes kolmasosa (9) irtolaisista, mutta lähes sama määrä (8) oli tullut sinne Vaasan läänin kuvernöörin passittamana. Yllättävän pieni oli Kymenkartanon läänistä passitettujen henkilöiden määrä (6). Esimerkiksi Mäntyharjulta oli päätynyt Lappeenrantaan vain yksi naishenkilö,⁶¹ vaikka henkikirjaan pelkästään vuonna 1823 heitä oli merkitty 21 aikuista ja kuvernööri oli kuulustellut kuutta.⁶² Hirvensalmeltakin loppujen lopuksi vain 1 henkilö oli päätynyt Lappeenrantaan. Oulun läänin kuvernööri oli lähettänyt lähes yhtä monta (5) naista Lappeenrannan kehruhuoneeseen kuin Kymenkartanon läänin kuvernööri. Kuopion maaherran lääni näyttää olleen vapain irtolaisista taikka sitten sen kuvernööri oli noudattanut lempeintä linjaa, koska vain 2 irtolaisnaista oli saanut passituksen hänen virastonsa välityksellä. Kaikkiaan 21 paikkakunnalta kotoisin olevia oli tullut Lappeenrantaan. Paikkakunnat sijaitsivat Suomen eri puolilla Porvoosta (2) Kuusamoon (1), Vaasasta (1) ja Kristiinankaupungista (1) Maaningalle (1) ja Jääskeen (1) sekä Alatorniosta (1) Viipurin pitäjään (1).⁶³ Suurempia tihentymiä ei voi havaita, sillä eniten irtolaisnaisia oli Viipurin kaupungista. Sieltäkin vain kolme henkeä, Sortavalasta ja Oulusta sekä jo edellä mainitusta Porvoosta oli 2 irtolaisnaista.

Turun kehruhuoneessa vuoden 1848 joulukuulla olleet irtolaisnaiset pas-

sittajan mukaan:⁶⁴

Passittaja	Lukumäärä	%
Turun läänin kuvernööri	12	8.0
Hänen Keis. Maj.	56	38.0
Hämeen läänin kuvernööri	17	11.5
Helsingin (Uudenmaan läänin) kuvernööri	8	5.5
Oulun läänin kuvernööri	29	19.5
Turun poliisikamari	3	2.0
Vaasan läänin kuvernööri	6	4.0
Helsingin poliisikamari	11	7.5
Oulun kämnerinoikeus	1	0.5
Vaasan kämnerinoikeus	3	2.0
Raahan raastuvanoikeus	2	1.5
	148	100

Kuvernöörin osuus passittajina oli muuttunut 25 vuodessa varsin rajusti. Kun se vielä vuoden 1823 joulukuulla oli ollut 71 %, oli se vuoden 1848 joulukuussa vain 48.5 %. Suurin syy muutokseen oli Hänen Keisarillisen Majesteettinsa armollisen tuomion, itse asiassa alunperin varsinaisesti alempien oikeusasteiden tuomion nojalla kehruhuoneisiin tulleiden osuuden voimakas kasvu, kolmesta prosentista 38 %:iin. Selitys lienee valitusoikeuden käytön lisääntymisessä.

Turun läänin passittajien osuus näyttäisi nimellisesti pudonneen erittäin jyrkästi, 62 prosentista kymmeneen prosenttiin. Tämä vaikutelma on osaksi harhainen, sillä varsin suuri joukko Hänen Keisarillisen Majesteettinsa tuomion seurauksena kehruhuoneeseen tulleista oli kotoisin Turun läänin alueelta, joten passittaja ei tässä tapauksessa ilmaise kotipaikkaa. Kiistämättömältä sen sijaan näyttää se, että Oulun läänistä oli passitettu irtolaisia melko runsaasti. Asiaan todettiin jo kansliakuulustelujen analysoinnin yhteydessä. Oulun läänistä passitettujen osuus (19.5 %) ylitti lähes kaksinkertaisena esim. Hämeen läänin osuuden (11.5 %). Oulun läänin osuuteen on lisättävä vielä Oulun kämnerinoikeuden passituksella tulleet (0.5 %). Asiaa selittää paljolti se, että vuonna 1823 Oulun läänin irtolaisnaiset oli passitettu Lappeenrantaan. Mutta Lappeenrantaan Oulun seudulta tulleita irtolaisnaisia ei ollut heikkään näin paljon.

Sen alueen laajentuminen, jolta irtolaiset piti lähettää Turun kehruhuoneeseen, ensisijassa lisäsi passittajien määrää. Irtolaisten kotipaikkojen luku oli vuoden 1823 joulukuulta vuoden 1848 joulukuulle lisääntynyt kahdestakymmenestä viiteenkymmeneen viiteen. Turku näyttää myös menettäneen erikoisascmansa kaupungissaan sijaitsevan kehruhuoneen kansoittamiseen, sillä sen alueelta lähteneiden irtolaisten osuus koko määrästä oli supistunut 30 %:sta 11.5 %:iin. Samaa vertailukaavaa kuin vuoden 1823 osalta käyttäen Helsingin ja Porin osuudet irtolaismäärästä nousivat vuoden 1848 joulukuulla lähes Turun osuuden suuruisiksi (10 % ja 7.5 %). Kovin kauaksi ei jäänyt Oulukaan, jonka osuus oli 7.5 %. Luvut satunnaistekijöiden eliminoimattomuudesta huolimatta viittaavat siihen suuntaan, että Turun lisäksi Suomessa jo

vuosisadan puolessa välissä oli muitakin kaupunkeja, joiden sosiaalisista ongelmista eräs oli irtolaisuus. Irtolaisuuden kaupunkimaista luonnetta osoittanee sekin, että vuoden 1848 joulukuulla Turun kehruuhuoneessa olleista irtolaisista 47.5 % oli lähtöisin kaupungeista. Kyseessä ei ole pelkkä satunnainen luku, koska kaksikymmentä viisi vuotta aiemminkin osuus oli ollut noin 45 %. Kaupungit vetivät irtolaisia puoleensa tai irtolaisuus oli niiden ilmiö, sillä kaupunkiväestön osuus 1810 oli noin 10 % ja 1850 noin 20 % maan koko väestöstä nimenomaan maan eteläisimmissä lääneissä, joita tässä on syytä käyttää vertailukohteina.

7.3. Irtolaisuuteen liittyneet muut rikkomukset

Irtolaisuuteen liittyi useassa tapauksessa varsinaista rikollisuutta. Tästä voidaan muodostaa kuva tarkastelemalla niiden henkilöiden vankilassaolon syitä eli yksinkertaisesti tuomioita, joita 1800-luvun viranomaiset kutsuivat irtolaisvangeiksi. Hyvän taustan asian valaisulle tarjoaa selvitys vuosien 1816–20⁶⁵ Viaporissa olleiden irtolaisvankien (työlaitos) siellä olon syistä.

Vaikka mustalaisiin 1600-luvulla kohdistunut ankara lainsäädäntö⁶⁶ oli jo 1800-luvulle tultaessa lieventynyt, heidän osuutensa Viaporin ”irtolaisvangeista” 1816–20 oli noin 7 %. Iältään he olivat muita irtolaisiksi tuomittuja selvästi nuorempia. Irtolaiset olivat yleensä parhaassa työiässä. Maankulkijat ja irtolaiset erotettiin 1800-luvulla vuoteen 1852 asti oikeudellisesti toisistaan. Vasta mainittuna vuonna annettu irtolaisasetus yhdisti käsitteet. Maankulkijuudesta oli säädetty tutkimusjakson aikana raippa- ja vitsarangaistukset,⁶⁷ eikä siis työraangaistusta. Maankulkijuuteen oli usein yhdistetty pahantapaisuus. Maankulkijoita (kringstrykande, landstrykande) esiintyi kaikissa ikäryhmissä, kuitenkin suurin osa mahtui 20:n ja 40:n ikävuoden välille. Pelkkä irtolaisuus ainoana syynä työlaitoksessa olemiseen ei ollut yleistä, sillä vain 8 % Suomenlinnassa 1816–20 olleista ns. irtolaisvangeista oli tuomittu pelkästään irtolaisuudesta (lösd:ifveri). Usein pahantapaisuus ja suojeluksettomuus muodostivat irtolaisuuden. Rullista poispyyhityt sotilaat olivat myös pieni ryhmä työlaitosvangeista. Ryhmän tuomioissa vaikutti suuresti pahantapaisuus, juopottelu, karkaaminen ja varkaus. Palveluspaikan karttaminen tai siitä karkaaminen näyttää olleen yleensä 17–31-vuotiaiden rikkomus. Ilman suojelusta olleiden pahantapaisten osuus oli 13 % tuomittujen ”irtolaisten” määrästä, ja se oli mainittuna aikana kolmanneksi yleisin syyryhmä Viaporissa olemiseen. Pahantapaisuus näyttää olleen yleistä kaikissa ikäryhmissä, mutta jonkinlaista keskittymistä vuosien 20 ja 35 välille on havaittavissa.

Todella ”irstaita” ja ”pahantapaisia” irtolaisia vankiluetteloiden mukaan oli kuitenkin yllättävän pieni määrä, viiden vuoden aikana vain 20 henkeä, mikä vastaa noin kahta ja puolta prosenttia koko määrästä. Ainakin rangaistuksesta päättäen tällaisten ominaisuuksien ”parantaminen” vaati aikaa. Pelkästään laillisen suojelun puuttuminen oli linnoituksessa olon syynä noin 18 %:lla, ja tällainen tuomio näyttää – kuten ymmärrettäväkin on – keskittyneen 20–40-vuotiaiden ryhmään, siis työkykyiseen väestönosaan, sellaiseen,

jonka asetusten mukaan olisi pitänyt olla työssä. Sen sijaan tuntuu yllättävältä, että suojeluksettomien joukossa oli mainittuna ajanjaksona kahdeksan yli 60-vuotiasta miestä, mikä tarkkaan ottaen ei kuvasta muuta kuin elämänvaiheessa heikoimmille jääneiden vanhusten turvatonta asemaa 1800-luvun Suomessa. Liioittelematta voidaan epäillä 96-vuotiaan Jacob T:n saaman tuomion⁶⁸ tarkoituksenmukaisuutta. Yhteensä palveluspaikan karttajat, pahan-tapaiset suojeluksettomat ja pelkästään ilman laillista suojelua olleet muodostivat noin 36 % koko irtolaisvankien ryhmästä (843) 1816–20.

Varastetun tavaran korvaamisesta työlaitokseen joutuneiden määrä ja osuus oli pieni (vajaa 2 %), koska heitä vuodesta 1820 ruvettiin lähettämään Viaporiin. Tässä suhteessa oli suuri ero vuoteen 1823, jolloin varastetun tavaran korvaamiseksi suoritti yleistä työtä noin 20 % kaikista irtolaisvankeista.⁶⁹ Tämä rangaistusmuoto perustui vuonna 1819 annettuun kuulutukseen, että ellei asianomistaja halunnut itse käyttää tai luovuttaa toiselle varkaan työvoimaa, varas oli pantava yleiseen työhön niin pitkäksi ajaksi, että varastetun omaisuuden arvo oli korvattu.⁷⁰ Rangaistusmuoto, työrangaistus oli yhteinen, vaikka tuomio vaihteli 23 päivästä 248 päivään 1916–20.⁷¹

Suurimman yksittäisen ”irtolaisryhmän” muodostivat henkilöt, jotka olivat aluksi saaneet tuomion varkaudesta ja joilta sen jälkeen oli havaittu puuttuvan laillinen suojelu. Jos tämä osuus, siis 33 %, lisätään edellä mainittuun ilman suojelusta olleiden pahantapaisten 13 % käsittäneeseen osuuteen, päästään 46 %:iin, mikä lähes täsmällisesti vastaa vuoden 1823 osalta tehdyn ryhmittelyluokkaa suojelukseton (46.7). Varkauksiksi määritelty rikkomus oli näpistys, murtovarkaus, eriateinen varkaus tai tietyn kohteen mukainen varkaus. Varkauksista ja suojeluksettomuudesta tuomittujen ikä vaihteli lähes 70 %:sesti kahdenkymmenen ja kolmenkymmenenviiden välillä. Tavallisin menettely rangaistaessa varasta oli, että hänet ensin oli ruuskittu. Sitten oli ollut vuorossa kirkkorangaistus (kyrkoplikt). Nämä rangaistukset varas sai suorittaa kotiseudullaan ja sen jälkeen alkoi vasta työtuomio. Muiden rikosten laatu oli mitä moninaisain. Se käsitti väärennyksen, rauhan ja kotirauhan rikkomisen, murhan, väärän rahan myymisen, vanhempien pahoinpitelyn ja tappe-lun. Ajan keskiarvoja näyttää uhmanneen eräs 80-vuotias vanki, joka iässä, jolloin keskimäärin kaikki hänen ikätoverinsa olivat kuolleet jo 40 vuotta aikaisemmin, vielä hankki työlaitostuomion tappelemalla. Sitä ennen hän sai maistaa ruoskaa kotiseudullaan. Suomenlinnan irtolaisen yleiseen kuvaan kuului, että hän oli 70-%:sti 20:n ja 40:n ikävuoden välillä.⁷²

Viaporin irtolaistuumioiden syyt ja irtolaisten ikä 1816–1820

Ikä	Mustalaiset	Maankulkijat	Irtolaiset	Rullista pois-pyyhiyt soitilat	Karkkaaminen & krunnun omaisuuden tumehtu	Karkkaaminen & kartatjat	Pahantapainen ilman suojelua	Ilman laillis-ta suojelua	Varastetun omaisuuden korvaaminen	Varkaus	Muu rikos kuin varkaus	Ei syytä	Yhteensä
alle 15	4	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	8
10–20	22	5	3	2	-	3	9	10	3	22	1	-	80
21–25	15	5	12	5	2	17	25	28	3	80	9	2	203
26–30	4	5	13	2	4	7	24	21	4	56	10	2	152
31–35	5	3	13	4	3	6	14	26	-	52	7	2	135
36–40	1	3	10	1	4	2	11	24	2	30	5	1	94
41–45	-	1	8	-	1	-	4	15	-	19	2	1	51
46–50	1	1	3	1	1	-	5	13	-	7	1	-	33
51–55	1	3	-	-	3	1	10	3	-	6	1	2	30
56–60	3	2	4	-	1	1	6	3	-	2	-	-	22
61–	3	3	-	-	-	1	4	8	1	5	-	1	26
-	-	3	1	-	2	-	-	1	1	-	1	-	9
yht.	59	34	67	15	21	38	112	154	14	281	37	11	843

Vuoden 1823 osalta kerätty materiaali ja käytetty luokitus ehkäpä vielä tarkemmin kuin äsken esitetyt tiedot osoittavat sen, että pelkkä käsitteellinen irtolaisuus yhtäältä ja maankulkijuus toisaalta vain hyvin harvoin pysyivät jonkun henkilön linnoituksessa. Lähes aina kyseessä oli jokin muu syy.

Suomenlinnan irtolaisvankien linnoituksessa olon syyt 1823⁷³

Tuomio	Lukumäärä	%
Irtolaisuus (lösdrifveri)	17	4.25
Suojelukseton (försvarslös)	189	47.00
Elinkeinottomuus (näringslöshet)	6	1.50
Vaeltelu (kringstrykande)	4	1.00
Karkkaaminen jairtolaisuus	1	0.25
Karkkaaminen ja suojeluksettomuus	3	0.75
Pahantapaisuus	1	0.25
Huono elämä ja suojeluksettomuus	1	0.25
Varkaus ja irtolaisuus	1	0.25
Varkaus ja suojeluksettomuus	17	4.25
Varkaus ja elinkeinottomuus	77	19.00
Varkaus, suojeluksettomuus, elinkeinottomuus	2	0.50
Varkaus ja karkkaaminen	1	0.25
Kotirauhan rikkominen, varkaus, irtolaisuus	1	0.25
Korvaus tehdystä varkaudesta	80	20.00
Väärennös	1	0.50
	402	100

Työlaitokseen jouduttiin 1800-luvun alkupuoliskolla suojeluksettomuudesta, kuten vuosisadan alun säännöt edellyttivätkin. Käsittihän tästä syystä linnoitukseen passitettujen määrä lähes puolet kaikista siellä 1823 olleista. Jos kokonaislukumäärästä vähennetään varastetun tavaran arvoa suorittaneet, nousee suojeluksettomien osuus lähelle 60 %:a koko määrästä. Irtolaisuudesta ja maankiertolaisuudesta (lösdriveri, kringstrykande) termien ahtaamassa merkityksessä olivat hyvin harvat päätyneet työlaitokseen. Sinne joutumisen syynä oli suojeluksen puute ja siihen liittyneet muut rikkeet yhteiskuntaa tai yksityistä vastaan. Pahantapaisuus ja pikkurikollisuus kulkivat irtolaisuuden kanssa rinnan ja usein edelsivät sitä. Suojeluksettomuus antoi yhteiskunnalle syyn puuttua asiaan.

Jos halutaan pelkistää Suomenlinnassa olleiden ”irtolaisvankien” siellä olon syyt muutamaaan tässä yhteydessä keskeiseen vaihtoehtoon, siihen tarjoaa mahdollisuuden vuonna 1833 laadittu vankiluettelo, joka tuomioiden osalta ei ole niin tarkka kuin toistuvasti laaditut luettelot mutta joka pelkistää tuomiot muutamaaan vaihtoehtoon. Sen perusteella miesirtolaiset olivat Viaporissa seuraavista syistä:

<u>Olonsyy</u>	<u>% koko määrästä</u>
Irtolaisuus	25.0
Suojeluksettomuus	12.5
Pahantapaisuus ja irtolaisuus	38.5
Pahantapaisuus ja suojeluksettomuus	6.5
Irtolaisuus ja rikollisuus	12.0
Suojeluksettomuus ja rikollisuus	2.0
Ei tietoa	3.5
	100

Passituksen syitä alueellisesti tarkastellen ei ole suurempia eroja. Mahdolliset erot voivat olla satunnaistekijöiden aiheuttamia. Merkityksestä lienee Turun läänin osalle tulleiden varkaudesta ja elinkeinottomuudesta aiheutuneiden passitusten määrän lukuisuus. Kun muissa lääneissä suojeluksettomuus oli ylivoimaisin passitusyy, oli Turun läänissä varkaus ja elinkeinottomuus lähes samalla tasolla. Absoluuttiset lukumäärät olivat 38 ja 32. Esimerkiksi Vaasan läänin luvut olivat 37 ja 17, ja vielä selvempi ero oli Hämeen läänin lukujen, 50 ja 9, välillä.

Jos ”miesirtolaisten” identiteetti ainakin tuomioiden mukaan oli moniulotteinen kokonaisuus, oli naisirtolaisen kuva paljon selvempi, jos kehruuhuoneessa olon syytä käytetään mittarina. Vuoden 1823 joulukuulta olevan vankiluettelon mukaan Turun kehruuhuoneen 69 aikuisesta irtolaisvangista kokonaista 52 eli 75 % oli kehruuhuoneessa tuomittuna nimenomaan irtolaisuudesta (för lösdriveri). Näiden lisäksi oli neljä sellaista tapausta, joissa syynä oli irtolaisuus ja pahantapaisuus (lösdriveri och vanart). Ja kun tähän yhteensä 56:n hengen ryhmään lisätään vaeltelusta (7) ja irtolaisuudesta/vaeltelusta (1) tuomion saaneet, nousee määrä 64:ään, mikä oli lähes 93 % koko irtolais-

naisvankimäärästä.⁷⁴

Kehruuhuoneessa olon syy	Lukumäärä
Irtolaisuus	52
Irtolaisuus ja pahantapaisuus	4
Irtolaisuus ja vaeltelu	1
Vaeltelu	7
Varkaus	1
Ei mainintaa	4
	<hr/>
	69

Olivatko tuomiot niin paljon erilaisia miehille ja naisille vai olivatko olosuhteet ja sukupuolten väliset käyttäytymiserot sitten niin suuret. Näyttää – ainakin linnoitusten ja kehruhuoneiden vankiluetteloita tarkasteltaessa – siltä, että naisten ”rikollisuus” tiivistyi muutamaan harvaan tyyppiin: lapsenmurhaan, sikiönlähdetykseen ja irtolaisuuteen, ja vain harvoin varkaus ja vielä harvemmin muut väkivaltarikokset kuin lapsenmurha olivat kuvassa mukana. Lapsenmurhan ja sikiönlähdetyksen motiivin naisen osalta selittänee huomattavasti paremmin ajan sangen puritaaninen maailmankatsomus, siis ahdas normijärjestelmä, kuin esim. sosio-ekonomiset tekijät. On sitten eri asia, minkä tulosta normiston ahtaus oli ja ennen kaikkea, oliko se yhteydessä kyseisiin tekijöihin.⁷⁵

Lappeenrannan kehruhuoneeseen lähetetyt irtolaisnaiset joukkona puhuvat samaa kieltä kuin Turun kehruhuoneen asukit. Kolmestakymmenestä irtolaisuudesta kehruhuoneeseen joutuneesta 25 eli yli 83 % oli tuomittu sinne pelkästään irtolaisuudesta (för lösdrifveri). Näiden lisäksi kolme oli sellaista, joiden tuomiona oli irtolaisuus ja huono elämä.⁷⁶ Varkaudesta oli kehruhuoneeseen joutunut vain yksi nainen ja yksi varkauden ja huonon elämän seurauksena.

Eräs seikka herättää ehdottomasti kysymyksiä: missä olivat ”suojeluksettomat” ja ”elinkeinottomat” naisihmiset, koska heitä ei ainakaan 1823 vankiluetteloiden mukaan ollut kehruhuoneissa. Onhan edellä tähdennetty useaan otteeseen, että irtolaisuus vuoteen 1852 saakka oli juuri suojeluksettomuutta. Kansliakuulusteluissa esiin tulleet tapaukset myös osoittavat, että naistenkin kohdalla irtolaiseksi epäilyn varsinainen aihe oli useimmiten suojeluksettomuus eli käytännössä palveluspaikan puuttuminen. Tämän valossa suojeluksettomien puuttuminen kehruhuoneen vankiluetteloista on osoitus siitä, että joko kehruhuoneeseen tulleet naiset olivat todella vailla vakinaista asuinpaikkaa, kierteleviä ja epäsiiveillistä elämää harjoittavia naishenkilöitä, siis irtolaisia sanan ahtaimmassa merkityksessä tai sitten työlaitosten kirjaamismenettelyt vaihtelivat. Viimeksi mainittu vaihtoehto on hyvin todennäköinen osavaikuttaja.

Edellistä vaihtoehtoa voi tutkia naisirtolaisvankien sosiaalisen statuksen selvittämisellä. Mutta kun Lappeenrannan kehruhuoneen 30 irtolaisnaisesta 7 sai luetteloon tittelikseen mustalaisnainen eli heitä oli irtolaisryhmästä yli 23 %, viittaa tämä siihen, että hyvin suuri osa naisirtolaisista oli todella muita kuin pelkkiä suojeluksettomia, joten försvarlös- ja lösdrifveri -termien sa-

mastaminen ei naistenkaan osalta ole oikeutettua.

Toisaalta moni kehruhuonelainen saattoi kärsiä rangaistusta esim. lapsenmurhasta, varkaudesta tai sikiönlähdetyksestä. Mutta jos näin oli, hänelle merkittiin usein titteliksi naishenkilö ja siksi ominaisuudeksi, jota on käytetty luokittelukriteerinä tässä tapauksessa, barnamord, stöld, fosterläggning eli siis yksinkertaisesti rikos, jonka seurauksena hänet oli lähetetty kehruhuoneeseen. Tämä tosiasia ikään kuin konkretisoi ongelman, josta jo alussa huomautettiin. Irtolaisuus oli kaksikulotteinen käsite. Se tarkoitti sekä sosiaalista statusta mutta – ja mikä tärkeää – myös tuomittavaa tekoa, siis syytä vankilassa oloon.

Kehruuhuoneeseen tuomitut naiset yleensäkin kuuluivat alimpiin sosiaali-
luokkiin. Useat heistä olivat piikoja, torpparin tai talonpojan tyttäriä. Usealla oli nimikkeenä pelkkä qvinna tai qvinnperson. Kun irtolaisiksi merkittyjen joukossa oli erittäin runsaasti mustalaisia, tuomittiin heidät perhekunnittain vankilaan. Mustalaisnaisen lapset seurasivat äitiään kehruhuoneeseen. Esimerkiksi 1819 tuomittiin Laihialta S:n romaaniperheestä viisi tytärtä kehruhuoneeseen. Tyttäristä yhdellä oli vielä oma lapsikin mukanaan.⁷⁷ Mustalaisnaisryhmän ominaisuudet olivat myös sivistyksellisellä alalla varsin puutteelliset. Vaikka aapisen ja katekismuksen sisältäluku yleensäkin oli vankilassa puutteellista, erottuivat romaaninaiset selvästi muusta ryhmästä.⁷⁸

Tyypillisin irtolaisnainen oli 20:n ja 40:n ikävuoden välissä, sillä peräti 80 % kaikista esim. vuosien 1819 ja 1823 välillä Lappeenrannan kehruhuoneessa olleista irtolaisnaisista kuului tähän luokkaan. Mutta poikkeuksia oli, sillä iän vaihteluväli oli peräti 63 vuotta (17–80). Juuri irtolaisten ryhmässä olivat vanhimmat ja heidät oli määrätty kehruhuoneeseen epämääräiseksi ajaksi. On selvää, että vammaisen yli 60-vuotias irtolainen ei onnistunut hankkimaan työpaikkaa itselleen.⁷⁹

Jos Turun kehruhuoneessa joulukuulla 1823 olleiden naisten irtolaisuuden profiili, kun sinne johtanutta tuomiota käytetään mittarina, oli melko selkeä, oli se säilynyt sellaisena seuraavan kahdenkymmenen viiden vuoden aikana. Lähes sama osuus (93 %) oli tuomittu kehruhuoneeseen nimenomaan irtolaisuudesta (för lösdrifveri). Tämän lisäksi esiintyi vain juoppous tuomiona. Tällaisia tapauksia oli Turun kehruhuoneessa vuoden 1848 joulukuulla yhteensä yhdeksän eli 7 % koko vankilassa olleiden irtolaisnaisten määrästä. Juoppouden asteet tosin näyttävät vaihdelleen. Yleensä syynä oli toisen tai kolmannen kertainen juoppous, mutta joukossa oli myös sellaisia, joiden kohdalla tuomiosarakkeeseen oli merkitty nelinkertainen juoppous.⁸⁰ Varkaudesta ei Turun kehruhuoneeseen ollut lähetetty yhtään niistä naisista, jotka siellä oleskelivat vuoden 1848 joulukuulla. Kehruuhuoneeseen lähetettyjen sosiaalisen statuksen kartoitusyrityskään ei tuo asiaan lisävalaistusta. Käsite naishenkilö (qvinnperson) oli ollut vielä suuremman eskalaation kohteena kuin konsanaan nimike lösdrifveri, sillä vuoden 1848 joulukuulla Turun kehruhuoneessa olleet naishenkilöt olivat kaikki saaneet tittelikseen qvinnperson.⁸¹ Edes mustalaisnaisia, vaikka heitä kiistämättä oli vangittujen joukossa⁸², ei ollut erotettu toisistaan vanhaa tapaa ja termiä zigenareqvinna käyttäen.

7.4. Ojennuslaitoksessa ja kehruhuoneessa oloaika

Kuvernöörihän tuomitsi irtolaiseksi toteamansa henkilön ensimmäisellä kerralla puoleksi, toisella ja kolmannella kerralla vuodeksi tai puoleksitoista, jopa kahdeksi vuodeksi yleiseen työhön. Teoriassa irtolaisten piti päästä laitoksesta pois rangaistusaikansa oltuaan. Asiaa mutkisti kuitenkin asetukseen perustuva, tuomioon liitetty loppuhuomautus: kunnes hän on löytänyt itselleen työn tai suojeluksen. Tämä lisäys, joka kirjattuna näytti varsin mitäänsanomattomalta ja merkityksettömältä, vaikutti käytännössä sängen paljon.

Viaporin linnoituksessa 1823 olleiden irtolaisvankien yleiseen työhön tulovuosi.⁸³

Tulovuosi	Lukumäärä	%
1812	1	0.5
1815	2	0.5
1816	19	4.5
1818	14	3.5
1819	24	6.0
1820	36	9.0
1821	54	13.5
1822	143	35.5
1823	112	27.5
	405	100

Viaporin irtolaisvankien tuomion pituus 1816–20.⁸⁴

Työaika	Lukumäärä	%
1/2 vuotta	454	54.0
1 vuosi	185	22.0
2 vuotta	7	1.0
epämääräinen	183	21.5
varastetun omaisuuden korvaamisaika	14	1.5
	843	100

Ero käytännön ja teorian välillä oli selvä. Olihan vuonna 1816–20 1/2–2 vuoden tuomion saaneita Suomenlinnassa olleista irtolaisista peräti 77 %. Näin ollen epämääräiseksi ajaksi linnoitukseen tuomittuja olisi ollut koko määrästä noin 22 %. Vuoden 1823 tilanne puolestaan osoittaa, että 2 vuotta yleistä työtä tehneitä oli kyseisen vuoden joulukuussa jo 24 % koko irtolaisvankimäärästä. Tämän lisäksi suurin osa näistä 1/2–2 vuoden kiintiöön kuuluvista jatkoi oleskeluaan Suomenlinnassa mahdollisesti hyvinkin pitkään. Vuosien 1816–20 osalta voi todeta, että vaikka irtolaisten työajaksi oli 54 %:lla määrätty kuusi kuukautta, he saattoivat joutua olemaan työlaitoksessa vuosikausia. Kyseisen vuoden tarkastelujakson aikana oli poikkeuksellista, jos irtolainen vapautui Suomenlinnasta hänelle määrätyn puolen vuoden työajan jälkeen.⁸⁵

Tietysti sellainen tapaus kuin Vaasan läänin kuvernöörin passittamana Viaporiin vuoden 1812 heinäkuussa tullut Adam N., joka tosin vapautettiin juuri vuonna 1823,⁸⁶ oli poikkeus samoin kuin oli 1815 yleiseen työhön puoleksi vuodeksi tuomittu Johan E., joka kuitenkin vielä vuoden 1820 lopussa jatkoi oloaan Viaporissa.⁸⁷ Mutta kun kahdeksan vuotta jo linnoituksessa olleikin

vuoden 1823 lopussa oli yli 20 henkeä ja kolmatta vuotta 96 eli lähes 30 % koko vuonna 1823 olleiden määrästä, voidaan katsoa, että käytännön elämä oli aivan toista kuin teoreettiset päätökset. Irtolaisvankien arvioitua huomattavasti pitempiaikainen oleskelu yleisen työn tekopaikoissa suureksi osaksi selittää tilanahtauden, josta 1800-luvun vankiloiden osalta alituisen puhuttiin. Toisaalta vaikka edellä mainittu Abraham N. ja vuonna 1815 linnoitukseen passitettu vaasanlääniläinen Arvid Fredrik D. olivatkin saaneet tuomionsa nimenomaan irtolaisuuden vuoksi, hyvin suuri joukko vuonna 1823 vanhimmita linnoituksessa olijoista oli alun pitäen tuomittu varkaudesta. Mutta myöhemmin heidän tuomiotaan koskevaan vankiluettelon sarakkeeseen alkoi ilmestyä heitä linnoituksessa pitkään pitänyt merkintä joko näringslös(het) tai försvarslös(het), siis elinkeinon tai suojelukseton. Merkintä kuvaa sen prosessin päätepistettä, jonka alkuna oli varkaudesta johtuneen tuomion päättyminen ja työpaikan tiedustelu. Lopputulos jääneiden kohdalta oli ollut kielteinen.

Turun ja Porin sekä Vaasan irtolaisten linnoituksessaoloaika oli pitempi kuin Hämeen läänin kuvernöörin passitus mukanaan saapuneilla. Joko Vaasan ja Turun läänin irtolaiset, suojeluksettomat ja elinkeinottomat olivat pahantapaisempia kuin Hämeen läänin tai sitten Hämeessä riitti palveluspaikka ja linnoituksessa käyneille vielä silloinkin kun ne Pohjanmaalla ja Lounais-Suomessa alkoivat käydä vähiin. Viimeksi mainittu tulkintamahdollisuus viittaa mielenkiintoiseen seikkaan eli irtolaisuuden kuten myös rikollisuuden vahvasti taloudellis-yhteiskunnalliseen perustaan. Taloudellis-sosiaalinen muutos oli saattanut tapahtua tai oli tapahtumassa mainitussa kahdessa läänissä. Ja se oli saattanut yhtäältä synnyttää rikollisuutta⁸⁸ ja toisaalta vaikeuttaa irtolaisen paluuta edes hetkellisesti ns. normaalin yhteiskunnan jäseneksi. Edellä esitetyt luvut antavat asiasta ehkä vielä harhauttavan kuvan, koska lukumääriin sisältyvät myös muilla kuin kuvernöörin passituksella tulleet, siis yleisimmin varkaudesta tuomitut ja varastetun tavaran arvoa työllään soveltavat henkilöt. Ja oikeastaan koko tämä joukko, lähes 80 henkeä, oli tullut Viaporiin joko vuonna 1822 (30) tai 1823 (50). Näin ollen varsinaiset irtolaiset, suojeluksettomat ja elinkeinottomat olivat tulleet linnoitukseen valtaosiltaan alkuvuoden 1820 ja loppuvuoden 1822 välillä, joten varsinaisen irtolaisen työ kesti yleensä arvioitua huomattavasti kauemmin, koska osa heistä vielä vuoden 1823 loputtua jatkoi linnoituksessa oloaan.

Kehruuhuoneen vankiluetteloon merkittiin tuomion kesto. Kehruuhuoneisiin ei näy muodostuneen samanlaisia vakinaisia irtolaisasukkaiden ryhmiä kuin esim. Viaporiin. Lappeenrannan kehruuhuoneen irtolaisnaisten käyttäminen tässä yhteydessä todistusaineistona ei tosin ole täysin ongelmaton, koska naisvankila perustettiin sinne vasta 1819. Toisaalta sinne siirrettiin vankeja lähinnä Turun kehruuhuoneesta. Mutta myös Turun kehruuhuoneen ”vanhin” vanki vuoden 1823 joulukuulla oli tullut sinne vasta vuonna 1819. Seuraavana vuonna eli 1820 oli tullut kehruuhuoneeseen myös yksi irtolaisvanki.⁸⁹ Vuonna 1822 oli tulijoita ollut 18 eli noin 26 % vuoden 1823 joulukuun irtolaisvankimäärästä. Vuoden 1823 aikana, jolloin siis vangit olivat ehdtineet viettää kehruuhuoneessa yhdestä kahteentoista kuukauteen, oli keh-

ruuhuoneeseen tullut 49 irtolaisnaista eli noin 70 % koko silloisesta irtolaisvankimäärästä.⁹⁰ Lappeenrannan irtolaisvangeista 17 eli noin 57 % koko vuoden 1823 joulukuun määrästä oli tullut mainittuna vuonna. Vuonna 1821 oli tullut kolme ja vuonna 1822 kymmenen irtolaisnaista.⁹¹

Luvut viittaavat siihen, että vankilatilat tarvittiin paremmin lapsenmurhaajia ja muita varsinaisia rikollisia kuin irtolaisia varten. Naisten irtolaisuus – kuten on havaittu – ei luonteeltaan myöskään ollut niin kriminaalista, toisin sanoen, siihen ei sisällynyt niin paljon muita piirteitä, kuin miesten. Kulkija ja huonomaineinen oli ehkä helpompi ottaa töihin kuin kulkija ja varkaudesta tuomittu. Naista ei pelätty siinä määrin kuin miestä. Tämä jää olettamukseksi, sillä rangaistusajan jälkeen palvelukseen ottaminen vaatisi niin yksityiskohtaisen tutkimuksen, että sen suorittaminen tässä yhteydessä ei ole mahdollista. Toisaalta asiaan vaikutti myös irtolaisnaisen ikä. Kuuttakymmentä lähenlevää tai peräti sen ylittänyt naisihmistä ei enää mielellään otettu palvelukseen.⁹² Mutta nuoremmille irtolaisille löytyi työtä joko kotipaikkakunnalta tai Lappeenrannasta. Talonpojat tarvitsivat yhä työväkeä maatalouteen, papit, sotilaat ja muut virkamiehet palveluskuntaa.

Rangaistusajan mukaan ryhmiteltyinä jakaantuivat Turun ja Lappeenrannan kehruhuoneen naisirtolaisvangit 1823 seuraaviin ryhmiin.⁹³

Rangaistus aika	Osuus (%) irtolaisvankimäärästä	
	Turku	Lappeenranta
Toistaiseksi (määräämätön)	8.5	26.5
2 vuotta	32.5	3.5
1 vuosi	43.5	26.5
1 vuosi tai enemmän	-	10.0
2 vuotta tai kunnes olosuhteet sallivat	1.5	3.5
1/2 vuotta	11.5	10.0
1/2 vuotta tai kunnes suojelu	2.0	20.0
	100	100

Tuomioiden pituuden perusteella on hyvin vaikea päätellä mitään esim. rangaistusajan kovuudesta Länsi-Suomessa verrattuna Itä- ja Pohjois-Suomeen. Kuitenkin näyttää siltä, että Turun osalta rangaistusajat ainakin paperilla, siis passittajan mielestä, olivat tarkempia kuin Lappeenrannan. Olihan täsmällisesti määritetyn rangaistusajan omaavia irtolaisnaisia Turun kehruhuoneessa 87 % koko joukosta. Lappeenrannassa vastaava luku oli vain 40 %.

Se suuntaus, että Turun kehruhuoneeseen lähetetyt olivat saaneet täsmällisen rangaistusajan näyttää yhä korostuvan, kun tarkastelukohteeksi otetaan vuoden 1848 joulukuulla kehruhuoneessa olleet irtolaisnaiset. Vain vajaa 5 % kokonaisuudesta oli saanut tuomion joko toistaiseksi (0.75 %) tai ”puoleksi vuodeksi kunnes on hankkinut laillisen suojelun” (4 %). Kaksikymmentä viisi vuotta aiemmin vastaava osuus oli ollut Turussa 11.5 %. Toisaalta annetut rangaistukset näyttävät täsmeytymisen ohella myös kovenneen. Kun vuonna 1823 kahden vuoden tuomion oli saanut 32 %, vuonna 1848 osuus oli noussut 45.5 %:iin. Yhden vuoden tuomion saaneiden osuus taas oli pudonnut 43.5 %:sta 36 %:iin.⁹⁴ Tämän ei käytännössä tarvinnut merkitä paljon.

Tähän viittaa se, että kehruhuoneessa kauimmin ollut asukki, joka oli tullut sinne jo vuonna 1842, oli tuomittu alunperin vain puoleksi vuodeksi. Mutta vankilassaoloaikojen lyhenemisestä ja tuomioiden täsmentymisestä, johtuipa se sitten mistä tahansa, kertoo myös se, että vain 4 henkilöä (2.5 %) koko irtolaisvankijoukosta oli tullut kehruhuoneeseen ennen vuotta 1847, siis ennen kuin kahden vuoden teoreettinen vankeusaika oli vuoden 1848 lopussa päättynyt.⁹⁵

Viitteet

7. IRTOLAISET TYÖLÄITOKSISSA (s. 103–128)

1. Wrede 1934, s. 48–49.
2. Suomenmaan hallinnollista kirjeenvaihtoa vuodelta 1808. I. Helsinki 1893, N:o 248; Virtanen 1944, s. 72.
3. VA, SA, Senaatin täysistuntojen ptk:t, ptk 13.11.1820; Rauhala 1915, s. 25–31.
4. Rauhala 1915, s. 87–88; Virtanen 1944, s. 80–81.
5. Rauhala 1915, s. 87–88; Virtanen 1944, s. 80–81.
6. Virtanen 1944, s. 81.
7. Virtanen 1944, s. 82.
8. Virtanen 1944, s. 82.
9. Wieselgren 1894, s. 22–23; katso myös Virtanen 1944, s. 78–79.
10. Ståhlberg 1893, s. 5–6.
11. Wieselgren 1894, s. 56–57; Virtanen 1943, s. 79.
12. Samlingar af författningar II, s. 74–77; Virtanen 1944, s. 40, 43.
13. Katso Ståhlberg 1893, s. 202.
14. Katso Virtanen 1943, s. 82–85; myös VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot 1830.
15. Virtanen 1943, s. 85–86.
16. Katso Virtanen 1944, s. 376–377.
17. Näiden synnystä esim. Louhivuori 1915, s. 121–122.
18. Katso Virtanen 1943, s. 86.
19. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Vankiloita ym. koskevia asiakirjoja, Komiteamietintö 12.10.1838; Virtanen 1943, s. 89.
20. Em. komiteamietintö 1838.
21. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot ko. ajalta.
22. Virtanen 1943, s. 91.
23. Samling af de ... Författningar, s. 577.
24. VA, SA, tal.os. ptk. 21.5.1811; katso myös Virtanen 1944, s. 227.
25. Virtanen 1944, s. 230–231.
26. Katso myös Danielson – Kalmari 1928, s. 258.
27. Virtanen 1944, s. 246; myös VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot 1819.
28. Samling af de ... Författningar, s. 531.
29. Castrén 1957, s. 83.
30. Alistumista ylisuureen vankimäärään osoittaa sekin, että jo vuonna 1821 hankittiin vankilaan kaikkiaan 150 puuvuodetta, Castrén 1957, s. 83.
31. Vankilan sisäisistä järjestelyistä esim. Telkkä 1928, n:o 6, s. 131 sekä Castrén 1957, s. 83.
32. Telkkä 1928, s. 154; Virtanen 1944, s. 380; Castrén 1957, s. 92 sekä Lindh 1885, s. 10.
33. MMA, LKHA, vankiluettelot 1819–1823.
34. MMA, LKHA, vankiluettelot 1819–1823, luvut laskenut Tiina Kolehmainen 20.4.1983, esitelmä.
35. MMA, LKHA, vankilapassitukset 1819–1823.
36. Vrt. s.
37. Ks. esim. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Vankiluettelot vuodelta 1823, esim. Turun kehruhuone, jouluk. 1823, n:o 8, 18, 41, 47.
38. Telkkä 1928, s. 134.
39. MMA, LKHA, taulukkoja Lappeenrannan kehruhuoneessa syntyneistä ja kuolleista 1821–1823.
40. Tiedot saatu VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot vuodelta 1809; ne esittänyt myös Virtanen 1944, s. 106.
41. Tiedot VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot vuodelta 1814 ja Virtanen 1944, s. 107–108.
42. Katso tästä Virtanen 1944, s. 110.
43. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot ko. ajalta. Ne esittänyt myös Virtanen 1944, s. 111 sekä 246–247.

44. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot ko. vuodelta.
45. Vankien käytöstä työhön ja siirroista Virtanen 1944, s. 347–351, 355, 357, 360–361.
46. Mietinnöstä esim. Rauhala I, s. 169–; myös Rauhala, E.G., Palmenin juhlaulkaisu, s. 148–149.
47. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot ko. ajalta; MMA, LKHA, vankiluettelot ja passitukset 1819–1823.
48. Katso Virtanen 1944, s. 378.
49. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankiloiden vankiluettelot vuodelta 1823.
50. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Prokuraattorin kertomuksiin liittyvät tilastotaulukot 1843–1862 (De 1), taulut XIII ja XIV jokaiselta mainitulta vuodelta.
51. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot 1848 (Eoa 110).
52. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot 1816–1820. Luvut laskenut Merja Ikonen.
53. Esim. HMA, HLHA, Lääninkanslia, Vankiluettelot vuosilta 1823, 1830 ja 1850 (Ef 1, 3 ja 11).
54. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Kruununvankiloiden vankiluettelot 1816–1820 (Eoa22–23) ja 1833:n osalta VA, Viaporin linnanvankilan arkisto, Allmän Fånga Journal år 1833(B). Vuosien 1816–20 osalta laskelman suorittanut Merja Ikonen, Suomen historian seminaariesitelmä JY 1983, s. 16. Luvut ja lähteet on tämän kirjoittaja tarkistanut.
55. Virtanen 1943, s. 86.
56. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, Kruununvankiloiden vankiluettelot, vuosi 1848, IV, Korsholman ja Oulun kruununvankiloiden vankiluettelot joulukuulla 1848.
57. Vrt. VMA, LHA, Kansliakuulustelu-
ptk:t 1852–53 tosin kertovat tilanteen hieman myöhemmin; myös VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1823–1850.
58. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot vuodelta 1823, luettelo Turun kehruhuoneessa 1823 joulukuussa olleista vangeista.
59. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot vuodelta 1823, luettelo Turun kehruhuoneessa vuoden 1823 joulukuussa olleista vangeista.
60. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot vuodelta 1823, em. luettelo.
61. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vuoden 1823 vankiluettelo.
62. MMA, Kymenkartanon lääninhallituksen arkisto, kansliakuulustelupöytäkirjat vuodelta 1823, liitteenä luettelo Savon yllisen kihlakunnan henkikirjaan merkittyjen irtolaisten luettelo.
63. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot vuodelta 1823, em. Lappeenrannan kehruhuoneen vankiluettelo vuoden 1823 joulukuulta sekä kyseisen vuoden tammi- ja heinäkuun luettelot, jotka kontrollin vuoksi käyty läpi. Niiden sisältö ei oleellisesti muuta annettua kuvaa. Paikkakunnat tosin hieman vaihtelevat, mutta suurempia ryhmittymiä ei muodostu.
64. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot, Turun kehruhuoneen luettelo vuoden 1848 joulukuulta.
65. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, linnanvankilain vankiluettelot 1816–1820, luvut laskenut Ikonen 1983, s. 25.
66. Ks. Ståhlberg 1893, s. 15; vrt. myös Vehmas 1961, s. 46–47, 58–59.
67. Edelleen Ståhlberg 1893, s. 17–18.
68. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot 1816.
69. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot vuosilta 1816–1820 ja vuodelta 1823. Ks. s. 121.
70. Samling af de ... Författningar, 22.6. 1819, s. 251–254; Virtanen 1944, s. 249.
71. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelot 1816–1820.
72. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot 1816–1820, vrt. vuosi 1816, Viaporin linnoitus.
73. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot 1823, Viaporin linnoitus.
74. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot vuodelta 1823, Turun kehruhuoneessa vuoden 1823 joulukuussa olleet naisvangit.
75. Vrt. Ylikangas 1976, s. 310.
76. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot vuodelta 1823, luettelo Lappeenrannan kehruhuoneessa vuoden 1823 joulukuulla olleista vangeista.
77. MMA, LKHA, vankilaluettelot 1819, vrt. myös 1821.
78. MMA, LKHA, vankilan rippikirjat 1819–1823.
79. MMA, LKHA, vankilaluettelot 1819

- 1823, ks. esim. 1819, vanki n:o 14, joka oli 63-vuotias, kuuro ja sokea, kuoli kehruhuoneessa.
80. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot, luettelo Turun kehruhuoneessa joulukuulla 1848 olleista vangeista.
  81. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot, em. Turun kehruhuoneen luettelo.
  82. Päätelmät tehty nimien perusteella.
  83. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot vuodelta 1823.
  84. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot vuosilta 1816-1820 (Eoa 8-17), luvut laskeut Ikonen 1983, s. 23.
  85. Ikonen 1983, s. 23; vankiluettelo vuodelta 1820.
  86. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelo 1823.
  87. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, vankiluettelo 1820.
  88. Asiasta Etelä-Pohjanmaan osalta enemmän Ylikangas 1976, s. 265, 272-273, 280-281, 286-292.
  89. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot vuodelta 1823, Lappeenrannan ja Turun kehruhuoneen vankiluettelot 1823 joulukuulta.
  90. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot vuodelta 1823, Turun kehruhuoneen luettelo.
  91. Em. luettelot, Lappeenrannan kehruhuoneen luettelo vuoden 1823 joulukuulta.
  92. MMA, LKHA, vankiluettelot, ks. esim. vuosi 1819, vanki n:o 117.
  93. Em. luettelot, Turun ja Lappeenrannan kehruhuoneet, joulukuu 1823.
  94. VA, SA, Prokuraattorin toimituskunta, kruununvankilain vankiluettelot, Turun kehruhuoneen luettelo vuoden 1848 joulukuulta.
  95. VA, SA, em. luettelo.

8. IRTOLAISET SAIRAALOISSA

8.1. Sukupuolitaudit ja niiden ehkäisy 1800-luvun alkupuolen Suomessa

Irtolaisiin suhtautumiseen vaikutti myös liikkuvan väestön oletettu osuus tarttuvien tautien leviämisessä. Suhtautuminen kulminoitui silloin kun kyseessä olivat vaaralliset taudit, esim. sukupuolitaudit, joiden ajateltiin leviävän kiertävän väestönaineuksen mukana.

Irtolaisilla olikin liikkuvuutensa ja muutenkin epämääräisen elämäntapansa vuoksi mahdollisuus levittää sukupuolitauteja. Onkin aihetta selvittää, miten viranomaiset asian näkivät ja miten paljon luuloissa oli perää. Edellisen kysymyksen selvittely tapahtuu pääasiassa laillisia määräyksiä tutkimalla. Jälkimmäisen selvittelyyn normatiivista asennetta kuvaava aineisto ei riitä. Mutta yhteiskunta oli jo tuolloin järjestänyt terveydellisen kontrollimenetelmän eli sairaiden hoidon sijoittamalla sukupuolitaudit lääninsairaaloiden veneeristen osastoihin. Näiden potilasaineistosta on säilynyt asiakirjamateriaalia.

Turun tuomiokapitulin pöytäkirjoissa on mainintoja kupan esiintymisestä Suomessa jo vuonna 1641.¹ Vielä vuoden 1734 laki tuntee taudin nimeltä kevytmielisten rokko (pockor af lösaktighet).² Alun alkaen siitä käytettiin Suo-

messä ja Ruotsissa nimitystä ranskantauti. Turun lääninsairaalassa hoidettiin 1700-luvun neljällä viimeisellä vuosikymmenellä keskimäärin 30–70 tapausta vuosittain. Kuolemansyytaulujen mukaan kuoli Suomessa sukupuolitauteihin 70-luvulta vuosisadan loppuun vuosittain 1–35 henkeä,³ joten sairaus oli jo 1800-luvulle tultaessa muodostunut melkoiseksi ongelmaksi, jos ei suorastaan tapausten runsaslukuisuuden ainakin taudin tarttuvuuden ja sen vaikutusten vuoksi.

Vielä 1700-luvulla hoidettiin sukupuolitauteiset yleensä Tukholmassa. Kun tauti 1700-luvun kuluessa tuntui leviävän ja vahvistuvan, Collegium Medicum määräsi perustettavaksi väliaikaiset hoitolaitokset (curhuset) 1730-luvulla Hämeenlinnaan ja Helsinkiin. Vuoden 1756 valtiopäivillä päätettiin lääkintölaitoksen uudelleen organisoinnista. Luotiin läänin- ja piirilääkärijärjestelmä sekä lääninsairaalat. Tartunnan saaneet hoiti piirilääkäri osin kotona tai heidät otettiin hoitoon lääninsairaalaan.⁴

Suomen erottua Ruotsista perustettiin keskusvirastot. Mm. Collegium Medicum organisoitiin jo 1811 annetulla kirjeellä, se aloitti toimintansa 1812 mutta sai johtosäännön vasta 1816. Turun palo hävitti asiakirja-aineiston ja vain collegiumin kertomukset muille viranomaisille ovat säilyneet. Näistä käy ilmi, että vuosien 1816 ja 1825 välillä hoidettiin Suomessa veneerisiä potilaita 1 000:n ja 1 400:n välillä vuosittain.⁵ Näiden kertomusten mukaan taudit levisivät ympärivaeltavien kerjäläisten mukana, näin ainakin katsottiin tapahtuvan.

Kun keisarillisella määräyksellä 26.6.1827 perustettiin lääkintöhallituksen ylijohtajan virka, voidaan kyseisen viranomaisen vuosikertomuksista selvittää, että maan parantoloissa hoidettiin 1827 1963, 1828 1583, 1829 1281 ja 1830 1033 sukupuolitautipotilasta. Vuodesta 1831 on lääkintölaitoksen tilasto, josta käy lääneittäin selville parantoloissa hoidetut veneeriset tapaukset.⁶

Vuosi	Helsinki	Turku	H-linna	Viipuri	Mikkeli	Kuopio	Vaasa	Oulu	Yht.
1831	72	197	199	186	86	72	173	88	1073
1832	100	168	134	211	89	72	194	100	1068
1833	110	97	86	155	84	72	248	106	958
1834	118	221	123	218	98	103	384	174	1439
1835	171	269	162	210	164	195	396	168	1735
1836	193	275	132	211	132	276	385	128	1732
1837	320	308	124	258	114	261	396	207	1988
1838	310	327	108	301	126	404	306	299	2181
1839	491	325	122	390	112	328	298	282	2348
1840	556	291	156	348	138	359	253	295	2396
1841	860	267	196	380	174	330	307	367	2881
1842	759	283	222	381	136	290	326	270	2667
1843	582	312	359	429	143	216	349	287	2677
1844	613	365	376	440	168	204	299	235	2700
1845	759	350	334	440	138	168	275	231	2686
1846	621	443	367	320	107	200	363	283	2504
1847	572	331 ^{a)}	401	274	158	209	441	273	3131
1848	569	210 ^{b)}	308	218	194	153	283	382	2576

a) Raumalla lisäksi 472

b) " " 253

Ylijohtajan kertomuksista vuosilta 1828–1848 käy ilmi, että kupan leviämisen syynä pidettiin ympärikulkevia kerjäläisiä, kulkukauppiaita ja arkangelilaisia talonpoikia (laukkukauppiaita) sekä Viipurin läänissä Pietarista palanneita imettäjiä kuten myös Baltiasta palanneita sotilaita ja päivätyöläisiä, jotka olivat jonkin aikaa oleskelleet kotona. Lääkintöviranomaisten mukaan kuppa levisi vaeltavien kisällien, oppipoikien, porvarirenkien ja kaupustelijoiden sekä irtainten naisten välityksellä. Vaarallisia levittäjiä olivat myös Ruotsin ja Venäjän satamista tulleiden laivojen miehistöt. Kuppa tartutettiin markkinoilla ja yleensä väenkokouksissa, joissa oli porttoja ja ”puffettinaisia”. Vaarallisia olivat myös sotilaiden majoituspaikat. Sekundaarivaiheen aikana luultiin sairauden leviävän siten, että rahvas saanoi ympärikuljeskelevien kerjäläisten ja muun irtaimen väen kanssa.⁷

Taudin oletettu kulkusuunta oli satamakaupunkien kevytkenkäisten ja epäsiiveellisten naisten välityksellä kisällien, oppipoikien ja kaupustelijoiden viemänä sisämaahan. Jonkinlaista sidosta irtolais- tai ainakin irtaimen väestön ja sukupuolitautilien leviämisen välillä osoittaa mm. ylijohtajan kertomuksessa vuodelta 1838 ollut maininta, että sukupuolitautilien lisääntymisen Viipurin läänissä oli aiheuttanut lisääntynyt sisään- ja ulosmuutto Pietariin.⁸ Vaikka kertomuksessa ei sitä nimenomaan mainita, käy siitä välillisesti ilmi, että sahat ja tehdaspaikat olivat alkaneet muodostua myös ns. ”siveydeltään keskitasoisen” väestön kokoontumispaikoiksi, sellaisen väen, joka oli kiertänyt paljon muuallakin ja mahdollisesti saanut tartunnan suuremmissa asutuskeskuksissa.

Vuonna 1811, 12. helmikuuta annetun keisarillisen kirjeen mukaan passia ei saanut antaa kaupustelijoille, porvarirengeille ja kiertäville naiskaupustelijoille ellei näillä ollut terveystodistusta. Tämä määräys uudistettiin useita kertoja. Vankilaan otettavat ja sieltä pääsevät vangit oli tarkastettava. Kruununvirkamiesten oli valvottava, etteivät irtolaiset ja huonotapaiset naiset oleskele maaseudulla ja että kaikki tartunnan saaneet lähetettiin parantolaan (curhus).⁹ Kehruuhuoneeseen joutuneiden naisten epäiltiin 1800-luvulla olevan erityinen tartunnan levittäjäryhmä ja sen vuoksi keisarillisella kirjeellä 11.10.1815 määrättiin, että tartunnan saaneet kehruuhuoneen asukit oli siirrettävä parantolaan.¹⁰ Tarkoitus oli muiden työlaitoshoidokkien varjeleminen tartunnalta. Kovin ristiriitaista näyttää 1800-luvun alkupuoliskon terveydenhoitopolitiikka olleen, koska neljä vuotta myöhemmin annettiin uusi määräys, jonka mukaan kehruuhuoneen veneeriset tapaukset oli hoidettava kehruuhuoneessa.¹¹ Määräyksen tarkoitusta on mahdoton arvioida täsmälleen. Ilmeistä kuitenkin on, että kehruuhuoneista tulleet potilaat eivät soveltuneet samaan hoitopaikkaan muiden kanssa. Heillähän oli lisärasitteena usein paljon muutakin kuin sukupuolitauti, jonka perusteella heitä ei kehruuhuoneeseen ollut lähetetty.

Markkinoiden ja väenkokousten katsottiin olevan tilaisuuksia, joissa sukupuolitaudit levisivät. Tällaiset tilaisuudet vetivät puoleensa epäsäännöllistä elämää viettäviä henkilöitä, jotka tartuttivat taudin muulloin ns. normaalisti käyttäytyviin henkilöihin. Ylijohtajan kirjeessä (12.10.1837) kiinnitetään tähän erityistä huomiota. Kaikkien markkinoilla ja kärjätilaisuuksissa majoi-

tus- ja tarjoilutoimintaa harjoittavien naisten piti alistua tutkimukseen. Rahvasta oli varoitettava asettumasta läheisempään kosketukseen kerjäläisten ja vaeltelevan tuntemattoman väestön kanssa.¹²

Rabbe on kerännyt pääkohtia niistä tekijöistä, jotka piiri-, kaupunki- ja sairaalalääkärit katsoivat kupan syiksi. Tärkeimpänä tai ainakin ensimmäisenä mainittiin siveettömyys. Tartuntapaikkoina pidettiin suurimpia kaupunkeja ja markkinoita. Vaeltelevat kisällit, porvarirengit, arkangelilaiskauppiat, lumpunkerääjät ja teatteriseurueet olivat myös listassa mukana. Ehkäisykeinoksi suosinelluista toimenpiteistä kiinnostaa tässä yhteydessä kiertelevän elämän torjuminen sekä – yllättävää kyllä – suositus laillisten bordellien perustamisesta Helsinkiin ja Turkuun.¹³ Viimeksi mainittuun ehdotukseen liittyen kannattaa mainita ylijohtajan vuonna 1845 esittämä käsitys, että privilegioitujen yleisten ilotyttöjen tarkastaminen kerran tai kaksi kuukaudessa ei ollut ehkäissyt kuppaa.¹⁴ Tässäkin yhteydessä mainittiin syynä kupan leviämiseen yleisen siveettömyyden jälkeen huonotapaisten naisten, palveluluokan itsellään sekä kuljeksivan väestön, imettäjien ja löytölasten lisääntyminen. Oli varsin loogista ehdottaa, ettei pahantapaisia naisia tai porttoja suvaittaisi sekä että näitä pidettäisiin silmällä ja lähetettäisiin kehruuhuoneeseen.¹⁵

Tästä ylijohtajan ehdotuksesta vuonna 1847 antamassaan lausunnossa Collecium Medicumkin valitti lisääntyvää siveettömyyttä ja väitti, että primaariset oireet olivat seurausta juuri epäsiiveellisestä elämästä. Kupan leviämisen perussyynä collecium piti heikkoa kontrollia, muuttavia ja ympärikuljeksivia ihmisiä sekä ennen kaikkea sotaväkeä. Lueteltuaan muutkin syyt, joita se piti tärkeinä kupan leviämisessä, collecium päätyi toimenpiteisiin, jotka sen mielestä oli suoritettava veneeristen sairauksien ehkäisemiseksi. Ensinnäkin oli poistettava kaikki sellainen, joka ylläpiti sairautta ja toiseksi suoritettava kaikki ne positiiviset toimenpiteet, jotka helpottivat taistelua tautia vastaan, taudin löytämistä ja lääkitsemistä. Taudin aiheuttajiin kuuluivat ennen kaikkea portot ja kevytmieliset naiset sekä irtolaisten ympärikuljeskelu. Toisena syynä mainittiin välinpitämättömyys ja liiallinen helläkätisyys ”majatalon nympejä”, vaeltelevia kisällejä, arkangelilaisia kaupustelijoita, porvarien renkejä, lumppureita, markkinamujia ja Venäjältä palannutta työväkeä kohtaan. Positiivisiin toimiin taas kuului muiden ohella ehdotus, että passia ei annettaisi kulkukauppiaille ym. jos näillä ei ollut terveystodistusta ja että muutotodistusta ei annettaisi palvelusväelle ennen kuin se esittäisi voimassaolevan terveystodistuksen.¹⁶

Lääninsairaaloiden veneeristen osastojen sairaspäiväkirjojen perusteella on mahdollista ainakin likimääräisesti kartoittaa mistä yhteiskuntaryhmästä olivat veneerisen tartunnan saaneet potilaat. Arvioinnit ovat hyvin epävarmoja. Jos ajatellaan nimenomaan irtolaisia, on otettava huomioon em. ajoittain voimassa olleet määräykset, joissa säädettiin, että sukupuolitaudit oli hoidettava työlaitoksissa. Siten heidän sairautensa ei tule aina näkyviin lääninsairaaloiden veneeristen osaston potilaspäiväkirjoista. Kaupungeilla oli omia sairaaloita, joissa joko tilapäisesti tai vakinaisesti hoidettiin myös sukupuolitauteja sairastaneita henkilöitä. Kaupunkien väestön sosiaalirakenne saa olettaa, että juuri näissä sairaaloissa esim. käsityöläisten ja porvariston osuus

oli huomattavasti suurempi kuin lääninsairaaloissa, joiden muistakin potilasta valtaosa oli talonpoikia, torppareita ja maatalouden palvelusväkeä. Näiden varaustenkaan jälkeen ei voida kiistää sitä, että lääninsairaaloiden veneeristen osastojen hoitopäiväkirjat karkeasti ottaen kuvaavat sukupuolitauteja sairastaneen maaseudun väestön. Lääninsairaala sijaitsi läänin pääkaupungissa, paikassa, jossa irtolaisuudesta pidätetyn kuulustelu tapahtui. Irtolainen oli vangittuna läänin pääkaupungissa sijainneessa lääninvankilassa odottamassa, mikä hänen tuleva kohtalonsa oli. Taudista epäilty ja kaikki yleiseen työhön tuomitut passitettiin jo tutkinta-aikana¹⁷ lääninsairaalaan tarkastukseen.

Kaikki eivät tietenkään tulleet hoidattamaan saamaansa sukupuolitauteja sairaalaan. Ainakin 1800-luvun alkupuoliskon maaseutuväestön ollessa kyseessä tulo oli erittäin paikkakuntakohtaista. Veneerinen tartunta herätti toisaalta siinä määrin pelkoa, että viranomaiset, joskus jopa naapurit, tuttavat tai sukulaiset ilmoittivat asiasta lääkintä- tai muille viranomaisille. Esimerkiksi Vaasan lääninsairaalaan tuli talollisenpoika Heikki Simonpoika S. Mutta jo kolme päivää myöhemmin lääninkansliasta annetun passituksen mukaan sairaalaan lähetettiin tarkastettavaksi talollinen Jaakko Erkinpoika S., talollisenvaimo Susanna Kristiinantytär S. ja talollisen tytär Leena Erkintytär S. Kaikki epäilivät saaneensa tartunnan.¹⁸ Ilmeistä on, että joko Heikki Simonpojan kertomus oli hälyyttänyt viranomaiset taikka sitten yhden passittaminen sairaalaan ja pelko vaikeasta taudista sai muut hakeutumaan viranomaisten luo. Viranomaisten tiukkaa valvontaa osoittaa se, että kun Somerolla 1833 epäiltiin erään vuokraajan perheen sairastavan syfilistä, kruununvouti julkisella kuulutuksella kielsi ketään käymästä saunassa tai ruokailemasta perheen jäsenten kanssa.¹⁹

Ylimpien hallinto- ja lääkintäviranomaisten määräyksiä ns. kenttätasolla myös valvottiin. Kun syfilis Hämeessä 1820- ja -30-luvun rauhoittumisen jälkeen alkoi 1840-luvulla äkkiä lisääntyä, huolehtivat viranomaiset kontrollitoimien järjestämisestä varsin tehokkaasti. Maaherra käski kruununvouteja ja nimismiehiä tarkoin etsimään ja ilmoittamaan veneeriseksi epäillyt tapaukset. Jos jossakin kylässä tavattiin tällaisia, lähetettiin sinne asetuksen määräysten mukaan piirilääkäri, joka tutki sekä sairaiksi epäillyt että terveet kylän asukkaat. Jos samasta pitäjästä tuotiin lasarettiin useampia sairaita, voitiin koko pitäjä alistaa tarkastettavaksi.²⁰ Piirilääkärien vuosiraportit osoittavat tällaista menettelyä noudatetun eri puolilla Suomea.²¹ Sairaalaan tulleet potilaat joutuivat myös kuulusteluun, jossa heiltä vaadittiin tietoja tartunnan lähteistä. Minkäänlaista intimitettisuoja ei tässä kysymyksessä tunnettu eikä tunnustettu. Jos sairastunut pystyi nimeämään tartunnanlähteen, asianomainen nimismies sai määräyksen toimittaa tutkimuksia ja tarvittaessa lähettää tartunnan levittäjäksi ilmoitetun sairaalaan.²²

Jo yhden lääninsairaalan potilaiden tarkka analysointi antaa kyllä perusteen pohtia pääkysymystä eli sitä, olivatko irtolaiset sukupuolitauteiden pääasiallisia kantajia ja levittäjiä. Tässä yhteydessä kohteeksi on valittu Vaasan lääninsairaala. Valintaa selittävät lähdemateriaaliset tekijät. Sairaalan arkistosta on säilynyt paitsi sairaspäiväkirjat myös veneeristen osaston potilasasiakirjat. Kyseessä ovat lähinnä potilaiden ”henkilöllisyystodistusten” kopiot. Todis-

tusten oli tarkoitus osoittaa kyseinen henkilö varattomaksi, jotta hänet olisi voinut hoidattaa sairaalassa kruunun kustannuksella. Tällaiset henkilötietoja sisältävät kopiokirjat valottavat potilaiden elämän aikaisempia vaiheita. Kyseisten tietojen hankinta muualta edellyttäisi kirkollisten väestörekisteriarkistojen yksityiskohtaista tutkimista.²³ Kun kyseessä ovat mainetodistukset, niihin sisältyvät myös henkilöiden saamat rangaistukset.

Tässä yhteydessä pätee sama varaus kuin irtolaisten kansliakuulusteluja käsiteltäessä. Pelkästään yksi lääni antaa vääristyneen ja ainakin yksipuolisen kuvan asiasta. Kun on kyse sellaisista tekijöistä kuin irtolaisuudesta ja sukupuolitaudeista, asiaan saattavat vaikuttaa kielteisesti monen muun ilmiön kannalta kuriositeetin arvoiset tekijät, esim. jonkin sahan tai teollisuuslaitoksen syntyminen ja varuskunnan tulo seudulle. Tämän vuoksi Vaasan läänin-sairaalan osalta saatuja tuloksia on verrattu eräiden muiden Suomen läänien vastaaviin tuloksiin.

8.2. Sukupuolitautipotilaiden sosiaalinen yleiskuva

Potilaspäiväkirjaan merkittiin potilaan numero, status, nimi, kotipaikka, sairaus yksilöitynä, sisäänottoaika, poispääsyaika, sairauden päättymisen sekä yksityiset huomautukset. Tällaiset tiedot annettiin neljännesvuosittain. Sairaalassa olo ei kuitenkaan päättynyt neljännesvuosittain. Siksi veneerisen taudin sairastaneiden vuosittainen henkilöluku ei ole sama kuin potilaspaiikkojen luku. Tässä on vuoteen 1838 eri sosiaaliryhmien suhteelliset osuudet laskettu nimenomaan potilaspaiikkojen perusteella (määrä on suurempi kuin potilasmäärä), koska se kokonaisuuden kannalta on ollut selväpiirteisempi ratkaisu eikä ole, kuten tarkistukset ovat osoittaneet, aiheuttanut vääristymää.

1830-luvulla, mikä näkyy tässä yhteydessä vuodesta 1838 lähtien, kirjanpidon systeemi muuttui. Potilaspäiväkirjaan merkittiin kyseisenä vuonna tulleet henkilöt sen jälkeen kun ensin oli kirjattu edelliseltä vuodelta jääneet potilaat. Vuodesta 1838 on eri sosiaaliryhmien osuudet laskettu todellisesta potilasmäärästä. Oleellista muutosta ei laskentatavan vaihtaminen ole aiheuttanut.

Seuraavan aukeaman taulukot kuvaavat sukupuolitautisten sosiaalista taustaa Vaasan, Turun, Hämeenlinnan ja Mikkelin lääninsairaaloissa 1823–1853

Vaasan lääninsairaalassa 1823–1853 hoidettujen sukupuolitautilisten sosiaalinen tausta

Potilaan sosiaaliryhmä	Osuus potilasmäärästä (%)						
	1823	1828	1833	1838	1843	1848	1853
Talollinen	12.0	11.5	8.0	21.0	18.5	10.5	8.5
Torppari	10.0	15.5	14.0	12.0	11.5	15.0	13.0
Mäkitupalainen	0.5	-	0.3	0.5	1.5	2.0	2.0
Loinen	14.0	17.5	24.5	20.0	25.0	23.0	17.0
Sotilas	10.0	4.5	11.0	2.0	1.5	1.0	8.5
Renki/työmies	4.0	11.0	4.5	5.5	10.5	11.0	11.5
Piika tai muu palvelija	14.5	12.5	9.5	4.0	11.0	10.0	12.0
Käsityöläinen	6.5	1.5	4.0	2.0	3.0	1.0	4.0
Kisälli/oppipoika	2.0	2.0	1.5	2.0	1.5	2.0	2.0
Naishenkilö/ mieshenkilö	4.0	3.0	2.0	7.0	3.0	3.0	1.5
Poika/tyttö	2.0	-	2.5	4.0	1.5	1.0	1.5
Irtolainen	1.0	2.5	2.0	6.0	1.0	2.0	1.5
Merimies	0.1	1.0	3.0	3.0	7.5	6.0	8.0
Virkamies	-	0.5	1.5	-	-	1.0	0.5
Leski	4.5	-	0.5	2.5	0.5	1.0	1.0
Muut	15.0	17.0	11.0	9.0	2.0	10.0	7.0
100	100	100	100	100	100	100	100
N	(399)	(541)	(364)	(252)	(301)	(249)	(274)

Lähde: VMA, Vaasan lääninsairaalan arkisto, Veneerisen osaston sairaspäiväkirjat 1823–1853 (Ag I–4)

Turun lääninsairaalassa 1823–1853 hoidettujen sukupuolitautilisten sosiaalinen tausta

Potilaan sosiaaliryhmä	Osuus potilasmäärästä (%)						
	1823	1828	1833	1838	1843	1848	1853
Talollinen	7.0	7.5	10.5	6.5	10.0	8.0	5.0
Torppari	7.0	11.0	7.0	13.0	13.5	7.0	14.0
Mäkitupalainen	-	-	-	0.5	-	-	-
Loinen/itsellinen	7.0	9.5	14.5	7.5	10.0	10.0	10.5
Sotilas	5.0	1.0	3.0	2.5	1.0	-	2.0
Renki/työmies	12.5	14.0	13.5	16.0	17.5	21.0	19.0
Piika/muu palvelija	23.0	20.0	17.5	17.0	13.5	14.5	18.0
Käsityöläinen/kauppias	7.5	7.0	13.5	3.5	5.0	6.5	7.5
Kisälli/oppipoika	4.0	8.0	3.0	2.5	4.0	8.0	4.0
* Irtolainen/pakkotyö- läinen	3.0	0.5	-	3.5	1.5	3.0	2.0
Poika/tyttö	3.0	2.5	1.0	3.5	1.5	3.0	2.5
Mieshenkilö/naishenkilö	6.5	3.5	5.0	2.5	3.0	3.0	2.0
Leski	4.0	2.5	-	1.0	0.5	-	0.5
Virkamies	8.5	5.5	2.0	1.0	3.5	1.5	2.5
Merimies	3.5	1.5	3.0	8.5	9.0	3.0	6.5
Ruotuvaivainen/hoidokki	2.5	-	-	-	1.5	-	2.0
Lumpunkerääjä	-	-	-	1.5	-	-	-
** Vanki	-	-	3.0	6.5	2.0	0.5	-
Muu	1.0	5.5	3.0	2.5	3.0	10.5	2.0
100	100	100	100	100	100	100	100
N	(202)	(232)	(97)	(281)	(296)	(171)	(227)

Huomautuksia * myös pahamaineinen nainen/mies = irtolainen
lähes kaikki naisia

Lähde: TMA, Turun lääninsairaalan arkisto, Sjuk-journal vid länecurhuset i Åbo för år 1823, Journal öfver veneriska curhuset i Åbo vårdade sjuka år 1823.

Hämeenlinnan lääninsairaalassa 1823–1853 hoidettujen sukupuolitautisten sosiaalinen tausta

Potilaan sosiaaliryhmä	Osuus potilasmäärästä (%)							
	1823 ¹	1828 ²	1833 ³	1838 ¹	1843	1848	1853	
Talollinen	1.5	3.0	5.0	9.0	16.5	19.5	10.5	
Torppari	5.0	3.0	4.0	7.5	15.0	12.0	17.5	
Mäkitupalainen	-	-	-	-	-	-	-	
Loinen/itsellinen	13.0	1.5	-	1.5	14.0	16.0	24.5	
Sotilas	1.5	5.5	-	1.5	1.0	3.0	1.5	
Renki/työmies	13.0	10.0	-	4.5	13.5	12.5	12.5	
Piika/muu palvelija	14.5	12.5	16.0	12.0	14.0	10.5	13.5	
Käsityöläinen/kauppias	5.0	-	12.0	2.0	3.0	6.5	8.5	
Kisälli/oppipoika	3.5	5.5	-	3.0	3.0	3.5	4.5	
Irtolainen/ pakkotyöläinen	1.5	-	-	-	-	2.5	0.5	
Poika/tyttö	12.5	17.0	4.5	17.5	5.0	1.0	1.5	
Mieshenkilö/naishenkilö	23.0	38.0 ^a	40.0 ^a	26.5	6.5	3.5	2.5	
Leski	3.5	1.5	9.0	10.5	1.0	1.5	1.0	
Virkamies	-	-	-	-	0.5	1.0	1.0	
Merimies	-	-	-	-	-	-	-	
Ruotuvaivainen hoidokki	-	-	-	-	1.5	2.5	-	
Lumpunkerääjä	-	-	-	-	-	-	-	
Vanki	-	1.5	-	-	-	0.5	-	
Muu	2.0	1.0	9.5	4.0	5.0	3.5	-	
	N	100 (61)	100 (71)	100 (25)	100 (68)	100 (359)	100 (227)	100 (244)

Huomautuksia: ¹ vain 1-neljäsnes, ² vain 2-neljäsnes, ³ vain 3-neljäsnes. ^a lähes kaikki: naishenkilöä lapsineen

Lähde: HMA, Hämeenlinnan lääninsairaalan arkisto, Syfiliittiosaston potilas-päiväkirja 1812–1853 (Ac)

Mikkelin lääninsairaalassa 1823–1853 hoidettujen sukupuolitautisten sosiaalinen tausta

Potilaan sosiaaliryhmä	Osuus potilasmäärästä (%)							
	1823	1828	1833	1838	1843	1848	1853	
Talollinen	23.0	27.0	16.5	10.5	11.0	35.0	30.0	
Torppari	7.5	14.0	7.5	20.0	24.0	11.5	16.0	
Mäkitupalainen	-	-	-	-	-	-	-	
Loinen/itsellinen	17.0	12.5	33.5	26.5	25.0	18.5	21.5	
Sotilas	4.5	5.0	1.5	3.5	1.0	-	1.0	
Renki/työmies	13.5	8.5	10.5	12.5	14.0	14.5	7.5	
Piika/muu palvelija	9.5	11.5	7.5	11.5	8.5	12.0	7.5	
Käsityöläinen/kauppias	1.0	5.0	7.5	4.0	2.0	1.0	2.0	
Kisälli/oppipoika	1.0	1.5	1.5	2.0	6.5	1.5	3.0	
Irtolainen/ pakkotyöläinen	-	-	1.5	-	3.0	-	2.0	
Poika/tyttö	7.0	6.5	6.5	-	2.0	1.0	3.0	
Mieshenkilö/naishenkilö	8.5	2.5	4.0	6.0	1.0	1.5	3.0	
Leski	3.5	2.5	1.5	2.0	1.0	0.5	2.0	
Virkamies	-	2.0	1.5	1.0	1.0	2.0	-	
Merimies	-	1.5	-	-	-	-	-	
Ruotuvaivainen hoidokki	-	-	-	-	-	-	-	
Lumpunkerääjä	-	-	-	-	-	-	-	
Muu	4.5	0.5	-	-	-	2.5	1.5	
	N	100 (117)	100 (158)	100 (78)	100 (95)	100 (116)	100 (177)	100 (93)

Lähde: MMA, Mikkelin lääninsairaalan arkisto, Veneeristen tautien sairaspäiväkirja (Af 2)

Koska luvut on laskettu vain läpileikkausvuosilta, satunnaistekijät vaikuttavat tuloksiin erittäin voimakkaasti. Kuitenkin itse pääasia käynee niistä selville. Sairaalassa hoidettujen sukupuolitautisten sosiaalinen status ei paikallistunut suinkaan yksinomaan sosiaalisen asteikon alapäähän. Loisiväestön osuus tosin on Vaasan läänissä huomattavan suuri. Mutta tällä alueella talollistenkin osuus on melkoinen, vaikka talonpoikaisväestöä on totuttu pitämään kansakunnan sekä fyysisenä että moraalisenä ihanteena. Turun ja Hämeen läänissä tilanne ei ollut sama. Tilallisväestön osuus oli näissä lääneissä huomattavasti vähäisempi. Mutta niin se oli maatalouden työvoimastakin.

Jos merkittävyksiä halutaan etsiä, on sellainen ennen kaikkea piikojen osuuden suuruus. Jos piiat ja naispalvelijat otetaan yhtenä ryhmänä, nousi heidän osuutensa jokaisena vuonna Vaasan läänissä selvästi yli 10 %:n. Ja vielä selvemmat numerot ovat Turun ja Hämeen läänin osalta. Kun piiat useasti vaihtoivat palveluspaikkaansa, voidaan ainakin epäillä, että hekin toimivat sukupuolitautilien levittäjänä. Ilmeistä on, että sukupuolitaudeista kärsivien määrä oli selvässä riippuvuudessa paitsi asianomaisen väestöryhmän suhteellisen osuuden myös sen liikkuvuuden kanssa. Tästä olivat hyvinä esimerkkeinä em. piiat, rengit, joiden osuus Turun ja Hämeen lääneissä oli 1820- ja 1830-luvuilla vielä selvästi suurempi kuin piikojen sekä kisällit ja oppipojat ja sotilaat; siis sotilaat, entiset sotilaat ja sotilaiden omaiset. Tämän ryhmän osuus sukupuolitauteihin sairastuneista oli eräinä vuosina todella huomattava. Kaiken lisäksi elettiin rauhan kautta. Toisaalta esim. Vaasan osalta suuruuden selittää kaupungin varuskunta, jonka venäläinen varusväki melko uutterasti vieraili lääninsairaalan sukupuolitautilien osastolla. Vaasan lääninsairaalaan tulneiden sotilasstatusta edustaneiden henkilöiden edessä alkaa 1830-luvulla yhä yleisemmin olla termi: ryska soldat. Aiemmin oli määritys yleensä kuulunut: före detta soldat. Suurin osa muista kuin venäläisistä sotilaista oli sotilaiden omaisia, runsaasti leskiä. Sotilaiden runsauden selittää epäilemättä kontrollin tiukkuus joukko-osastoissa. Sitä ei voinut paeta eikä salata kuten maaseudulla.

Lesket yleensäkin ansaitsevat huomiota. Sen vuoksi tässä yhteydessä heidät on erotettu omaksi ryhmäkseen kuitenkin siten, että ryhmään kuuluvat vain sellaiset, joiden leskeyden statusta ei tarkemmin määritetty, ts. joiden kohdalla sairaspäiväkirjassa lukee yksinomaan ”enkan”. Sen sijaan esim. nimikkeellä ”bondeenkan” varustettu henkilö on luettu talollisväestöön. Samoin muiden sosiaaliryhmien lesket omaan ryhmäänsä. Tästä huolimatta leskien osuus on hyvin huomattava, 0.5 %:sta 5 %:iin. Maalaiskylässäkin yksinäinen leski saattoi olla ainoa asunnon omistanut henkilö, jonka luona kiertävä käsi-työläiskisälli, oppipoika, joskus jopa irtolainenkin saattoi yöpyä. Tällainen leski veti helposti puoleensa myös kylän miespuolisia asukkaita.

Myös merimiehet, eritoten Turun mutta myös Vaasan lääninsairaalassa – ja varsinaiset irtolaiset, ryhmien numeerisesta pienuudesta huolimatta, olivat selvästi sukupuolitautilien rasittamia. Molempien ryhmien suhteellinen osuus väestön kokonaismäärästä oli hyvin pieni, mutta sukupuolitautiliin sairastuneista se esim. merimiesten osalta eräinä vuosina nousi lähelle 10 %:a. Asia on täysin ymmärrettävissä ammatin luonteen vuoksi. Merimies viipyi useita

kuukausia matkoillaan. Toisaalta hänellä jos kenellä suomalaisella oli mahdollisuudet saada ammattinsa puolesta tartunta ulkomaiden suurkaupunkien satamissa. Esitetyt luvut osoittavat, että hän todella joskus myös sai. Ulkomailta tulleet merimiehet joutuivat satamaan tullessaan lääkärintarkastukseen, minkä vuoksi heidän tautinsa havaittiin ja heidät lähetettiin nopeasti hoitoon.²⁴ Pohjanmaan rannikko oli myös 1800-luvulla tärkeä meri- ja satamakaupunkien sijaintipaikka, mikä tekee tautien esiintymisen merimiehillä ymmärrettäväksi. Vaasa, Pietarsaari, Kristiinankaupunki, Uusikaarlepyy, Kaskinen ja Kokkola²⁵ lähettivät tuon tuosta parantolaan asukkaitaan, kuten myös Suomen toisella puolella sijainnut Viipuri. Pietarissa ja Baltian maiden satamissa matkanneet merimiehet joutuivat joskus katkerasti muistelemaan ulkomaille tekemiään matkoja sairaalassa kuurin aikana.²⁶

Tilanne oli sama eri puolilla Suomea. Kuitenkaan ei pidä liioitella merimiesten ja sukupuolitautilien yhteiselo, sillä esim. Turun kaupunginlääkäriin raporteista lääkintöhallitukselle vuosisadan puolivälissä käy ilmi, että tartunnan saaneiden ja tarkastettujen suhde oli varsin pieni. Kaupunginlääkäri ilmoitti vuoden 1852 aikana tarkastaneensa 98 laivan miehistön, yhteensä satoja miehiä, ja tarkastuksissa oli vain viiden todettu sairastavan sukupuolitautilia.²⁷ Viipuriin saapui samana vuonna ulkomailta 15 suomalaista laivaa, joissa oli miehistöä yhteensä 143. Viipurin sisäsatamaan puolestaan tuli 100 pienempää alusta Venäjän satamista. Näissä oli miehistöä 354. Tarkastuksissa ei löydetty kuin 2 primaarioireet ja 2 sekundaarioireet omaavaa tapausta.²⁸ Toisaalta saattoi tapahtua myös niin, että jos tarkastus jäi suorittamatta, seuraukset olivat kohtalokkaat. Niinpä Kristiinankaupungin lääkäri joutui raportissaan vuodelta 1852 tunnustamaan kupan kukoistaneen edellisvuosia voimakkaammin. Syynä oli hänen mielestään se, että kaupunkiin oli saapunut ulkomailta laivoja, joissa oli ollut miehiä lääkärin arvion mukaan 150–200. Nämä oli jätetty tarkastamatta, ja tauti oli päässyt leviämään.²⁹

Varsinaiset ja laivoihinsa palaavat merimiehet voitiin tarkastuksilla pitää kontrollissa. Asia oli aivan erilainen, kun kyseessä oli tilapäinen tai vielä enemmän entinen merimies. Voi sanoa, että entinen ammattiton merimies monessa suhteessa lähenei varsinaista irtolaista ja yleensä hänestä lopuksi sellainen tulikin.³⁰

8.3. Sukupuolitautilien paikallinen ulottuvuus

Varsinaisten irtolaisten osuus tartunnan saaneista ei ole erikoisen suuri. Mutta toisaalta heidän osuutensa alueen väestöstä oli niin vähäinen, että sen taustaa vasten tuloksissa esiintyvä 1 ja 6 %:n välillä liikkuva osuus on erittäin merkityksenkäs. Ja vaikka osuus vuodesta toiseen vaihteli melkoisestikin, irtolaisia kuitenkin esiintyi joka vuosi sairaalassa hoidettujen joukossa. Kun vielä tiedetään heidän viettäneen kuljeksivaa elämää, jonka vuoksi he olivat kosketuksissa eri seutujen ja eri väestöryhmien kanssa, voidaan pitää todennäköisenä, että lääkintäviranomaiset olivat oikeassa tähdentäessään kuljeksivien vä-

estöryhmien vaikutusta sukupuolitautilien levittämisessä. Toisaalta yhteiskunta jo tuohon aikaan pyrki eliminoimaan tai ainakin minimoimaan heidän vaikutuksensa.

Vaikka vuonna 1819 oli määrätty, että työlaitoksissa olleet sukupuolitaudeista kärsivät oli hoidettava siellä, ainakin Turun lääninsairaalan veneeristen osaston runsas vangittujen naisten ja irtolaisten osuus esimerkiksi vuosina 1838 ja 1843³¹ näyttää puhuvan sen puolesta, että naisvangit ja yleisessä työssä olleet kehruhuonelaiset hoidettiin Turun lääninsairaalassa. Koska Turun lääninsairaalan osalta ei ole säilynyt vastaavaa potilasasiakirja-aineistoa kuin Vaasan lääninsairaalan, ei voida päätellä, mikä osuus sairaista irtolaisista oli vasta toimitettu kuvernöörin kuulusteluun eikä vielä ollut lähetetty yleiseen työhön linnoitukseen tai kehruhuoneeseen. Turun osalta on myös mahdoton sanoa, mikä osuus sukupuolitauteista vangeista, miehistä ja naisista, oli irtolaisvankeja.

Monesta potilastapauksesta saa sellaisen kuvan, että asianosaisen tauti oli paljastunut pakkotyölaitoksessa tai vankilassa. Ainakin nimimerkillä ”häktade qvinna” tai ”häktade karl” varustettuja henkilöitä oli veneeristen osaston potilaiden joukossa sekä Vaasan, Turun että Hämeenlinnan lääninsairaaloissa.³² Esimerkiksi Närpiön varapastorin antaman todistuksen mukaan irtolaisnainen Beata N., joka vastikään oli tullut kehruhuoneesta, oli aikeissa matkustaa Vaasaan veneerisen tartunnan saaneena.³³ Tavallisempaa kuitenkin oli, että jo kansliakuulusteluvaiheessa pyrittiin ainakin irtolaiset tarkastamaan, jotta heidät olisi voitu toimittaa asianmukaiseen hoitoon.³⁴ Mutta tuskin pakkotyölaitoksen ja linnoituksen merkitystä ainakin sukupuolitautilien kokoontumispaikkana voidaan kiistää.³⁵

Työlaitosten, vankiloiden ja muiden sellaisten paikkojen joihin ns. epäsosiaalinen aines kerättiin, merkityksestä sukupuolitautilien esiintymispaikkoina kertovat myös piirilääkäreiden kertomukset ja sairauksista laaditut tilastot. Mutta näihin paikkoihin kerättiin henkilöitä, jotka jo muissa yhteyksissä tavalla tai toisella olivat saaneet tartunnan. Viipurin piirilääkärin vuosikertomukseen vuodelta 1852 sisältyy myös selonteko Viipurin läänin yleisen sairaalan syfilisosastolla hoidetuista, ja selostuksessa huomautetaan, että sairaalan veneeristen osastolle oli kyseisen vuoden aikana tullut vähemmän potilaita kuin edellisenä vuonna. Yhteensä oli tullut 101 miestä, 81 naista ja 41 lasta. Parempia näkymiä hämärsi lääkärin mukaan kuitenkin se tosiasia, että Saimaan kanavan rakennustyö oli ollut selvästi kielteinen tapahtuma sukupuolitautilirintamalla. Sairastapausten määrä ei ollut rakennustyömaalla ainoastaan lisääntynyt vaan myös sairauksien laatu oli vaikeutunut. Rakentamisessa oli käytetty runsaasti myös vanki- ja irtolaistyövoimaa. Lääkäri huomauttikin erityisesti siitä, että kanavalle oli tullut henkilöitä, joita aiemmin oli jo hoidettu eri sairaaloissa. Nämä olivat tartuttaneet taudin Luumäelle, Savitaipalcellle ja Lappeelle, joista aiemmin hyvin harvoin oli tullut tietoja sukupuolitautiltautitauksista.³⁶

Lääkintäviranomaisten havaintojen mukaan tauti oli viimeisen kymmenen vuoden aikana alkanut laantua ja hävitä maaseudulta ja keskittyä asutuskeskuksiin. He muistivat myös huomauttaa, että paikalliset olosuhteet, esim.

asutusmuodot, hygieeniset olot, epäsosiaalisen aineksen olemassaolo, hyvin pitkälle määräsivät, esiintyikö sukupuolitauteja laajasti vai yksittäistapauksina.³⁷ Viipurin läänin lääkärin raporttiinsa liittämien tietojen sukupuolitapausten alueellisesta levinneisyydestä piti osoittaa asian olevan näin.

*Viipurin yleisessä sairaalassa 1852 hoidettujen sukupuolitautipotilaiden kotipaikka.*³⁸

Kotipaikka	Lukumäärä		
Viipurin kaupunki	46	Kurkijoki	5
Saimaan kanava	34	Kiviniemi	3
Muolaa	26	Joutseno	3
Viipurin pitjä	22	Hiitola	3
Rautu	21	Hamina	3
Vehkalahti	19	Antrea	3
Sakkola	18	Savitaipale	2
Valkjärvi	14	Käkisalmi	2
Harlu	13	Vehkalahti	1
Uusikirkko	13	Valkeala	1
Luumäki	7	Heinjoki	1
Lappvesi	6	Jääski	1
Säkkijärvi	4		
			271

Vaikka sukupuolitautisuuden alueellinen hajonta oli suuri koko Suomessa,³⁹ jonkinlaista tihentymistä asutuskeskuksiin voi havaita. Vaasan läänissä Vaasa ympäröivine sekä ruotsin- että suomenkielisine kuntineen oli läänin merkittävien kuten myös rannikon muut kaupungit, Kristiinankaupunki, Pietarsaari ja Kokkola sekä myös Kaskinen.⁴⁰ Samoilta paikkakunnilta oli Viaporissa ollut irtolaisia eniten Vaasan läänistä. Rannikkokaupunkien roolin selittää tässä yhteydessä kuten jo aiemmin on tähdennetty, satamapaikat sekä merimiesten liikkuva ja ulkomaille ulottuva elämäntapa, mutta varmasti myös sairaalan läheisyys ja kontrollin voimakkuus. Turun lääninsairaalan veneeristen tautien osaltolla hoidetuista potilaista oli Turusta kotoisin 1823 30.5 %, 1828 13 %, 1833 20 %, 1838 32.5 %, 1843 19.5 %, 1848 33 % ja 1853 17 %.⁴¹

Viimeksi esitetty numerosarja ei suoranaisesti tue Viipurin piirilääkärin mainintaa tautisuuden keskittymisestä asutuspaikkoihin nimenomaan 1840-luvulla ja maaseudun jäämistä sekundaarialueeksi, ei ainakaan, jos läänin pääkaupungille annetaan ehdoton merkitys. Toisaalta siitä kuitenkin selviää, että vaikka muitakin asutuskeskuksia ja taajama-asutusta syntyi sahatteellisuudenkin myötä, Turku säilytti erittäin merkityksekkään aseman sukupuolitautien keskuksena. Karkeinkin vertailu pystyy kertomaan irtolaisten, yleensä epäsosiaalisen aineksen, sekä sukupuolitautien esiintymispaikkojen keskinäisen yhteyden. Todettiinhan jo kansliakuulustelujen selostuksen ja vankien lähtöalueiden selvityksen yhteydessä, että esim. juuri Turku, Pori, Vaasa, Oulu sekä myöhemmin Helsinki, olivat paikkoja, joista sekä irtolaisina pidätettyjä lähetettiin kansliakuulusteluun että irtolaisina tuomittuja passitettiin työlaitoksiin eniten.

Tilapäistyövoimaa, etenkin epäsosiaalista ainesta muodostavaa, käyttävät työmaat ja niiden sijaintipaikat kehittyivät helposti sukupuolitautilien keskukseksi. Saimaan kanavatyömaan osuus vuonna 1852 Viipurin lääninsairaalan veneeristen osaston potilaiden lähtöalueena on selvä osoitus tästä. Tulihan siitä yhdeltä työmaalta peräti 12.5 % potilaista kyseiselle osastolle. Sen sijaan vaikutussuhteen etsiminen näiden työmaiden ja sukupuolitaudin tartunnan välille on arvailua. Suuri osahan työläisistä oli irtolaisvankeja.

8.4. Sukupuolitautilinen irtolainen

On kuvaavaa, että Vaasan lääninsairaalan veneeristen osastolle 1820- ja 1830-luvuilla tulleista noin kolmannes sai mainetodistuksen, jossa hänet nimettiin köyhäksi tai rutiköyhäksi. Neljäkymmenluvulla ja viisikymmenluvun alussa tämän ryhmän osuus oli noussut 1/2:een, jopa peräti 2/3:aan.⁴² Asia on tietysti nähtävä myös sitä taustaa vasten, että paikalliset viranomaiset helposti antoivat armon käydä oikeudesta ja halusivat lykätä kruunun maksettavaksi köyhän henkilöjoukon hoidon aiheuttamat kustannukset. Mutta voidaan myös kysyä, mitä ylijäämää perheellisellä loisella tai vuosipalveluksestaan elävällä rengillä tai piialla oli. Ja edelleen: miksi viranomaiset, yleensä papit, jotka todistuksen antoivat ja jotka hyvin tehokkaasti tunsivat seurakuntansa väestön, olisivat aiheettomasti menetelleet näin.

Kun kyseessä oli veneerinen potilas, selväkin statusnimike saattoi horjua. Sen osoittaa Lappvårdistä kotoisin olleen loisvaimon Johanna Sophia H:n merkintätapa. Kotipitäjästään annetussa papintodistuksessa häntä kutsuttiin loisnaiseksi (inhyesqvinna).⁴³ Mutta lääninsairaalan veneeristen osaston sairaspäiväkirjaan on merkitty ”irtolaisnainen” (lösa qvinnan) Johanna Sophia H. (och hennes barn Maria Sophia).⁴⁴ Sama kohtalo näyttää tulleen Sofia Erikintytär H:n osaksi. Kevätalvella 1833 hänet lähetettiin loisnaisena lasarctiin. Tämä status oli merkitty potilasasiakirjojen joukossa olleeseen tarkastustodistukseen. Kuitenkin veneeristen osaston sairaspäiväkirjassa samainen nainen esiintyy tittelillä ”irtolaisnainen” (lösa qvinnan).⁴⁵ Asian selittää molempien osalta se, että ennen sairaalaan tuloa, siis alustavan kotipaikalla tapahtuneen tarkastuksen jälkeen välissä oli ollut kuvernöörin luona suoritettu kuulustelu asianomaisten henkilöiden statuksen selvittämiseksi. Ja tässä yhteydessä virallinen hallintovalta oli sanonut sanansa ja määrittänyt kummatkin henkilöt irtolaisiksi.⁴⁶ Yleensäkin näyttää asia olleen niin, että Vaasan läänissä kaihdettiin kotipaikalla mahdollisimman pitkään luokittamasta henkilöä irtolaiseksi; häntä kutsuttiin mieluummin loisnaiseksi tai naishenkilöksi. Osin tässä oli kyse juridisesta asiantarkastelusta. Henkilö ei ollut irtolainen ennen kuin kuvernööri oli hänet sellaiseksi tuominnut.⁴⁷ Toisaalta on hyvin vaikea nähdä tekijää, joka taloudellis-sosiaalisessa mielessä erotti loisnaisen Anna Beata M:n irtolaisesta, sillä olihan kyseisellä naishenkilöllä vuonna 1833 annetun papintodistuksen mukaan kolme kerjäävää lasta eikä lainkaan aviomiestä.⁴⁸

Eräs merkityksenkäs seikka on, että lähes kaikki, ainakin Vaasan lääninsairaalan osastolle tulleet irtolaiset olivat naisia. Seikka on tulkittava siten, että naisten tautisuus paljastui paremmin. Sama seikka nimittäin käy ilmi esim. Turun ja Hämeenlinnan lääninsairaalan veneeristen osastojen hoitopäiväkirjoista.⁴⁹ Synnytys toi naisen kupan viranomaisen tietoon.

Usean sellaiseen marginaaliryhmään kuin irtolaisiin kuuluvan henkilön elämänvaiheiden selvittely tuotti jo aikansa viranomaisille hyvin suurta hankaluutta ja osoittautui monesti mahdottomaksi. Kulkijan ja irtolaisen jäljet olivat häipyneet vuosi-, jopa vuosikymmeniksi. Torpparintytär Maria Iisakintytär H:n piti olla kotoisin Kauhajoelta ja hänet oli vangittu Vaasassa. Varmaa kirjaan merkittyä tietoa hänen vaiheistaan ei seurakunnan paimenella ollut, mutta hän kirjoitti, että huhun mukaan kyseinen Maria Iisakintytär oli mennyt venäläisten joukkojen mukana Vaasaan.⁵⁰

Piika Leena E. Jurvan kappelista, Laihian emäseurakunnasta, taas oli asiakirjojen mukaan tullut Vaasaan kolmikuukautisen tyttärensä kanssa saada- seen hoitoa veneeriseen tartuntaan. Hän oli kuitenkin unohtanut papintodistuksensa. Lääkäri määräsi hänet sairaalaan mutta asetti ehdoksi sen, että Leena hankkisi papintodistuksen. Jurvan kappalaisen 11.9.1829 allekirjoittama todistus osoitti, että torpparintytär Greta Leena Gustavintytär oli 1822 muuttanut pois Jurvasta rutiköyhänä. Hänen vanhempansa olivat kuollessaan jättäneet tyttärensä puille paljaille, suoranaiseen kurjuuteen. Greta Leena joutui alaikäisenä piiiaksi. Muuttaessaan Jurvasta hän ei ottanut mukaansa muuttotodistusta, mikä toimenpide jo sellaisenaan ilmaisi, että kyseessä oli epä-säännöllistä elämäntapaa viettävä henkilö. Tavallisesti palkolliset hyvin sääntillisesti täyttivät tämän velvollisuuden. Myös heidän isäntänsä, jotka loppujen lopuksi heistä vastasivat, valvoivat, että näin todella tapahtui. Jurvan sie- lunpaimen päätti maineluonnehdintansa runollisiin mutta samalla traagisiin sanoihin, joiden mukaan Greta Leena oli valinnut vapaan toimettoman elämän mutta valinnallaan vetänyt onnettomuuden päälleen.⁵¹ Häntä ei kuitenkaan merkitty irtolaiseksi, sillä suojele kulki ennen elämäntapaa. Greta Leena oli piika, jonkun palveluksessa, ei siis suojeleketon.

Ehkä hyvinkin tyypillinen esimerkki sukupuolitauteisesta irtolaisesta on piika Sofia Magdaleena T. Hänen kohtalossaan kuvastuu myös se tosiasia, että irtolaisuus ei suinkaan ollut stabiili ominaisuus. Sellaiseksi ei aina synnytty. Sofia oli 1829 tullut kehruhuoneesta, johon hänet oli passitettu yleiseen työhön irtolaisuuden vuoksi. Kotipaikkakunnaltaan hän oli saanut palveluspaikan ja siten laillisen suojeleksen. Irtolaisesta oli tullut palvelija. Sofian palvelukseensa ottanut Juhani Matinpoika K. ei kuitenkaan kauan ollut hyötynyt Sofian työvoimasta, sillä muutaman kuukauden kuluttua Sofia oli laiminlyönyt palveluksensa. Papintodistuksen mukaan Sofia oli tosin oleskellut paikkakunnalla mutta samalla kun hän oli lopettanut työnteon hän oli alkanut uudelleen viettää ylenmäärin juopottelevaa elämää. Ähtärin papin antaman todistuksen mukaan Sofia oli syntynyt Ähtärissä 1801, joten hän oli jo alle kolmekymmenvuotiaana ehtinyt tehdä yhden kehruhuonematkan ja Vaasan läänin kuvernöörin passituksesta päätellen Sofiaa odotti taudinoireiden hävittyä toinen matka Lappeenrannan kehruhuoneeseen. Olihan hänet otettu kiinni

Virroilla ja lähetetty kuvernöörin kuulusteluun, josta veneerisen tartunnan saaneeksi epäiltynä oli passitettu lääninsairaalaan.⁵²

Jos irtolaisuus oli yleensä sosiaalisesti laskevan elämänkaaren omaavien henkilöiden viimeinen vaihe ennen ajautumista pysyvään vankilassaoloon, voidaan kysyä, mitä sitten tuli sellaisista henkilöistä, joiden lähtökohta oli vielä huonompi, ts. sellaisista, jotka syntyivät veneerisen tartunnan saaneiksi irtolaisiksi tai tarkkaan ottaen irtolaisten lapsina. Erään, joskaan ei aivan riidattoman esimerkin tarjoo isätön ja äiditön tyttö Liisa F. Liisa oli syntynyt aviottomana 1823. Hänen Mustasaaresta jo nuoruusvuosina tullut äitinsä oli irtolainen ja kuollut 1829, joten Liisa jäi orvoksi kuusivuotiaana. Äiti oli jättänyt tyttärelleen perinnöksi sukupuolitaudin. Jo 1828 äitiä ja tytärtä oli hoidettu Vaasan lääninsairaalassa veneeristen osastolla⁵³ ja äiti oli kuollut vuotta myöhemmin, ei tosin sairaalassa. Tytär otettiin seurakunnan pappilaan, jossa hän nautti armohoitoa,⁵⁴ kuten asiakirjan virallinen terminologia kuvaa. Mutta runsaan vuoden kuluttua äitinsä kuolemasta Liisa tuli veneeristen osastolle.

Irtolainenkaan ei aina apaattisena tyytynyt kohtaloonsa vaan yritti puolustaa itseään sekä kuulustelussa että käytännön elämässä. Koska pysyvä asuinpaikka oli osa suojelusta ja koska irtolaisilla toki oli omaisia, moni yritti käyttää tätä seikkaa hyväkseen. Esim. laihialainen "irtolaispiika" Anna Matintytär M., joka oli syntynyt 1810 ja tuli sairaalaan 1832, siis vähän yli kaksikymmenvuotiaana, oleskeli äitinsä luona. Äiti puolestaan oli tuon ajan tyypillinen veneerisen tartunnan saanut naishenkilö, nimittäin köyhä sotilaan leski. Kirkonpalvelijan mukaan tyttö itse tunnettiin kevytmielisestä elämästään.⁵⁵

Irtolaisen yritys hankkia turvapaikka omaistensa luota ja majailta heidän luonaan johti valitettavasti usein siihen, että omaiset ilmestyivät sairaalaan veneeristen osastolle tartunnan saaneina. Esimerkiksi irtolaismies Tuomas S:n vaimo Susanna ja seitsenviikkoinen poika lähetettiin tämän vuoksi sairaalaan 1831 kesällä. Asiakirjoista käy ilmi, että Tuomas itse oli päässyt maaliskuussa samana vuonna pois sairaalan sukupuolitautilosastolta.⁵⁶ Mikael Juhonpoika R. oli syntynyt 1793 Laihialla, joten hän oli jo 43-vuotias. Viisi vuotta hän oli ollut poissa paikkakunnalta. Lähtiessään hän ei ollut hankkinut muuttotodistusta kirkollisilta viranomaisilta eikä hän myöskään ollut ilmoittanut olinpaikkaansa. On helppo kuvitella, että irtolainen oli irrallaan myös perhesiteistä, vapaa kulkija, vailla laillista aviopuolisoa, ja ainakin nainen aviottomia lapsia synnyttänyt. Mikael Juhonpoika oli kuitenkin naimisissa ja hänen puolisonsa ja neljä lastaan oleskelivat Laihialla, tosin kuten edellä on käynyt ilmi, Mikaelin täysin hylkääminä. Perhe oli joutunut kärsimään puutetta, vaimon ja lapsien ainoa elinkeino oli kerjääminen. Mikael Juhonpojan elämäntapaa luonnehtivat vielä pitäjän seurakunnan paimenen todistukseen kirjoittamat sanat: paikkakunnalla hänet tunnetaan pahantapaisena.⁵⁷

Asian traaginen ja jopa irvokkaaksi kääntynyt puoli tuli näkyviin silloin, kun viranomaiset tarttuivat henkilöön, jolla ei nykyisen käsityksen mukaan olisi pitänyt olla mitään tekemistä enempää vapaana yhteiskunnassa kuin työlaitoksen pakkotyössäkään. Silloin kun oli kyse henkilöstä, joka itse ei edes tiennyt kuka oli, olisi odottanut kruunun pitkän käden kohtelevan häntä humanisemmin. Mutta menettelykaava oli yhteinen, ja poikkeuksia ei juuri sal-

littu, ei ainakaan humanisista syistä. Loppuvuodesta 1836 passitti lääninkanslia sairaalaan tuntemattoman henkilön, joka kuulusteluissa selvisi Johan A:ksi, mutta joka vielä Vaasassa tapahtuneen vangitsemisen hetkenä ei pystynyt sanomaan, kuka hän oli.⁵⁸

Ehkä ainakin jonkinlaisen kuvan naisirtolaisen ajautumisesta yhteiskunnan normiston ulkopuolelle tarjoaa selostus Hedvig Kristiina G:n vaiheista. Kyseinen Hedvig Kristiina, joka joutui Vaasan lääninsairaalan veneeristen osastolle, oli kotipaikallaan Lohtajalla luokiteltu piiaksi, mutta sairaalan sairaspäiväkirja puhuu irtolaisnaisesta. Hedvig Kristiina oli syntynyt Kaustisilla 1795 räättäli Anders G:n tyttärenä. Tyttö muutti isänsä kanssa Kälviältä Lohtajalle samana vuonna ja jonkin ajan kuluttua Lohtajalta Alavieskaan (1802). Kierteleminen ja liikkuva elämä opittiin hyvin varhain. Osasyynä tuntuu olleen isäräättälin kiertelevään elämään taipunut luonto, sillä isä ja tytär häipyivät vähäksi aikaa väestökirjanpidosta ilmestyäkseen uudelleen Kalajoelle muuttajina 1811. Tämän merkinnän jälkeen Hedvig Kristiinan jäljet katoavat, mikä viittaa siihen, ettei hänen isänsä välittänyt enempää kirkollisista kuin maallisistakaan määräyksistä, joiden mukaan paikkakuntaa vaihdettaessa oli hankittava muuttokirja kirkkoherran kansliasta. Vasta 1823 Hedvig tuli Lohtajan seurakuntaan Kokkolasta, jonne hän palasi vuonna 1826.

Lohtajan sielunpaimenen antaman mainetodistuksen mukaan Hedvig Kristiina ei asunut Lohtajalla. Viranomaisilla ei myöskään ollut häntä vastaan muistuttamista. Sen sijaan pastori oli halukas lisäämään todistukseen, että kuulopuheiden mukaan Hedvig Kristiina oli tehnyt itsenäs tunnetuksi kevytmielistä ja epäsiiveellistä elämää viettävänä naisena. Hedvig Kristiinan taloudellisesta tilanteesta pastori ei voinut sanoa mitään. Sen sijaan Hedvigin isä oli täysin varaton ja elätti itsensä Lohtajalla kerjäämällä.⁵⁹ Hedvig Kristiinan vanhempien elintapa ja asema, Hedvigin oma kiertelevä elämä ja piittaamattomuus viranomaisten määräyksistä esim. muuttoasioissa sekä oman elämän kääntyminen epäsosiaaliseksi ajan mittapuuta käyttäen johdattivat henkilön irtolaiseksi. Vain rikokset puuttuivat. Mutta ne olivatkin tyyppillisiä vasta irtolaisuutta seuraavalle sosiaalisen poikkeavuuden asteelle, rikollisuudelle.

Viitteet

8. IRTOLAISET SAIRAALOISSA (s. 130–145)

1. Rabbe FLSH IV:2. 1849–50, s. 92–93.
2. Vuoden 1734 laki, G.B. 4 cap. 2 §.
3. Katso Rabbe 1849, s. 94–102.
4. Katso tästä Rabbe 1849, s. 104–107.
5. Rabbe 1849, s. 116–117.
6. Rabben esittämät luvut, s. 119. Ne eivät aivan täsmää eri sairaaloiden potilaspäiväkirjojen kanssa, esim. VMA, Vaasan lääninsairaalan arkisto, veneeristen osaston hoitopäiväkirjat V.
7. Rabbe 1849, s. 120–123, 129.
8. Rabbe 1849, s. 129. Sama käsitys toistuu myös muissa kertomuksissa.
9. Kejs. Bref. 12. febr. 1811; Kejs. Bref 20. April 1919.
10. Kejs. Bref 24. Jan. 1815.
11. Kejs. Bref 16. Mars 1819.
12. Katso Rabbe 1849, s. 150.
13. Katso Rabbe 1849, s. 158–159.
14. Rabbe 1849, s. 160.
15. Rabbe 1849, s. 161–162.
16. Katso tästä Rabbe 1849, s. 164–167.

17. Esim. OMA, Oulun lääninkanslia, kansliakuul.ptk:t 1823.
18. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1838, I-nelj. 41-42.
19. Koskimies 1966, s. 300.
20. Koskimies 1966, s. 300.
21. VA, LkHA, I kanslia, Lääkärien ja apteekkarien vuosikertomukset 1828, esim. Heinolan piirilääkäri, Käkisalmen piirilääkäri ja Tornion piirilääkäri (Eba 2); ks. myös Ylikangas 1976, s. 235.
22. Ks. em. raportit ja Y.S. Koskimies, s. 300-301.
23. Vrt. Jouko Jaakkola 1983, s. 25-26, 29, 43. Perustuu Jaakkolan lisensiaatin työhön, Jaakkola 1982.
24. Katso VMA, Vaasan lääninsairaalan arkisto, Veneerisen osaston potilasasiakirjat 1809-1834 (Ej 1); vrt. VA, lääkintöhallituksen arkisto I kanslia, lääkärien ja apteekkarien vuosikertomukset vuosi 1853 Eba 27; Viipurin piirilääkärint kertomus 31.1.1853 ja laivantarkastusilmoitus 31.12.1852.
25. Ks. VMA, VLSA, veneeristen osaston potilasasiakirjat 1809-1834, 28.9.1819 esim. lähetti Kokkolan kaupunginlääkäri 4 juuri ulkomailta tullutta merimiestä lääninsairaalaan.
26. Ks. em. Viipurin piirilääkärint vuosikertomusta ja laivantark. ilm.
27. VA, LkHA, I kanslia, lääkärien ja apteekkarien vuosikertomukset, vuosi 1852 Eba 27, Turun kaupunginlääkäri 11.1.1853.
28. VA, LkHA, I kanslia, lääkärien ja apteekkarien vuosikertomukset, vuosi 1852 Eba 27, Viipurin piirilääkärint laivantarkastusilmoitus 31.12.1852.
29. VA, LkHA, I kanslia, lääkärien ja apteekkarien vuosikertomukset, vuosi 1852, Kristiinankaupungin lääkäri 31.1.1853.
30. Katso esim. pietarsaarelaisen entisen merimiehen Hans Erik Gronstedin kohdetua, VMA, VLKA, varsinaiset ptk:t 1852-1853. Ca 1. ptk 8.2.1853.
31. TMA, Turun lääninsairaalan arkisto, Journal öfver vid venerisk curhuset i Åbo värdade sjuka, åren 1823, 1828, 1833, 1838, 1843, 1848 ja 1853.
32. Vaasan, Turun ja Hämeenlinnan lääninsairaaloitten veneeristen osastojen sairaspäiväkirjat 1823-1853 ao. kaupunkien maakunta-arkistoissa; esim. VLSA, ko. osaston pot. asiak. 1826, 2-nelj. 57 ja 1827, 2-nelj., n:o 5.
33. VMA, VLSA, Veneeristen osaston pot. asiak. 1830, 2-nelj. no 6.
34. VMA, VLSA, Veneeristen osaston pot. asiak. 1830, 3-nelj. no 18.
35. VMA, VLSA, Veneeristen osaston pot. asiak. 1838, 3-nelj. no 2.
36. VA, Lääkintöhallituksen ark, I kanslia, Lääkärien ja apteekkarien vuosikertomukset 1852, Eba 27, Viipurin piirilääkäri, selonteko Viipurin yleisen sairaalan syfiliosastolla hoidetuista 1852.
37. Em. selonteko.
38. Em. selonteko.
39. Ao. lääninsairaaloitten veneeristen osastojen sairaspäiväkirjat 1823-1852 mainittujen läänien maakunta-arkistoissa.
40. VMA, VLSA, Veneeristen osaston sairaspäiväkirja 1823-1853.
41. TMA, TLSA, Veneeristen osaston sairaspäiväkirja 1823-1853.
42. VMA, VLSA, Veneeristen osaston pot. asiak. 1805-1850.
43. VMA, VLSA, Veneeristen osaston pot. asiak. 1827.
44. VMA, VLSA, Veneeristen osaston sairaspäiväkirja 1828.
45. VMA, VLSA, Veneeristen osaston pot. asiak. 1833 ja sairaspäiväkirja samalta vuodelta.
46. Asia käy ilmi kuvernöörin passituksesta, joka ko. vuoden potilasasiakirjojen kopioissa.
47. Ks. esim. Sofia Erikintytär Hirvilä oli Ylihärman sielunpaimenen mukaan inhyesqvinnan mutta maaherra määräsi hänet maata kiertävänä irtolaisena sairaalaan. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1833.
48. VMA, VLSA, Veneeristen osaston pot. asiak. 1833.
49. VMA, VLSA, Veneeristen osaston sairaspäiväkirjat vuosilta 1823, 1828, 1833, 1838, 1843, 1848 ja 1853; TMA, TLSA, Veneeristen osaston sairaspäiväkirjat ko. vuosilta; HMA, HLLSA, ko. materiaali.
50. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat, vuosi 1824 n:o 24. Mukana myös Ilmajoen seurakunnan papintodistus.
51. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1819-34, vuosi 1829, ensimmäinen neljännes n:o 9.
52. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1830, neljäs neljännes, n:o 1.
53. Ks. VMA, VLSA, Veneeristen osaston sairaspäiväkirja vuodelta 1828.
54. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1831, toinen neljännes, n:o 10.
55. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1832, 1-n, n:o 5, katso myös irtolaispiika Liisa Jaakontytär

- Sundin vaiheista VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat vuodelta 1833 I-neljäs, n:o 16.
56. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1831, n:o 22.
57. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1835, ensimmäinen neljäs, n:o 57.
58. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1836, neljäs neljäs, n:o 5.
59. VMA, VLSA, Veneeristen osaston potilasasiakirjat 1828, ensimmäinen neljäs.

9. TARKASTELUA

Tämän tutkimuksen alussa omaksuttu irtolaisen määrittäytapa on osoittautunut tarkoituksenmukaiseksi. Irtolaisuutta säädelleet asetukset ovat tarjonneet operationaalisesti hedelmällisen lähtökohdan ja näiden sääntöjen soveltaminen 1800-luvun itäsuomalaisessa ja pohjanmaalaisessa ympäristössä on osoittanut, että käytäntö ei aina vastannut teoriaa. Ilmeisesti olosuhteiden – esim. vankiloiden ahtausta – mutta todennäköisesti vaikutteiden ansiosta maaherrat, joille ratkaisuvalta lopullisesti ainakin 1800-luvun alkupuolella kuului, eivät aina tulkinneet vuosien 1802, 1804 ja 1805 asetuksia äärimmäisen tiukasti. Osin tähän saattoi vaikuttaa itse ns. irtolaisjoukon koostumuskin. Irtolaisuus oli yleisön ja viranomaistenkin silmissä sosiaalinen status. Mutta tuomioiden, siis vankilassolon syiden perusteella siitä hahmottuu myös – ja ehkä ennen kaikkea – jonkinlainen rikos.

Oli olemassa selviä yhteiskunnallisia riskiryhmiä, jotka edellä mainitut asetukset mainitsevat. Mutta toisaalta viranomaiset, lähinnä nimismiehet, pidätivät myös paljon sellaisia, joiden käyttäytymiseen ei voitu katsoa sisältyvän niin paljon poikkeavuutta, että yhteiskunnan olisi tarvinnut puuttua siihen ankarimman kontrollinsa eli vankilaan lähettämisen muodossa. Nimismiesten toiminta ja pidätetyt osoittavat, että negatiivinen poikkeavuus yhteiskunnan perusnormistosta, tässä yhteydessä em. asetuksista, herätti huomiota. Maaherrojen kuulusteluun tullut joukko muodostuikin varsin epämääräisestä aineksesta, jossa mustalaisilla, entisillä vangeilla, kerjäläisillä, yleensä pahantapaisilla ja huonoa elämää todistettavasti viettäneillä oli suuri osuus. Kuulustellun joukon laatu niinkin lyhyessä ajassa kuin kahdessakymmenessä viidessä vuodessa myös muuttui, voisi miltei sanoa, että ryhmä kurjistui. Tämän valossa voidaan puhua myös irtolaisongelman ainakin jonkin asteisesta kärjistyisestä jo 1800-luvun alkupuoliskolla. Syynä siihen oli todennäköisesti maatalouden työvoimatarpeen väheneminen, jolle taustana oli väestönkasvu. Niinpä keskeisenä tutkimuskohteena olleessa Kymenkartanon/Mikkelin läänissä ja erityisesti vertailualueena käytetyssä Oulun läänissä kuvernöörin kuulusteluun tulleiden henkilöiden määrä nousi selvästi. Eroa oli Itä- ja Länsi-Suomen välillä, kuten Suomenlinnassa olleiden irtolaisvankien alueellinen tausta osoittaa.

On hyvin vaikeaa, osin täysin mahdotontakin, mennä vastaamaan kysymykseen, mikä aiheutti alueelliset erot. Edellä omaksuttua käsitystä, että syynä olivat asutusmuotoon ja elinkeinoihin liittyneet tekijät, vahvistavat länsi- ja etelärannikon kaupungeista lähtöisin olleet suurimmat irtolaismäärät. Tämä voi viitata näiden paikkojen kaupungistumisen mukaiseen sosiaalirakenteeseen mutta aivan yhtä hyvin se saa kysymään, miten virallinen kontrolli vaikutti asiaan. Kaupunkipaikoissa, elleivät ne olleet liian suuria, irtolaiselta tuntuva henkilö joutui huomattavasti helpommin kiinni. Asutuskeskukset, jopa Venäjän keisarikunnan Pietari, vetivät epäsosiaaliskin ainesta puoleensa, mistä osoituksena on Pietarissa pidätettyjen Viipurin läänin maaherran luopassitettujen suuri joukko. Kontrollin tehon vaikutukseen viittaa myös irtolaisten esiintyminen sukupuolitautilien osastolla lääninsairaaloissa. Kun irtolaisuudesta pidätetyssä epäiltiin olevan sukupuolitauti, hänet passitettiin tarkastukseen, jolloin mahdollinen tauti todettiin. Tilaisuus toteamiseen eli kontrollin soveltamismahdollisuus usein aiheutti faktisen toteamisen. Laajoilla harvaanasutuilla seuduilla toteaminen oli satunnaista.

Tähän viittaa myös 1820-luvulla käytetty menettely "irtolaisjahdissa". Kuvernöörin kuulusteluun valittiin henkilöt henkikirjan perusteella. Sellaiset henkilöt, joilla ei tiedetty olevan työtä ja suojelua, saivat henkikirjassa tittelikseen irtolainen (lös), joka tarkemmin asiaa tutkittaessa tarkoittaa lähinnä irtainta. Irtolaisen kuvaksi tutkituissa tapauksissa hahmottuu varsin monipiirteinen tyyppi. Täysin asetuksia vastaavaa on, että suojelusettomuus ja elinkeinottomuus olivat irtolaisen yleisimmät tunnusmerkit. Toisaalta ainakin vankiluetteloiden perusteella vahvistuu käsitys, että irtolaisuuteen liittyi runsaasti jonkinasteista pikkurikollisuutta. Usein vasta työlaitoksessa olon jälkeen näpistelijästä tuli varsinainen rikollinen. Tuomioiden tarkastelu osoittaa, että varsinaisesta ja yksinomaisesta irtolaisuudesta yleiseen työhön oli tuomittu hyvin pieni osa miesirtolaisista. Kontrollin yhdenmukaisuudesta, johdonmukaisuudesta mutta ehkä myös vankiloiden ahtaudesta johtui se, että loppujen lopuksi vain noin kymmenesosa irtolaisina pidätetyistä tuomittiin yleiseen työhön.

Alueellisesti näyttää olleen eroja, sillä esim. Oulun läänissä irtolaiseksi tuomitsemisprosentti oli 1840-luvulla selvästi suurempi kuin Mikkelin läänissä. Ainakin tutkimuksessa käytetyn materiaalin perusteella näyttää siltä, että vuosisadan alkupuolella ei irtolaisuudesta tuomittaessa noudatettu yhtä ankaraa linjaa kuin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Naisten osuus irtolaisina pidätetyistä vaihteli vuodesta riippuen, kuten teki koko irtolaisiksi epäiltyjen määräkin. Mutta yleensä heitä oli selvästi vähemmän kuin miehiä, heidän osuutensa oli 30–40 %. Sen sijaan irtolaisuudesta tuomittujen osuus pidätetyistä naisten osalta oli ainakin Oulun läänissä huomattavasti suurempi kuin miesten. Miesten runsaus pidätetyistä aiheuttaa kuitenkin sen, että heitä tuomittiinkin lukumääräisesti runsaammin. Vuosittaiset vaihtelut olivat kuitenkin huomattavia. Kehruuhuoneessa olleiden irtolaisvankien perusteella saa käsityksen, että työlaitokseen joutunut nainen selväpiirteisemmin kuin yleiseen työhön tuomittu mies vastasi kansanomaista käsitettä irtolainen (lösdrivare). Hänen taustanaan ei ollut pikkurikollisuutta samassa määrin kuin miehel-

lä.

Mitä irtolaisen yksilölliseen taustaan tulee, se yleensä sisälsi kielteisiä tekijöitä. Hyvän lähtökohdan irtolaisuudelle muodosti aviottomana lapsena syntyminen, tottuminen vanhempien mukana kiertelevään elämään, piittaamattomuuteen viranomaisten määräyksistä ja ennen kaikkea taloudellisesti turvaton asema, vaikka siihen tässä yhteydessä ei ole voitu kiinnittää kuin sivumennen huomiota. Varsin selvän viitteen tulevasta irtolaisesta antoi äitinsä kanssa kerjuulla kulkeva tai kehruuhuoneessa lapsuutensa viettänyt avioton lapsi, jonka varsin nuorena oli yritettävä päästä palkolliseksi. Sopeutumattomuus, johtuipa se mistä hyvänsä johti varsin tiukkaa kontrollia ylläpitäneessä yhteiskunnassa huomion kohteeksi. Kun elämään sekaantui väkijuomien käyttöä, velvollisuuksien laiminlyöntiä, palveluspaikan saannin vaikeutumista ja naisilla sukupuolista höllyyttä, viranomaiset – usein kylän oman väen taholta tulleen ”painostuksen” seurauksena – tarttuivat asioiden kulkuun.

Rikollista käyttäytymistä selvittävät teoriat ovat paljolti sovellettavissa siihen suppeaan ”irtolaisryhmään”, jonka maaherra totesi irtolaiseksi ja hallinnollisella vallallaan passitti yleiseen työhön. Tämän joukon käyttäytymiseen sisältyi niin paljon poikkeavuutta, että sitä voidaan pitää jonkinlaisena pikkurikollisryhmänä. Sen sijaan on selvä ero siihen varsin laajaan ”irtolaisjoukkoon”, joka ”irtolaisena” väkenä joutui vaeltamaan ympäri maata työtä ja toimeentuloa etsien mutta myös siihen tästä suppeampaan kiinnijoutuneiden ryhmään, joita kuitenkin ei maaherra luokittanut irtolaisiksi. Irtolaisiksi tuomittujen osalta voidaan rikollisten tavoin puhua joidenkin käytösvaihtoehtojen välillä suoritetusta valinnasta, johon vaikuttivat hyvin monimutkaiset ja vaikeasti selvitettävät tekijät. Osa näistä oli taloudellis-sosiaalisia, niiden muutoksia. Muutosten seurauksena oli arvojärjestelmien sopimattomuus.¹ Osa taas oli vaikeasti määritettäviä yksilökohtaisia mahdollisuuksia, taipumuksia ja opittuja käytösvaihtoehtoja. Sen sijaan tuon laajemman irtolaisuuden taustana olivat eittämättä juuri taloudellis-sosiaaliset paineet, joiden aiheuttajina oli hyvin voimakas väestönkasvu ja sen mukanaan tuoma työvoiman ylitarjonta. On tietysti asian yksinkertaistamista ja tietynlaista vääristelyäkin väittää näiden tekijöiden olleen yksinomainen vaikuttaja laajemman ”irtolaisuuden” taustalla, sillä suurin osahan ihmisistä löysi palveluspaikan ja työtä. Mutta kovin vähän 1800-luvun suomalainen yhteiskunta jätti käytösvaihtoehtoja sille jäsenelleen, joka syntyi palvelijan, loisen tai mäkitupalaisen suureen lapsilaumaan. Jo syntyessään hän peri irtanaisuuden ja monet tuon ajan paineet työnsivät häntä kohti irtolaisuutta.

Yhteiskunnan johtajien arvion mukaan tällainen kehitys taas ei ollut suotavaa yhteiskunnan edun kannalta. Se oli ehkäistävä. Teoreettinen, tässä yhteydessä säädetyissä ja voimassa olleissa laeissa ilmiasunsa saanut ajattelu oli jäljessä tapahtunutta kehitystä. Se, mikä yhteiskunnan itsensä kannalta vielä 1700-luvun puolivälissä oli saattanut olla tarkoituksenmukaista, ei ollut sitä enää 1800-luvulla. Mutta yhteiskunta seurasi vanhaa traditiota myös kontrol-

1. Vrt. Ylikangas 1976. s. 228.

lia harjoittaessaan. Sen mielestä irtaimen väen ongelma voitiin yhä ratkaista palveluspakolla. Ja se, joka ei tähän alistunut, oli asettautunut yhteiskunnan suojaavan piirin ulkopuolelle, josta hänet voimakeinoin oli palautettava takaisin. Kun varattoman oli yhtäältä lähdettävä kiertelemään työtä löytääkseen ja kun talonpoikien toisaalta oli halvempaa pitää tilapäisiä työläisiä kuin vuosipalkollisia syntyi väistämättä tilanteita – ja niitä syntyi usein – että henkilöltä puuttui laillinen suojele, kokovuotinen palveluspaikka. Ja tällaista tilannetta varten laaditut ohjeet oli annettu jo edellisellä vuosisadalla ja ne oli uusittu aivan vuosisadan alussa. Yhteiskunnan pyrkimys selkeyteen, järjestelmällisyyteen ja turvallisuuteen sekä talonpoikien ja säätyläismaanviljelijöiden työvoimantarve kulkivat samansuuntaisina tavoitteina irtolaisten kontrollissa. Kontrollin kohteen mielipidettä ei yleensä tiedustella.

LÄHTEET

1. Arkistolähteet

1.1. VALTIONARKISTO (VA)

1.1.1. Senaatin arkisto (SA)

Kuvernöörien kertomukset

- Vaasan läänin kuvernöörin kertomukset lääninsä tilasta vuosilta 1816 (KD 125/182 1817), 1823 (KD 25/157 1824), 1833 (KD 36/233 1834), 1837 (KD 65/265 1838), 1839 (KD 77/266 1840), JY MF

Senaatin täysistuntojen pöytäkirjat 1818, 1820–1823, 1824, 1830, 1840, 1843, JY MF

Senaatin kirjediaarit (KD) 1818, 1823–26, 1830, 1837, 1838, 1840, 1843, JY MF

Senaatin aktit (KD 38/464 1843)

Prokuraattorin toimituskunta

- kirjediaarit vuosilta 1820, 1823, 1830, 1838, 1843
- vankiloita ym. koskevia asiakirjoja
- kruununvankiloiden vankiluettelot vuosilta 1809–20, 1823, 1825, 1833, 1837, 1848
- prokuraattorin kertomukset 1839–48
- prokuraattorin kertomuksiin liittyvät tilastotaulukot 1843–1853

- 1.1.2. *Valtiosihteerin viraston arkisto (VSV)*
Talousosaston kirjelmät 1823
- 1.1.3. *Lääkintöhallituksen arkisto (LkHA)*
Kanslian arkisto
– lääkärien ja apteekkarien vuosikertomukset 1823–52
- 1.2. HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTO (HMA)
  - 1.2.1. *Hämeen läänin lääninhallituksen arkisto (HLHA)*
Vankiluettelot vuosilta 1823, 1830 ja 1850
  - 1.2.2. *Hämeenlinnan lääninsairaalan arkisto (HLLSA)*
– syfiliittiosaston potilaspäiväkirja 1812–1853
- 1.3. JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTO (JYMA)
Laukaan kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto
– henkikirjat vuosilta 1820–1825
- 1.4. MIKKELIN MAAKUNTA-ARKISTO (MMA)
  - 1.4.1. *Kymenkartanon (Mikkelin) lääninkanslian arkisto*
– kansliakuulustelupöytäkirjat vuosilta 1823, 1833–34 ja 1848
  - 1.4.2. *Savon yllisen kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto*
– henkikirja vuodelta 1823
  - 1.4.3. *Lappeenrannan kehruhuoneen arkisto (LKHA)*
– vankiluettelot 1819–1824
– vankilan rippikirjat 1819–1823
– vankilapassitukset 1819–23
  - 1.4.4. *Mikkelin lääninsairaalan arkisto*
– veneeristen tautien sairaspäiväkirja 1823–53
- 1.5. OULUN MAAKUNTA-ARKISTO (OMA)
  - 1.5.1. *Oulun lääninkanslian arkisto*
– pöytäkirjakonseptit 1823–24
– memoriaalipöytäkirjat 1833 ja 1848–50
– vankiluettelot vuosilta 1823, 1830, 1850
  - 1.5.2. *Saloisten kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto*
– henkikirjat vuosilta 1822–26
  - 1.5.3. *Tornion kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto*
– henkikirjat vuosilta 1822–26
- 1.6. TURUN MAAKUNTA-ARKISTO (TMA)
  - 1.6.1. *Maskun kirkonarkisto (MaKA)*
– pitäjänkokousten pöytäkirjat 1825

1.6.2. *Liedon kirkonarkisto (LKA)*

– kirkonkokousten pöytäkirjat 1818

1.6.3. *Naantalin kirkonarkisto (NKA)*

– pitäjänkokousten pöytäkirjat 1818

1.6.4. *Turun lääninsairaalan arkisto*

– veneeristen osaston hoitopäiväkirjat 1823–59

1.7. VAASAN MAAKUNTA-ARKISTO (VMA)

1.7.1. *Vaasan lääninhallituksen arkisto (LHA)*

– kansliakuulustelupöytäkirjat vuosilta 1823–53

1.7.2. *Vaasan lääninsairaalan arkisto (VLSA)*

– veneeristen osaston hoitopäiväkirjat ja potilasasiakirjat v. 1823–53

1.8. LEPPÄVIRRRAN KIRKON ARKISTO (LKA)

– väkilukutaulut vuosilta 1815–1840 (VA, 32 MF SLD 758–81)

– pitäjänkokousten pöytäkirjat 1832–1846

2. Painettu alkuperäismateriaali

Bårgå Tidning 1838–1853.

Komiteanmietintö. n:o 4/1884. Komitealta, joka on asetettu Kuopion läänin irtaimen väestön tilan parantamista varten. Hki 1884.

Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1926:1.

Saima 1844–1846.

Samling af de i Stor-Forstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar I–II. Helsingfors 1855.

Samling af Placater, Förordningar, Manifeste och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hwilka i Stor-Furstendömet i Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit. I–V. Turku–Helsinki 1822–40.

Suomen hallituskonseljin ja senaatin alamaiset kertomukset vuosilta 1812 ja 1816 Suomen taloudellisesta tilasta, hallinnosta ja lainkäytöstä. Toim. August Hjelt. Todistuskappaleita Suomen historiaan VII. Helsinki 1915.

Suomenmaan hallinnollista kirjeenvaihtoa vuodelta 1808. I. Helsinki 1893.

Suometar 1847–1853.

Teknologen 1848.

Tähti 1862–65.

Valtiopäiväjulkaisut 1863. Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat.

Åbo Tidningar 1820–1852.

Åbo Underrättelser 1824–27, 1829–53.

3. Kirjallisuus

- Aaltonen, Esko*, Paikallinen itsehallinto ennen kunnallislaitoksen syntyä, Suomen kulttuurihistoria. II. Jyväskylä 1934.
- Ahvenainen, Jorma*, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984.
- Alho, Keijo*, Teollistumisen alkuvaiheita Suomessa. Keuruu 1968.
- Allardt, Erik*, Social desorganisation, sociala avvikelser och social kontroll. Uppsala 1968.
- Allardt, Erik – Littunen, Yrjö*, Sosiologia. Porvoo 1975.
- Antti Chydeniuksen* valitut kirjoitukset. Suom. V. Malinen. Porvoo 1929.
- Anttila, Inkeri – Törnudd, Patrick*, Kriminologia. Porvoo 1970.
- Aubert, Wilhelm*, Forbrytelse eller sykdom, Sociala avvikelser och social kontroll. Uppsala 1968.
- Bergfalk, Carl Olof*, Om försvarslösa personers behandling. Uppsala 1833.
- Brink, Carl Olof*, Historisk översikt af fängelse-systemerna samt svenska lagstifningen rörande fängelserna. Stockholm 1848.
- Cajan, A.*, Keski-Suomen varallisuusolot vuoden 1800 varallisuusluettelon mukaan. Keski-Suomi VII.
- Castrén, Liisa*, Lappeenrannan kaupungin historia 1812–1918. Lappeenranta 1957.
- Dahlström, Edmund*, Normer, avvikelser och social kontroll, Sociala avvikelser och social kontroll. Under redaktion av Joachim Israel. Uppsala 1968.
- Danielson-Kalmari, J.R.*, Aleksanteri I:n aika. Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnellä ja 19:nnellä vuosisadalla. V. Porvoo 1929.
- Engman, Max*, S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917. Helsingfors 1983.
- Fischer, Wolfram*, Armut in der Geschichte. Erscheinungsformen und Lösungsversuche der "Sozialen Frage" in Europa seit Mittelalter. Göttingen 1982.
- Fougstedt, G. – Raivio, A.*, Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys vuosina 1751–1805. Tilastollisia Tiedonantoja 40. Helsinki 1953.
- Grönholm, Leo*, Poikkeava käyttäytyminen. Yhteiskuntatieteiden käsikirja. I. Keuruu 1963.
- Haatanen, Pekka*, Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo 1968.
- Halmesmaa, Pekka*, Kirkkokuri murroksen kynnyksellä. Kirkkokuria koskevan säännösten kehittyminen Suomessa vuosina 1818–1847 sekä sen soveltaminen Turun tuomiorovastikunnassa. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 97. Helsinki 1976.
- Hammar skjöld, H.*, Om lösdrivare och deras behandling. Lund 1866.
- Hanho, N.*, Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla. Helsinki 1915.
- Honka, Olavi*, Prokuraattori ja oikeuskansleri 1809–1959. Helsinki 1959.
- Jaakkola, Jouko*, Teollistumiskauden sosiaaliset ongelmat, Sosiaalipolitiikka 1983.

- Jaakkola, Jouko*, Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus. Tampereen työväestön huollontarve, sairastavuus ja rikollisuus 1850–1917. Suomen historian liseniaattitutkimus. Tampereen yliopisto 1982.
- Israel, Joachim*, Inledning, Sociala avvikelser och social kontroll. Uppsala 1968.
- Jutikkala, Eino*, Fattigdomen i Norden. Finland. Esitelmä XIX:ssä pohjoismaiden historioitsijakokouksessa Odensessa 1984.
- Jutikkala, Eino*, Suomen historian kartasto. Porvoo 1959.
- Jutikkala, Eino*, Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin vallan ajan päättyessä, HAik 3/1949.
- Juvelius, V.O.*, Piirteitä yleisen työn toimeenpanosta Suomessa, Suomen Vankeinhoitomiesten Yhdistyksen Muistiinpanoja XI. Åbo 1898.
- Kallio, Reino*, Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto. Tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysolojen toteuttamisesta. Studia Historica Jyväskyläänsä 23. Jyväskylä 1982.
- Kallio, Topi*, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. Taloustieteellisiä tutkimuksia XI. Helsinki 1913.
- Kaukovalta, K.V.*, Hämeen läänin historia. I. Hämeenlinna 1931.
- Kerkkonen, Martti*, Maakunta-arkistot. Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Forssa 1945.
- Kilpi, O.K.*, Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815–1875. I. Maaseutu. Helsinki 1913.
- Klinge, Matti*, Katsaus Suomen historiaan. Keuruu 1982.
- Klinge, Matti*, Poliittisen ja kulttuurisen Suomen muodostuminen. Suomen kulttuurihistoria II. Porvoo 1980.
- Koskimies, Y.S.*, Hallinto ja oikeuslaitos, Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Ensimmäinen nide. Hämeenlinna 1966.
- Kulmala, Helvi*, Maskun kihlakunnan köyhät vuosina 1809–1852, THArk 20. Turku 1967.
- Lappalainen, Pekka*, Pieksämäen seudun historia. I. Pieksämäki 1961.
- Lenman, Bruce – Parker, Geoffrey*, The State, the Community and the Criminal Law in early modern Europe. The Social History of Crime in Western Europe since 1500. London 1980.
- Letto-Vanamo, Pia – Ylikangas, Heikki*, Hajapiirteitä laillisen vapaudenriiston ja sen toimeenpanon kehityksestä esiteollisena aikana, Suomen vankeinhoidon historiaa. I: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Toim. Elina Suominen. Helsinki 1981.
- Lilius, A.*, Tilattoman väestön oloista Kuopion läänissä. Helsinki 1888.
- Lindh, A.*, Lyhykäinen kertomus Lappeenrannasta. Helsinki 1883.
- Louhivuori, O.W.*, Kunnallinen köyhäinhoitorasitus Suomen suurimmissa kaupungeissa ennen nykyistä kunnallishallitusta. Taloustieteellisiä Tutkimuksia XVIII. Helsinki 1915.
- Lundsjö, Olle*, Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet. Stockholm Studies in Economic History. Stockholm 1975.
- Luukko, Armas*, Suomen historia 1617–1721. Suomen historia VIII. Porvoo 1967.

- Mauranen, Tapani*, Liikenne, Suomen taloushistoria. I. Helsinki 1980.
- Maakunta-arkistojen yleisluettelo III. Helsinki 1971.
- Merton, R.K.*, Social Structure and Anomie. The Sociology of Crime and Delinquency. Ed. Wolfgang, M., Savitz, L., Johnston, N., New York 1962.
- Merton, R.K.*, Social Problems and Sociological Theory, Contemporary Social Problems. New York 1961.
- Mustala, Paavo*, Katsaus sosiaalihuollon kehitykseen Suomessa, Kunnalliskodit ja vanhainkodit I. Helsinki 1958.
- Myllyntaus, Timo*, Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1809–1860, Suomen taloushistoria. I. Helsinki 1980.
- Nieminen, Armas*, Taistelu sukupuolimoraalista. Porvoo 1951.
- Nygård, Toivo*, Itä-Karjalan pakolaiset 1917–1922. Studia Historica Jyväskyläensia 19. Tampere 1980.
- Osmonsalo, Erkki K.*, Suomen valtion perustaminen, Suomen historian käsikirja. II. Toim. Arvi Korhonen. Porvoo 1944.
- Pettersson, Birgit*, Den farliga underklassen. Studier i fattigdomen och brottslighet i 1800-talets Sverige. Acta Universitatis Umeåensis. Umeå 1983.
- Piirainen, Veikko*, Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Forssa 1958.
- Pipping, Hugo, E.*, Landsbygdens sociala problem i Finland kring mitten av 1800-talet, Ekonomiska Samfundets Tidskrift. Ny Serie 47. Helsingfors 1940.
- Pitkonen, Kari*, Väestörakenteen muuttuminen ja väestönkehitys. Varhaisteollinen aikakausi, Suomen taloushistoria. I. Helsinki 1980.
- Pulma, Panu*, Fattigvården i Borgå stift under frihetstiden. Oppdaginga fattigdomen. Social lovgiving i Norden på 1700-talet. Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt ock lokalsamhälle – beslutsprocess på 1700-talet. Oslo 1982.
- Puramo, Eino*, Itä-Suomen vesitiekysymys 1800-luvulla erikoisesti Saimaan kanavaa siellä pitäen vuoteen 1870. Hist. Tutk. XXXVII. Helsinki 1952.
- Rabbe, F.J.*, Historiska uppgifter om veneriska smittan i Finland samt åtgärderne till dess förekommande, hämmande och utrotande intill år 1849. FLSH IV:2. 1844–50.
- Raivio, Arvi*, Köyhät ja vaivaiset Suomessa vuosina 1754–1870. Köyhäinhoitotilastomme alkaa 200 vuotta sitten, Huoltaja 1954.
- Rauhala, K.W.*, Filantrooppiset aatteet vankeinhoitolaitoksemme uudistuksessa Venäjän vallan ensi aikoina. Juhlajulkaisu E.G. Palménin 70-vuotispäiväksi. Porvoo 1919.
- Rauhala, K.W.*, Keisarillinen Suomen senaatti 1809–1909. I. Helsinki 1915.
- Rautjärvi, Jarmo*, Irtolaisuus Suomessa 1800-luvun puolivälistä nykypäiviin, Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma Tampereen yliopistossa 1976.
- Schybergson, Per*, Teollisuus ja käsityö, Suomen taloushistoria. I. Helsinki 1980.
- Sellin, T. – Wolfgan, M.E.*, The Measurement of Delinquency. New York 1864.

- Sihvo, Hannes*, Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaihteita autonomian aikana. Helsinki 1973.
- Soininen, Arvo M.*, Maatalous, Suomen taloushistoria. I. Helsinki 1980.
- Soininen, Arvo M.*, Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Hist. Tutk. 96. Helsinki 1974.
- Ståhlberg, K.J.*, Irtolaisuus Suomen lakien mukaan. Helsinki 1893.
- Sundin, Jan*, Historisk analys av brottslighet. Historieforskningen på nya vägar. Lund 1977.
- Sundin, Jan*, Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850, Kontroll och kontrollerade. Umeå 1982.
- Sutherland, Edwin – Gressey, Donald*, Principles of Criminology. Chigago 1980.
- Söderberg, Johan*, Agrarfattigdom i Sydsverige under 1800-talet. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Economic History. Stockholm 1978.
- Taussi-Sjöberg, Marja*, Brott och straff i Västernorrland 1861–1890. Acta Universitatis Umeåensis. Umeå Studies in the Humanities 35. Umeå 1981.
- Taylor, G.*, The Problem of Poverty 1660–1834.
- Telkkä, W.L.*, Vankilaoaloista 1800-luvun alkupuolelta. Vankeinhoito 6/1928.
- Waris, Heikki*, Helsingin kaupungin historia. III:2. Ajanjakso 1809–1875. Helsinki 1950.
- Wieselgren, Sigfrid*, Sveriges fängelser och fångvård från äldre tider till våra dagar. Stockholm 1895.
- Vehmas, Raino*, Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa 81. Turku 1961.
- Vilkuna, Kustaa*, Vuotuinen ajantieto. Porvoo 1968.
- Wirilander, Kaarlo*, Savo kaskisavujen kautena 1721–1870. Savon historia III. Kuopio 1960.
- Virtanen, Veikko*, Suomen vankeinhoito I. 1808–1831. Helsinki 1944.
- Virtanen, Veikko*, Työ- ja ojennuslaitokset irtolaislainsäädännön ja vankeinhoitotoimen kehityksen valossa 1800-luvun puolivälissä. HArk XLIX. Helsinki 1943.
- Wrede, R.A.*, Grunddragen av Finlands rätts- och samhällsordning. Helsinki 1921.
- Ylikangas, Heikki*, Puukkojunkkareiden esiinmarssi. Väkivaltariikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825. Keuruu 1976.

SUMMARY

Vagrancy and its control in Finland in the beginning of the 19th century

Broadly speaking, there have always been on the one hand individuals who more or less observe the rules and norms of society, and on the other hand, those who in one way or another have stepped outside so-called normal society. In this sense we can talk about the controlling and the controlled groups. One of the groups that have drifted or have been forced outside normal society are vagrants, who so far have been little studied in Finland. The question of vagrancy has primarily been studied as a juridical problem or in connection with the development of legislation. The social and ideological dimensions of vagrancy have been considered insignificant to deserve mention. In general, in historical studies concerning demographic or social problems, vagrants as a group have been included in the landless population or classified as 'others' or 'unknown'.

The proportion of vagrants in the entire Finnish population was very small, but numbers are not always significant. By studying vagrancy, it is possible to discover the attitudes pervading the society of the time towards individuals who in one way or another opposed its norms and even broke them. The study of vagrants and vagrancy can be a means of operationalizing the study of social attitudes and social control. Above all, the attitudes towards vagrants reflect the way in which society felt able to defend itself against this threat, which was in a way arising from within, and the way in which it felt able to possibly cure this kind of individual.

Because the first actual Vagrancy Act, separate from the Servant Acts, was not passed until 1865, it makes sense to consider the practice of treating vagrants which was observed in accordance with the service and recruiting regulations, that is, before the time when it became possible to define vagrancy in other than negative terms. It can be said with good reason that until the Vagrancy Act of 1865 vagrancy largely remained hidden in general poverty. It was in the Act of 1865 that the concept of vagrancy was renewed in such a way that it no longer meant the 'general condition' of the landless population but instead covered only an idle and disorderly way of life.

The Acts regulating the status of servants and landless people, central to the passed study, were present as early as 1802, 1804, and 1825, although some social policy decisions, primarily the Acts regulating begging and poor relief passed in 1817 and 1822, had an effect on the evolution of such a deviant group as vagrants. From 1823 to 1852, some thirty years, the situation remained unchanged. In 1852, the Poor Relief Law, which had a fundamental effect on the organization of poor relief, was passed and it also touched upon vagrancy. Although the reform of the poor relief and vagrancy legislation was being planned during the period mentioned above it was never put into effect. By studying the plans made at the end of the 1830's and in the beginning of the 1840's it is possible to observe the general attitude towards the intended

reforms and, at the same time, towards the status of deviant individuals.

From the point of view of laws and administrative practices a vagrant was considered a person who had placed himself or herself outside society. Although vagrancy had not been defined by legislation as a crime, its consequences were similar to those of criminality. In fact, the position of a vagrant was weaker than that of a criminal who, according to the contemporary view of justice, was given a fair trial. Quicker and often less objective administrative practices were adopted in the case of a vagrant.

The operational point of departure of the present study is that vagrancy as a historical concept can be made clear only after studying what kind of regulations concerning vagrancy were in force, how these regulations were applied, what kind of organs and authorities applied these regulations and what were reasons for their doing so were. In practice a vagrant was a person who was sentenced by the Governor of the province, who was the supreme exerciser of administrative power, to public labour, imprisonment, labour in fortifications or, if the person was a woman, to a spinning house.

In practice, a vagrant placed himself or herself outside the legal social order in the same way as a criminal did. Vagrancy was not directed against individuals but it meant the breaking of the laws of society, that is, its basic norms, and in order to protect itself society punished the vagrant. Taking into account what various studies have noted about the problems of deviant behaviour and its control, of problems connected with the origins of criminality as well as the nature of vagrancy, we have chosen in the present study a concrete historical approach, the basic issues of which are as follows:

1. The organs and authorities controlling vagrancy
2. The basis of the control: legislation, attitudes
3. The control: how it was carried out in practice or how the authorities acted, what was done with the controlled, where they were placed
4. The controlled: vagrants, number, kind

It seems that one very important issue has been left out of the above list: what kind of social factors brought about deviant behaviour, in this connection vagrancy. But if we take into account the central idea of the control theory according to which the most important reason for deviant behaviour is that an individual has or has had poor relations with his primary group and that he has not been able to internalize its norms, we have in our study been compelled, at least in individual cases, to refer to family connections and personal experiences when throwing light on a vagrant and his record vitae. The economic and social conditions of society have been taken into account as factors which explain vagrancy as a total phenomenon.

The examination records of the Governor's interrogations kept in the archives of the provincial administrative boards, have proved to be the only sources of real significance in the study of vagrancy in the beginning of the 19th century. It was customary for a rural police chief or some other police official to send a person arrested on suspicion of vagrancy to the Governor. If it was found out that the arrested person came from another province, the Governor sent him back there. If, on the other hand, he turned out to be resident in the

province, the Governor or his representative questioned the arrested person and determined his future on the basis of the interrogation and information received from the person who had made the arrest. Minutes were kept at the interrogation in which important facts arising during the occasion were recorded. These examination records are found in the archives of the provincial administration boards. With the help of these records it is possible to find out how many persons suspected of vagrancy were arrested, how many of these were sentenced for vagrancy, other sentences, the sex of those suspected of vagrancy, their place of residence, in most cases their previous punishments, and sometimes additional information concerning their background.

As to those arrested who were sentenced to public labour for vagrancy, that is, the actual vagrants and their vicissitudes under the control of society, their fate can be followed with the help of prison registers. Prison registers were kept at regular intervals and they contained information about the cause of imprisonment, the length of the sentence, the authorities who had committed the person to prison, and naturally the name and the number of the prisoner. Although the prison registers are by no means free of error, their use has the advantage that at least the study of vagrants sentenced to prison fulfils the requirements of a regional approach. With their help, it is possible to quantitatively estimate the place of residence of vagrants with a prison sentence. The examination records of Governors' interrogations have unfortunately not been preserved in all the provinces.

In addition to arrests, interrogations and imprisonments, hospitals and various institutions were means of solving the problem of deviation in 19th century society. When investigating vagrancy, which was repeatedly considered a health hazard, especially in the field of venereal diseases, the case records of the VD wards of the provincial hospitals in the 19th century are suitable material for studying the incidence of vagrants as patients. It must, however, be admitted that the number of vagrants in these institutions does not answer the question whether vagrants or other persons leading a wandering life were a real health hazard or whether their role was exaggerated on purpose.

Information about the attitudes towards vagrancy adopted by Finnish society, or primarily by different authorities, has been found in administrative and juridical documents (the Senate, the procurator) and in official statements (the Governors, parish meetings, public health authorities) which mainly concern preparation of the legislative reform of the vagrancy laws. The problem of vagrancy did not extend its influence into public opinion, and as the 19th century was a time when the Diet was in adjournment, there were no expressions of opinion on the so called representative level, either.

From the point of view of secular control, the central organ in Finland in the beginning of the 19th century was still the district and parish administration. In every parish, there was at least one priest, sometimes several, who together with the parish meeting took decisions on matters within the scope of their authority. In addition to his exercise of actual administrative authority at the

parish meetings, the parson of the parish could influence secular control a great deal by giving, among other things, statements and certificates. First in the 17th century and then from the 19th century onwards the Rural District Court had begun almost exclusively to concentrate on juridical matters concerning the application of the law. In contrast, vagrants belonged within the scope of the administrative authority. The Governor was responsible for law and order. His authority had already been defined in the 17th century: he was the representative of the King's authority in matters concerning the police and the general maintenance of order. In these matters, the Governor worked in cooperation with the courts and with different regional and urban authorities, in this case with rural police chiefs and police departments. The system worked in an excellent manner as Finland was a homogenous area both religiously and politically. The supremacy of the State over the Church was also indivisible.

Probably due to circumstances – for example, overcrowded prisons – but also because of their new influence, the Governors, who had the final power of decision, at least in the beginning of the 19th century, did not always interpret the Acts of 1802, 1804 and 1805 in their strictest sense. Their decisions were also partly influenced by the composition of the so-called vagrant group. Vagrancy had a social status in the eyes of the public and of the authorities as well. But judging from the sentences, that is, the causes of imprisonment, vagrancy also seemed to carry – or maybe above all carried – undertones of some sort of criminality.

The characteristic mentioned above is reflected in the group of individuals suspected of, arrested and then sentenced for vagrancy. There existed distinct social groups at risk, which were mentioned in the Acts above. But the authorities, particularly rural police chiefs, also arrested many persons whose behaviour could not be regarded as so deviant that society was forced to interfere with it in the form of the strictest means of control, imprisonment. The actions of the police chiefs and the nature of the persons arrested show that negative deviation from the basic norms of society, in this case from the laws mentioned above, attracted attention. Thus, the group of people interrogated by the Governors consisted of characters of obscure origin, many of them gypsies, former prisoners, beggars, and generally people who had reputedly led disorderly and disreputable lives. Also, the composition of the group which was interrogated changed between the 1820's and the end of the 1840's; it can almost be said that the group was pauperized. In this respect, we can even talk about some kind of aggravation of the problem as early as in beginning of the 19th century. It was probably caused by a decrease in the demand for labour in agriculture, which again was the result of population growth. Thus, the number of persons interrogated by the Governor, for example in the province of Kymenkartano/Mikkeli and especially in the province of Oulu, clearly increased and so there is a noticeable difference between Eastern and Western Finland, as is also shown by the background of prisoners sentenced for vagrancy to the fortification of Suomenlinna.

It is very difficult, partly even impossible, to discover a cause for these

regional differences. One can only suggest that they were caused by factors connected with the structure of settlements and sources of livelihood in the areas in question. This impression is confirmed by the fact that the largest number of vagrants came from the towns on the southern and western coasts of the country. This may have something to do with the social structure of these towns resulting from urbanization, but it is equally justifiable to ask what kind of effect official control had on the matter. It is possible to think that a person regarded as a vagrant is more easily caught in an urban setting, unless it is a question of a big city with its slums – which did not exist in Finland at the time. Population centres, even St. Petersburg in Russia, attracted asocial individuals or even produced them, as can be seen from the large number of vagrants who were arrested there and then sent to the Governor of the province of Vyborg for interrogation. The incidence of vagrants as patients in the VD wards of the provincial hospitals also suggests the effects of official control. When a person arrested for vagrancy was suspected of having a venereal disease, he was sent for examination and a potential disease was detected. Thus, it was an opportunity for discovery, that is, possibility of applying the means of control, that often led to a factual discovery. In contrast, the detection of venereal diseases in vast, sparsely populated areas was sporadic.

The line of action in the 'vagrant hunt' carried out in the province of Kymenkartano the 1820's also suggests the above practise. Individuals were selected for the Governor's interrogation on the basis of the population register. Those who were known for certain to be out of work and without protection were registered under the heading of vagrant (lös), which on closer inspection appears to mean something like landless. On the whole, the image of the vagrant in the cases studied seems fairly multidimensional. It is perfectly in accordance with the Acts that the most common characteristics of a vagrant were a lack of means of livelihood and of protection. On the other hand, at any rate on the basis of the prison registers, it seems that vagrancy was linked with minor offences of some sort. Thus, it was often after imprisonment that a pilferer or other minor offender became an actual vagrant. The study of sentences shows that a very small number of male offenders had been sentenced to public labour primarily and exclusively for vagrancy. It was because of the uniformity and consistency of control, but also possibly because of the crowded state of the prisons that only about 8–12 % of those arrested for vagrancy were in the end sentenced to public labour.

There seem to have been regional differences in sentences and so, for example, in the province of Oulu the percentage of persons sentenced for vagrancy was higher than that in the province of Mikkeli. It seems that, at least on the basis of data used in the present study, vagrancy was less severely punished in the beginning of the 19th century than towards the end of that century and early in the 20th century. The percentage of women varied from one year to another, as also did the total number of persons suspected of vagrancy, but on the whole women formed a minority, some 30–40 % of the total number of those arrested for vagrancy. In contrast, the proportion of

women who were sentenced for vagrancy was, at least in the province of Oulu, considerably larger than that of men. But because more men than women were arrested, men still outnumbered women when it came to sentences. The annual variation, however, was considerable. Judging from vagrant prisoners in the spinning houses it seems that a woman sentenced to a workhouse corresponded more closely to the concept of 'vagrant' (lösdrivare) than a man who was sentenced to public labour. Her background did not include minor offences as often as a man's did.

As to the individual background of a vagrant, this often contained negative factors. Common starting points on the road to vagrancy were illegitimacy, a wandering life with one's parents, indifference to the orders of the authorities and, above all, economic insecurity. Thus, a child begging with his mother or an illegitimate child, born and raised in a workhouse and forced to seek a situation in early childhood, had every chance of becoming a vagrant. Maladjustment, whatever the cause, attracted attention in a society which was fairly strictly controlled. When a person's life was characterized by abuse of alcohol and neglect of responsibilities, and, in the case of women, loose sexual morals, the authorities – often as the result of 'pressure' on the part of the people in the vagrant's home village – took up the matter. The authorities, however, cannot be considered particularly rough in their treatment of persons suspected of vagrancy. This is suggested by the low percentage of sentences on the one hand, and, on the other, by the efforts to find a situation, if possible, for persons suspected of and arrested for vagrancy. The last-mentioned efforts seem to have been connected with the demand for labour.